

1

1965

Bind 22

VORE KIRKEGÅRDE

Tidsskrift udgivet af Foreningen for Kirkegårdskultur . Red.: Høvearkitekt Torben Michelsen, Sorø

H. P. Hansen Glem & Søn

STENHUGGERMESTRE
JERNBANEGADE ROSKILDE

to- og firehjulede transportvogne
jærtrillebøre
kistettransportvogne
katafalker med hjul
luftgummihjul
forhandling af ASP-Holmblad lys
nummerskilte for opmærkning af grave

forlang tilbud

GAR-TEK

Roskildevej 349, København Valby Telefon (01) 70 09 09

STENSALLE FRØ

frø, plænegræs
blomsterløg og -knoIde
kemikalier, redskaber

Østergaards Frøavl a-s

Stensballe pr. Horsens . Telf. (066) 10 80

Enhver ordre vil blive behandlet
på hurtigste og bedste måde
Ved større partier
forlang venligst tilbud

J. E. O.
H. L. S. E. N.
K. E.

J. E. O.
H. L. S. E. N.
K. E.

fagfolk foretrækker

FRØ

Langeskov Planteskole

Telf. Langeskov 100

Alt i planter til kirkegårde
spec.: Hækthuja

ZACHARIASSENS PLANTESKOLE

Hedensted
Telefon Hedensted 36
Grundlagt 1900

Prydplanter
samt hæk- og læplanter
til kirkegårdsbrug

FORLANG PRISLISTE

A. HANSENS Amagerfrø

AMAGER LANDEVEJ 101, KASTRUP . TLF. (01) 50 09 86

København - Odense - Århus

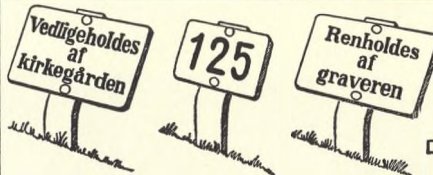
Gentofte Stenhuggeri

v. Mariebjerg Kirkegård
(01) 87 76 60

LEO ROSENDAL

Lyngby Stenhuggeri

v. Lyngby Kirke
(01) 87 00 25

KEMISK GRAVEREDE ZINKSKILTE
PÅ GALVANISEREDE JERNSTÆNGER

Vedligeholdelses-
og nummerskilte
til kirkegårde

DANSK METALÆTSERI
H. BADE
RÅDMANDSGADE 58 KØBENHAVN N.
TELF. TAGA * 5800

E. NIELSEN mek. stenhuggeri

Sdr. Fasanvej 34 - Roskildevej 52 - Tlf. GOthåb 1491
Grundlagt 1797

Gravmonumenter
Reparationer udføres

Kjøbkes reproduktionsanstalt

v. B. Johansen
Nørregade 24, København K - Tlf. MI 99 55

Klicheer for alle formål — i fineste udførelse

VORE KIRKEGÅRDE

UDGIVET AF FORENINGEN FOR KIRKEGÅRDSKULTUR

22. BIND . 1965-68

112 sider i 12 hefter med 24 artikler o. lign. med 97 illustrationer
foruden 100 tillægssider.

Redaktør: Havearkitekt m. d. h. *Torben Michelsen.*

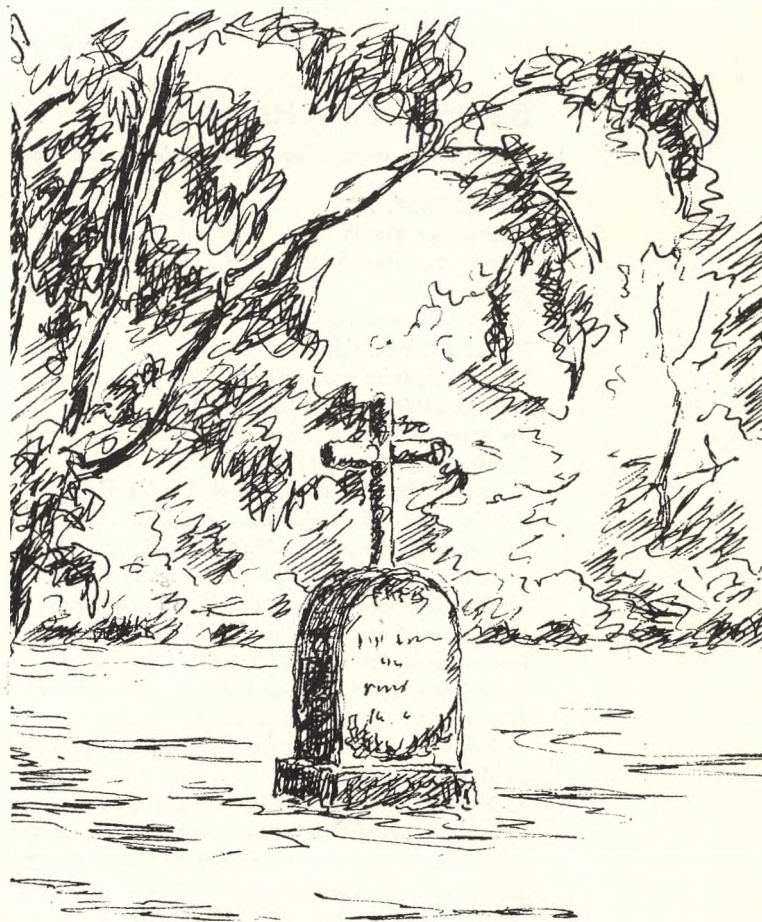
Trykt i: *Nielsen & Møllers Bogtrykkeri, Roskilde.*

Clicheer fra: *Buchtrups Cliché- og Offsetanstalt, Århus.*

Papir fra: *De forenede Papirfabrikker.*

Udgivet med tilskud fra *Kirkeministeriet* og *Landbrugsministeriet.*

Titelbillede: Motiv fra Vestre kirkegård, København, tegning af *E. Wibroe Iwersen.*

U.K. 2/3-66.

VORE KIRKEGÅRDE

22. BIND . 1965-68

* angiver at artiklen er illustreret.

Forfatterregister

<i>Andersen, Axel</i> , overgartner, hortonom: Anvendelse af gravemaskiner på kirkegårde.*	37-48
<i>Bay, Carl</i> , domprovst †: Johannes Tholle.*	1- 2
<i>Dablerup, Joast</i> , havearkitekt m. d. h.: Lyø kirkegård. Uddrag af en analyse af kirkegårdsanlægget på Lyø.*	9-12
<i>Exner, Johan</i> , provst: Kirkegården i dispositionsplanen.	93-96
-: Stengærder - og vort ansvar for dem, De gamle.*	15-18
<i>Jørgensen, Jørgen</i> , kirkegårdsinspektør, hortonom: Askefællesgrav på Søndermark kirkegård.*	74-76
-: Solbjerg kirkegård. 1865-1965.*	21-28
<i>Michelsen, Torben</i> , havearkitekt, m. d. h.: Lapidarier.*	85-89
-: Monumentsituationen på de danske kirkegårde, Et forsøg på en statusopgørelse over.*	101-12
-: Parkeringspladser.*	89-92
-: Rejseindtryk fra kirkegårde i Tyrkiet og på Balkan.*	57-68
-: Sorø nye kirkegård.*	29-36
-: Træerne på vore landsbykirkegårde.*	18-20
-: Udvidelsesproblemer omkring de mindre danske kirkegårde.*	77-84
-: Urnegrave. Specielle afdelinger eller indpasning i traditionelle anlæg.*	69-74
<i>Norn, Otto</i> , dr. phil.: Gravmæler	49-53
<i>Redaktionen</i> : Vore Kirkegårdes nye „ansigt“.*	8
<i>Reistad, Karen</i> , kirkegårdsinspektør: Om norske kirkegårdsforhold	96-100
<i>Rønø, Hans</i> , kirkegårdsinspektør, hortonom: Ved et redaktørskifte	2- 4
<i>Råbauge-Askegård, O.</i> , fhv. kirkegårdsinspektør: Aktuelle problemer på de fynske landsbykirkegårde	12-14
<i>Tholle, Johannes</i> , havearkitekt: Gravmælernes historie. 12. Støbejern, Spredte træk af.* ...	5- 7
-: Redaktionsskifte, Ved et	4- 5
<i>Vinther, J. C.</i> , provst: Provstesynene i 1965	7- 8
<i>Østen, Carl</i> , forfatter: Grønlandske kirkegårde.*	53-56

Sagsregister - Hovednumret

Nummer efter overskrifter er DK-tal, idet registret er opdelt efter decimalklassifikations-systemet.

KIRKEGÅRDE. 718

Tidsskrifter. 718:05

Danske. 718:05(489) *Vore Kirkegårde*.

Johannes Tholle.*	1- 2
Ved et redaktørskifte	2- 4
Ved et redaktionsskifte	4- 5
Vore Kirkegårdes nye „ansigt“	8
Kirkegårdstilsyn 718:351.776(489)	
Provstesynene i 1965	7- 8
Ligbrænding 718:614.62:726.82	
Urnegrave. Specielle afdelinger eller indpasning i traditionelle anlæg?*	69-74
Askefællesgrav på Søndermark kirkegård.*	74-76
Landgravemaskiner 718:621.879.22:624.13	
Anvendelse af gravemaskiner på kirkegårde.*	37-48
Jordbygning. Jordarbejde 718:624.13:621.879.22	
Anvendelse af gravemaskiner på kirkegårde.*	37-48
Parkeringspladser 718:625.712.63	
Parkeringspladser.*	89-92
Træfældning 718:634.0.32:712.413	
Cirkulære om fældning af træer ved kirker og på kirkegårde (til stiftsøvrighederne)	18
Byplanlægning 718:711.4	
Kirkegården i dispositionsplanen	93-96
Pasning, pleje, vedligeholdelse, restaurering, fornyelse, rensning 718:7.025.3/.4:729.998.32	
Cirkulære om vedligeholdelse og omsætning af stengærder (til stiftsøvrighederne)	14
Landskabs- og havearkitektur 718:712	
<i>Sorø amt</i> , 718:712:718(489.14 Vigersted)	
Udvidelsesproblemer omkring de mindre danske kirkegårde.*	77-84
Træer 718:712.413	
Træerne på vore landsbykirkegårde.*	18-20
Cirkulære om fældning af træer ved kirker og kirkegårde (til stiftsøvrighederne)	18

Udsmykning. Plastik 718:712.7:726.825.1/.4	
Lapidarier.*	85-89
Begravelsespladser 718:726.82	
<i>Begravelsespladser for asker</i> 718:726.82:614.62	
Urnegrave. Specielle afdelinger eller indpasning i traditionelle anlæg.*	69-74
Askefællesgrav på Søndermark kirkegård.*	74-76
Gravmindesmærker 718:726.825.1/.4	
Gravmæler. Foredrag ved Foreningen for Kirkegårdskulturs årsmøde 1965.*	49-53
Et forsøg på statusopgørelse over monumentsituationen på de danske kirkegårde.*	101-12
<i>Gravmindesmærker smedede og støbte</i> 718:726.825.1/.4:739.4	
Spredte træk af gravmælernes historie. 12. Støbejern	5- 7
<i>Gravmindesmærker som udsmykning</i> 718:726.825.1/.4:712.7	
Lapidarier.*	85-89
Indhegninger. Gitre. Hegn. 718:729.998.32	
De gamle stengærder – og vort ansvar for dem	15-18
Cirkulære om vedligeholdelse og omsætning af stengærder (til stiftsovrighederne)	14
Kunstsmederi. Kunststøberi. 718:739.4:726.825.1/.4	
Spredte træk af gravmælernes historie. 12. Støbejern.*	5- 7
Norge 718(481)	
Om norske kirkegårdsforhold.*	96-100
Danmark 718(489)	
<i>København, Roskilde</i> 718(489.11)	
<i>Frederiksberg, Solbjerg</i>	
Solbjerg kirkegård. 1865-1965	21-28
<i>Frederiksberg, Søndermark</i>	
Askefællesgrav på Søndermark kirkegård.*	74-76
<i>Sorø</i> 718(489.14)	
<i>Sorø, nye</i>	
Sorø nye kirkegård.*	28-36
<i>Vigersted</i>	
Udvidelsesproblemer omkring de mindre danske kirkegårde.*	77-84
<i>Fyn</i> 718(489.2)	
Aktuelle problemer på de fynske landsbykirkegårde	12-14
<i>Svendborg</i> 718(489.22)	
<i>Lyø</i>	
Lyø kirkegård. Uddrag af en analyse af kirkegårdsanlægget på Lyø.*	9-12
Balkan 718(487)	
Rejseindtryk fra kirkegårde i Tyrkiet og på Balkan.*	57-68
Tyrkiet 718(56)	
Rejseindtryk fra kirkegårde i Tyrkiet og på Balkan.*	57-68
Grønland 718(988)	
Grønlandske kirkegårde.*	53-56

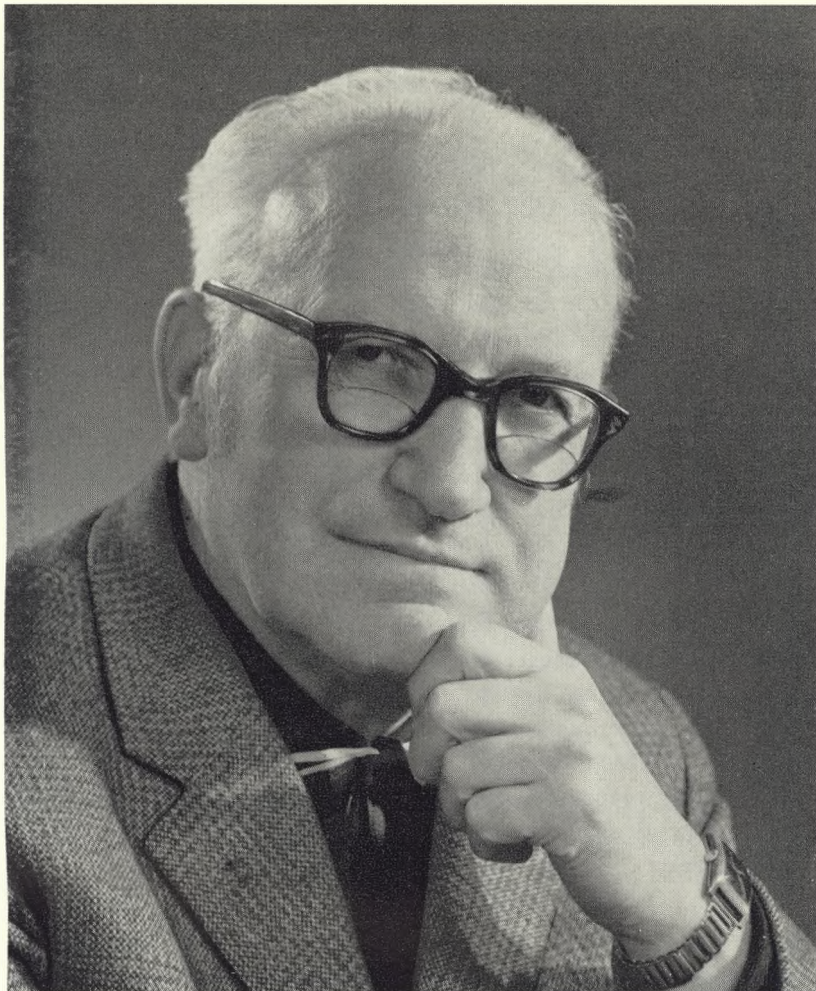
Tillæget

Præster og gejstlige, danske 262.14(489)	
Domprovst Carl Bay – in memoriam. Af Hans Rønø.*	53-54
Ligbrænding, Foreninger 614.62:061.22	
<i>Norge</i> 614.62:061.22(481) N. K.	
Norske kremasjons forening	50
Årsskrift	77-78
<i>Danmark</i> 614.62:061.22(489) D. L.	
Dansk Ligbrændingsforenings årsskrift	15
Årsskrift 1966	49
Årsskrift 1967	78
Konkurrencer 7.092:718:718(482.9 Kongsberg)	
Kirkegårds konkurrence i Norge	48-49
Landskabs- og havearkitektur 712	
<i>Foreninger, danske</i> 712:061.22(489) <i>Fællesrådet for havekultur og landskabspleje</i>	
25 års jubilæum	29
<i>Bøger.</i> 712(02)	
Boganmeldelse	93
Havearkitekter, danske 712.007(489)	
En mærkedag (Johannes Tholle). Af O. Råhaug-Askegård	56
Landskabsgartneri, Bøger 712.3/.5(02)	
Boganmeldelse	93
Kirkegårde 718	
Europæiske gravformers udvikling	5
Kirkegården er ikke nogen park	5
<i>Tidsskrifter</i> 718:05	
Fra tidsskrifterne	5, 14-15, 32-34, 48, 59, 68

<i>Tidsskrifter, danske</i> 718:05(489) <i>Vore Kirkegårde</i>	
Vore kirkegårdes forside	61
<i>Foreninger, norske</i> 718:061.22(481) Landslaget for kirkegårds kultur	
Landslaget for kirkegårds kultur. F. n. d.	25
Landslaget for kirkegårds kultur i Norge stiftet	63-64
Årsmøde 4-5./9 1967. Af Egil Sinding-Larsen	90-92
<i>Foreninger, danske</i> 718:061.22(489) Foreningen for Kirkegårds kultur	
Årsmøde og bestyrelsesmøde i Hillerød. Af Hans Rønø	9-12
Årsmøde. Af Volmer Rud Nielsen	69
Årsmøde. Af Hans Rønø	73-74
Årsregnskab 1/4 64-31/3 65	12
Årsregnskab 1/4 65-31/3 66	37
Årsregnskab 1/4 65-31/3 67	74-77
Domprovst Carl Bay - in memoriam	53-54
Finansloven	30
Fra danske dagblade	69
Landbrugsministeriet	30
Nye medlemmer	2, 19, 29, 37, 89
<i>Aviser, finske</i> 718:07(480)	
Fra finske dagblade	13
<i>Aviser, norske</i> 718:07(481)	
Fra norske dagblade 3-4, 13-14, 25-26, 31-32, 40-41, 47-48, 58-59, 66-67, 71, 79, 81-82, 97-98	
<i>Aviser, svenske</i> 718:07(485)	
Fra svenske dagblade	13
<i>Aviser, danske</i> 718:07(489)	
Fra danske dagblade 2-3, 12-13, 25, 30-31, 39-40, 46-47, 56-57, 64-66, 70-71, 78-79, 82, 93-97	
<i>Folketro, folkeskikke</i> 718:398.3(489)	
Gravskikke	93
<i>Ligbrænding</i> 718:614.62	
Kursusreferat. Af Jørgen Jørgensen	2
<i>Landgravemaskiner</i> 718:621.879.22:624.13	
Første specialgravemaskine til kirkegårde leveret	45
<i>Æresgrave</i> 718:725.945.2(489)	
Om frihedskæmpergrave	4, 14
<i>Gravpladser</i> 718:726.82	
Gravskikke	93
Forslag til plantning på grave i plenfelt på gravlundene i Stavanger	93
<i>Resolutioner</i> 718(094.91)(489)	
Resolutioner	5-7, 34-35, 41-43, 50-51, 82-88, 98-100
<i>Finland</i> 718(480)	
Fra finske dagblade	13
<i>Norge</i> 718(481)	
Fra norske dagblade 3-4, 13-14, 25-26, 31-32, 40-41, 47-48, 58-59, 66-67, 71, 79, 81-82, 97-98	
<i>Danmark</i> 718(489)	
Fra danske dagblade 2-3, 12-13, 25, 30-31, 39-40, 46-47, 56-57, 64-66, 70-71, 78-79, 82, 93-97	
<i>Flygtningegrave, tyske</i> 718(489):362.924(=30)	
Efter dommen	61-63
Fra danske dagblade	25, 40, 57, 79
Om tyske flygtningegrave i Danmark	19-24
Om tyske krigsgrave	4- 5
Kirkegårdspersonale 718.007	
<i>Foreninger</i> 718.007:061.22(489) Foreningen af danske kirkegårdsledere	
Årsmøde på Hindsgavl 1965	17-18
Årsmøde i Thisted 1966	54-55
Årsmøde på Hindsgavl 1967	89-90
<i>Sverige</i> 718.007(485)	
Dødsfald (G. V. Walberg). Af O. Råhaug-Askegård	19
<i>Danmark</i> 718.007(489)	
25 års jubilæum (A. Blomberg). Af H. C. Nielsen	19
Fødselsdag (C. Valbjørn Christensen)	77
50 år (Rs. Th. Christensen)	38
Ny kirkegårdsinspektør (M. Falmer-Nielsen)	38
Dødsfald (H. J. Frydendal)	89
25 års jubilæum (Volmer Rud Nielsen)	77
Udnævnelse (Halvor A. Rasmussen)	89
40 års jubilar (H. M. Rasmussen)	81
Fødselsdag (O. Råhaug-Askegård)	77
Fødselsdag (Peter Skovlund)	81
Æresmedlem (Peter Skovlund)	89
Ny inspektør (C. Strunck)	18

Ved afslutningen af den sidste årgang af vort blad „Vore Kirkegårde“ har havearkitekt Tholle trukket sig tilbage fra redaktionen af bladet. Foreningen for Kirkegårdskultur skylder ham megen tak for hans store indsats først og fremmest som redaktør af „Vore Kirkegårde“, men også for hele hans indsats for vor forening.

Johannes Tholles navn vil være uløseligt knyttet til Foreningen for Kirkegårdskultur. Som 35-årig blev han medlem af foreningens bestyrelse og allerede året efter overtog han redaktionen af Vore Kirkegårde. Det skete i 1927 – og fra dette år og til februar i år, – 1965 – har han uden afbrydelse forestået redaktionen. 38 år er en lang tid, og hertil kommer, at han i årene 1926 til 1947 tillige påtog sig at være foreningens sekretær.

Når vi ser tilbage på Tholles indsats som redaktør af vort blad, må vi sige, at han ikke alene udførte dette hverv med flid, dygtighed og akkuratesse. Han har givet bladet et smukt udseende, personlig præget det med saglig viden om alle spørgsmål, der vedrører kirkegårdsforhold, og desuden formået at få dygtige folk til at skrive i det. Jeg viger ikke tilbage for at sige, at når Foreningen for Kirkegårdskultur er blevet kendt i vide kredse, så skyldes det ikke mindst det gode blad, vi har fået lov at

Johannes Tholle

*Formand for
Foreningen for Kirkegårdskultur,
domprovst CARL BAY, Ålborg*

udsende under Tholles redaktion. Længe før jeg fik med foreningens ledelse at gøre, kendte jeg vor forening. Det skyldtes bl. a. Tholles indsats gennem bladet.

Tholle har haft adskillige tillidshverv, men det tilkommer ikke mig at vurdere hans indsats på disse områder. Det håber jeg må blive gjort fra anden side. Men der er en ting, jeg tænker på i forbindelse med Tholle: han var af præsteslægt. Hans far var sognepræst i Rise og provst for Ærø provsti, og der er for mig ingen tvivl om, at den rige, varme forståelse for kirkegårdskulturen, han har, er indvundet gennem den præstegårdskultur, han havde med fra sit barndomshjem. Og vi forstår også hvorfor han har så stor kærlighed til Ærø. I den lange liste, der findes over hans frodige produktion, som spænder lige fra emner om blomster på alle årets tider, over en kirkegårdshåndbog til aktuelle kirkegårdsproblemer, finder man en bog om slægten Tholle, en fin lille bog om præstegårdshaver, og en om Ærø i tekst og toner. Man siger jo, at gammel kærlighed ruste ikke. Det skal nok passe også på Tholle.

Når vi nu tager afsked med Johannes Tholle som redaktør af vort blad, vil jeg gerne på Foreningen for Kirkegårdskulturs vegne hylde ham og *sige ham tak* for hans dygtige indsats for kirkegårdsagen og for hans aldrig svigtende omhu og interesse for bladet, der står som et mønster på sin redaktion. Og vi vil samtidig ønske for Dem, Tholle, at De må få et godt og rigt otium. Jeg vil ganske ligefremt ønske Dem, at Guds velsignelse (med dette ords rette forståelse) må følge Dem i dagene, der kommer. Tak!

Ved et redaktørskifte

*Kirkegårdsinspektør
HANS RØNØ, Roskilde*

„Vore Kirkegårde“ har mistet Johannes Tholle som redaktør, men Foreningen for Kirkegårdskultur får forhåbentlig lov til at beholde ham i bestyrelsens midte i endnu mange år.

Vor nye redaktør, akademigartner, cand. hort. Torben Michelsen, som vi venter os meget af, har bedt mig i min egenskab af mangeårig bestyrelseskollega med Johannes Tholle at supplere formanden, domprovst Carl Bays foranstående tak og hyldest til Johannes Tholle med nogle personlige ord, og det gør jeg meget gerne, for man bør ikke forsømme at give de mennesker, man beundrer eller holder af, en blomst, medens de lever. De blomster, man engang med tak lægger på deres grav, om man da bliver den længstlevende, har de jo ingen glæde af.

Lad mig da gennem disse linjer overrække vor afgående redaktør en buket roser, der dufter mildt og stikker blidt, altså af den gammeldags slags, der snart kun er historie.

Der er en del symbolik deri, fordi Johannes Tholles største fortjeneste efter min opfattelse ligger på det historiske område. Som havebrugsforsker og personalhistoriker har han ydet det enestående, og han er da også på finansloven som videnskabelig forfatter.

Samtidig med at være historiker har han tillige altid været aktuel skribent. Hans redaktion af „Vore Kirkegårde“ er et eksempel på denne tosidede virksomhed: det historiske og det aktuelle hånd i hånd. Han

har ligeledes gjort meget for at bevare mindet om gartnerfagets nulevende førende mænd. Når så mange af dem, som tilfældet er, figurerer i „Dansk biografisk Leksikon“ og „Blå Bog“, kan de takke Tholle derfor. Af hans populære publikationer på forskningsområdet skal hans store tre-bindsværk: „Danske Gartnervirksomheder“ fremhæves. Dette værk rummer et væld af oplysninger, indsamlet med megen flid, og vil forblive et kildeskrift for faget i fremtiden. Meget af, hvad der heri er meddelt, også om danske kirkegårde, ville uden Tholle være gået i glemme.

Det vil iøvrigt være uoverkommeligt at specificere Johannes Tholles righoldige produktion. Alene titlerne på hans bøger fylder det meste af en spalte i den blå bog, og antallet af hans faglige artikler er legio. Det er ubegribeligt, hvorledes det har været ham muligt at få alt dette fra hånden, samtidig med at hans virksomhed som havearkitekt skulle passes for at skaffe det daglige brød. Jeg tror ikke, at arbejdet med de mange kirkegårds- og haveplaner, han har tegnet, rigtigt har haft hans hjerte, og det er også kun undtagelsesvis, at han som havearkitekt har ydet det ypperlige. Hans områder er først og fremmest skribentens, redaktørens og organisatorens. På disse felter har han ikke sin lige indenfor faget.

Den verden, der først og fremmest er Tholles, og som giver hans rige evner deres største udfoldelse, er skrivebordets. Jeg vil tro, at det gælder for ham, hvad Vald. Koppel engang skrev om Larsen-Ledet, at han går til det som til en fest. Hans bøger og artikler er skrevet på et funklende, dagklart dansk i en letløbende stil, utyngt af de mange facts i stykket. „Vore Kirkegårde“s læsere kan bevidne sandheden heraf. Et stykke af en digter stikker der også i ham. Når han f. eks. skriver om gamle kirkegårde eller præstegårdshaver, formår han i ord fuldtud at gengive den stemning og poesi, der ånder ud af dem.

Ikke alene i „Foreningen for Kirkegårdskultur“, men også i „Foreningen af danske Havebrugskandidater“ og i „Fællesrådet for Havekultur og Landskabspleje“, i hvilke sidste to organisationer Johannes Tholle i en årrække har været formand, har jeg haft den glæde at samarbejde med ham og også dér lært at beundre hans initiativ, hans idérigdom og hans organisationsevne. Man mødte i ham den forbilledlige foreningsleder, der intet overlod til tilfældigheder. Enhver foranstaltning var nøje gennemtænkt og forberedt inden møderne. Det var altsammen brødløst arbejde for ham, men det blev udført, som om det var højt betalt. Han ledte sine foreninger efter det glørværdige princip: Har man påtaget sig et job, skal man også passe det.

Hans arbejdskraft er legendarisk. Da jeg engang spurgte ham, hvordan i alverden han overkom alt det, han klarede at præstere, svarede han, karakteristisk for ham: „Travlhed er jo blot et spørgsmål om at kunne organisere sit arbejde“. Det har Johannes Tholle til fulde evnet, og ingen har nogen sinde, hvor mange jern Tholle end har haft i ilden, oplevet at se ham nervøs eller fortravlet. Den adstadige ro, der er udbredt over hans brede skikkelse i forening med hans langsomme, noget slørede og unuancerede stemmeføring, har bibragt mange det førstehåndsindtryk af Tholle, at han nærmest var lad. Men intet er mere forkert. Selv om han bevæger sig med samme sindighed som en pensionist,

der ikke har andet end tid, er hans indre ladet med energi. Han overkommer måske netop det utrolige, fordi han evner at spænde af og lade op medens han ingenting bestiller.

Johannes Tholle er ikke som folk er flest, men i høj grad ukonform. Derfor har han ikke kunnet undgå modstandere. I sine yngre år blev han nærmest betragtet som den grimme ælling i gartnerens andegård, og er derfor nogle gange blevet kanøflet, ofte uretfærdigt. En mand som Tholle, der har skrevet så meget om så mange emner, kan naturligvis ikke undgå at begå fejl, som mindre ånder kastede sig over med tilsyneladende fryd, og det er jo altid lettere at kritisere end at yde noget selv. Men livskunstneren Tholle gled hver gang i uforstyrret ro videre „over vandspejlet“. De tider er forlængst forbi. Svanen er for længe siden da udvokset, og i dag bøjer alle sig for den. Fagfællerne véd, hvad de skylder Tholle, og „Almindelig dansk Gartnerforening“ har da også udnævnt ham til æresmedlem. Utrættelig har han været på færde på standens vegne, og hans betydning for fagets offentlige omdømme er uvurderlig. At han ikke forlængst er blevet hædret med Ridderkorset, forekommer uforståeligt. Det har ikke manglet på forsøg, men en „lille“ stor mand må hver gang have evnet at forhindre det. For nylig er Tholle igen blevet spurgt, men har svaret: „Nej tak, ikke nu“ – forståeligt nok. Alle, der er kommet vor afgåede redaktør på nærmere hold, har lært at holde af ham for den varme menneskelighed, der strømmer ud af hans rige sind. Med Tholle er man i godt selskab.

Sidste år havde han den sorg at miste sin elskede hustru Helga få dage efter guldbrylluppet, der i stilhed blev fejret ved hendes dødsleje. Dermed blev et overordentligt lykkeligt samliv afsluttet. Hun stod ved hans side i godt og ondt, vidste, hvad han var værd og styrkede og opmuntrede ham i modgang. På Tholles 60-års dag – han er nu 73 – talte hun uforglemmeligt for ham. Hos hende mødte han den forstående anerkendelse, der er et udækket behov hos de fleste mennesker, medens det aldrig skorter på kritik. Denne er også en god ting, for man kan lære af den, om den da er berettiget, men den bør kun leve side om side med anerkendelse, jfr. Goethes ord: „Kritik er viljen til at se det gode“. Andres anerkendelse kan få mennesket til at blomstre og yde sit ypperste.

Derfor disse „blomster“ til Johannes Tholle fra en fagfælle med tak for hans mangeårige dygtige redaktion af „Vore Kirkegårde“ i særdeleshed og hans øvrige betydningsfulde indsats for faget i almindelighed. Johannes Tholle er alene i hjemmet nu. Benene svigter, men hjernen er klar, – og skrivebordet venter.

Ved et redaktions- skifte

Havearkitekt JOHANNES THOLLE

Med Vore Kirkegårde's 21. bind nr. 12 afsluttede jeg redaktionen af dette blad – et arbejde der havde været mig pålagt gennem 38 år, og som lige så længe har haft min interesse i en sådan grad, at der gik sport i arbejdet med dette og hint af redaktionsarbejdet. Det er let at tælle op, hvormange hefter, jeg har redigeret, og ligeså at finde ud af hvormange af artiklerne redaktøren selv har skrevet, – sværere er det at konstatere i hvor høj grad det præsterede af andre vurderes som kvalitetsarbejde.

Men når skiftende generalforsamlinger har fornyet valget af redaktøren, har det vel ikke været uden en vis mening.

Idet jeg nu overdrager min efterfølger ledelsen siger jeg foreningens styrelse tak for udvist tillid gennem årene, – jeg takker medforfattere for deres uvurderlige hjælp til at fylde bladet, – annoncørerne for økonomisk støtte, – bogtrykkere og clicheanstalter for lydhørighed overfor redaktionelle ønsker og for dygtigt arbejde og de sidste års redaktionssekretær for hjælpsomhed og trofasthed.

Foreningens tidsskrift repræsenterer i betydelig grad foreningens ansigt, hvad der forpligter bl. a. til gensidig loyalitet. Men når bladet bl. a. i typografisk henseende flere gange har skiftet udseende vil det ikke indebære at foreningen også har skiftet holdning eller indhold, – det har været andre årsager og meninger dermed. Og således turde det også være i fremtiden.

Den nye redaktør, havearkitekt, m.d.h. *Torben Michelsen*, vil for de allerfleste af vore medlemmer være ukendt og som et uskrevet blad. Jeg skal dog lige gøre opmærksom på, at han er omtalt flere gange i det just afsluttede hefte, nemlig på grund af hæderfuld deltagelse i kirkegårds-konkurrencen i Herning (se bind 21, s. 96 m.v.). Jeg skal slutte denne lille henvendelse til vore læsere og medlemmer med at ønske alt godt for den nye redaktør, i håb om at han må møde samme velvilje som har været mig tildel.

Sprede træk af gravmæler- nes historie

Havearkitekt JOHANNES THOLLE

Fig. 1.

Støbejernskors. Bølling kgd.

M. K. foto.

12. Dem af støbejern.

I bogen: *Kyrkogårdskonst* (1919) skriver arkitekten *Harald Wadsjö* (s. 67) om gravmæler af støbejern kun ganske få linjer, og de har svenske forhold som basis og henviser kun til svenske eksempler; disse ord kan forekomme for hårde overfor størsteparten af de danske. Han begynder med at sige, at gravmæler af denne art forekommer mest i 1800-erne, og de er stundom prøver på et ganske godt industriprodukt. Men „Fler-

talet vårdar av dette material äro dock avskräckande fula, beroende på överlastning med dekoration i allehanda spetsverk“, – derimod kunne de som heller (liggesten) formede være af en ret monumental virkning og „till och med överträffa stenhällarne i monumentalitet, vilket knapast kan sägas om de resta gjutjärnsvårdarna“.

Mens frembringelsen af smedejernsting kun krævede en esse og en smed med hammer og ambolt, altså noget der fandtes mangfoldige steder i landet, har forudsætningen for at kunne lave støbejernsgravmæler været, at der fandtes et jernstøberi, og dette har jo været et langt sjeldnere og meget nyere ting og kun knyttet til byerne, eller snarere til visse byer. Og selvom støbejernsgravmæler også har kunnet præge landsbykirkegårde her og der, er det dog på de af byerne og deres industri prægede kirkegårde, at de er flest.

Fig. 2, tv.
Støbejernskors. Perioden 1850—1880.
Eggerslevmagle kgd. Foto T. M.

Fig. 3, th.
Støbejernskors. Perioden 1870—1890.
Eggerslevmagle kgd. Foto T. M.

Danmarks ældste eksisterende jernstøberi, der ligger i Frederiksværk, oprettedes i 1769 som en af frugterne af general *Classens* initiativ og i december samme år fandt den første støbning sted og næste år var man i gang med støbning af jerngryder og kakkellovne, senere kom kanoner, og videre frem andre civile ting deriblandt gravmæler. Et dansk privat jernstøberi grundedes ved et kongeligt privilegium fra 1828 ved Blågård, København, som det første af de Anker Heegaardske. Også i Norge var der jernstøberier f. ex. ved Moss. Senere kom der begge steder andre til. Typerne på gravmæler deles stort set i dem i form af plader (liggende eller oprette) og ofte runde og kombinerede med oprette kors, der i sig selv danner den anden type. Korsene kan være ganske enkle (se fig. 2.) og er da oftest smukkeste, eller de kan være udpenslet i gotikmønstre og virker da ofte overdrevne (fig. 4). Endelig kan det være af kubistisk type med 4 sæt flader, og de kommer da let til at ligne en af datidens kakkellovne. Der har skullet udføres forme til hvert mindesmærke, for selvom ty-

Fig. 4, tv.
Stærkt ornamenteret støbejernskors.
Perioden 1860—1880.
Gamstrup kgd. Foto J. T.

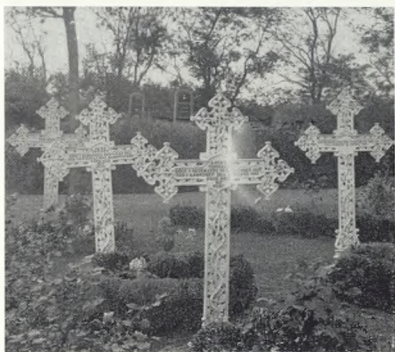

Fig. 5, th.
Støbejernskors. Skagen gl. kgd.
Foto J. T.

pen har kunnet udføres i mange eksemplarer, giver det jo ikke noget egentligt gravminde, om ikke der også er en skrift, der fortæller om det enkelte navn og dets data. Denne skrift står oftest ophøjet og kan være ganske fyldig, hvoraf fremgår, at der ikke synes at være sparet på udgifterne til gravmælet. Det er da også utvivlsomt, at kunstnere af forskellig retning har været engageret i formgivningen, og at støbejernsgravmælerne ikke som dem af smedjern kan henregnes til en folkelig kunst. I mange tilfælde er der udformet gravgitre i stil med det støbte gravmæle, hvorved hele gravstedet kan få en fast og stilpræget form af en vis holdning og særpræg.

Tidligere i nærværende tidsskrift (12 s. 9-13) har iøvrigt maleren *Herman Madsen* fortalt især om den stilhistoriske side af sagen.

Derom har „Foreningen for Kirkegårdskultur“ til sit blad bedt mig som formand for Danmarks Provsteforening fremsætte en kort udtalelse.

Det, der er tænkt på, når man vil have en udtalelse om provstesynene i år, er formentlig den ændring, der nu er sket i tilsynsloven, hvorefter provstesynene kan afholdes ikke blot i maj og juni måneder men i fremtiden desuden også i april og juli måneder. Og derom er kort at sige, at årsagen til ændringen er simpelthen den, at der skal være mere tid til provstesynene. Og det skal der både for provsten og hans synsmand og for menighedsrådene. Siden præstegårdene kom ind under det provstesyn, der hvert tredje år skal afholdes i sognene, og som altså skal omfatte både kirker og kirkegårde og præsteboliger og avlsgårde, har det vist sig, at der var for lidt tid til synene. Der har været for lidt tid til at tale om tingene på stedet. Og det har været sådan, at provsten også havde for lidt tid hjemme i sine sogne, når alle de mange syn ude i provstiet skulle overkommes på de søgnedage, der kunne fås til rådighed i løbet af maj og juni måneder.

Provsterne var så på et årsmøde inde på, at man burde spørge, om det muligvis kunne ordnes således, at man tog 1/3 af synene hvert år. Derom mente man af flere grunde i kirkeministeriet, at dette ikke kunne tiltrædes. Og resultatet blev, efter at der var sket henvendelse fra flere store provstier om at få mere tid til synene, at kirkeministeren efter en henvendelse fra provsteforeningens bestyrelse forelagde det forslag, som folkettingen har vedtaget, og hvis lovbestemmelser bl. a. går ud på, at der i månederne april-juli skal holdes provstesyn hvert tredje år og iøvrigt svarende til det, der hidtil har været synets opgave og forretningsorden. Det, synet skal tage sig af, er at kirkerne og kirkegårdene samt præsteboligerne og avlsgårdene er i god og forsvarlig stand efter de gældende regulativer og bestemmelser, samt at de sager, der går ud over det lokale syns beføjelser, indsendes behørigt oplyst til stiftsøvrigheden for eventuelt, hvis det skønnes nødvendigt, at videresendes til kirkeministeriets afgørelse, efter at dette måske forinden har rådspurgt nationalmuseet, den ggl. bygningsinspektør eller andre af ministeriets konsulenter.

Vi, der husker gamle dages ofte dårligt vedligeholdte kirker, og som ved, hvordan kirkerne og kirkegårdene såvel som præstegårdene er i god

Provstesynene i 1965

*Formand for Danmarks Provsteforening
J. C. VINTHER*

stand, siden menighedsrådene efter J. C. Christensens kirkelove i 1922 har fået lov til* at tage sig deraf, ved jo alle med hvilken interesse og kærlighed og hvor godt, menighedsrådene har røgtet deres hverv.

Og derfor er det godt, at der med det lovforslag, den nuværende minister lige har ført igennem, er givet tid for provsterne til at tale med menighedsrådene ved provstesynene.

Ændringen af loven er god og tiltrængt og en virkelig forbedring.

p. b. v.
J. C. Vinther.

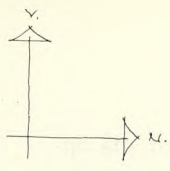

Tegning:

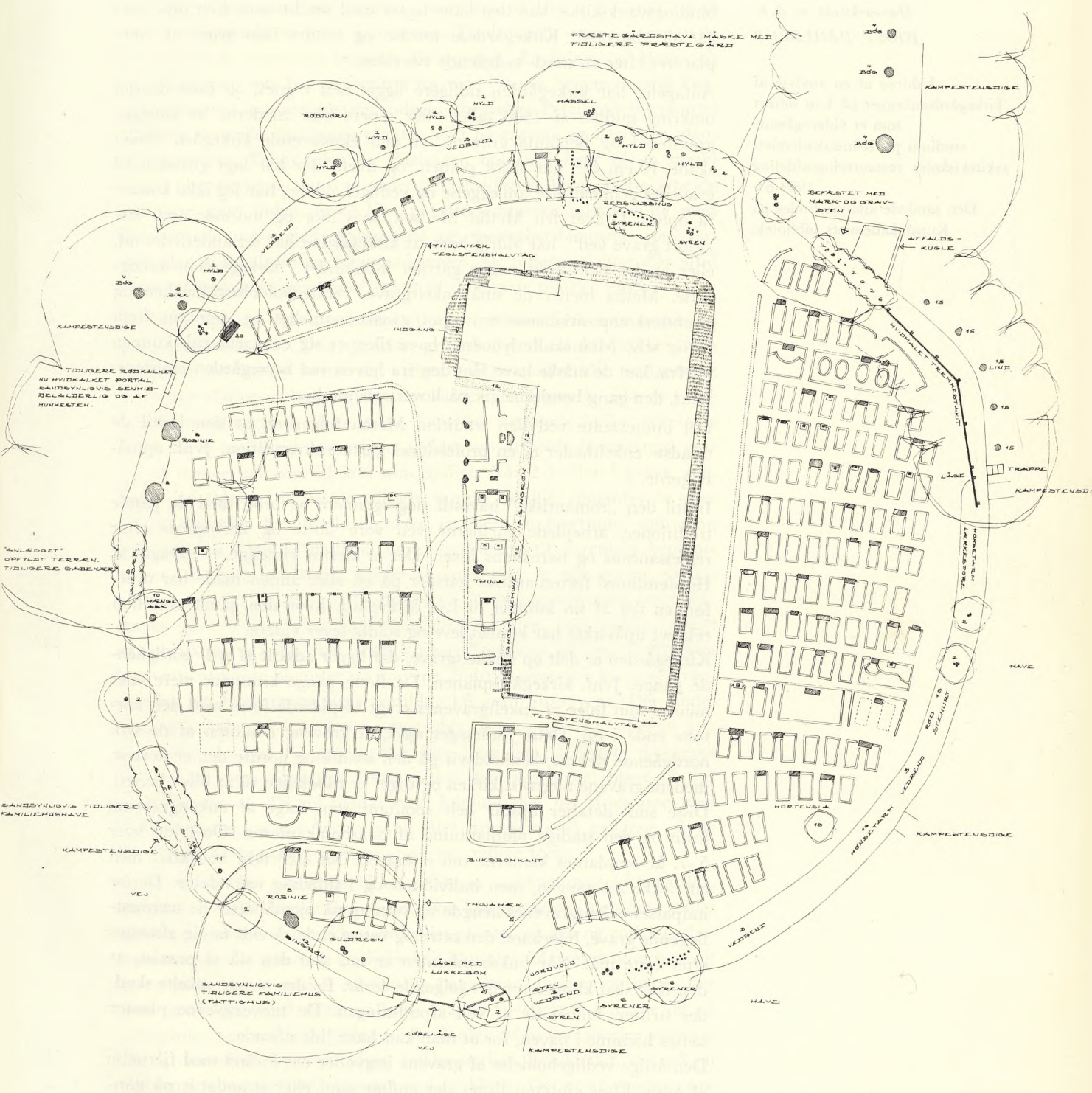
Billedbugger Betty Engholm Michelsen.

„Vore Kirkegårde“ har skiftet „ansigt“ flere gange. I bind 16 nr. 4 side 38-41 har kirkegårdsinspektør Hans Rønø i sin artikel „Tidsskriftet „Vore Kirkegårde“ gennem 25 år“ vist hvorledes tidsskriftet 8 gange har skiftet ansigt. Siden har „Vore Kirkegårde“ adskillige gange skiftet forside i sin stadige søgen efter fornyelse. Det sidste skud på stammen er blevet til i ønsket om grafisk at fremstille en karakteristisk oplevelse ved synet af en nordisk kirkegård.

Lyø Kirkehave

LYØ KIRKEHAVE
 SALLINGE HERRED
 SVENDSBORG AMT
 MÅL 1:100
 DATO 17.-12.-1964
 KUNSTAKADEMIETS ARKITEKTSKOLE
 AFDELINGEN FOR RESTAURERING
 DEN HØJERE SKOLE
 HAV- OG LANDSKABSPLANLÆGGER
 JOOST DAHLERUP

Fig. 6.

Lyø kirkegård

Havearkitekt m. d. h.
JOOST DAHLERUP

Uddrag af en analyse af kirkegårdsanlægget på Lyø udført som et videregående studium på Kunstakademiets arkitektskoles restaureringsafdeling 1964-65.
Den samlede analyse findes på Kunstakademiets bibliotek.

Den cirkelrunde kirkegård, der ligger på et relativt plant terræn, må opfattes som et bevidst afsat anlæg. Og har der tidligere været en mindre bindingsværkskirke, kan den have ligget med søndre mur i en øst-vestgående diagonal. Kirkegårdens nordre og søndre låge synes at være placeret efter en nord-sydgående tværsakse.

Antagelig har kirkegården tidligere ligget hen i græs, og først da det omkring midten af 1800 tallet eller senere blev moderne at anlægge gravsteder og beplante gravene, er den eksisterende kirkegård blevet skabt. Hvem der har skabt planen, og hvem der har lagt grunden til gravenes gennemførte anlæggelse og vedligeholdelse, har jeg ikke kunnet få oplyst. Graver fru Metha Madsen, hvis mor og mormor også har „gjort grave ved“, har aldrig hørt, at kirkegården har set anderledes ud, eller at der har været nogen gartner indblandet i kirkegårdens anlæggelse. Metha mener de små enkeltgrave, vedligeholdelsesteknikken og blomsterkompositionerne er vokset ganske naturligt og spontant frem af sig selv. Men skulle lyboerne have tilegnet sig en gartnerisk kunnen udefra, kan de måske have fået den fra haven ved herregården Holstenshuus, den gang bønderne gik på hoveriarbejde her.

Det interessante ved den tradition Metha følger er, at den indtil de mindste enkeltheder er en professionel gartnerisk tradition. Jvnf. opmålingerne.

Indtil den „romantiske“ havestil slog igennem og brød med de gamle traditioner, arbejdede gartnerne ved vore slotte og herregårde efter renæssancens og barokkens ideer. Det er derfor rimeligt at antage, at Holstenshuus' førromantiske gartner på en eller anden måde har overført en del af sin kunnen til Lyø kirkegård, hvor den gamle tradition relativt upåvirket har kunnet leve og stadig lever videre.

Kirkegården er delt op i enkeltgrave, der ligger adskilt af syd-nordgående gange. Jvnf. kirkegårdsplanen. De fleste gange krummer mere eller mindre som følge af enkeltgravens svagt tilspidsede form med den korteste ende i øst. Dette forårsager også, at gravene i midten af de syd-nordgående rækker, henholdsvis på den søndre og nordre del, er kortest, medens gravene nærmest kirken og diget er tilbøjelige til at blive længst. Disse små detaljer opstår helt spontant som følge af enkeltgravens form og den stadige omplantning af buksbomkanterne. Omkring hver 5.-7. år omplantes kanterne om efteråret. Det sker ikke kollektivt med en række ad gangen, men individuelt og i tilfældig rækkefølge. Derfor indpasses enkeltgravens længde og retning på øjemål efter de nærmestliggende grave, hvorimod den østre og vestre ende så vidt mulig afstættes efter faste mål. Når buksbomkanten er sat, skal den stå så præcist, at den ikke skal klippes før det følgende forår. Er der et par enkelte skud, der stritter, knibes de af ved afpudsningen. De tiloversblevne planter sættes hjemme i haven, for at man kan have lidt stående.

Den årlige vedligeholdelse af gravene begynder om foråret med fjernelse af gran. Efter vinteren ligger der endnu sand eller strandgrus på gangene. Nogle steder dækkes det med jord, da den revne jordgang står smukkere. Rivning, lugning og pyntning med afskårne blomster foretages året rundt, når vejret tillader det, fredag eller lørdag, så alt er fint til søndag. Fra sidst i april til først i maj begynder man at „gøre grave ved“. Kanterne klappes op, graven tilføres frisk jord, forskellige urter

plantes om, og buskbomkanterne klippes. Når en fåresaks ikke er skarp nok længere til at klippe uld med, bruges den som havesaks på kirkegården. Efter lokal tradition begynder sommeren på Lyø d. 12. maj, og så kan man begynde at sætte potteurter. Traditionelt menes hermed de hjemmelavede vegetativt formede Pelargonier, Fuchsiaer og Have- og Knoldbegonier, som har overvintret hjemme i stuen. Senere er også Faaborggartnerens sommerblomster indgået i begrebet. Pelargonierne plantes i gravens vestende. Fuchsiaen plantes midt på graven, og Begonien plantes i østenden. Pelargonien og Fuchsiaen opbindes hver til en smukt skåren blomsterpind, som var malet hvid med grøn knap. Dette arbejde skal være gjort inden pinse. Hen på eftersommeren udskiftes de mest afblomstrede urter med septembers- og novembersblomster, som har stået klar til omplantning hjemme i haven. De højeste planter står altid i vest, og beplantningen falder jævnt til de laveste planter i øst.

De forskellige små blomsterkompositioner fortæller hver især noget om den pågældende grav. Den nye friske grav skal være smukt smykket, men da graven ret hurtigt sætter sig, vælges kun en midlertidig beplantning og mange afskårne blomster, ligesom kanten det første år ikke er buksbom, men vintergrønt. På de grave, hvori ens nærmeste hviler, gøres der meget ud af beplantningen, og det gælder om at holde blomster på graven så mange måneder af året som muligt. Når 2-3 eller 4 grave, som ligger ved siden af hinanden tilhører samme familie, tilplantes de efter samme mønster. Er afdøde i graven en fjernere slægtning, som man ikke selv har kendt eller været personlig knyttet til, forenkles beplantningen, så vedligeholdelsen ikke er så krævende, og når graven sløjfes, plantes den til som en tue af vintergrønt. Inden nattefrosten begynder, skæres om efteråret novembersblomster fra haven, som sættes i vand og opbevares i et koldt men frostfrit rum, så man en tid hen på efteråret kan sætte afskårne blomster på gravene. Sidst i november kommer granmanden fra Faaborg og tager bestilling på gran til gravene. Der findes ingen grantræer på Lyø. Først i december dækkes gravene, medens jorden endnu er blød, så grandækket kan fryse fast. Tidligere dækkedes først til jul, men er jorden frossen, skal der ikke meget blæst til, før granet blæser af. Til jul pyntes med Juletulipaner og Moskranse med plasticblomster, og der lægges sand eller strandgrus på gangene, så de kan holdes revne også i frostvej og i det tidlige forår.

At der trods det spraglede blomsterflor er samling over kirkegården, skyldes først og fremmest den meget sikre komponering, men det skyldes også blandt andet, at der ikke forhandles planter på øen og endelig lyboernes sparsommelighed og kærlighed til blomster. Har en lybo erhvervet sig en plante, som vækker almindelig beundring, foræres og byttes der skud og aflæggere, så næsten alle de planter, der gror i haverne og på kirkegården, stammer fra fælles moderplanter. Man kan således nærmest sige, at havefloraen består af en række særlige Lyø-kloner, der på en særlig måde har tilpasset sig jordbund og klima. Det er en morsom oplevelse at se disse klonformede sorte med deres specielle „familietræk“ gå igen fra have til kirkegård og fra grav til grav.

Gravenes beplantnings- og vedligeholdelsestradition har altid været den samme, selv om plante-sortementet har skiftet lidt, og selv om der stadig tilføres nye arter og sorter og trods forskellige personers påvirkning.

Lad os håbe, at denne enkle og fine måde at arbejde med tingene på fortsat må udvikle sig på samme måde, og lad os håbe, at der ikke kommer fredninger med paragraffer og servitutter, så tingene kommer til at stivne i livløse former. Lad os også håbe, at lyboerne selv kan værne om deres kultur, så „interesserede og bedrevidende“ ikke får mulighed for at blande sig i Lyø's kulturliv. Når vi møder en sådan levende kultur, må vor stilling som fremmed eller som gæst være at vise hensyn og takt og indskrænke os til at støtte moralsk og opmuntre lyboerne til fortsat at holde deres kultur i ære. Når det som følge af tidens krav skal tilføres øen nye ting, gælder det i allerhøjeste grad her om at tilpasse sig det stedlige milieu og ikke blot skabe nyt for nyhedens skyld. Det er lidt trist at se, at der findes grave på kirkegården, som ikke følger traditionerne, flere enkeltgrave slås sammen, og der anlægges misforståede „moderne“ gravsteder. På mig virker det, som hvis nogle kirkegængere til gudstjenesten foretrak at synge selvvalgte salmer i stedet for at synge sammen med de andre. Det skaber en forfærdelig uorden og disharmoni. Desværre viser det sig, at disse udbrydergravsteder f. eks. er den afdøde skolelærers og præsts samt sognerådsformandens og et par sognerådsmedlemmers familiegravsteder. Det er nedslående at opleve, at netop disse ansvarlige personer, som burde være foregangsmændene har vist en så ringe forståelse for deres kirkegård som med sin høje kunstneriske og kulturhistoriske værdi placerer sig blandt en af Danmarks mest værdifulde kirkegårde.

Historiske arbejder der blandt andet fortæller om Lyø's kirke med kirkegård: N. Rasmussen Søkilde: *Holstenshuus og Nakkebolle* med tilliggende sogne og øer samt udsigt over egnens almindelige historie fra oldtid til vore dage. Odense 1875. IX. afsnit side 449-493. Lyø lands almindelige historie. Museumsinspektør Ole Høyrup: På Nationalmuseets etnologiske undersøgelser, Brede hovedbygning, Lyngby, ligger en endnu ikke udgivet punktundersøgelse foretaget af museumsinspektør Ole Høyrup omhandlende Lyø's folkeliv. I undersøgelsen er der blandt andet en del oplysninger om kirkegårdens historie og om øens begravelsesskikke. Museet har filmet den sidste Lyøbegravelse efter gammel skik og har erhvervet sig et komplet begravelsesudstyr. „Vore Kirkegårde“ bind 18 nr. 12: Lærer Aksel Larsen: Lyø Kirkegård.

Aktuelle problemer på de fynske landsby- kirkegårde

*Havearkitekt m. d. h.
fbr. kirkegårdsinspektør
O. RÅHAUGE-ASKGÅRD*

Fynboen er udpræget blomsterelsker – det præger de fynske haver og huse, og det præger de fynske kirkegårde – i særdeleshed landsbykirkegårdene. Vel få steder i Danmark er gravene gennemgående så velholdte som på Fyn, og vel intet andet sted ser man et blomstervæld som på de fynske landsbykirkegårde. Det hænger utvivlsomt sammen med, at fynboerne fra gammel tid har vænnet sig til at gøre lørdagsrent langs vejene og ind i haver og stuer. Den smukke skik kommer også kirkegårde og gravsteder til gode!

Den hvide kirke med det røde tag i det grønne læbælte, det grå stengærde omkring den velholdte kirkegård, bindingsværksgårdene med stråtagene er vel det erindringsbillede, som de fleste danskere har af den fynske landsby, og sådan er det da også endnu mange steder – heldigvis. Men mange steder breder moderne huse af bungalowtypen sig i disse expansionsår, hvor der sker en mægtig vekselvirkning fra land til by og fra by til land. Disse moderne huse passer så mærkværdig dårligt ind i landsbybilledet, men endnu kan man da være heldig at træffe en god gammeldags landsby med en kirkegård, der aldrig er udvidet, men hvor slægt efter slægt i århundreder er begravet i den samme jord og med det

samme stengærde til værn mod omverdenen. Det giver en ganske bestemt tryghed i tilværelsen. Det er ikke så underligt, at menighedsrådene i mange af landsbyerne trykker sig ved at udvide deres gamle kirkegård.

Hvor begravelsesantallet pludseligt stiger og hvor det ikke længere er de gamle slægter, det drejer sig om, men hvor det drejer sig om nye familier med krav til nye gravsteder, er der i almindelighed intet andet at gøre end at foretage en udvidelse af kirkegården. Man prøver somme tider på, om ikke en regulering inden for den gamle ramme kan gøre det. Det kan se bestikkende ud og undertiden kan man være heldig at få noget ud af det. Tit opnår man imidlertid kun, at den gamle kirkegårds særpræg forsvinder. Det går med den ligesom det er gået med adskillige gamle byer: man har klippet en hæl og hugget en tå med det sørgelige resultat at særpræget helt er forsvundet. Er der derfor ikke plads mere på den gamle kirkegård bør man i god tid tænke på udvidelsen. Godt er det imidlertid at kirkeministeriet sammen med de kongelige bygningsinspektører og nationalmusæet med fast hånd værner om de gamle gærder, der en skønne dag vil være værdifulde historiske minder, og godt er det at menighedsrådene har forståelse for mindets historiske betydning i byens liv.

Hvad der også er problemer for menighedsrådene i disse år, er parkeringsspørgsmålene. Det er ikke ualmindeligt, at der til en stor begravelse kommer mindst 100 biler til kirken i en almindelig landsby.

Ogås til bryllupper, konfirmationer og store helligdage må der regnes med mange biler. Hvis ikke vejnettet omkring kirken helt skal blokeres ved sådanne lejligheder, må der skaffes plads – hvad ikke altid er lige let. Før bilernes tidsalder var der ikke noget parkeringsspørgsmål. I hvert fald var det forholdsvis lille. De enkelte, der kom kørende langvejs fra, staldede ind i de omliggende gårde, men nuomstunder, hvor folk helt har glemt at gå, melder kravet sig. I nogle tilfælde kan man ikke indrette pladsen lige op ad kirkegårdsdiget, men under alle omstændigheder – også af rent æstetiske grunde – betaler det sig at indrette pladsen som en veldrænet plæne, der er tilsæt med en god sportsplæneblanding. Det er jo en parkeringsplads, der ikke er udsat for dagligt slid, så derfor kan en velholdt plæne i almindelighed være tilstrækkelig.

Et helt andet spørgsmål, der i disse år volder menighedsrådene – og vel ikke mindst præst og kirkeværge – store bryderier, er journalføringen over de døde. Før nybyggeriet var spørgsmålet ikke så aktuelt: hver familie havde sit gravsted, men nu, hvor nye familier strømmer til, kommer problemerne. Ganske vist har man i mange år haft både kort og journal, og ganske vist har man omhyggeligt indført navn, dødsdag o.s.v. i journalen, men det er ikke sket på en nogenlunde let overskuelig måde – i de fleste tilfælde da. – De fleste er vistnok begyndt bagvendt! I stedet for at begynde med gravstedsnummeret, er man begyndt i datoorden – en metode, der før eller senere fører til noget rent uoverskueligt.

Med det stigende begravelsesantal og de mange nye folk i sognet stiger administrationen, og det hele bliver mere kompliceret.

Det forekommer mig, at der på dette meget vigtige område bør gøres noget. Nogle korte kursus landet over skulle kunne gøre det. Med en smule støtte fra stiftsøvrighedernes side og iøvrigt arrangeret af een af de foreninger, der er nærmest til det: menighedsrådsforeningen eller for-

eningen for kirkegårdskultur, skulle det være forholdsvis let at arrangere nogle week-end-kurser.

Eventuelt skulle et samarbejde mellem de to foreninger vel kunne gøre det.

**Cirkulære
om vedligeholdelse
og omsætning
af stengærder**

(Til stiftsøvrighederne)

I cirkulære af 16. september 1937 fremhævede ministeriet betydningen af, at de gamle stengærder, der danner en for vore middelalderlige landsbykirker særlig karakteristisk afgrænsning af kirkegårdens område, bevares i så vid udstrækning som muligt.

I tilslutning hertil skal man på dertil givne anledning henlede opmærksomheden på bestemmelsen i § 17, stk. 3, i bekendtgørelse af 23. september 1947 af lov om vedligeholdelse af kirker og kirkegårde m. v., jfr. § 2, stk. 1, i kgl. anordning om kirkegårde af 20. april 1953, hvorefter eksisterende stengærder og mure omkring kirkegårde ikke må nedbrydes, flyttes eller erstattes med andet materiale uden ministeriets samtykke, og hvorefter dele af nævnte hegn ej heller uden sådant samtykke må indgå i nybygninger uden for kirkegården.

Da det over for ministeriet er oplyst, at de middelalderlige, stablede stengærder mange steder er i en mindre tilfredsstillende stand hidrørende enten fra manglende vedligeholdelse eller fra stedfundne reparationer og omsætninger, der er udført uden tilstrækkeligt kendskab til den fremgangsmåde, som bør følges ved istandsættelse af sådanne gærder, har ministeriet efter stedfunden forhandling med de kgl. bygningsinspektører og nationalmuseet fastsat følgende forskrifter for vedligeholdelse og reparation af stengærder:

1. Stengærder skal vedligeholdes således, at de til enhver tid udgør et forsvarligt hegn omkring kirkegården og er til pryd for denne. Gærderne bør efterses hvert forår og efterår, og indtrufne skader som følge af udskridninger og sammensynkninger bør hurtigst muligt afhjælpes, således at det undgås, at større strækninger af gærderne forfalder og må omsættes. Ved foretagelse af reparationer må hensyn tages til gærdernes karakter og materialer. Træplantninger må så vidt muligt holdes i mindst 1 m's afstand fra gærderne.

2. I tilfælde, hvor partiel omsætning skønnes påkrævet, må følgende iagttages:

- a. Omsætningen må ske i nøje overensstemmelse med det gamle gærdes karakter, således at man, hvad enten gærdet er to-sidet (med sten på begge sider) eller én-sidet med jordskråning på indersiden), respekterer den hidtidige form og i øvrigt i det hele søger at komme det oprindelige gærde så nær som muligt.
- b. Ved omsætning af gærder, der er udført af marksten, bør der ikke anvendes søsten, undtagen i tilfælde, hvor det ikke er muligt at fremskaffe marksten. Flintsten bør ikke anvendes.
- c. Kun større sten må anvendes, og stenen må ikke kløves.
- d. De største sten lægges nederst i diget, og stenenes størrelse aftrappes op efter.
- e. Stenene lægges i muld eller ler med den bredeste runding udadventt og med skridretning ind mod digets jordkerne, således at anvendelse af stenflikker til fastholdelse af stenen undgås. Mørtel må kun anvendes i ganske særlige tilfælde, hvor det af hensyn til gærdets stabilitet er uomgængelig nødvendigt.
- f. Gærderne bør følge terrænets stigen og fald, og det bør således ikke tilstræbes at udføre stengærder med vandret overkant.
- g. Hvor ikke andet følger af forholdene, jfr. foran under a, bør gærderne udføres med en højde af mindst 100 cm og en bredde af ca. 80 cm foroven og ca. 100 cm ved terræn.
- h. Stengærderne bør afdækkes med græstørv, indtil ca. 10 cm. fra yderkanterne.

Ved større reparationer eller fuldstændig omsætning af gamle stengærder må nærmere forslag til arbejdets udførelse i hvert enkelt tilfælde forelægges ministeriet til godkendelse med oplysning om, hvorvidt den, til hvem arbejdet tænkes overdraget, er i besiddelse af de fornødne kvalifikationer på dette område.

Det fornødne antal eksemplarer af nærværende cirkulære vedlægges til omdeling blandt stiftets provstiudvalg og kirkebestyrelser.

Kirkeministeriet, den 9. april 1965.

Bodil Koch.

| Arne Truelsen.

De gamle stengærder - og vort ansvar for dem

Provst J. EXNER

Fig. 7.

Det rigtige stengærde er opbygget af ensartede store, uklovede sten i en højde af ca. 170 cm. Hvirring kgd., Skanderborg amt. (foto T. M.)

Fig. 8.

Indenfor muren er placeret 2 træækker, den ene evt. bestemt til fældning. Imidlertid blev begge træækker fældet i vinteren 1965 (ved en fejltagelse??!)

Det er klart, at der skal være et hegn omkring kirkegården – dels for at markere kirkegårdens grænser, og dels for at værne om dens fred. De krav, der må stilles til kirkegårdens hegn, kan i denne forbindelse samles i følgende to punkter:

1. Hegnet skal være *solidt*, jvfr. den kgl. anordning af 20. april 1953 om kirkegårdene § 12, stk. 1: „Om kirkegården skal der være et forsvarligt hegn“. Det må altså ikke være et hegn, der let går i forfald eller lader sig rende over ende. Hegnet skal både være uigennemtrængeligt og uoverstigeligt for løsgående kreaturer og samtidig effektivt kunne modstå tidens tand. Ellers kan hegnet ikke på passende måde værne om kirkegårdens fred.
2. Den ovennævnte § i den kgl. anordning siger dernæst om hegnet, at det skal være „*passende til anlæggets karakter*“. Til en smuk kirkegård hører selvsagt også et smukt hegn. Det vil sige, at det skal passe naturligt ind i omgivelserne og landskabet og danne en smuk overgang mellem omgivelserne udenfor og den kirkegård og kirke, der ligger indenfor samtidig med, at hegnets selvstændige funktion og præg kommer til sin ret. I denne forbindelse er det overordentlig vigtigt at gøre sig klart, at når det om hegnet hedder, at de skal være passende til *anlæggets karakter*, da tænkes der på, at hegnet skal svare til kirkens og til kirkegårdens særlige karakter som den kristne menigheds begravelsesplads – altså til stedets værdighed. Det må jo ikke glemmes, at hegnet hører kirken og kirkegården til, og at det derfor skal udgøre en harmonisk enhed med dem begge, hvor alt jo hører sammen lige fra alter og til hegn. Hegnet låner sin funktion fra kirken og kirkegården. Det er sat til på harmonisk måde at danne det synlige skel og det stærke værn mellem det, der er indviet og det, der er udenfor. Det er dette, der bevirker, at man kan tale om „kirkelige“ hegn.

De hegn, der bedst tilfredsstillende de ovennævnte krav, er de middelalderlige stengærder og mure. I det følgende vil jeg begrænse mig til at sige lidt om stengærderne – de stablede stendiger. Lad mig begynde med at citere, hvad bogen „Kirkegården – et kirkeligt anliggende“ siger om disse: „Mon alle i vore dage ret forstår, hvilken skønhedsværdi disse gamle stendiger rummer? De store, tunge sten, mossets og lavets grå farve og

digets kraftige linier – alt dette smelter jo på en forunderlig måde sammen med både kirkebygningen, kirkegårdens træer og landskabet, så helhedsbilledet bliver forunderligt skønt. Det skulle derfor være indlysende for alle – ikke mindst for menighedsrådene – at disse gamle stendiger skal vi bevare og værne om. At lade dem gå i forfald er et sørgeligt tegn på manglende ansvarsfølelse og pietet overfor både kirkegården og vore fædres værk, og at sløjfe dem er intet mindre end styg vandalisme.“ Imidlertid er det en kendsgerning, at mange af vore gamle stengærder henligger i et større eller mindre forfald som tegn på manglende ansvarsfølelse og pietet overfor kirkegården og vore fædres værk! Man lader det gå på bedste beskub! Og årsagerne hertil kan være mange. Lad mig nævne nogle af dem:

- a. Der er den gængse slendrian, som ikke tager det så nøje med det ansvar, der er betroet En som medlem af et menighedsråd.
- b. Denne slendrian kan have sin rod i magelighed. Man gider ikke have det besvær at få orden i tingene og rette på indtrufne skader.
- c. At de gamle stendiger får lov til at gå i forfald kan dog også skyldes en manglende sans for, hvad der er smukt eller grimt. Så kan det, der er både grimt og mispylder omgivelserne, få lov til at henligge som en skamplet for både kirken og kirkegården, uden at man kan se det. Men andre kan se det, og de tænker deres derved.
- d. En del af det nævnte kan henføres til det alvorlige faktum, at man ikke har kærlighed hverken til Guds hus eller den kirkegård, der er den kristne menigheds hvilested indtil opstandelsens morgen.

Med alt det, der her er sagt, må det dog også med glæde erkendes, at mange menighedsråd virkelig sætter deres stendiger i stand, når stenene er skredet ud eller diget mere eller mindre er sunket sammen. Men man ved ikke, *hvordan* det skal gøres, og heller ikke den mand, som man får til at reparere diget, ved det. Og *så kan resultatet blive, at det istandsatte stendige er blevet mangefold grimmere end det dige, der var gået i forfald!* Utallige eksempler kan nævnes herpå!

Det er ikke mindst som følge af denne uvidenhed og dens følger, at disse linier skrives.

Skal et stengærde repareres eller omsættes ordentligt – det vil sige både holdbart og smukt – er det ganske nødvendigt, at man kender den teknik, hvorefter man i middelalderen stablede digerne. Det er denne teknik, man atter må anvende for at bringe digerne tilbage til deres oprindelige skønhed, og jeg skal i det følgende gøre rede for den, således som den også omtales i Kirkeministeriets cirkulære om vedligeholdelse og omsætning af stengærder af 9. april 1965. Følgende må herefter iagttages:

1. *Kun større sten må anvendes.* Det er imidlertid lettere sagt end gjort, men alligevel rigtigt. I vore forfædres tid var der ikke smalhals på store marksten. De lå spredt i landskabet og var let tilgængelige modsat nu, hvor de fleste store sten er sprængt itu og anvendt til de mange store vejarbejder i vor tid. Skal det koste noget at få store sten fremskaffet, må man såvidt det overhovedet er muligt ikke vige tilbage for omkostningerne. Et stendige, der er stablet af mange små sten har ikke den samme stærke karakter som diget, der er stablet af store sten.

2. *Stenene må absolut ikke kløves.* Sker dette, vil det uvægerligt gå ud over et stablet diges naturlige præg, idet kløvede sten jo i denne forbindelse må regnes for lemlæstede sten. De kløvede sten vil heller ikke kunne give diget den smukke fordeling af lys og skygge som de runde sten giver. Og digets markante præg vil også derved gå tabt.
3. *De største sten skal lægges nederst,* og stenenes størrelse aftrappes derefter. Digets holdbarhed vil i høj grad være afhængig af dette, idet de store sten lettere vil kunne bære de mindre end omvendt, og dette vil atter forringe faren ved, at stenene skrider ud.
4. *Stenene lægges i muld eller ler med den bredeste runding udadvendt og med skridretning ind mod digets kerne.* Dette vil være af største betydning både for stengærdets skønhedsvirkning og for dets holdbarhed. Det er en selvfølge, at hvis stenene ikke bliver lagt med skridretningen indad, men udad, vil stenene snart skride ud og arbejdet være omsonst. At lægge stenene med den rette skridretning er en kunst for sig, som kræver både megen erfaring og stor omhyggelighed. Men den uerfarne arbejdsmand skænker ikke dette forhold nogen større tanke, og derfor bliver også arbejdet derefter – og en skønne dag skrider diget ud!
Den uerfarne arbejder viser også sin ukyndighed derved, at han, for at hindre at stenene skrider ud, lægger små kløvede flikker eller småsten mellem de sten, som diget skal stables med. De kløvede flikker kan fuldstændig ødelægge et stablet diges skønhed og må derfor være bandlyst. De er *ikke*, nødvendige, når stenene bliver stablet rigtigt! Husk altså denne regel:
5. *Stenflikker mellem stenene skal undgås.*
6. *Også mørtel (cement) som bindemiddel mellem stenene skal undgås.* Som regel er det ikke nødvendigt at anvende dette bindemiddel, som den ukyndige arbejder holder så meget af. Hermed være ikke sagt, at der ikke gives ganske særlige tilfælde, hvor mørtelen som bindemiddel må siges at være nødvendig. Men dette er de få undtagelser. Skal mørtel anvendes, må det være en uomgængelig betingelse, at mørtelen ikke bliver synlig mellem stenene.
7. Hvis *nye stablede stendiger* skal opsættes, må det endelig tilstræbes, at de kommer *kirkegårdens oprindelige dige så nær som muligt* både hvad højde, bredde og øvrige struktur angår. De brede diger er langt kønnere end de smalle og kan stables med større soliditet end de sidstnævnte. Under alle omstændigheder bør intet dige være mindre end 100 cm. højt og med en bredde af 80 cm. foroven og ca. 100 cm. ved terræn.
8. Alt det nævnte kan sammenfattes i dette: *de stablede stengærder, som vi har ansvar for, må ikke være ringere end vore forfædres!* Og de mænd, som vi betror at reparere vore stengærder, må omhyggeligt rette sig efter den teknik, der her er blevet gjort rede for, *efter studier i marken*, og som nu er blevet nedfældet i cirkulæret af 9. april i år.

Et par ting mere: sørg også for, at stengærderne er under regelmæssig tilsyn. Cirkulæret siger, at gærderne bør efterses hvert forår og efterår. Dette bør betragtes som et mindstemål af eftersyn. Hertil må så tilføjes, at såfremt man opdager, at sten er skredet ud af diget, bør det omgående repareres – retableres for at bruge et teknisk udtryk.

Og sluttelig: når fædrene ikke sparede nogen møje eller noget offer for at give kirkegården det rette hegn, bør heller ikke vi gøre det. Alt det, der har med kirken at gøre, og det har jo kirkegården, bør vi omfatte med vor varmeste kærlighed. Men kærligheden er intet værd, dersom den ikke kan ofre for det, den holder af!

Redaktionen skal tilføje, at ovennævnte cirkulære er blevet til på grundlag af studier i marken, som vort medlem af hovedbestyrelsen, provst J. Exner har foretaget.

Cirkulære om fældning af træer ved kirker og på kirkegårde

(Til stiftsøvrighederne)

Fra nogle af de kongelige bygningsinspektører har ministeriet modtaget underretning om, at det gentagne gange er konstateret, at der er foretaget fældning af store og smukke træer ved kirkerne og på kirkegårdene, endogså blot med den begrundelse, at man ønsker at undgå arbejdet med fjernelse af nedfaldne blade. Bygningsinspektørerne har udtalt deres betænkelighed ved sådanne træfældninger, hvorved der gøres indgreb i karakteristiske træk i billedet omkring kirkerne.

Efter at ministeriet i denne anledning har brevvekslet med Danmarks Provsteforening, skal man herved anmode menighedsrådene om at vise varsomhed med hensyn til fremsættelse af forslag om fældning af træer ved kirkerne og på kirkegårdene. Man henviser i denne forbindelse — foruden til det ovenfor anførte — til bestemmelsen i § 2, stk. 4 i kongelig anordning af 20. april 1953 om kirkegårde, hvorefter kirkebestyrelsen bør våge over, at der ikke ved unødigt stærk indgribende ændringer af beplantningen på og ved kirkegården sker nogen skade i forhold til den betydning, som kirken og kirkegården har for det omgivende landskabs skønhed.

Man finder endvidere anledning til at indskærpe, at der i alle tilfælde kræves provstiudvalgets samtykke til fældning af de på kirkegården stående træer, samt at der, forinden der foretages indgreb i gammel træbestand i større omfang, yderligere kræves ministeriets godkendelse, jfr. ovennævnte anordnings § 7, stk. 1. Det fornødne antal eksemplarer af nærværende cirkulære vedlægges til omdeling blandt stiftets provstiudvalg og menighedsråd.

Kirkeministeriet, den 13. april 1962.

Bodil Koch.

| *A. Siersted.*

Træerne på landsbykirkegårdene

Hævearkitekt m. d. h.
TORBEN MICHELSEN

Fig. 9.
En ny træække er plantet udenom kirkegården i en afstand af ca. 12 m til afløsning af den indre træække. Bodilsker, Bornholms amt. (foto T. M).

Siden landsbykirkerne blev opført i middelalderen har de omkrænsende kirkegårde været meget trærige. Kirkerne blev ofte bygget på rydede tomter i lysninger i skoven, der dengang dækkede største delen af landet. Først efter udskiftningen i 1815 vendte billedet i landskabet sig: Kirkerne lå nu ikke mere i hvert sit rum i skoven; store dele af skovarealerne erstattedes af agerland og overdrev. Skoven „trak sig sammen“ i fritliggende klumper. Landsbykirkerne lå nu frit, ofte på bakketoppe og

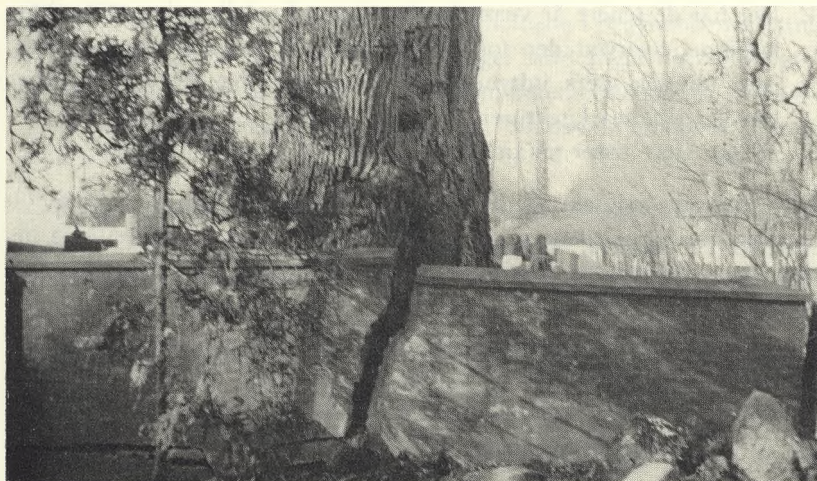

Fig. 10.
*Den indre træække står
ofte for tæt på muren. Enten må
træet eller muren vige.
Lyderslev, Præstø amt.
(foto T. M.)*

dominerede det omgivende landskab; kun omgivne af tætte træklynger på kirkegårdene. De fleste træer var her groet op af sig selv. Der blev stort set kun holdt regelmæssig rent omkring kirkebygningen og på adgangsvejen.

I 1815 skete der en til afgørende ting: Begravelser i kirken blev forbudt ved lov. Før blev kun de fattige begravet på kirkegården. Nu måtte alle affinde sig med at stedes til hvile under fri himmel med mindre man var kirkeejer.

Grave bredte sig fra kirken udefter. De mindre træer blev ryddet når der var brug for jorden. De store træer gik man af magelighedshensyn udenom indtil de faldt af sig selv. Visse træer blev bevaret for at danne læ; det var ofte vigtigt, mange kirkebygninger var i forrige århundrede i stærk forfald. Tag og vinduer kunne let blæse ned.

De store træer stod op imod vor tid hovedsagelig rundt langs murens eller gærdets inderside og nogle enkelte tæt vest eller nord for kirken.

Da største delen af Danmarks landsbykirker i 1934 overgik til selveje under menighedsrådenes varetægt følte disse sig kaldede til at gøre en indsats for kirkernes restaurering. Der blev gjort et stort arbejde – bistået af nationalmusæet.

Da kirkerne var bragt i tilfredsstillende stand kom turen til kirkegårdene. Den store arbejdsløshed gjorde, at arbejdskraft let kunne fremskaffes. Mange kirkegårde blev omlagt som beskæftigelsesarbejde.

Ofte på altfor hårdhændede måder. Randplantningernes træer blev dog ofte skånet. De stod sjældent „i vejen“. Det er ret vanskeligt at fælde store træer på kirkegårde. Bygninger, mure og gravsten kan let beskadiges. Endelig havde den største del af befolkningen fået øjnene op for træernes store æstetiske værdier.

I de seneste år er der opstået en ny situation:

1. Kraftige motorsave er opfundet.
2. Kvalificeret arbejdskraft til vedligeholdelse af kirkegårde er blevet stedse mere vanskelig at fremskaffe indenfor menighedsrådenes bevilninger. (beskæring, pleje, frø- og bladrivning.)
3. Trærødder generer ofte gravning af grave og gravstedsbeplantninger.

4. Der har de senere år været kræfter igang for frilægning af landsbykirkerne, hvorved der foruden fjernelse af skæmmende bygninger også foreslås stærk udtynding i træbestand, der skjuler væsentlige værdier i kirkearkitekturen.
5. Mange store træer på kirkegårdene er ved at være udlevede.

Disse forhold sammen med andre specielle lokale forhold bevirker at træerne på kirkegårdene nu forsvinder i et hastigt tempo. De fleste steder virker størstedelen af træernes forsvinden stærkt arkitektonisk forringende.

Som det fremgår af ovenstående punkter kan det være meget vanskeligt at afgøre om det er rigtig og nødvendigt at fjerne træer. De kgl. Bygningsinspektørens og kirkeministeriets initiativ til ovennævnte cirkulære må derfor hilses med stor glæde.

Samtidig skal det stærkt anbefales, at sagkyndig assistance tilkaldes i tvivlstilfælde. Det bør overvejes om det ikke var rigtigt at have arkitekter, kirkegårdsinspektører eller andre sagkyndige på dette område obligatorisk burde medvirke ved provstesyn. Det er nemlig langtfra rigtig blot at nægte træfældning af frygt for kritik hvis pågældende træer *bør fældes*. Udgiften til sagkyndig assistance er yderst ringe i forhold til de værdier, der står på spil.

Ligeså vigtig det er at bevare værdifulde træer er det at skaffe erstatning i form af nye træer.

Det er uhyre vigtig at placere dem rigtig og bruge de bedst egnede arter. Mange landsbykirkegårde er i virkeligheden for små til at „bære“ en tæt randplantning af højt voksende træer. Kirkegårdsrummet kan blive for lille og for surt, og kirken kan skjules helt.

I alle tilfælde er det bedst at placere en ny træække udenfor kirkegården.

Frilægning gennem fredning af kirkerne og kirkegårdenes omgivelser for nuværende og evt. fremtidige skæmmende bygninger og master, en fredning som provst J. Exner har sin store andel i og som er et af vor tids største bidrag til højnelse af kirkegårdskulturen muliggør ofte at der kan plantes træer rundt omkring det meste af kirkegården.

Der opnås herved mange fordele.

1. Kirkegårdens „rum“ udvides og kirkemurens arkitektoniske samspil med kirken forstærkes.
2. Kirken virker mere dominerende i landskabet. Frilægningens fordele tilgodeses.
3. Kirkegården kan om ønskes bedre opdeles i hækomkrænsede rum.
4. Blade og rødder vil ikke genere nævneværdig.
5. Den frilagte zone kan udlægges med befæstet græs og tjene som parkeringsplads, som der i fremtiden bliver hårdt brug for.
6. Skyggevirkninger på gravstederne er nedsat til en styrke, der kun er gunstig.

De bedst egnede træer hertil er lind, ahorn, løn, robinie, eg eller platan. Hvor kirkegården er meget lille er tjørn bedst.

Enkelte træer på kirkegården er også vigtige. Deres placering må overvejes i hvert enkelt tilfælde.

Solbjerg Kirkegård 1865-1965

*Kirkegårdsinspektør, havebrugskandidat
JØRGEN JØRGENSEN*

På Frederiksberg ældre kirkegård var forholdene i begyndelsen af atten-hundredogtreserne ved at være for trange, hvad angår disponible grav-pladser, hvilket foranledigede kirkeværgen, kammerassessor J. P. Hansen til at ansøge Finansministeriet om at lade foretage en udvidelse af kirke-gården.

I sit svar af 22/11-1862 spørger ministeriet „Hvorvidt det maatte være muligt i Stedet for at udvide Kirkegaarden at anlægge en Assistents-kirkegaard, og i bekræftende Fald hvor en saadan Kirkegaard skulde ligge.“

Kommunalbestyrelsen fandt det rimeligt at anlægge en assistentskirke-gård, men ønskede på daværende tidspunkt ikke at tage stilling til hvor en sådan skulle placeres, men fremhæver iøvrigt i sit svar til ministeriet, at domænebestyrelsen skal gøres opmærksom på „det hensigtsmæssige i at et Kapel anlægges paa den nye Kirkegaard.“

At kirkeværgen henvendte sig til finansministeriet skyldtes at staten var ejer af Frederiksberg kirke med tilhørende kirkegård, hvorfor det måtte påhvile denne at erhverve jord enten til en udvidelse af den bestående, eller til en ny kirkegård. Staten skulle ligeledes som kirkeejere udrede de til kirke- og kirkegård påløbende udgifter, men oppebar samtidig de af dette aktiv flydende indtægter.

Ved kommunalbestyrelsens overvejelser vedrørende valg af beliggenhed for den nye kirkegård kom to jordstykker i betragtning. Det ene lå på hjørnet af Fasanvej og Klammerivej (nu P. Bangsvej) og ejedes af tracteur C. M. Thorup, kendt fra etablissementet „Sommerlyst“ i Fre-deriksberg Allé. Dette stykke jord var forsåvidt velegnet til kirkegård, men det viste sig at den projekterede jernbane gennem Frederiksberg ville komme til at gennemskære det, og dermed var selvsagt dette køb umuligt. Grunden erhvervedes senere af Den danske Diakonissestiftelse. Herefter valgtes den jord hvor kirkegården nu ligger på hjørnet af Fa-sanvej og Roskildevej tilhørende jordbruger Adam Andersen. Stykket var på 3 tdr. land og erhvervedes til en pris af 4.500 rdl.

Set med vore øjne, var det en meget lille kirkegård der her blev påbe-gyndt; men tager vi det daværende befolkningstal i betragtning, bliver forholdet et ganske andet. Da man påbegyndte den nye kirkegård, hav-de Frederiksberg kommune mellem 8-10.000 indbyggere og Frederiks-berg ældre kirkegård, der var på 53.904 alen², havde hidtil kunnet be-stride det antal gravsteder, som dette befolkningstal måtte behøve. Der-for måtte en assistentskirkegård af den nævnte størrelse, synes at være fuldt tilstrækkelig.

København lå endnu idyllisk omsluttet af sine volde, sløjfningen af dem påbegyndtes først omkring 1865, der var ingen, der på daværende tidspunkt kunne forudsige hvor stor udviklingen indenfor bysamfundet ville blive, og at udflytningen fra den snævre overbefolkede by med så eksplosionsagtig hast kom til at brede sig udenfor de tidligere volde. Sidst men ikke mindst gjorde industrialiseringen udslaget ved at trække landbefolkningen til byerne i et stadigt stigende tempo, og her i første række mod hovedstaden, hvilken ekspansion for Frederiksberg kommu-nes vedkommende fremgår af tabel I:

Frederiksberg Assistent's Kirkegaard

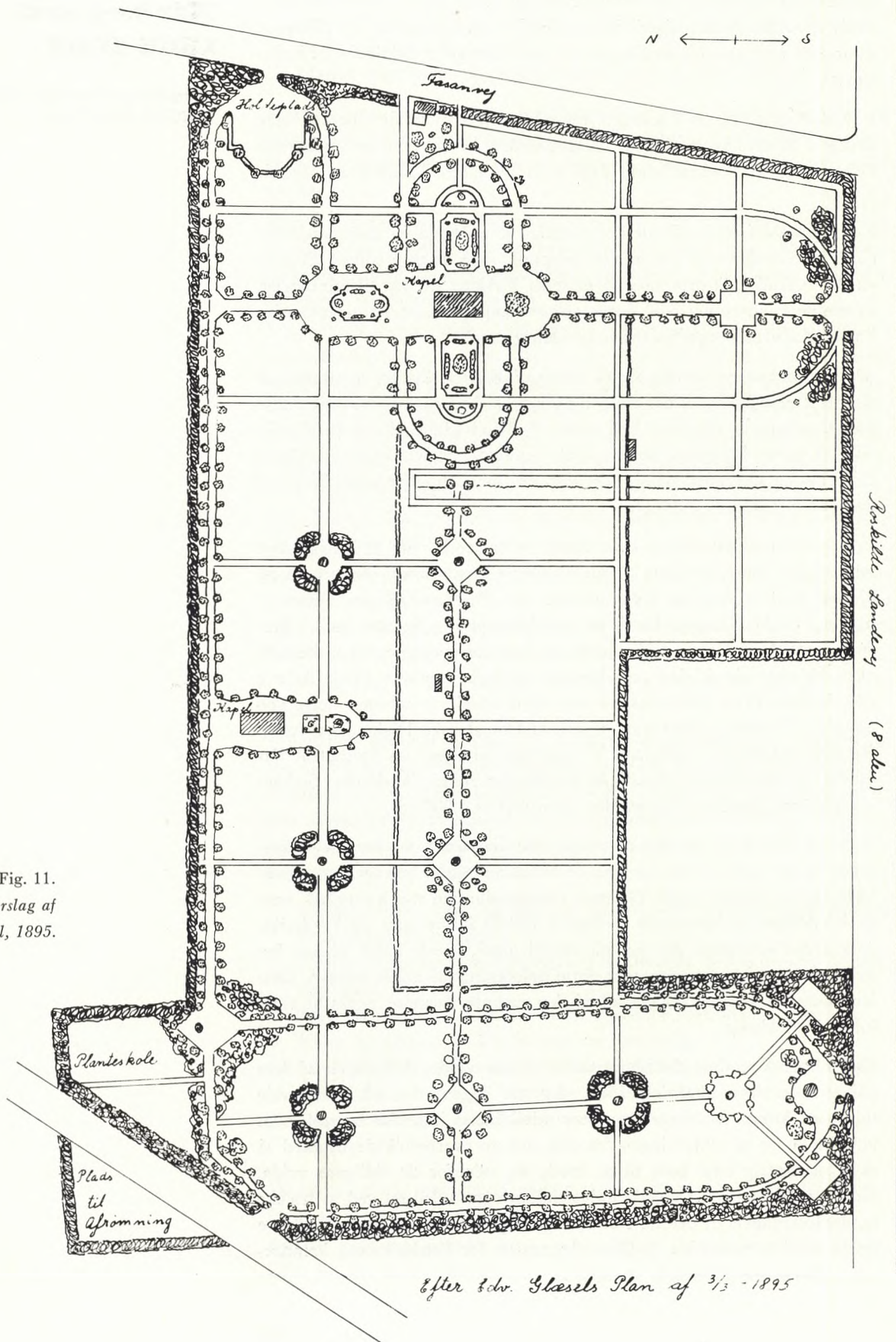

Fig. 11.
Ikke udført forslag af
Edv. Glæsel, 1895.

efter Edv. Glæsels Plan af 3/3 - 1895

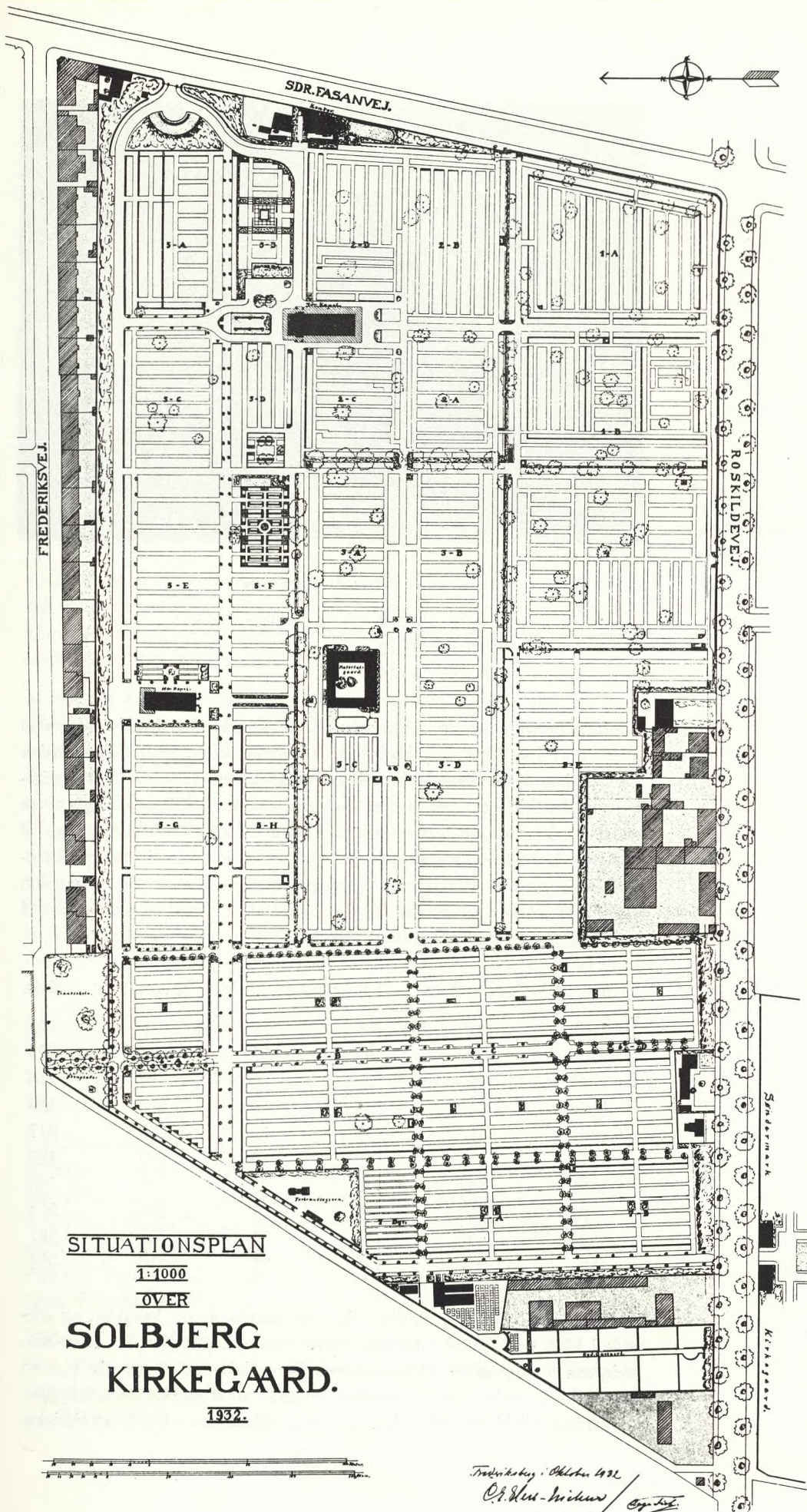

Fig. 12.
Plan over
kirkegården, 1932.

SITUATIONSPLAN
1:1000
OVER
SOLBJERG
KIRKEGÅRD.
1932.

Fredriksberg, Oktober 1932.
O. H. Nielsen / C. J. Nielsen

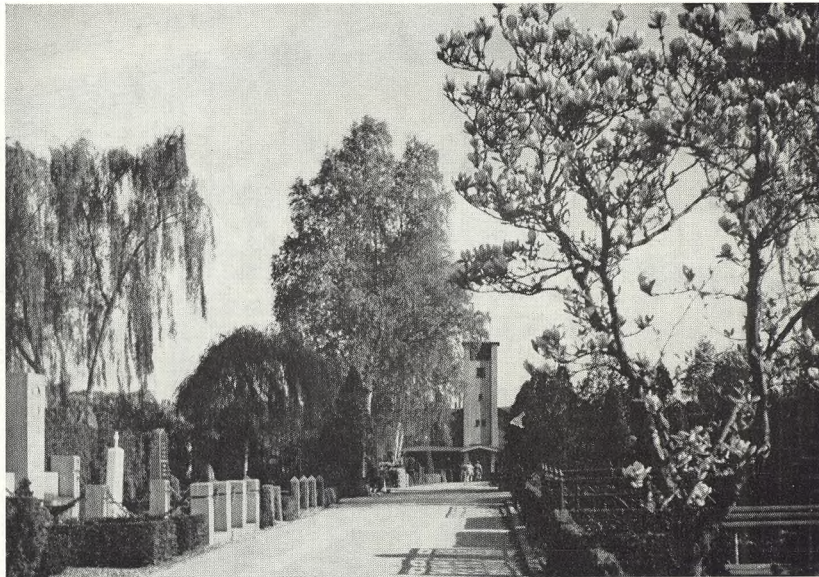

Fig. 13.
Parti mod Søndre Kapel.

Tabel I: Indbyggertal

1860:	8.164	1890:	46.954
1870:	16.878	1901:	76.231
1880:	26.510		

Frederiksberg Assistents Kirkegaard, som man kaldte det ny erhvervede areal, blev indviet d. 22. juni 1865 af provst P. E. Hall. Kirkegården var omgivet af en tjørnehæk og belægningsplanen var som på Frederiksberg ældre kirkeg., med store familiegravsteder på begge sider af en gang langs med arealets yderside; herfra adskiltes det indvendige af afdelingen med en hæk, der skulle skjule den derværende sammenblanding af børnegrave, fattiggrave, liniegrave og mindre familiegravsteder. Hvor stort et behov der var for den nye kirkeg. viser følgende tabel II over begravede fra 22/6-1865 til 31/12-1874:

Tabel II	under 1 år	1-9 år	10-19 år	over 19 år	ialt
1865	66	48	4	61	179
1866	107	82	13	91	293
1867	90	67	9	109	275
1868	112	59	10	119	300
1869	122	74	12	139	347
1870	145	109	10	165	429
1871	154	124	21	161	460
1872	191	108	14	188	501
1873	232	133	21	201	587
1874	279	120	21	216	636

Som tabellen viser, blev kirkeg. lige fra starten stærkt benyttet, og allerede i 1867 henstillede kommunalbestyrelsen til finansmin. at „Man allerede saa hurtigt efter Kirkegaardens Begyndelse maatte tænke paa en Udvidelse“, medens det mod nord liggende areal endnu var ubebygget. På samme tid blev ministeriets opmærksomhed henledt på det tidligere

Fig. 14.

Allé af Thuja pyramidalis.

ønske om at få et begravelseskapel på kirkegården, og endelig anmodede man ministeriet om at udbedre hegnet (tjørnehækken) omkring kirkegården, der var i en så slet forfatning, at kreaturerne fra de omliggende marker trængte ind på kirkegården.

Ministeriet lovede at opsætte et interimistisk stakit, men kun på de to sider der vendte ud mod Roskildevej og Fasanvej, da disse, som det anføres i ministeriets skrivelse, „var stærkt befærdede“.

Bekostningen af et begravelseskapel mente ministeriet derimod var staten som kirkeejer uvedkommende, men hvis kommunen ønskede og ville bekoste bygningen af et sådant, „havde man, da dets Ønskelighed maatte erkendes, ikke noget derimod at erindre.“ Yderligere fandt man fra ministeriets side intet grundlag for at foretage en udvidelse af kirkegården. Endelig tilbød ministeriet at ville afhænde Frederiksberg kirke og kirkegårde til kommunen, hvorved den ville få frie hænder til at foretage de ændringer og forbedringer, som man kunne ønske for samme.

Resultatet blev, at staten ved skøde af 7/5-1868 afhændede kirke og kirkegårde til Frederiksberg kommune for 10.000 rigsdaler, der, efter et af Kultusministeriet approberet regnskab, fremover skulle bestride alle udgifter.

I hurtig rækkefølge og i takt med befolkningstilvæksten, foretoges da de fornødne udvidelser i årene 1873, 1881, 1885, 1891 og 1898, efter hvilken sidste kirkegården fik sin nuværende udstrækning.

Forinden kirkegården fik det ønskede kapel, blev der dog opført en graverbolig i 1875/76 ved Fasanvej, omtrent ved den nuværende hovedindgang. Denne bolig huser i dag efter forskellige indre ændringer Solbjerg Kirkegårds kontor.

Endelig i 1877/78 blev et kapel opført (Søndre kapel) og taget i brug 20/6-1878; det er opført af røde mursten efter tegning af arkitekt H. Drewsen for en byggesum af ca. 20.000 kr. Kapellet rummede fra begyndelsen, foruden en kapelsal på 250 alen² forsynet med et galleri til

Fig. 15.
Kirkegårdens materialgård.

orgel og kor, flere ligstuer hvoraf en mindre, karakteristisk for tiden, var beregnet til kister med døde efter smitsomme sygdomme. Siden er kapellet gentagne gange udvidet og moderniseret, bl. a. er klokke-tårnet 1935 ombygget af Frederiksberg kommunes arkitektafd.; sidste gang i 1958 hvor der blev foretaget en gennemgribende restaurering samt gennemført et nyt varme- og ventilationsanlæg, således at kapellet i dag fremtræder fuldt tilfredsstillende som begravelseskapel.

1890 blev endnu et, dog væsentlig mindre, kapel (Nordre kapel) opført, da Søndre kapels kapacitet var blevet for ringe til at kunne betjene det stigende antal begravelser, som den store kirkegård førte med sig. Allerede 1895 måtte man skride til om- og tilbygning af dette kapel da: „Ligstuen laa mod Syd, saaledes at det om Sommeren havde vist sig nødvendigt at føre Ligene lige fra Ligstuen til Graven.“ Dette kapel var i brug indtil 1939, hvor den herefter stadig stødte stigende kurve for ligbrændinger nødvendigvis måtte være på bekostning af begravelserne. Herefter overflødiggjordes Nordre kapel, der nu kun af og til ved større højtider, bl. a. Allehelgenes dag, toges i brug til gudstjenester, og i 1963 blev kapellet nedrevet og – en parkeringsplads – anlagt på stedet.

Kirkegårdens materialgård opførtes 1921, den fik karakter af en fir-længet bondegård, gulkalket og med rødt tegltag harmonisk indpasset i kirkegårdsbilledet. Her rummes folkestuer, kontorer for arbejdslederne, materialdepot m. v. Også en forbrændingsovn blev det nødvendigt at opføre i 1923, da den tættere bebyggelse omkring kirkegården blev generet af røgen ved brænding af affald.

Endelig bør ikke forbigås at det lille gartneri på kirkegården i disse år oprettedes, hvorefter Solbjerg kirkegård i store træk var kommet i faste rammer og havde taget den form den har i dag.

Planteskoleejer D. T. Poulsen rettede i 1895 en meget kraftig kritik mod Fasankirkegården (det er vist første gang dette navn bruges officielt), dens mangel på planlægning og vedligeholdelse: „Store Partier af den

henligger bevoxede med alskens Ukrudt, her trænger meget til Plantning og Bænke“, og han stillede forslag om udarbejdelse af en plan til beplantning af kirkegården.

Landskabsgartner Edv. Glæsel, der var tidens store havearkitekt, fik overdraget hvervet med at udarbejde et forslag til en gennemgribende regulering af kirkegården. Det var en meget smuk og gennemarbejdet plan, som desværre ikke blev udført, fordi kirkeudv. fandt den for dyr både i udførelse og vedligeholdelse; samtidig hævdedes det, at den tog for lidt hensyn til allerede belagte gravsteder, og endelig ville Edv. Glæsel ikke gå ind på de af kirkeudv. foreslåede ændringer i planen, som han ønskede udført i sin helhed.

Vi kan i dag kun beklage, at denne meget smukke plan ikke kom til udførelse, der havde da ligget et godt grundlag at arbejde videre på i pagt med skiftende tiders strømninger og den udvikling, der til stadighed sker indenfor kirkegårdskulturen.

Som ovenfor nævnt, er planteskoleejer D. T. Poulsen sikkert den første der offentligt brugte navnet Fasankirkegården. Dens officielle navn indtil 1/1-1926 var Frederiksberg Assistents Kirkegaard, men kun få kendte den sikkert under dette navn, fordi den i folkemunde altid hed Fasankirkeg. vel i forbindelse med dens beliggenhed ved Fasanvejen og med indgang lige overfor Fasangården i Frederiksberg have. Bestyrelsen for begravelsesvæsenet ønskede dette navn ændret: „for at komme bort fra det misvisende Navn Fasankirkegaarden, der uvilkaarlig henleder Tanken paa en Kirkegaard for Dyr, og for iøvrigt at skaffe Kirkegaarden et smukt og let huskeligt Navn, der ikke giver Anledning til Forveksling, har Bestyrelsen vedtaget at benævne den Solbjerg Kirkegaard“. Det er et gammelt frederiksbergsk stednavn, for her omtrent mener man at den gamle Solbjerg Torp, hvorfra bl. a. bønder var domsmænd i Torben Oxe-sagen under Chr. d. II, har ligget.

Solbjerg kirkegård er vokset fra en lille begyndelse på 3 tdr. land i 1865, til den størrelse den har i dag, uden at der fra begyndelsen har været en samlet planlægning. En passende randbeplantning omkring kirkegården var ikke påtænkt, kun mod vest og nord findes beplantninger, resten er hegnet med mure der påbegyndtes 1892, da det var slut med det interimistiske stakit, som ministeriet lod opføre i 1867. Den nuværende beplantning mod nord er først anlagt 1935 efter opstilling af et plankeværk mod den derværende bebyggelse.

Tabel III: Kirkegårdens areal – 174.050 m².

Heraf udgør gravstedsarealet	83.805,93	48,15 %
Arealer til veje, gange, parkeringspl.	70.480,07	40,50 %
Plantninger og læbælter	8.317,00	4,78 %
Bygninger	5.017,00	2,88 %
Gartneri og planteskole	6.430,00	3,69 %
	total 174.050,00	100,00 %

Som det fremgår af tabel III har kirkegården en meget stærk belægning, med kun lidt adskillende beplantning til at modvirke gravsteder-

nes dominerende indflydelse på helheden. Den stadige pålapning af udvidelser har hindret en hensigtsmæssig anlægning af vejsystemet med en klar opdeling i hoved- og biveje, hvilket bl. a. afstedkommer vanskelig orientering på kirkegården.

Denne mangel på planlægning må vel i første række skyldes den lederform, man gav kirkegården fra starten, hvilket dog ingenlunde var noget usædvanligt for tiden. I begyndelsen blev den ledet i fællesskab med Frederiksberg ældre kirkeg. af førstelæreren ved Frederiksberg sogns skole, der samtidig fungerede som graver og havde de deraf løbende indtægter som en del af sin løn. I 1874 fandt en omordning sted, og der blev oprettet to graverstillinger; på Frederiksberg Assistents kirkegård blev udnævnt malermester I. P. Johansen, som fungerede til 31/3-1890, hvorefter teglværksejer Rudolph Koch blev graver; under ham ændredes i år 1900 stillingsbetegnelsen til inspektør.

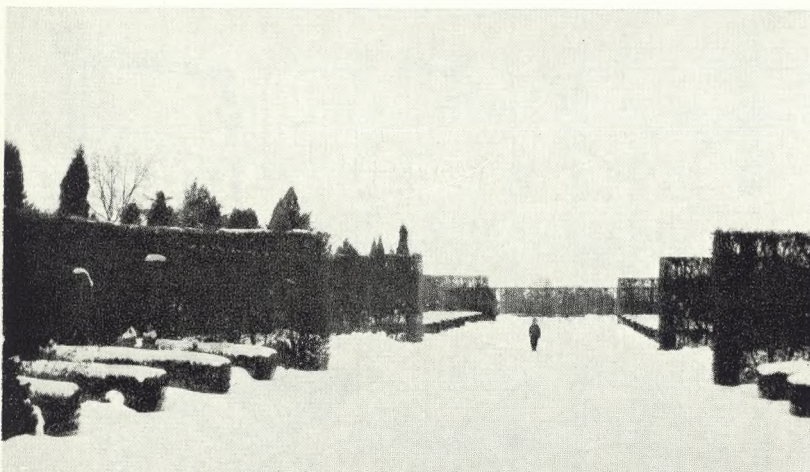
Kirkegården havde fra sin start været drevet på entreprenørbasis, graveren skulle både afholde indtægter og udgifter, dog fik han ekstra honorar for at holde gange og busketter vedlige. En graver uden faglig uddannelse og med sin økonomi afhængig af kirkegårdens indtjeningsmuligheder må vel i de fleste tilfælde være mest interesseret i begravelser og anlæg af gravsteder, og i det hele taget kun i at drive kirkegården så økonomisk for ham selv som muligt, og derved let tabe helheden af syne.

Man var dog fra kommunalbestyrelsens side tidlig klar over det uheldige i denne ordning, for allerede i 1898 bliver sagen drøftet; men da insp. C. E. Elers-Nielsen blev ansat i 1913, var det stadig på entreprenørbasis, dog i 1921 blev denne ordning opgivet, og han gik over til at blive tjenestemand uden økonomiske interesser i driften af kirkegården.

Med kirkegårdsinspektør Elers-Nielsen fik kirkegården en meget dygtig faglig leder, han var havebrugskandidat og gennem sin uddannelse ved Københavns Begravelsesvæsen var han fortrolig med de opgaver, der forestod ham. I hans tid fik kirkegården i store træk det udseende den har i dag. Han foretog, indtil sin død i 1950, i samarbejde med en lyd-hør bestyrelse de reguleringer der var så stærkt påkrævede såsom plantning af skelhække, etablering af veje og udformning af de enkelte afdelinger.

Solbjerg kirkegård af i dag, er vel ikke det man i dag forstår ved en nutidig kirkegård, men den virker rolig og den virker som kirkegård og står med sine velpassede gravsteder som symbol på en tid, hvor det var gravstederne der skulle beherske kirkegården – og i sidste instans giver den billedet på en levende kirkegård, hvilket vel må være det centrale, og ikke en park hvor gravstederne fortoner sig i grønne plantninger.

Sorø nye kirkegård

Akademigartner, havearkitekt m. d. h.
TORBEN MICHÉLSEN

Kirkegårdsudvidelserne i Danmark følger stort set befolkningstilvæksten. Det er i de større købstæder, de steder hvor der foregår en industriel ekspansion og i storbyernes omegn der bliver behov for større kirkegårdsarealer. Der har i mange år været regnet med at der til enhver tid bør forefindes $\frac{1}{2}$ kistegravleje pr. indbygger i hvert sogn.

D.v.s. at de fleste landsbykirkegårde og storbykirkegårde ikke har behov for udvidelse idet de ligger i områder med faldende indbyggerantal.

Således vil forholdet være så længe de nuværende bopælsregler (uden sogns boende har minimale muligheder for at erhverve et nyt gravsted) og så længe der „holdes lidt igen“ med salg af gravsteder før der foreligger dødsfald især hvis kirkegården nærmer sig maximum udnyttelse.

En grundig gennemgang af de pågældende kirkegårdsprotokoller og tegninger vil sandsynligvis gøre det klart, at udvidelse og muligvis endda omlægning ikke er og måske aldrig vil blive påkrævet.

Alligevel er en gennembearbejdning af eventuelle udvidelsesmuligheder meget gavnlig af hensyn til de byplanmæssige forhold og med henblik på en mere rationel vedligeholdelse, ønsket om at „frede“ bestemte afdelinger eller detaljer o.s.v.

Som eksempel på gennembearbejdning af udvidelsesbehovet for en købstadskirkegård i et område med jævn vækst skal her bringes Sorø nye kirkegård. Med sine godt 800 års uafbrudt virke er Sorøs „begravelsesvæsen“ landets ældste. (Sorø klostres første prior tiltrådte ca. 1142-45). Den gamle kirkegård kunne i slutningen af forrige århundrede ikke udvides mere og det blev nødvendigt at påbegynde en assistentskirkegård udenfor akademiterritoriet.

I godt 10 år blev det overvejet hvor den skulle ligge. Landskabsgartner Edw. Glæsel fik opgaven og fremkom med flere placeringsforslag. Den endelige placering har vist sig at være den helt ideelle. Så centralt som det er muligt for byens og kirkens beliggenhed. I ly af fredsskov (med gældende fredningsgrænse) indskudt som en „kile“ mellem byen og skoven med mulighed for udvidelse både mod nord og syd. Især er det vigtigt stedse at holde „nordfronten“ åben af hensyn til en ideel og harmonisk udvikling. Her er der kolonihaver, der engang succesivt kan opsiges når der bliver brug for jorden (jfr. fig. 17).

Kirkegården blev anlagt 1904-05 helt efter Edw. Glæsels plan; første begravelse fandt sted 11. november 1906. I de forløbne snart 60 år er der

*Sorø ny og gamle kirkegård
med omgivelser
Mål 1:7000*

Fig. 17

begravet ca. 2500. Den ualmindelig gode og fremsynede plan har virket fortræffeligt. Alle gravgårdene er indrammede af 3 m høje avnbøghække, der skaber den ønskede harmoni ved kirkegårdens opdeling i rum. Et beskedent antal monumenter og træer danner gravgårdsinteriøret og det ydre rum begrænset af skoven samt kirkegårdens omkransende træer danner en arkitektonisk samlende enhed, der samtidig virker som orienterende moment for den besøgende.

At der er valgt avnbøg er meget heldigt idet denne er fuldstændig hårdfør og tåler fuldtud tilbage- og nedskæring samt klipning med elektrisk maskine, der nu har nedsat vedligeholdelsesudgifterne til en rimelig størrelse.

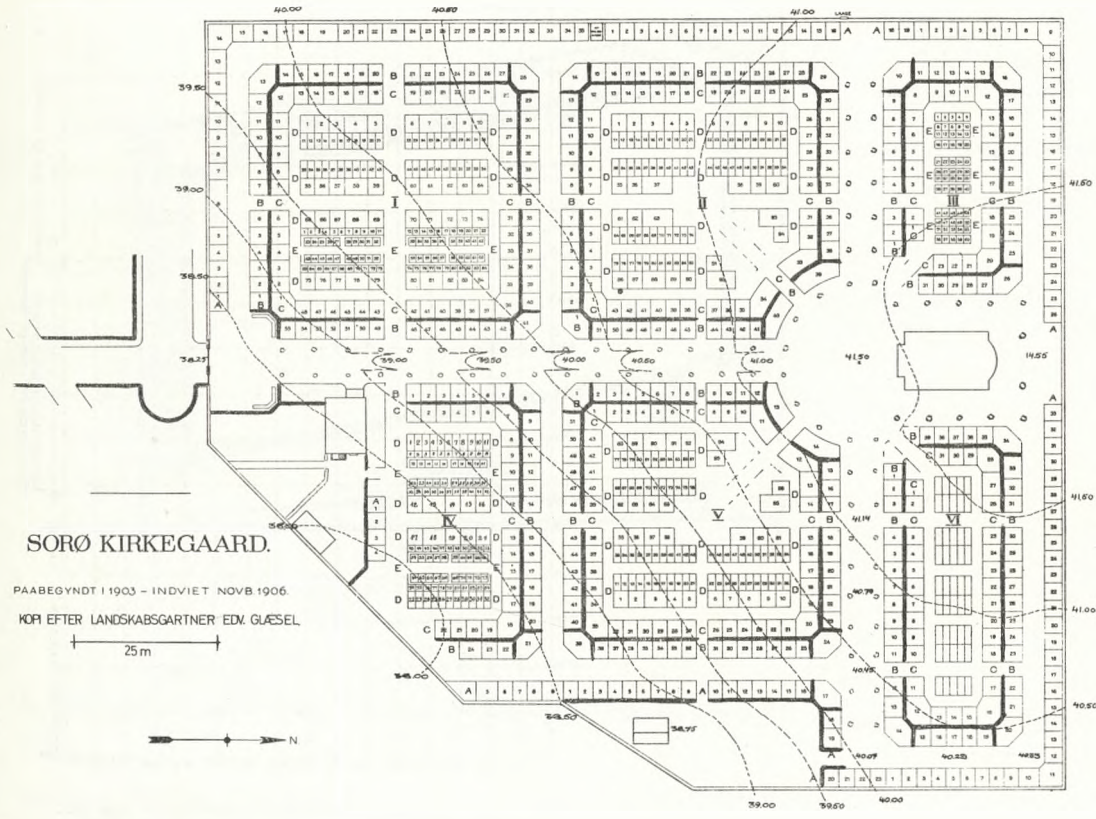
Belægningssystemet har derimod ikke rigtig kunnet følge med den voldsomme demokratiske udvikling i vort århundrede.

Gravstedsbelægningen var nærmest indrettet standsvis med større „dyre“ gravsteder yderst opad hække og mur aftagende i størrelse og pris indad med børnegrave inderst.

I 1940 lod derfor daværende akademigartner Georg Georgsen de endnu ikke benyttede gravgårde omlægge (fig. 19) således, at der i disse indrettedes ensartede fællesorienterede (østvendte) grave.

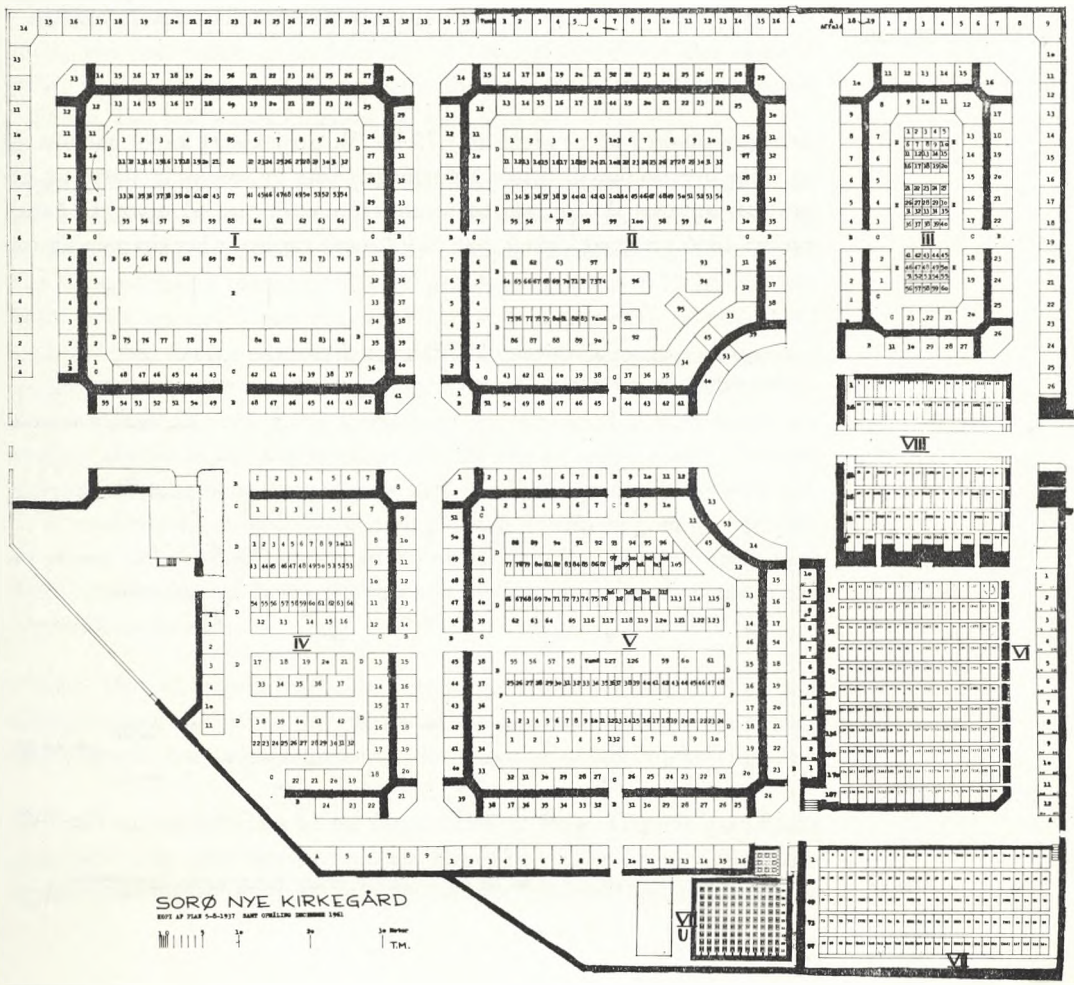
Samtidig sløjfedes nogle unødvendige gange i de ældre afdelinger, der herved blev mere intensivt udnyttede. Herved hævedes antallet af gravpladser fra oprindelig projekteret 1800 til 2100 kistegravpladser og 150

Edward
 Glæsels
 forslag 1903
 Mål 1:1500

Fig. 18

Opmåling
 1961
 Mål 1:1000

Fig. 19

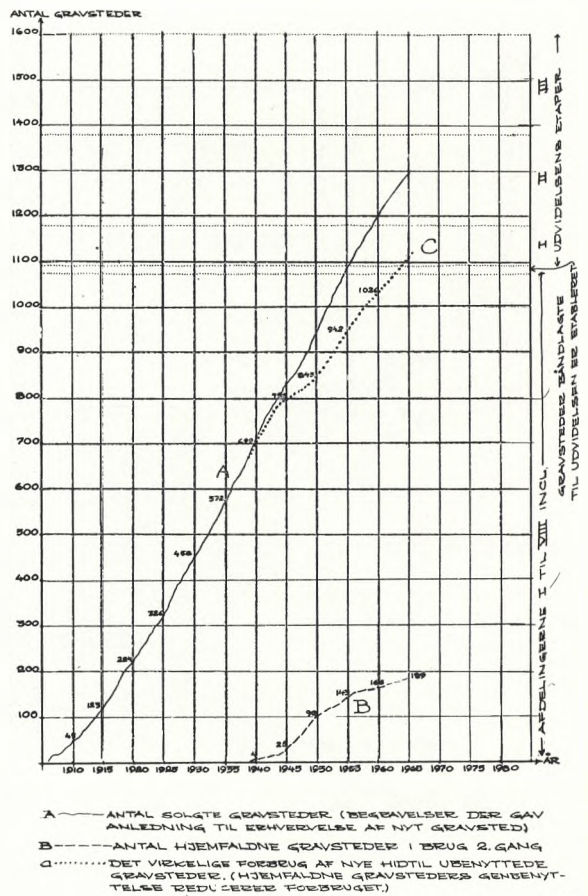

Fig. 20

urnegravpladser på et areal af 1,75 ha. Et projekteret kapel har vist sig at være overflødig så længe kirkegården ikke er væsentlig større og begravelsesantallet ikke udgør mere end gennemsnitlig 65 årlig. Et kapel, opført 1864 nær ved kirken, har hidtil mere rigtig og hensigtsmæssig væ-

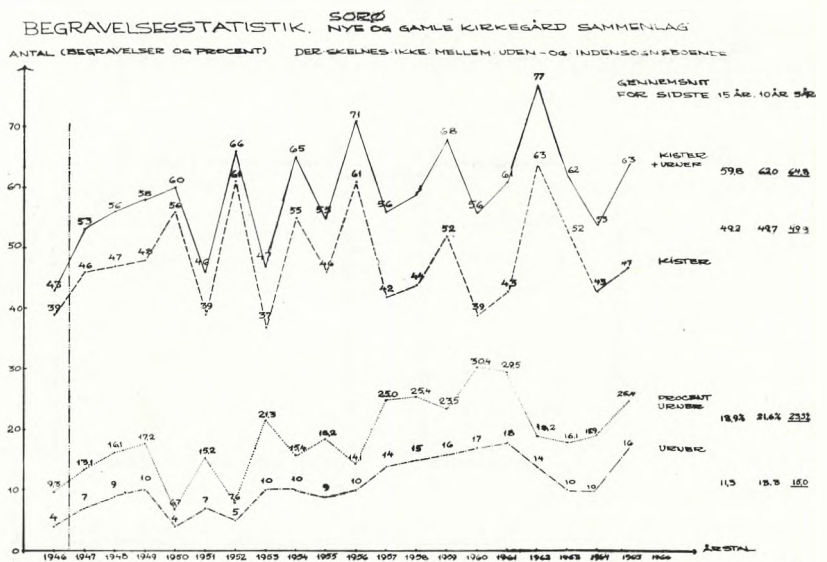
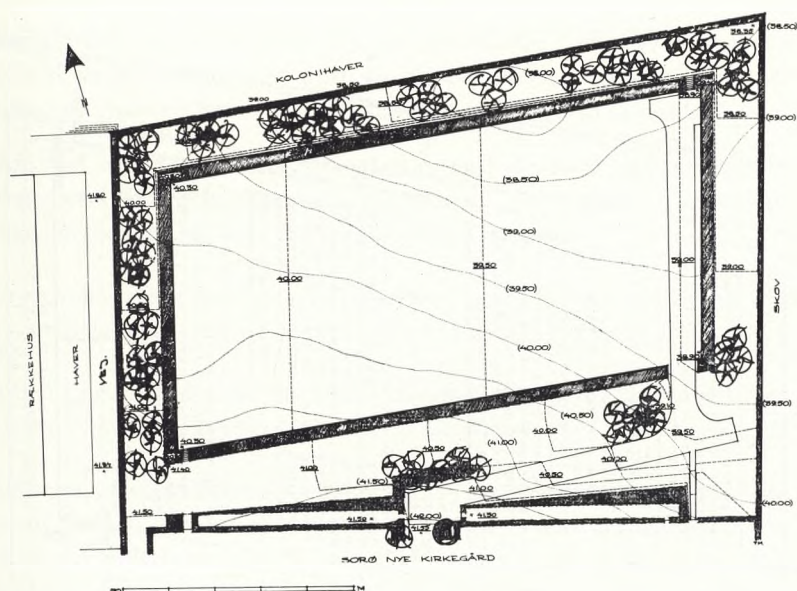

Fig. 21

Georg Georgsen
og Torben Michelsen,
havearkitekter m. d. b.

Skitseforslag til udvidelse
af
Sorø nye kirkegård

Fig. 22

ret benyttet. Kapelpladsen er derfor sløjfet og udlagt til gravgård (i 1962).

Omkring 1960 stod det helt klart at en udvidelse af kirkegården måtte være klar til ibrugtagen 1964. Fig. 20 viser hvilke årstal de forskellige afdelinger af kirkegården vil være fuldt belagt hvis de tages i brug succesivt. Kurvens forløb er en funktion af antal af ny-erhvervelse af gravsteder, der igen afhænger af sognets indbyggerantal samt urneprocenten, (der kun kan fastlægges indenfor en kort årrække) (fig. 21).

Begge dele kan imidlertid afbildes grafisk og bestemmes med brugbar sikkerhed. En ubestemt faktor var det i en årrække at der rådede tvivl om Sorø gamle kirkegårds anvendelse som begravelsesplads fremover. Med sine 476 gravsteder svarende til 1000 gravlejer indenfor 0,72 ha har den hidtil været normalt benyttet bortset fra nogle år omkring og efter 1944 hvor der efter daværende akademigartner Georg Georgsens plan blev foretaget en stærkt tiltrængt omlægning. Kirkegårdsledelsen har hidtil fundet det rigtigst at Sorø gamle kirkegård fortsætter med at være begravelsesplads således at det stadig er en frivillig sag at vælge gamle eller nye kirkegård. Begrundelsen er at gamle kirkegård ligesom den tilhørende kirke er smukkeste og ærligst i sit udtryk når den i form og fremtoning viser en så stor del af sin 800-årige udvikling som mulig. Gravkulturen bør i dette tilfælde ikke gå helt i stå og ende med en græsplæne med enkelte hensmuldrende sten.

I tiden 1960-61 udarbejdedes et skitseprojekt til udvidelse af Sorø nye kirkegård med 1,35 ha af daværende akademigartner Georg Georgsen og undertegnede har siden udarbejdet det endelige detailprojekt (fig. 22).

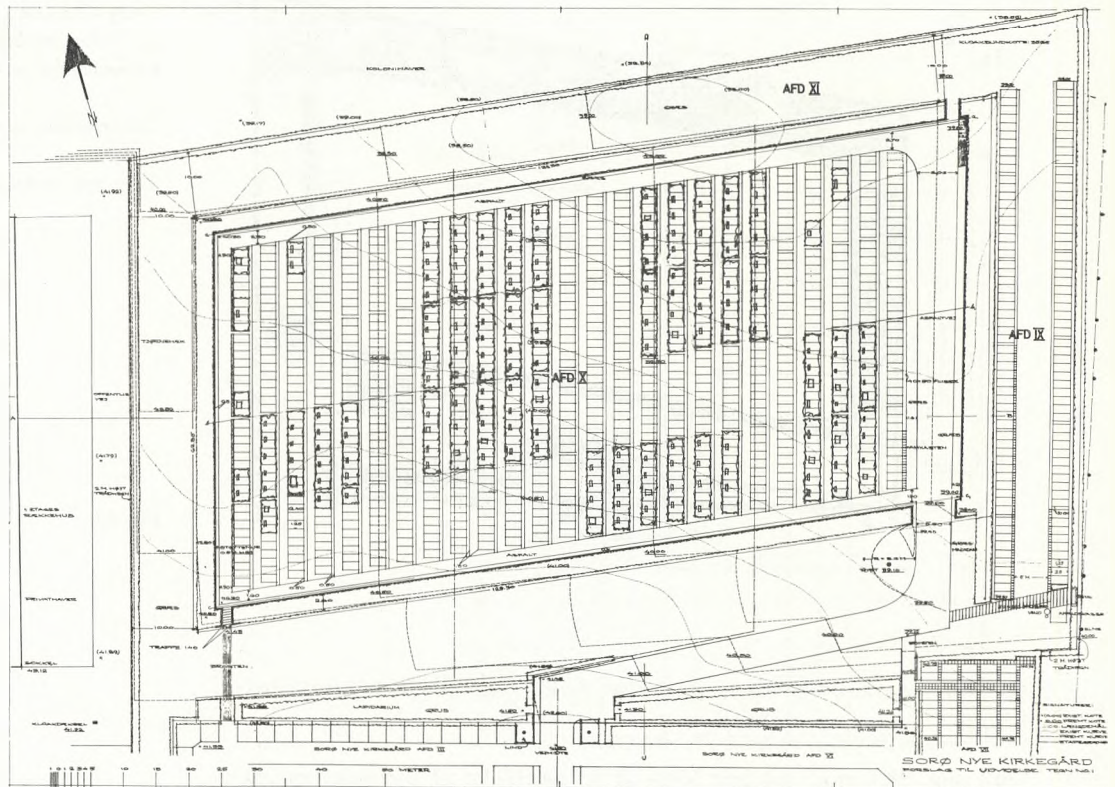
Det stod os hurtigt klart at en fortsættelse af Edw. Glæsels planskema ikke var mulig, idet den nuværende kirkegård ligger på en sydøstkrånende bakke mens udvidelsesområdet skråner mod nord-øst med ca. 5 m

Sorø nye kirkegård

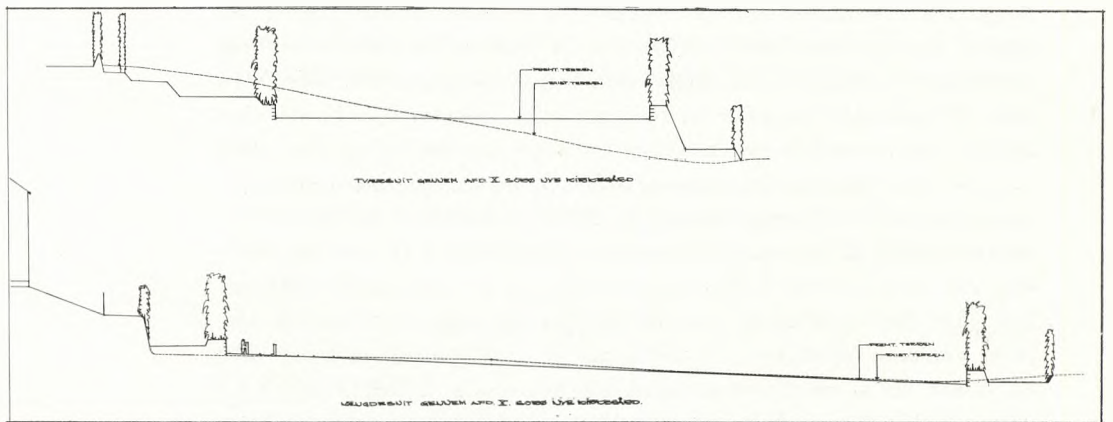
Endelig projekt
til udvidelse
Mål 1:1200

Fig. 23

Længde- og tværsnit

Fig. 24

højdeforskel. At fortsætte hovedvejen lige ud ville forårsage en overskæring af arealet på en meget grim og uhensigtsmæssig måde og for stedse ødelægge chancen for en heldig yderligere udvidelse mod nord.

Forslaget består af en hovedgravgård rummende 1000 kistegravlejer. Rummets skævhed fremkom af arealets form og af ønsket om at gravmonumenterne ikke bør stå i lige rækker bag hverandre.

Gravgården omkranses af en græsklædt jordvold beplantet øverst med pyramidetakshæk, der skal vokse op i 6-8 meters højde.

Vejen til gravgården får et tilpas jævnt fald (1:20) og drejes ind i østenden hvorimod alle gravmælernes forsider rettes.

Udenom gravrummet anlægges en ca. 10 m bred græsklædt zone med jævnt fald fra sydvest til nordøst på 3 meter mens gravgården har et jævnt stik østligt fald på 130 cm på 110 meter (1,2 %) for at modvirke dannelse af vandpytter. Yderarealet tilplantes med hjertetræer, *Cercidiphyllum japonicum*, der skal udgøre en fremtidig „urnelund“ med plads til ca. 4000 urnegravpladser hvoraf de ca. 3000 uden afmærkning. Hjertetræet fælder alle bladene på få dage i midten af oktober – i god tid før grandækningen –. Træet er lyst og „let“, tåler dog ikke stærk grenbeskæring men gerne rodbeskæring.

Arealet er mod vest begrænset af en ildtornehæk, *pyracantha coccinea*, der vokser opad et trådpletværkshegn. Mod nord og øst af almindelig tjørnehæk forstærket af trådpletværkshegn der helt skjules.

Fig. 23 viser det færdige udvidelsesprojekt, der indsendtes den 28. februar 1962. Gravgården har en ideel størrelse. 25 gravrækker à 40 gravpladser, der kan erhverves enkeltvis eller flere sammen. Som det fremgår af planen kan gravstedsbelægningen smukkeste ske gruppevis med åbne græsflader ind imellem. Den viste flisebelægning af mørke betonfliser lægges efterhånden som der bliver behov herfor. Der kan udmærket etableres „monumentale“ fritliggende gravsteder på samme måde som i ældre afdelinger idet der kan tilkøbes omgivende græsudlagte gravpladser efter behag og til eventuel salg senere, om ønskes. Der er her som overalt på Sorø kirkegårde *ingen* servitutter mod gravmæler. Sådanne ville efter kirkegårdsledelsens mening udelukke de fleste kunstneriske tilløb til værdifulde gravmæler. Der gøres derimod en del for at skabe harmoni mellem de forskelligartede gravsten ved hensigtsmæssig beplantning. Det skulle heller ikke her blive nogen vanskelig sag.

Gravgården kan anlægges og vedligeholdes efter de mest avancerede metoder. Der kan, om nødvendig, udgraves med maskine *første gang* begravelse finder sted.

Som det har været tilfældet med mange kirkegårdsprojekter i de senere år er også dettes udførelse blevet forsinket. Da bevillingen til projektet 2 år efter indsendelsen ikke forelå og udvalget af ledige gravsteder på de ældre afdelinger af kirkegården var betænkeligt lavt måtte 2 gravrækker i arealets østlige del anlægges i hast (afd. IX). Af figur 23 ses det hvilken æstetisk svækkelse der heraf opstår. Projektets hovedidé: En græsklædt

„urnelund“ helt omkransende en precis kistebelagt gravgård forflygtiges herved noget.

Der vil nu gå mindst 1 gravfredsperiode før afd. IX kan anvendes helt efter sin hensigt. Efterhånden som gravstederne her sløjfes eller hjemfalder plantes hjertetræer og arealet anvendes til græsudlagte anonyme kistegrave og urnegrave. Det er vigtigt at den græsdedkede „urnelund“ omkranser hele gravgården.

1965-66 udarbejdedes et forslag til ny kirkegårdsmur langs Sorø nye kirkegårds vestgrænse. I 1903 var der kun råd til at opføre mur langs indgangssiden mod syd samt et kort stykke langs vest og østgrænsen. I murprojektet er indeholdt en ny indgangsportal, hvorigennem store lastbiler med gran, grus o. lign. kan køre. Den første portal opført i 1905 var desværre underdimensioneret og tillader kun passage af mindre vogne. Portalen vil blive bevaret idet alle ligtog føres ind denne vej.

Ligeledes er i samme tidsrum udarbejdet projekt til ny materialgård og materialhus med vognport (jfr. fig. 17). Begge bygningsprojekter af arkitekt m.a.a. Søren Lotz.

November 1965 fik kirkegården overdraget 0,5 ha hvor der plantes gran-skov således at kirkegården kan være selvforsynende med gran til pyntning ved begravelser og med særlige gransorter til vinterdækning. Senere kan en del af arealet anvendes til planteskole og til bladkompostering. I februar kom den endelige bevilling fra myndighederne. De indledende jordarbejder kunne dog udføres i efteråret 1965. Oktober 1966 er anlægsarbejderne færdige. Sorøs kirkegårde tæller da 4300 kistekravpladser og samme antal urnegravpladser på ialt 4,0 ha.

Efter prognosen vil det vare ca. 30-35 år før Sorøs kirkegårde er fuldt belagt. Længere er det ikke muligt at se frem i tiden.

Skal der bygges krematorium og kapel længere nordpå i forbindelse med yderligere udvidelse efter et endnu mere avanceret formskema?

Bliver der ikke nogensinde brug for mere kirkegård?
– eller bliver den belagt på engang?

Onsdag den 16. marts 1966 begyndte måske en ny tid for vore kirkegårde, hvad angår gravning af grave. Den dag blev en ny maskine demonstreret på Vestre Kirkegård i København for et talrigt publikum af kirkegårdsfolk.

Firmaet A. Hansen, Kastrup havde formået den tyske fabrikant Schmelzer til at komme til Danmark for at demonstrere sin miniaturegrave-maskine Hytrak 350 S. (fig. 25)

Efter at gravemaskinen var kørt i stilling ved en grav i det moderne anlæg af liniegrave i græs, bød grosserer Gorm Tage Hansen velkommen og fortalte kort om, hvorledes demonstrationen var kommet i stand, og kirkegårdsinspektør A. Falmer Nielsen fortsatte med en begrundelse for at forsøge en mekanisering af gravearbejdet:

„Vi mennesker kan næsten ikke mere bruge vore ben, hvorlænge kan vi blive ved at bruge vore arme, det bliver i hvert fald sjældnere og sjældnere at skaffe mennesker, der kan bruge skovl og spade“.

Maskinen tog nu fat og gravede i den meget fedtede lerjord, der aldrig før havde været åbnet, en grav til almindelig dybde. Arbejdet varede ca. 35 minutter. Senere flyttedes til en anden grav mellem traditionelt anlagte grave, og også denne grav blev åbnet på en halv times tid.

Til slut var firmaet vært ved et kaffebord, hvor man samtidig diskuterede maskinens data og muligheder. Spørgelysten var stor, og man følte, der er interesse for sagen.

Mekaniseringen af jordarbejde er i de sidste 10 år gået frem med stærke skridt som følge af mangel på arbejdskraft, navnlig øvet arbejdskraft, og fordi egnede maskiner er fremkommet. Til Vejbygningsarbejder, til udgravning af byggepladser og så simple arbejder som gravning af grøfter udføres nu næsten udelukkende med maskine.

Således er det ikke med kirkegårdenes jordarbejde, specielt ikke gravningen af grave. For en del skyldes dette, at man ikke hidtil har kunnet få maskiner, der har kunnet udnyttes effektivt på grund af vore kirkegårdstraditioner, idet pladsforholdene er for snævre. På regulerede kirkegårde med gangbredde 1,8 m, kan man kun køre med smalsporede traktorer, men de fleste gravemaskiner kræver større plads. En anden årsag er, at arbejdskraftmanglen måske endnu ikke har gjort sig så stærkt gældende, at det har fremskyndet en mekanisering. Hvad enten det nu er en fast ansættelse, gode akkorder eller tillæg, man har kunne lokke gravearbejdere med, så er penge jo ikke alt. Kun de færreste gravearbejdere er i stand til at udføre det hårde arbejde lige til pensionsalderen, hvilket medfører, at enten må institutionerne sygepensionere eller også ansætte folkene i skånestillinger.

Anvendelse af grave- maskiner på kirkegårde

af overgartner cand. hort.
Axel Andersen,
Vestre Kirkegård, København.

Kan gravningen af grave mekaniseres, og hvilke krav må maskinerne opfylde for at kunne anvendes?

Der er ikke tvivl om, at gravningen kan udføres med maskine, men kirkegårdens pladsforhold sætter grænser for hvilke maskiner, der kan anvendes. Heldigst er man på moderne kirkegårde i græs, hvor der er meget plads mellem gravene, og hvor monumenter enten er nedfældet i græsset eller kan lægges ned eller flyttes. På alle andre kirkegårde sætter gangbredde grænser for maskinerne, og man må da forlange:

1. at maskinens ydre dimensioner er sådanne, at den kan køre ind imellem gravstedsrækkerne, det vil sige, at sporvidden er mindre end gangenes bredde,
2. at maskinens arbejdsredskab er anbragt således, at det kan udføre arbejdet med at grave og aftømme den opgravede jord uden at skulle køre maskinen ud af stilling mellem hver arbejdsoperation,
3. at maskinen kan grave med lodrette sider og også helst ender af hensyn til naboer.

Hertil kan føjes to ønsker af økonomisk art nemlig,

1. at maskinen eventuelt med andet arbejdsredskab kan bruges ved tilkastning af graven,
2. at maskinen ligger i et prislæg, som muliggør en reduktion af graveomkostningerne i forhold til håndarbejde.

Hvilke muligheder har vi da?

Lad os først se på hvilke principper maskinerne arbejder efter, herunder kan vi udskyde de, der ikke er egnede.

De simpleste maskiner er for- og baglæssere. Hos disse maskiner kan arbejdsredskabet kun bevæges vertikalt, og arbejdet udføres ved, at maskinen kører frem og tilbage under arbejdet med gravning og aflæsning af fyld. Det kræver meget plads, desuden kan disse maskiner kun grave i meget begrænset dybde.

Nogle store maskiner har en slæbeskovl som arbejdsredskab. Denne skovl sænkes ned af en stålwire fra kranarmen, og en anden wire trækker skovlen frem og besørger fyldningen af skovlen. De løse forbindelser gør, at maskinen har svært ved at arbejde med den nøjagtighed, som er nødvendig i vort tilfælde.

De fleste mindre maskiner bruger et skelignende arbejdsredskab, som er fastgjort til gravearmen med et hængsel, det kan derfor styres med

stor nøjagtighed og følelse. Gravearbejdet udføres som en skrabende bevægelse, på den måde at skeen føres længst bort fra maskinen og trækkes mod denne under fyldningen, samtidig med at skeen bøjes mod gravearmen i hængslet, således at fyldet bliver i skeen, når gravearmen løftes. En sådan maskine kan grave med helt lodrette sider, og den modstående ende bliver også lodret, mens den nærmeste ende kan blive noget skrå. Der findes dog specielle skeer, som kan udføre helt lodrette sider og ender. I stedet for skeen kan de også have en grabbe. Det er et arbejdsredskab, der ligesom skeen er ophængt i et hængslet, og består af to skeer eller skovle. Skovlene er indbyrdes forbundet med et hængsel, således at de kan presses mod hinanden og klemme sammen om den jordmængde, der skrabes ind. Operationen får kraft fra hydraulisk tryk, der åbner og lukker grabben. Både skeer og grabber kan forsynes med tænder på de nedadvendte sider til at løsne jorden, dette er dog ikke nødvendigt til arbejde i løs jord som for eksempel ved tilkastning, og man kan da også bruge et redskab med større rumfang.

For at kunne komme af med fylden, må maskinens gravearm kunne svinges bort fra gravstedet, men forinden må maskinen dog have hævet armen op af hullet eventuelt rettet armen ud, idet den ofte har et knæled på midten, for at kunne nå tilstrækkeligt langt ned. En del maskiner har kun en begrænset svingningsvinkel, de må aflæse den opgravede jord umiddelbart op ad det gravede hul. Sådanne maskiner kræver enten plads ved siderne eller for enden modsat graven, hvis maskinen kan nå så langt, til at lægge fylden på. Det betyder også, at maskinen må holde for enden af graven, med graven i forlængelse af maskinens kørselsretning, altså maskinen kræver sin fulde længde i plads foran graven; det der ikke haves ret mange steder.

De mere avancerede maskiner har en betydelig svingningsvinkel med sin gravearm, helt op til 200° . Dette bevirker, at maskinen kan grave og aflæse jorden på et hvilket som helst sted indenfor svingningsvinklen. Det er maskiner, der er ideelle for vort formål.

Omstående er sammenstillet i tabelform tekniske data, som velvilligt er stillet til rådighed af leverandører, for en del af de maskiner som er i handelen.

Maskinmærke	Model	Gravedybde cm	Rækkevidde cm	Maksimal læsshøjde cm	Svingningsvinkel °	Løftevne kg	med dybdeske	med grabbe	Graveapparatet er monteret på	Graveapparatets monteringsmåde	Grundmaskinens bredde cm	Grundmaskinens længde cm	Grundmaskinens akselstand cm	Afstand fra grundmaskine til støtben cm	Kan graveapparatet kobles fra	? ?
Allis-Chalmer	Mark I Mark IV	411			200		×		Allis-Chalmer D-12 Allis-Chalmer D-15 eller D-17	midt midt						? ?
	Mark V	380	480	309	200		×		Allis-Chalmer HD 3	midt	122		162	100	ja	?
Atlas	Hanover	290	375	365	270	870		×	Opbygget som g	side fast	128	414	205		nej	i Tyskland
Davis	D-100	254	297	198	180	500	×		De fleste traktorer	midt fast					ja	?
Demag	A 551	275 320	383 326	260 210	180		×	×	Unimog							i Tyskland
Ford	723	390	490	305	180		×		Ford model 4400						ja	
Fuchs	301	400 1000	660 780				×	×	Opbygget som g						nej	sikkert ikke
Hymas	Type 3 (3c) Type 4	350 440	490 525	290 440	163		×		De fleste traktorer på 30 HK	midt fast midt fast					ja ja	? ?
JCB	JCB 1 JCB 2/2B JCB 3 JCB 3c	228 305 360 361	346 445 503 503	208 308 285 320	180 200 200 200		×	×	Opbygget som g Opbygget som g Opbygget som g Opbygget som g	midt fast midt fast forskydelig forskydelig forskydelig					nej nej nej nej	? ? ? ? ?
Kockum	K1 915	457	532	320	180		×		De fleste traktorer	midt fast	165	309	198	98	ja	?
Massey-Ferguson	220	348	424	246	193		×		MF 203, 205, 3165 S, 3165 R og 244	forskydelig	183	297	191	117	ja	ja
McConnel	Model S	280	422	300	180		×		De fleste traktorer	midt fast					ja	?
Schmelzer	Hytrak 350S Hytrak 450S	280 300	320 400	140 380	180 200			×	Eicher eller anden Opbygget som g	midt fast midt fast	92 135	420 303	156 156	60	ja nej	i Tyskland i Tyskland

Fig. 25

Schmelzer Hytrac S 350

I Danmark er gravemaskine ikke almindeligt brugt, men i Sverige har man i flere år brugt en rendegraver på de arealer, hvor der er plads, f. eks. i græskvarterer, som de har mange flere af, end vi har. Besøgende har i Sverige set disse rendegravere udføre udmærket arbejde i meget stenet jord og på så kort tid som 15-20 minutter pr. grav.

Er der nogen, der har erfaringer?

I England har man en del erfaring, her er det også traditionelle rendegravere, man har anvendt. I Massey-Fergusons instruktionsbog for gravemaskinførere, beskrives i alle faser arbejdet med placering af maskinen, hensyn til græsplænen, gravning og afretning af enderne. I rapporten: „Organization in Cemetery Procedure“ fra Industrial Operations Unit of the Department of Scientific and Industrial Research omtales bestræbelser for at indføre gravning med maskine. Forsøget, der af pladsforholdene (som hos os) var indskrænket til nye grave omfattede 108 grave (det antal man havde pr. år), som ville have givet 2 dages arbejde pr. grav eller 216 dage pr. år, hvortil kommer yderligere 72 dages arbejde pr. år, hvis gravene skal være mere end 6 fod dybe. Dette arbejde kunne ved maskinens brug reduceres til 30 minutter pr. grav eller 54 timer pr. år. Man kunne i penge skønne en årlig besparelse på £ 550 ved indsættelse af maskine, men man skønnede, at maskinen ville blive for dyr at anskaffe på dette grundlag, men var interesseret i aftale om leje eventuelt lån hos vejvæsenet.

Tyske kirkegårde har arbejdet mere målbevidst med spørgsmålet og har fået konstrueret maskiner specielt egnet til gravning af grave og har begyndt at anskaffe sig disse, således arbejder et lille halvt hundrede af

Fig. 26

Atlas have- og kirkegårdsgravemaskine.
System »Hannover«.

Schmelzers maskine på kirkegårdene i dag. Schmelzers maskine skal senere blive udførligere omtalt.

I København på Vestre Kirkegård har man lejlighedsvis anvendt en rendegraver til gravning af grave på helt nye arealer. Erfaringerne er, at maskinen kan klare endog meget vanskelige forhold som indtil 20 cm frost og fastlejret ler. Graven kommer til at stå med lodrette sider og enderne med lidt hjælp af en spade også tilfredsstillende. Hvad grave-tiden angår kan noteres en stor forkortelse, en rende 80 cm bred, 120 cm dyb og 9,6 m lang altså ca. 7 m³ jord (godt og vel jordmængden fra en dobbeltdybde grav) kan graves på knap en halv time. Leje af maskinen med fører har kostet 35 kr. pr time. En læssegrabe monteret på en særlig bredsporet (2,10 m) traktor, anskaffet til læsning af affald, har man også anvendt til gravning. Desværre er sporvidden af hensyn til transport og understøtning så stor, at maskinen ikke kan køre i normale rodegange.

Man har endvidere som værter for den i indledningen omtalte demonstration af Schmelzer Hytrak 350 S set gravning under de almindeligst forekommende forhold, en liniegrav i græs, en grav imellem familiegrave i almindelig dybde samt en dybdegrav. De første, som gravedes helt uden afstivning, bød, som tilskuerne så, ikke på vanskeligheder for maskinen. Afstivningen sættes på efter gravningens afslutning. Dobeltdybdegraven blev påbejndt som håndarbejde, og arbejdets forberedelse var tilrettelagt herefter. Jordkassen var placeret midt for graven og to

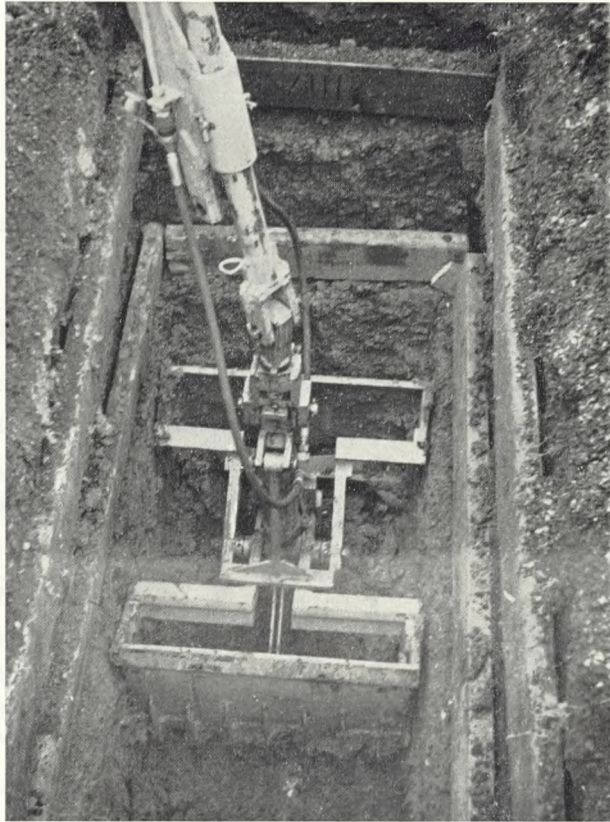

Fig. 27

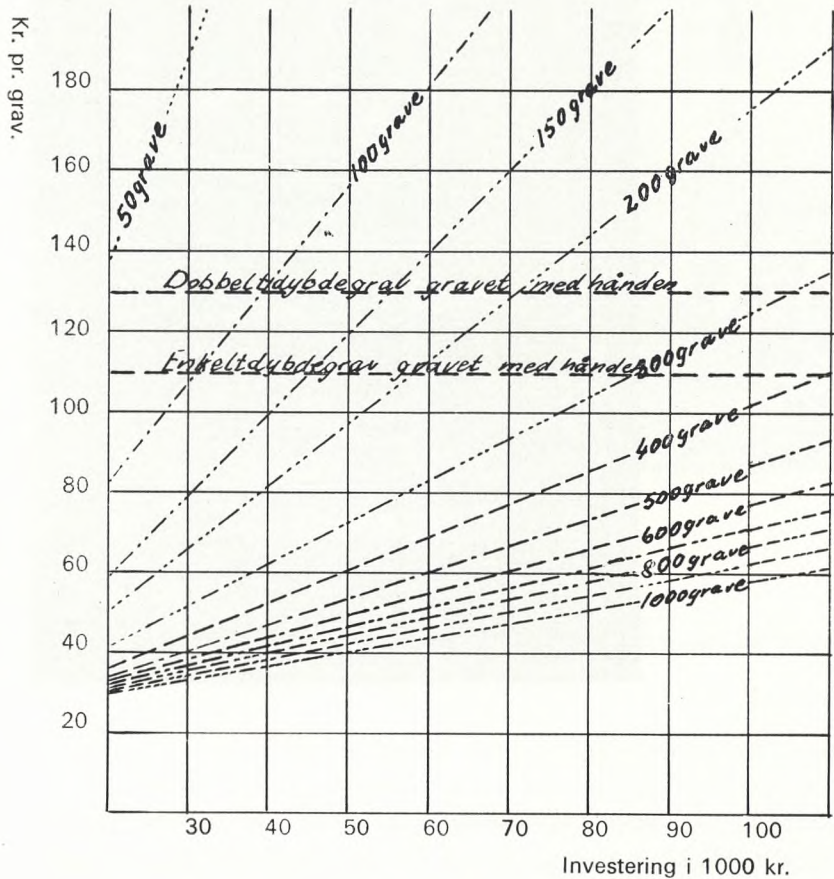
Gravning i grav med afstivning.

spadestik samt første sæt afstivning var udført, da maskinen overtog arbejdet. Maskinen blev placeret så tæt som muligt graven, idet gavlen i jordkassen blev fjernet for at give svingplads. Trods dette var maskinens arm dog ikke lang nok, men en forlængerarm klarede dette problem. Herefter gravede maskinen med en 75 cm bred grabbe til ca. 1 m dybde imellem afstivningen, der gav graven en indvendig fri lysning af 84 cm. Herefter sattes endnu et sæt afstivning, og maskinen gravede videre til dobbelt dybde (2,4m). De eneste vanskeligheder var, at føreren ikke kunne se at føre maskinen på gr. a. den dårlige arbejdsopstilling, men delvis måtte styre efter medhjælperens håndbevægelser, og derfor rev et afstivningssæt løs, samt at enderne blev lovlig skrå, og de måtte rettes af ved håndkraft. Denne sidste operation kunne dog være undgået i nogen måde ved et bedre samarbejde med medhjælperen, der forsynet med en langskaftet spade stående ovenfor graven fra tid til anden kunne støde lidt ned og derved hjælpe grabben til at kunne tage de næste „mundfulde“ nærmere ved enden. Arbejdstiden blev naturligvis forlænget af disse vanskeligheder, men graven tilendebagtes dog på 1½ time, mod de 8 timer, der var afsat til gravningen, og som sikkert ville være gået med, da graven tidligere kun havde været gravet til almindelig dybde, og jorden herunder bestod af „knaldler“.

GRAVNING AF GRAVE MED MASKINE

Omkostning pr. grav i forhold til investering.
Afskrivning over 5 år.

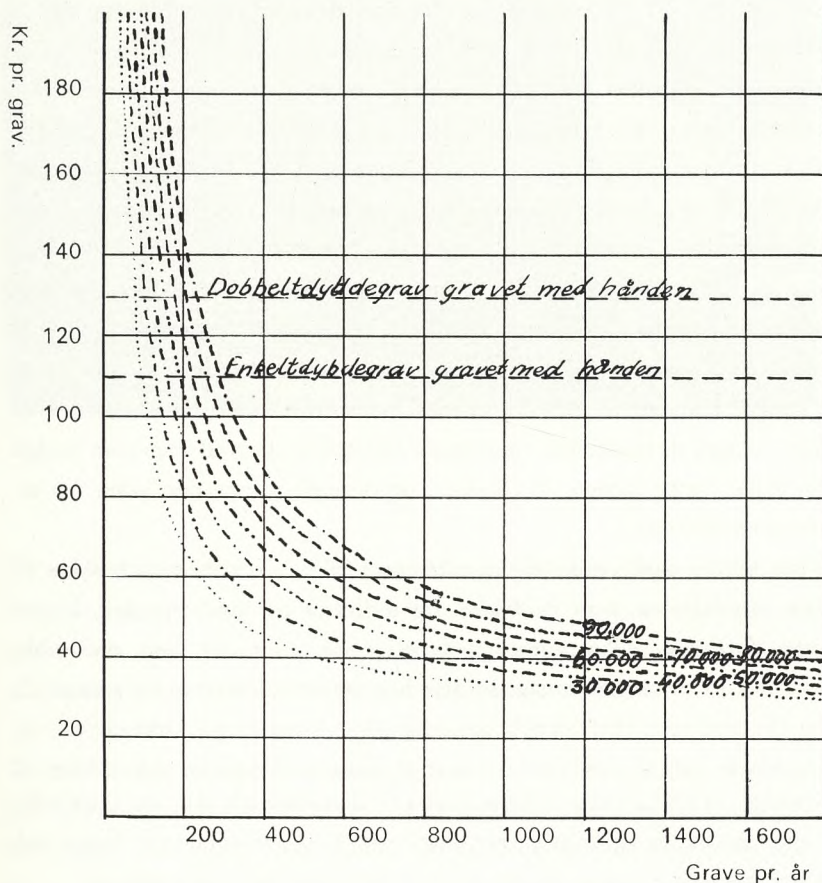
Gravningen af grave kan sikkert mekaniseres, når egnede maskiner kan fås. Nu er det jo langt fra sikkert, vi kan nøjes med at „sætte“ skovl og spade bort. De andre materialer som afstivning, jordkasse og overlægningsmetode må sikkert også tillæmpes. På moderne grave i græs har man jo allerede kunnet forenkle overlægningen til det mindst mulige med et par bomme til at bære flager. Man kunne måske helt undgå overlægning, men i fugtige perioder er der en fare for at træde kanten af graven ned, især under sænkningen af kisten. Ved familiegrave på gamle afdelinger kunne man undgå den meget høje opstabling, som den nuværende arbejdsmetode med den opkastede jord i gangen foran gravstedet kræver.

Afstivningen af gravene vil jo altid være nødvendig på gamle arealer og på nye arealer af særlig løs jordbeskaffenhed samt i fugtige perioder, men den traditionelle træafstivning må kunne udføres mere hensigts-

GRAVNING AF GRAVE MED MASKINE

Omkostning pr. grav i forhold til antal grave gravet pr. år.
Afskrivning over 5 år.

mæssig f. eks. ved hjælp af jernplader, der glider med ned under gravearbejdet. Den metode, københavnske kirkegårde anvender, bestående af træplanker og -spænder, der sidder og springer frem fra gravens vægge, vil såvel en grabbe som en rendegraveskovl til stadighed støde imod og dermed let slå af. Jernplader vil give en glat væg, som redskabet ugeneret kan slæbe op af uden at lave ravage, samtidig fylder den mindre, således at man kan tillade sig at anvende en større universalskovl uden at tage så meget af bulten imellem gravene. Der ville måske blive indvendt, at sådanne plader vil blive tunge at arbejde med, men man har jo maskinen til at gøre arbejdet, hvorfor så ikke også løftearbejdet, når pladen skal sættes på plads og trækkes op igen ved tilkastningen. På Vestre Kirkegård anvender vi jordkasser til alle begravelser på græsarealerne og desuden i den udstrækning, der er kasser disponible, også til begravelser i gamle afdelinger. Disse kasser er udformet med håndarbejde for øje, har målene 3,95 m lang, 1,50 m bred og 0,95 m høj til

brug for en grav i almindelig dybde, en dobbeltdybde-kasse er 4,50 m lang, 1,50 m bred og 0,95 m høj. Disse kasser bruges som opgang for overlægningen, når de overdækkes med de dertil beregnede brædder, der følger med på vognen. Da det ved demonstrationen viste sig, at kassen ikke så godt kan stå midt for graven, men helst skal forskydes så meget, at maskinen har plads ud for graven, kan kassen ikke indgå i overlægningen, hvad man heller ikke skal begræde. Overlægningen skal så kun løftes så højt, som hensynet til nabogravenes beplantning kræver, hertil må også kunne anvendes mere tidssvarende materialer, end den nu anvendte træoverlægning. Man har allerede forsøgt at anvende bomme af stålør-gitterkonstruktion, men når man ser, hvor fikse og lette stilladser byggeriet bruger i dag, må vi kunne lave det lettere og fikserne også. Jordkassernes mål vil da med fordel kunne ændres, således at de i længde kommer til at svare til maskinens armlængde, og i højden, som kan forøges til maskinens maksimale løftehøjde, herved kan man undgå at skulle jævne jorden ud i kassen, og dermed bringe den uden for armens rækkevidde.

Man kunne også tænke sig af aflægge jorden i vogne, som trækkes til side efterhånden, som de fyldes, og indrettes de med tippelad, kunne man forsimple tilkastningen betydeligt, ja gøre det helt mekanisk, idet det jo er en kendt sag, at alle begravelse „klumper sig sammen“, og tilkastningen skal foregå samtidig på 3-4 steder på kirkegården, og maskinen kan jo kun være et sted af gangen. Vognene må udføres så kraftige, at de kan tåle at bære lasten til den følgende dag, og tippeladet helst således, at tipningen sker sideværts, bliver vognene for lange, må ladet tippe af 2 gange, således at man får fyldet lige ned i graven.

Hvorledes med økonomien?

Spørgsmålet vil naturligvis afhænge af, hvor effektivt maskinen kan udnyttes, enten som ren gravemaskine, eller den kan anvendes til andet forekommende arbejde. Gravemaskiner, der arbejder efter grabbeprincippet, er fortrinlige til at læsse affald, jord, grus og gødning, ja fjernelse af sten og monumenter fra hjemfaldne gravsteder er også mulig. Til læsning af affald er det vigtigt at vælge en maskine med god løftehøjde, så den kan læsse lastbil med fuld hæk. Skal gravemaskinen betjene flere kirkegårde, har det også betydning, om den må køre på offentlige veje, og hvor hurtigt den må køre. Er maskinen påmonteret en traktor, kunne der måske være mulighed for at bruge maskinen som traktor til de arbejder, som man ellers ville bruge traktor til, enten med gravemaskinen på eller frakoblet, hvis det kan lade sig gøre. Kan gravemaskinen kobles fra, er det jo muligt at anvende traktoren til snerydning, fejning, transport, græsklipning o.s.v. o.s.v. Uden at afmontere maskinen kan man måske få påsat en krog, så man har trækraft for mindre transportvogne.

Alle disse andre anvendelser må naturligvis tages med i betragtningen,

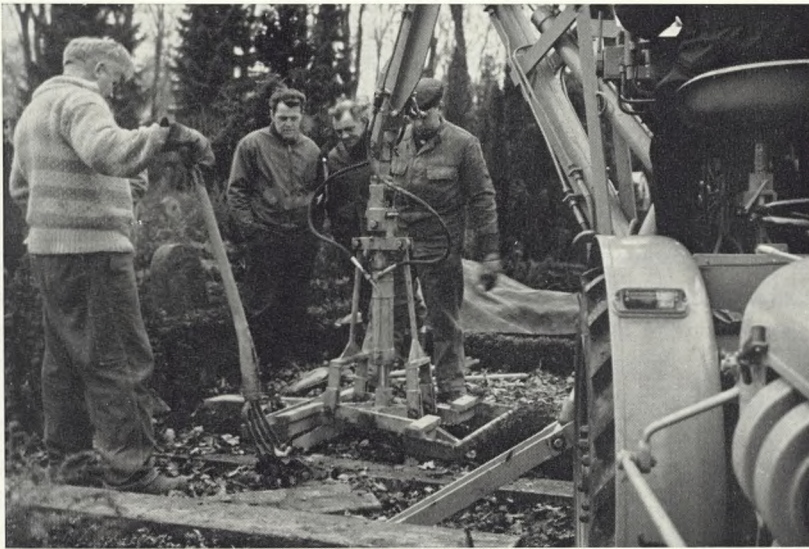

Fig. 28

Fra demonstrationen på Vestre kirkegård
(foto Gorm Tage Hansen).

når man skal vurdere rentabiliteten. Mange kirkegårde har måske allerede en egnet traktor, hvorpå der kan monteres en gravemaskine, for dem vil det være let efter nedenstående diagram at se, om det kan betale sig, da de jo får en endnu bedre udnyttelse af deres traktor.

En helt sikker rentabilitetsberegning kan vanskeligt opstilles, dertil er der for mange ukendte faktorer. Man ved ikke, hvor længe maskinen kan holde, hvor dyre reparationer er, almindelige vedligeholdelsesomkostninger og arbejdskraftbehovets størrelse. Derfor er nedenstående kalkulationer sat højt. Der er regnet med fuldstændig afskrivning i løbet af 5 år. Forrentning af den uafskrevne kapital er sat til 8 % p.a. Arbejdskraften er regnet til 2 timer pr. grav à en timeløn af 11,00 kr. Pasning af maskinen er sat til 1 time pr. uge ligeledes til timeløn 11,00 kr. Brændstof er anslået til $2\frac{1}{2}$ l farvet benzin eller dieselolie à 34 øre pr. time. Olie, fedt og rengøringsmateriale er ansat til 200 kr. pr. år. 2 hovedeftersyn i løbet af 5 år sammenlagt brugstid er anslået til $\frac{1}{3}$ af maskinens anskaffelsværdi og til uforudsete ukendte skader er ligeledes afsat et beløb på ca. $\frac{1}{3}$ af anskaffelsværdien.

	Anskaffelsespris kr.						
	30.000	40.000	50.000	60.000	70.000	80.000	90.000
Afskrivning og renter pr. år	7.400	9.920	12.400	14.800	17.300	19.840	22.320
Olie, fedt og rengøringsmateriale	200	200	200	200	200	200	200
Pasning af mask.	572	572	572	572	572	572	572
Faste udg. pr. år	8.212	10.692	13.172	15.572	18.072	20.612	23.092
2 hovedeftersyn	10.000	13.300	16.700	20.000	23.300	26.700	30.000
Ukendte skader	10.000	13.300	16.700	20.000	23.300	26.700	30.000
ialt i 12.000 tm	20.000	26.000	33.400	40.000	46.600	53.400	60.000
pr. time	1,67	2,22	2,78	3,33	3,88	4,45	5,00
Brændst. pr. tm.	0,85	0,85	0,85	0,85	0,85	0,85	0,85
Arbejds løn	22,00	22,00	22,00	22,00	22,00	22,00	22,00
Variable udg. pr. tm.	24,52	25,07	25,63	26,18	26,73	27,30	27,85

Udgifter pr. grav når graves

50 grave pr. år	188,80	238,87	289,07	337,44	388,17	424,20	505,09
100 - - -	106,64	131,99	157,35	181,90	207,45	233,45	258,77
150 - - -	79,27	96,35	113,44	129,99	147,21	164,71	181,75
200 - - -	65,56	78,43	91,49	104,04	117,09	130,36	143,51
300 - - -	51,89	60,71	69,54	78,09	86,97	96,01	104,82
400 - - -	45,05	51,80	58,56	65,11	73,11	78,83	85,50
500 - - -	40,97	46,45	51,97	57,32	62,87	68,52	74,03
600 - - -	38,21	42,82	47,58	52,08	56,85	61,65	66,34
700 - - -	36,25	40,34	44,45	48,43	52,72	56,75	60,62
800 - - -	34,79	38,43	42,10	45,64	49,32	53,66	56,71
900 - - -	33,64	36,93	40,27	43,48	46,82	50,20	53,51
1000 - - -	32,73	35,76	38,80	41,75	44,80	47,91	50,94

Til sammenligning for disse beregninger kan oplyses, at indtil 1. april 1966 kostede det ca. 130 kr. at grave en dybdegrav og 109 for en almindelig dybde i København, når det udføres som håndarbejde i akkord. Af opstillingen og endnu lettere af diagrammerne (fig. 28 og 29) ses det, at skal man grave 300 grave om året, kan det betale sig at investere indtil 90.000 kr. i mekanisering, uden at det bliver dyrere end håndarbejde, og det vel at mærke uden, at maskinet bruges til andet end til gravning af gravene, hvad så om det også bruges til tilkastning og andre opgaver!

Vor tid forsøger efter bedste evne at tie døden ihjel; den hører ikke rigtig hjemme i velfærdssamfundet. Kan den ikke afskaffes, lader den sig skjule og måske for en stund glemme. Vi, der lever nutidens hektiske liv, har ikke tid til at tage os af døden. De gamle havde både tiden og værdigheden. I bondesamfundet mødte man ikke døden uforberedt, dette forstået ikke blot i kristelig forstand, slægten følte sig helt anderledes forbundet med sine døde. Der findes endnu på landet lidt af denne ældgamle samhørighed, men det gamle dansk bondeland er jo på retur og hermed også megen kultur og tradition, som knyttede sig til begravelsen og gravpladsen. Min berettigelse til at tale ved denne lejlighed består hovedsagelig i, at jeg hver dag på vej til mit arbejde passerer en af Københavns smukkeste og bedst vedligeholdte kirkegårde og om sommeren fra mine vinduer ser ud over en typisk sjællandsk landsbykirkegård. Begge steder har jeg kunnet gøre mine iagttagelser. Af fag kunsthistoriker har jeg ofte behøvet at beskæftige mig med gravmæler, kirkegårdens væsentligste element såvel i kristelig som i kunstnerisk henseende.

Døden har været en stor inspirator for kunsten, meget af det allerstørste som vesterledens digtere, malere og billedhuggere har skabt, er blevet til ud fra tanker om døden i den kristne tros opfattelse. Intet er mere naturligt, end at disse tanker præger gravminderne lige fra malerierne i katakomberne og indtil vore dages gravsten. Dog er gravkunstens kristelige islæt til tider vigende eller helt trængt tilside for det menneskeforherligende, oftest det selvforherligende. I enkelte tilfælde er gravmindet helt uden kristen forkyndelse, erindrer end ikke om livets forkrænkelighed, men vil tværtimod fastholde det, som efter døden kun kan eksistere i mindet, og mindet må for ikke at blegne have noget at binde sig til. Dette „noget“ manifesterer sig materielt ved gravmælet, dets indskrift, symboler og figurfremstilling.

De væsentligste ideer bag det kristne gravminde er kort sagt for det første: Den kristne forkyndelse (især af opstandelseshåbet); for det andet: Fastholdelsen af erindringen om det enkelte menneske, (navnlig dets gode og kristelige egenskaber). Uden at disse bliver fremhævet, kan meget let opstå en modsætning mellem gravmindets kristne forkyndelse og dets erindrede funktion. Dette sker ikke så sjældent.

Gravkunstens historie er så omfattende, at man ikke uden på forhånd at pålægge sig visse indskrænkninger kan give en nogenlunde klar oversigt indenfor rammerne af et foredrag. Her vil kun blive omtalt de ca. 800 års hjemlige kristne gravmæler. De udgør et meget værdifuldt historisk kildemateriale, men bør som sådant behandles med kritik, navnlig må man ikke glemme, at langt den største part af alle perioders døde blot har fået deres grav markeret med et simpelt og forgængeligt trækors, en stolpe eller en græstue. For hundrede år siden lå vore landsbykirker på et tykt tæppe af grønt græs. Det så dejligt ud. Nu vil man overalt, selv i Vestjylland, hvor naturen gør bitter modstand have indgærdede „private“ gravsteder.

Her bør indskydes en advarsel imod at anbringe vor tids dybe grave for tæt og for tykt langs de gamle kirkemure, hvorved fundamenterne svækkes. Ved at nedlægge gravstederne nærmest kirken, vil man i

Gravmæler

Dr. phil.

Otto Norns

foredrag ved Foreningen
for Kirkegårdskulturs
årsmøde 10.-6. 1965.

mange tilfælde kunne omgive den med et bælte af grønt, som vil klæde de ærværdige mure godt.

Vikingetidens runesten

er ikke grav- men mindsten. Indskrifterne på en del af de yngste anråber Jomfru Maria eller Den hellige Mikael, men også her gælder, at de er rejst til den dodes minde, ikke for at markere hans grav; oftest vil de netop fastholde erindringen om den, der døde langt borte fra sit sogn og sin slægt. Det var i vort lands første kristne tid kun få, som kunne opnå det privilegium at blive begravet indenfor kirkens viede mure: høje gejstlige, kirkens grundlægger eller velgører. Selv stormænds grave blev meget enkelt markeret i kirkegulvet ved en flad sten eller en række brændtlersfliser, som ikke hævede sig over det almindelige niveau. Så beskedent fremtrådte selv Absalons og Valdemarernes grave. Mere end den ydre pragt betød, at graven var placeret således, at sjælemesserne til evig tid kunne læses lige over den.

Romanske gravsten

Den fornemmes grav var i ældre middelalder sat eller muret af sten lige under gulvet eller græsset, og gravstenen markerede dens plads eller udgjorde ligefrem dens dække. Navnlig i Jylland er bevaret en del *romanske gravsten* fra 1200-årene; de fleste firkantede og aflange dekoreret i lavt relief, og til tider forsynet med en kort indskrift, som på latin meddeler, at her ligger den eller den. Meget hyppigt er på den romanske gravstens overside udhugget et kors, der vel har skullet værne graven, i sjældnere tilfælde en figurfremstilling forestillende den afdøde. Disse gravsten var tilstrækkelig høje til at rage op over kirkegårdens græs, men kun ganske få ligger på oprindelig plads; flertallet er til forskellig tid blevet indmuret i kirkens våbenhus eller i soklen på sognets herregård.

Allerede i 1200'rne lykkedes det for andre end de allerfornemste gejstlige og verdslige stormænd at opnå de eftertragtede hvilesteder indenfor kirkens mure, og i løbet af en kort periode blev hver kvadrattomme gulvplads optaget. Også efter reformationen anså man det for mest attråværdigt — uanset sjælemessernes ophør og det lutherske syn på kirkebygningen — at få sin grav inde i kirken, og helst så nær alteret som muligt. Navnlig lykkedes det præster og herremænd at trænge sig frem i forreste geled i håb om også at komme til at stå dér på Den yderste Dag.

Da det blev skik at nedsætte kisterne i familiegrave, såkaldte „åbne begravelser“, d. v. s. større eller mindre murede kældre eller krypter under kirkegulvet, forsvandt herved til sorg for arkæologen talrige middelalderlige grave og spor af ældre kirkebygninger.

Medens blandt den ældre middelalders forholdsvis få bevarede gravmæler de værdifuldeste er at finde på kirkegården, udfolder gravkunsten sig indtil slutningen af 1700'rne sig rigest indendørs; men da man i begyndelsen af 1800'rne forbød begravelser inde i kirkerne, var gravkunsten henvist til at blomstre i det frie.

Foreløbig må vi holde os til kirkebygningen og de forskellige former for monumenter, som i mere eller mindre intim samhörighed med graven blev rejst her. Af praktiske grunde kunne gravmindet kun i undtagelsestilfælde hæve sig op over gulvfladen. Selv stormænds gravsten blev

udsat for sliddet af kirkegængerens fodsåler. Den første som her i landet har rejst en fritstående stensarkofag eller *tumba*, synes at være Valdemar Atterdag med sine forældres Christoffer II's og dronning Eufemias gravmæle i Sorø klosterkirkes kor. Overhovedet er denne type af monumenter sjældne i Danmark, og Frederik II forhindrede ved en forordning 1576 adelen i at opstille så prangende monumenter. Herluf Trolle og Birgitte Gøje nåede dog at komme til at hvile i Cornelis Floris' tumba i Herlufsholm, ét jysk adelspar ligeledes, medens et andet på grund af det kongelige forbud måtte lade de færdige skulpturer anbringe på kirkevæggen som et epitafium. Forinden må *gravstenen*, som det til alle tider fremherskende gravmæle omtales. Den udvikler sig i perioden fra gotik til renaissance, fra o. 1300 — o. 1600, fra at være en forholdsvis beskeden stenhelle med sparsom indridset dekoration til store adelssten, som er i højeste grad standsprægede. Gotikkens fint tegnede figur som indrammes af indskriftborten, er nu afløst af relief-fremstillinger af adelsmanden, hans hustru, ja sommetider hele hans familie, medens forfædrenes våbenskjolde opfylder resten af pladsen. Indskriften er sjælden ret lang og slutter som oftest med at udtrykke salighedshåbet. Adelsstenenes rent kristelige elementer er få og sjældent ret fremtrædende: et krucifiks eller et opstandelsesbillede. Kun meget få gravstensfigurer er portrætter, men de karakteriserer glimrende og helt præcist den privilegerede og selvbevidste stand. Hertil kommer, at mange af vore store adelsgravsten er ypperlige billedhuggerværker. Allerede før reformationen begynder *epitafiet*, mindetavlen at dukke op i vore kirker. Den er et supplement til gravstenen, ophængt på kirkevæggen oven over gravstedet. Epitafierne bliver en slags erstatninger for de katolske sidealtertavler og efterligner til at begynde med også deres trefløjede skabsform. Det fuldstændige epitafium omfatter et maleri med kristeligt motiv, en portrætfremstilling og en gravskrift.

Snart efter reformationen ødsler adelen hele den pragt, som kongen forbød dem at anvende på selve graven, på epitafiet. Her er det, at de første malede portrætter dukker op ved midten af 1500'erne, beskeden og ydmygt, knælende og bedende over for Christus, der oftest er fremstillet som den opstandne frelser. Meget tydeligt vidner gravkunsten fra reformationstiden om det levende opstandeshåb. Krig og fattigdom i Christian IV's sidste regeringsår kom også til at sætte sit præg på gravkunsten. Gravstenen mister sine figurer, bliver til gengæld fyldt med indskrifter, hvis fromme tirader kan virke noget stift og mekanisk. Jo mindre man gjorde ud af stenen på graven, desto større interesse fattede man for kisten, som ofte blev kostbart udsmykket med en overdådighed af dekorative metalbeslag, selvom den blev nedsat i den murede krypts mørke. Stadig hyppigere sker det, at kisten bliver hugget i sten, således at den kan stå til parade i dagens fulde lys. Talrige gravkapeller indrettes i tårnrum og tilbygninger, og her på væggen oven over *sarkofagen* udfolder barokkens gravkunst sig ofte bevæget og dramatisk som en teaterforestilling, hvori døden udgør det store illusionsnummer.

Endelig får så med den følsomme periode, slutningen af 1700-årene kirkegårdsmonumenter atter en blomstring. Wiedewelt varierer det mesterligt og med stor fantasi. Flere af hans gravmæler er abstrakt skulp-

Fig. 29
*Sandstensgravmæler
 på Nexø
 gamle kirkegård.*

tur. Indskrifterne bliver lange og sentimentale. Thorvaldsens elever og efterfølgere, navnlig Freund og Jerichau skaber højt kultiverede monumenter i nyklassicismens formsprog, som de tilegnede sig ved direkte at studere og efterligne den attisk-græske gravstele. Under den hjemlige jernstøbnings store opsving o. 1850, blev i nygræsk og nygotisk stil fremstillet talrige gravmonumenter, især prisbillige gravkors, der skønt de i nogen grad bærer præg af at være seriefremstillede, som oftest er kønne.

Det gælder alle disse kirkegårdsmonumenter fra slutningen af 1700- og første halvdel af 1800-årene, at de ikke nyder samme beskyttelse som epitafier og gravsten inde i kirkerne. Og det er en stor skam, for der findes iblandt dem ypperlige billedhuggerværker, som under ingen omstændigheder burde gå tabt; de er i sig selv smukke og præger deres omgivelser så stærkt, at blot et enkelt kan give en ellers temmelig banal kirkegård et kønt og ærværdigt udseende.

Gravmælets historie holdt jo ikke op for hundrede år siden, og meget — også noget positivt — kunne føjes til, hvad her i korte træk er nævnt. Men mekaniseringen også af det ældgamle håndværk stenhugningen har været med til at sætte et skel i gravmælets historie ved midten af 1800'rne. Siden er den industrialisering, som begyndte så beskedent med jernstøberierne som bekendt blevet til en revolution, der helt har ændret samfundets gamle struktur. Efterhånden som de traditionelle håndværks-

fag dør ud, vil det blive mere og mere vanskeligt at få vore kirker med deres rige bestand af inventar og gravminder vedligeholdt. Sidstnævnte har i alt for høj grad været forsømt, og vi må håbe på en bedring på dette område. *Jeg skal derfor slutte denne yderst summariske oversigt med at lægge alle på sinde, som har ansvar for vore gamle kirkegårde, at søge de gravmæler, som har værdi som kultur- og kunstminder, bevaret og istandsat. Man bør ikke, fordi de er rejst af private og måske i forfængelighed, dømme dem til undergang. Nationalmuseet vil gerne hjælpe til med sin sagkundskab og sin sympati. Penge råder det desværre ikke over til dette formål.*

Erik Moltkes artikel: Gravmonumenter i Kulturhistorisk Leksikon for nordisk Middelalder Bd. V. 1960 giver en god oversigt over gravmælets historie i middelalderen med henvisninger til yderligere litteratur.

C. A. Jensen: Danske adelige Gravsten I (1951) og II (1953) bringer en fyldig oversigt over gravkunsten fra perioden 1520 og indtil midten af 60'erne.

Kirkegårdsmonumentets blomstringstid o. 1760—1820 er ikke behandlet i nogen samlet oversigt, men gennem biografierne i Weilbachs Kunstnerleksikon vil man kunne nå frem til de spredte, ofte værdifulde oplysninger om emnet.

„Vi troede i min barndom, når stormene hylede derovre i dalen ved Bryghusbugten, det var de døde, der påkaldte angakok'en,“ fortalte den ca. 70-årige enke, Marie Iversen, mig engang under mit sommerophold i Christianshåb. På en ekskursion travede jeg en søndag over

Grønlandske kirkegårde

Carl Østen

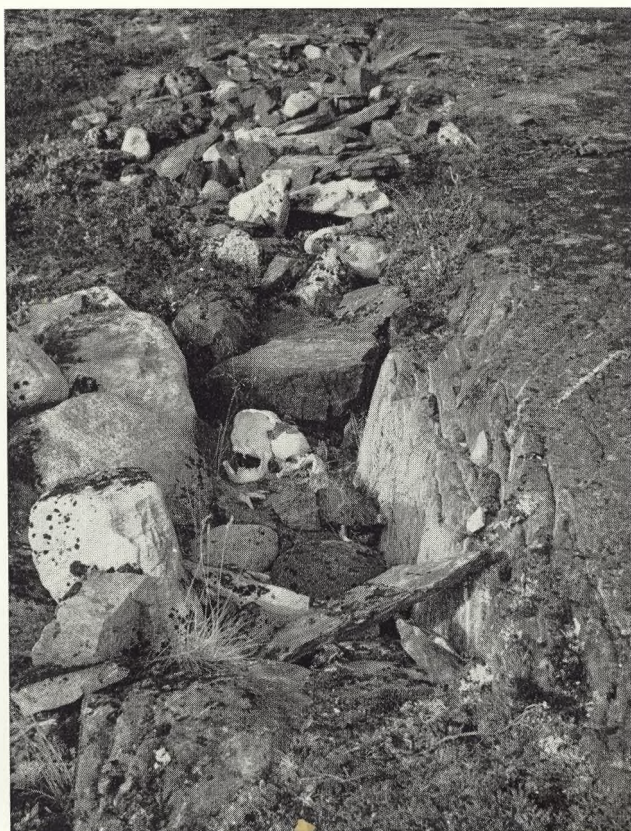

Fig. 30.

Begravelser på Grønland er fra gammel tid foregået i naturlige kløfter, der om sommeren bliver „gjort klar“ og efter begravelsen fyldt op med sten.

til nævnte dal, som ligger på sydsiden af Christianshåbfjorden, hvor det første Christianshåb anlagdes i 1734. Stedet indviedes ved en gudstjeneste af missionær Poul Egede den 25. juni samme år.

Midt i en storslået natur på et over dalen liggende ret fladt areal ligger koloniens ældste begravelsesplads med skøn vegetation omkring sig, navnlig af revling og kæruld. Men i hvilken tilstand! Gravfreden var skændet! De over træ-kisterne anbragte sten lå væltet til side, kisterne opbrudte, og knogle-rester spredte, heriblandt 3—4 kranier, som udtaget af kisterne. I et par af dem lå dog rygsøjlen næsten intakt. Lidt længere fra denne mellem store sten benyttede gravplads lå nogle andre begravelser i udkanten af en fjeld-skråning, hvis naturlige fordybninger med i det mindste én plan side afgav mulighed for gravsætning, som så blot skulle dækkes med løse sten. Også disse grave var opbrudte og viste kiste-stumper, knogler og kranier. Mit enkelte fund af rustne, klodset dannet søm beviser, at kisterne har været sammenspigrede. Jeg talte ikke gravstederne, men her er vel en snes stykker ialt.

En så ualmindelig begravelses-måde her i Grønland, altså ved brug af kiste, på denne op til ca. år 1792 benyttede begravelsesplads, må tydes derhen, at de døde er hjemmedanskere og måske har været mere samfunds-betydende personer. Et par af kranierne med stor hjerneskal og smalt underansigt tyder desuden ikke på eskimo-afstamning. Men hvem af navn vides ikke. Ligeledes: Hvem er skænderne, og hvornår har de ødelagt gravene? Ingen af stedets ældste grønlandere kunne give mig nogensomhelst oplysning herom. Om årsagen til deres gerning må også gisnes. For disse døde kan næppe have fået ting af værdi med sig i kisten. Hunde kan det ikke være, da disse ikke ville være stærke nok til at vælte så store sten tilside, ligesom de grønlandske hunde ikke strejfer alene om ude i fjeldet.

Fig. 31.

*Christianshåbs
næstældste kirkegård.*

Fig. 32.

*Christianshåbs
yngste kirkegård.*

Christianshåb har som andre byer deroppe mere end en kirkegård, de tilkomne anlagt på grund af by-områdets udvidelse eller af anden årsag. Der er nu 4. Den næstældste, altså den, som anlagdes efter ovennævnte ved Bryghusbugten, er fra 1792. Den ligger nærmere byen, i den mod øst langstrakte flade dal, som skråner mod fjordmundingen. Ca. 1760 flyttedes det første Christianshåb over til fjordens nordside. Man ville vanskeligt kunne finde denne kirkegård, hvis ikke et par forfaldne rækværk af træ hævede sig over det flade plateau. Men når man er kommet derhen, viser lave tueforhøjninger af sten og revling, at her findes ikke få begravelses-pladser. Hver af de indhegnede grave har en mindeplade, som næsten skjules af krybende pil. På den ene kan læses „Nis Lauritz Elberg. Død 23/9-1885“. Pladen, som er af hvidmarmor, er delvis revnet, vel ved stenkast. På den anden plade, som er af sort marmor, er inskriptionen: „Her hviler Kolonibestyrer Carl Bolbroe. 24/11-1833 — 28/10-1878. Venner satte ham dette minde“. Også Elberg havde været kolonibestyrer. Indtil 1920 skal her have været endnu flere gravminder. Christianshåb menes at være stedet for mange selvmord i tider tilbage 1757 skar en missionær på grund af melankoli sin hals over med barberkniv, 1799 begik en „månesyg“ kok selvmord og 1850 en mangeårig bestyrer ved at hænge sig. Førstnævnte person må altså være blevet begravet på ældste kirkegård, de to andre på næstældste. Her på denne hviler iøvrigt andre bestyrere end forannævnte, kateketer og købmænd med eventuelle hustruer.

Ca. 1890 indviedes en ny kirkegård, den tredje i rækken, den, som ligger NØ for kirken. Indenfor dens indhegning står stadig en mængde trækors og enkelte stakitindhegnede grave, de fleste med høj overdækning af jord og sten, hvilket viser, at jordsmonnet her heller ikke kan være ret dybt. Vel de fleste af gravene mangler efterladtes røgt og omsorg, ganske som man kan se det i moderlandet.

Fig. 33.
*Godthåbs
store kirkegård.*

Også denne kirkegård benyttes ikke mere til nye jordfæstelser. En fjerde er anlagt for få år siden i den dal, hvor næstældste ligger, men længere inde og for enden af en sø. Ved sit ret dybe gruslag afgiver denne kirkegård de hidtil bedste betingelser for sit øjemed, men selv her lægges nogle sten henover gravene, hver med sit trækors. Om somrene udgraves nogle grave med henblik på eventuelle dødsfald ved vintertide, hvor den grønlandske permo-frost da umuliggør spadestik i jordmonnet.

Medens disse nyeste begravelser smykkes af kunstige blomster, sådan som man kunne se det i moderlandet for et halvt hundrede år siden, breder pil, revling, kæruld og en floras mange andre arter sig om sommeren som et levende tæppe henover gravene.

Som det vil være læst i ovennævnte, er der stor forskel på strukturen af kirkegårdene i Danmark og i dets grønlandske amt. På sidstnævntes vokser ikke et eneste træ, ligesom yderst sjældent ses et mindesmærke af sten eller marmor. Står mærker på gravene, er de næsten alle af træ, om overhovedet noget er placeret. Er der en indhegning, er den af trådnæt og oftest forfalden. Om sommeren kunne grønlænderne, ud fra god vilje, nemt tage en mængde blomster i terrænet udenfor og plante dem på gravene, hvilket ville være meget let, da mange af arterne er tue-blomster (klippe-stenbræk, tornet stenbræk, fjeldpryd, tue limurt etc.). En præference i sammenligningen har dog de fleste grønlandske kirkegårde: fri beliggenhed med udsyn til landets smukke fjeld-natur, foruden at naturen lægger sit botaniske dække over selv forsømte grave — nyt liv over død! For vel blot ca. 100 år siden syedes endnu de afdøde indfødte grønlændere ind i skind og henlagdes i stensatte gravkamre eller fjeld-spalter og medgivet deres vigtigste ejendele.

At foretage studierejser er vigtigt for folk der beskæftiger sig med kirkegårde. Især for de der planlægger nye kirkegårde og i særlig grad for de der arbejder med reguleringer og ændringer af bestående kirkegårde.

Ikke fordi man kan se hvordan andre griber sagen an, heller ikke fordi man kan overføre fremmede resultater til hjemlige. — Det kan man kun i sjældne tilfælde med held. Men for at få et helhedsindtryk af gravkulturens stade i de forskellige områder og deres indbyrdes afhængighed.

Har man set en serie kirkegårde i samme område samt de tilsvarende stenhuggerudstillinger — og især stenhuggernes værksteder og monumentsmedierne, tilegner man sig efterhånden en metode til analyse af andre områder.

Alle detaljer, der afviger fra normen, sorteres i første omgang fra. Tilbage har vi kernen af det pågældende folks vanetænkning og handle-måde, altså kultur.

Gennemsnittet af hele områdets normer for gravkultur giver igen et mere sandt billede af landsdelens kirkegårdskultur.

Afvigende detaljer, nye gravmonumenter, andre anlægsmåder, er på længere sigt medvirkende til ændringer af normen, ligesom ændringer i et område fortsætter i naboområderne.

Strømninger der har ændret kirkegårdskulturen i Skandinavien er næsten uafbrudt kommet syd- og østfra, ligesom de øvrige kulturændringer lige op til vor tid, hvor pilen har taget en skarp drejning mod vest.

Årsagen hertil er ganske naturlig:

I retningen sydøst for Skandinavien lå verdens ældste kulturområder, sumererne, hetitterne m. v. Her manifesterede bondekulturen sig først.

Gravkulturen nåede her meget hurtigt et højt niveau. Bønderne begravede deres døde i den jord, de arbejdede i. Var i nær kontakt med stedet, behøvede ikke at beskytte den dodes legeme som nomaden, men kunne udvikle gravstedet som et „statussymbol“ afhængig af hvilken religion der herskede på stedet (jfr. diagram fig. 34).

Nomadefolkene, der kom i forbindelse med den nære orient's gravskikke, tilegnede sig en del af disse, bragte dem med sig videre, lod de nye lokaliteters muligheder ændre dem, men yderst sjældent forbedre dem. Ligesom Skandinavien i Europas og Orientens kulturhistorie er placeret i en fjern afkrog, er dette også tilfældet hvad angår kirkegårdskultur. De svage reminisenser, der er ført herop er ofte revet ud af et sammenhængende livsmønster og virker derfor meningsløs, hvis man ikke kender baggrunden.

Med dette i erindringen startede vi, min kone og jeg, og kørte i bil gennem Berlin, Prag, Budapest, Sofia og Istanbul til Anatolien i marts-april 1966. Bemærkelsesværdigt var det at se hvor lidt gravskikke og former ændrede sig, men til gengæld blev stedse stærkere accentuerede — fik mere liv.

I Østtyskland er man, ligesom her optaget af hvordan man kan puste liv i gravformer der ikke længere er led i et livsmønster, eller næppe har været det. Der findes foreninger til kirkegårdskulturens fremme. Der udgives tidsskrifter hvori vises udmærkede løsninger på helt nye kirkegårdsformer, originale og fremsynede, befriet for håbløs tænkning. Sam-

Rejseindtryk fra kirkegårde i Tyrkiet og på Balkan

Af havearkitekt m. d. h.

Torben Michelsen

Bondefolk

Halvnomader

Nomadefolk

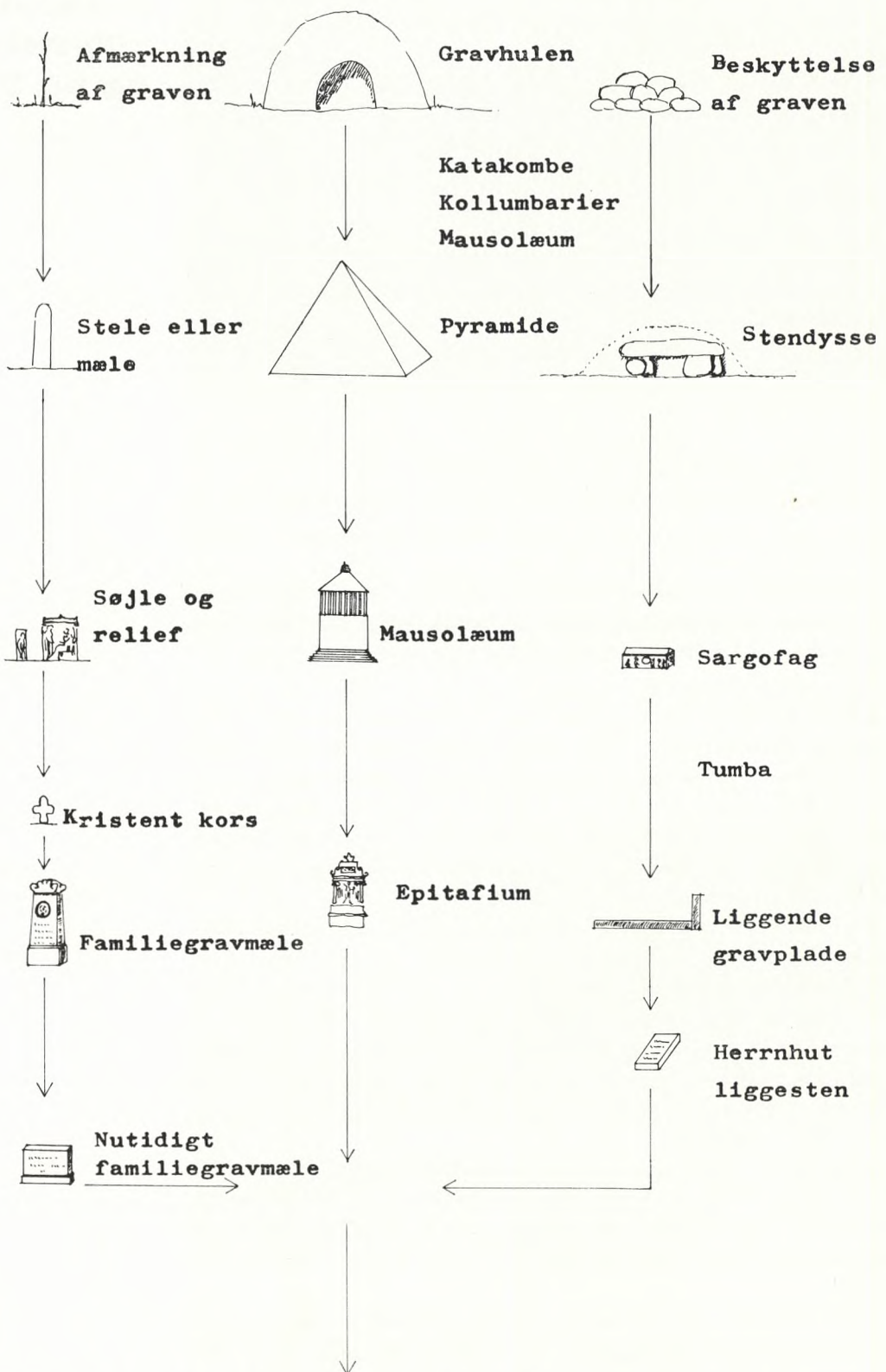

Fig. 34. (efter Dr.H.K.Boehlke, Kassel.)

Fig. 35.

Orientalens gravkammer, hvori den dodes bedste ejendele blev medtaget er på sin vandring nordpå blevet reduceret til et lille udstillingsvindue i et nordisk „monument“. Udenom katolske krucifikser. Syd-Bøhmen.

tidig prøver man, ligesom her, at komme igennem blindgaden: Genskabe harmoni på kirkegården ved hjælp af servitutter, dog ikke så hysterisk som det er drevet i Sverige. Overalt på ældre østtyske kirkegårde ser man gravstederne indrammet af granit eller sandstenskanter som på Bornholm — reminisenser fra den hævede gravseng — som igen stammer fra gravhulen eller den simplificerede sarkofag. I Tjekkoslaviet træder katolicismen straks frem på kirkegårdene med mange store og små kors næsten udelukkende af jern, mange krucifikser, og — i nyere tid — forbausende mange store og dyre liggesten, der fylder hele gravstedet, den

Fig. 36.

Ungarske landsbykirkegårde er præget af tuegrave med enkle og ensartede kors i hovedgærdet. Klar øst-orientering.

Fig. 37.

Retroende kommunister, især militærpersoner får rejst en rødmalet træstele med stjerne på sin tuegrav.

hævede gravseng fra øst og sarkofagen fra vest mødes her i det lange land der rækker fra øst til vest i Europa.

Tjekkoslaviet ligger også som grænse mellem Nord- og Sydeuropa. Kirkegårdsplanlægningen ophører. Gravstederne lægges overalt hvor der er plads, tæt sammen, ofte uden gange imellem, men næsten altid østvendte. Den gennemtrængende østrig-ungarske rokokko-stil har sat sit stærke præg på kirkerne, der alle har kransekage-tårn og bruskbarokke sandstensfigurer og på kirkegårdene, der næsten alle er overhængte med englebørn i sandsten og med plastic-kranse behængte smedjernskors. Kirkegårdene, som de fremtræder nu, passer slet ikke til det socialistiske livsmønster. Her står en kulturrevolution for døren. Fælles urnegrave med fællesmonument er det alternativ, der vil fortrænge krucifiks-skoven i løbet af en menneskealder. Forløbere herfor træder frem på koncentrationslejr-kirkegårdene. Tydeligst på Theresienstadt-kirkegården.

Ungarn er i kulturel henseende et udpræget østland. Verdens største stepper der rækker fra Mongoliet til Wien, dog gennemskåret af Uralkæden, præger stadig den ungarske gravkultur. Nomadefolkets tuegrave, der var bestemt af det døde legemes beskyttelse mere end en fremvisning af slægtens stolthed, hersker overalt (se fig. 36).

På tuegraven ses næsten altid kun et beskedent træ- eller cementkors, bortset fra den internationalt prægede Budapest. Hunnernes spartanske fællesskab præger kirkegårdene. Her er ingen kulturrevolution fornøden der er intet at opponere imod. Det gamle fællesskab lever videre, gravkorsene ændres langsomt til mere enkle steler. Kommuniste bruger ofte

Fig. 38.

Krucifikserne sættes til side mens man prøver at konstruere et nyt fællesskab. Syd-bohmisk landsbykirkegård.

en rødmalet pæl med en stjerne øverst som i hele Østeuropa, til markering af tuegraven (fig. 37).

Den fattige steppegrav fra øst er i middelalderen blevet „pyntet“ med det byzantinske kors.

Syd for Ungarn løsrives kirkegården efterhånden heli fra kirkebygningen. I modsætning til løsrevne nordiske kirkegårde virker det ikke forfladigende. Den manglende arkitektoniske dominans bliver nemlig opvejet af en kulturel rigdom på selve kirkegården. Man mærker det tydeligt helt op i det nordlige Jugoslavien, så langt som tyrkerne har været.

De tydelige tegn på liv på kirkegården er de mange borde, der står, ofte tæt, rundt på landsbykirkegårdene ved siden af eller på graven. Ligeledes de talrige lygter, til anbringelse af vokslys (fig. 39 og 40).

„Livet“ på kirkegården vokser til næsten uanede højder, set med en nordbos øjne, jo nærmere man kommer til Østthrakien, især det sydlige Bulgarien.

Som eksempel herpå skal nævnes kirkegården lidt øst for Plovdiv i Bulgarien. Det vrirler med mennesker rundt om på den meget vidtstrakte kirkegård, der er skarpt adskilt i en katolsk, en protestantisk, en ortodoks, en jødisk og en muslim-afdeling. Især på den ortodokse del mærker man en stærk og levende gravkultur, der er ført hertil fra Orienten over Grækenland.

Hver familie har sit bestemte, som regel et-lejes gravsted, der er formet som en forhøjet mur- eller sten-omkranset gravseng (fig. 41). Hver gang der begravnes, må den forrige begravede af praktiske grunde opgra-

Fig. 39.

*Makedonisk kirkegård ved Piro!.
Til de fleste grave hører et bord,
hvorpå slægtninge opstiller og
spiser et måltid mad (sammen
med den afdøde) under besøg på
kirkegården.*

ves som skelet (ekshumeres) og atter nedsættes i graven. Mere velhavende familier (overvejende i Grækenland) har murede gravkamre i jorden med stor liggesten som låg. I gravkamret kan hele familien anbringes som kister, først når der ikke er plads til flere må de først nedsatte omgrupperes, idet skelettet lægges i små kasser, der igen henstilles bestemte steder. I jordgraven bliver der begravet øverlig af hensyn til tidligere nedsatte skeletæsker.

På begravelsesdagen samt på 1., 3., 9. og 12. månedsdagen for begravelsen tilbereder de pårørende et måltid på graven; der tændes lys i lykten, præsten kommer (til velhavende folk) og stænker vievand på graven og deltager i måltidet, der er symbolsk og består sædvanligvis af æbler, sukkerboller, kogte bønner med sukker, som uddeles i små skeer eller poser til alle omkringstående. Bolcher og kager samt syltetøj uddeles til alle, der har lyst at deltage. (Det havde vi skam). Overalt på kirkegården ses små klynger grupperet omkring gravsteder med måltider udbredt,

Fig. 40.

*Til næsten hver grav hører en
lygte til afbrænding af vokslys
for bedre at kunne føle samhø-
righed med den afdøde under
besøg på kirkegården. Haskovo.
Bulgarien.*

Fig. 41.

Præsten har velsignet gravmåltidet og uddelingen kan begynde.

og med røg i lygten. Den fattige må sidde alene med sit lille måltid (fig. 42).

Gravmonumenter af græske eller byzantinske kors. Stenmonumentet over familien og træmonumentet over den sidst afdøde (fig. 41).

Til udsmykning af graven med bestemte blomster knytter sig særlige traditioner ligesom særlige ceremonier foretages på bestemte mærkedage.

De der ønsker at studere disse gravskikke og ceremonier, hvilket er uhyre vigtigt for forståelsen af den vesterlandske kirkegårdskultur, må ikke lade vente ret mange år på sig med at tage til Bulgarien. Gravskikkene kan næppe holde stand overfor rationelle krav og ønsker om „harmonii“, orden, gang til hver grav, anordninger, sundhedsvedtægter, fredning af omgivelserne o. s. v. Kort sagt alt det, der har slået de sidste rester ihjel af levende gravkultur i Norden og gjort kirkegårdene til et „pinligt“ emne, som godtfolk helst ikke taler om.

Planlægning af krematoriebyggerier er i fuld gang i Bulgarien, livsmønstret ændres.

Bekendtskabet med de tyrkiske kirkegårde var en oplevelse af helt chokagtig karakter. Hvad monumentkultur angår står den som et af verdens højdepunkter. Lilleasien har de sidste 6-8000 år været det bærende hjemsted for nogle af verdens mest højtstående stenhuggerkulturer. Mest kendt er hetitternes, assyrernes, grækernes, seldsjukernes og osmannernes kunst. Alle disse kulturformer spores endnu, mest sidstnævnte, men også fra Kina, Indien, den nære Orient sumererne, Ægypten, og senere fra

Fig. 42.

Den fattige kone holder sin egen stille andagt på tuegraven.

romerne og fra nordafrikanske kulturgrupper er der tilgået strømninger, der har medvirket til at forme den tyrkiske gravkultur.

Her findes stadig et kraftcenter, der er i stand til at sende *værdifulde* impulser ud. Tyske og schweiziske stenhuggere henter i dag megen inspiration fra Tyrkiet, det ses tydeligt på deres nutidige gravmonumentter.

Hvis der er nogen redning for den hurtigt nedadgående skandinaviske gravmonumentkultur må der omgående via Vesttyskland, Schweiz og Balkanlandene skabes kontakt med det tyrkiske stenhuggerhåndværk.

Tyrkiske håndværkere, heriblandt en del stenhuggere, står i kø for at komme til Danmark for at arbejde, flere millioner tyrkere arbejder i Schweiz, Vesttyskland, Østrig og andre vesteuropæiske lande. Kender vi vor besøgstid nu? Eller er vi for indskrænkede?

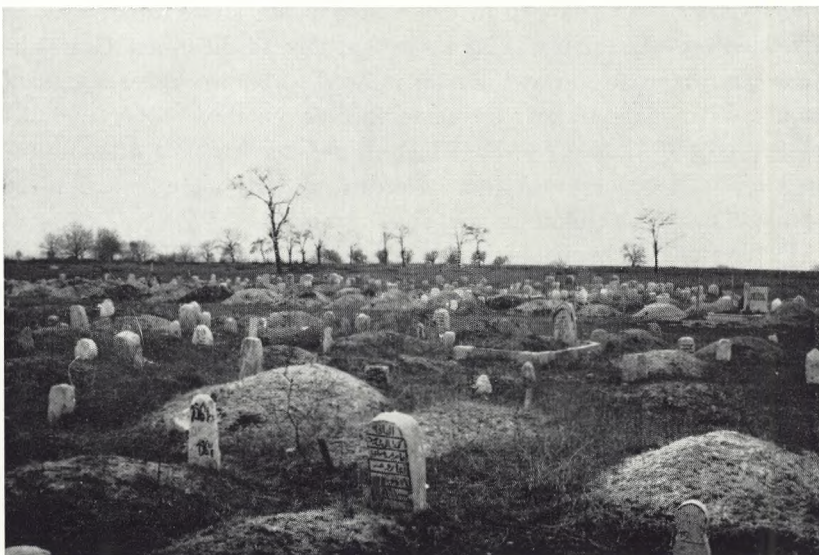

Fig. 43.

I Østthrakien er store områder udenfor byerne udlagt som kirkegårde. Tuegrave uden ramme er fremherskende.

Fig. 44.

*Kirkegård fra høj-osmannisk tid.
Suleyman Moske, Istanbul.*

Disse tanker faldt os straks ind ved synet af de første tyrkiske kirkegårde. Efter en rundtur på 3 uger, hvor vi vel så et par hundrede kirkegårde var vi helt overbevist over rigtigheden heri.

Med en 6-8000 årig endnu levende tradition er det indlysende at gravkulturen er et konglomerat af utallige elementer hvis intentioner ikke kan udredes til bunds.

I hovedtrækkene kan kirkegårdene beskrives således:

De allerfleste er beliggende frit i det åbne landskab et par kilometer

Fig. 45.

Ældre og nyere gravsted på typpisk tyrkisk kirkegård. Bemærk hoved- og fodgærde. Balıkesir. Anatolien.

Fig. 46.

*Typisk nutidig tyrkisk kirkegård.
Familiegravsted med tre pladser.
Alle med hoved- og fodsten. Ba-
likesir, Anatolien.*

udenfor byerne. Vokset op i forhistorisk tid, måske omkring en gravhule, i hvert fald et uopdyrket ingenmandsland. På et tidspunkt omkranset af en mur, der er blevet udbygget eller atter sløjfet. Alle gravsteder strengt øst-orienterede, efter indførelse af islam vendt mod Mekka.

Kirkegården som sådan er så godt som aldrig planlagt eller „form-givet“. Gravstederne ligger tæt efter vore begreber „hulter til bulter“, små og store monumenter mellem hinanden. Næsten altid hvert menneske sin grav. Over hovedgærdet en flad opret marmor- eller sandsten med langt skrifsted fra koranen og forskellige symboler for den afdøde, hans familie og hans gerning. Monumentet foroven ofte afsluttet med en stiliseret turban for en retroende eller gejstlig mand; en stiliseret blomst eller musling for en kvinde.

Over fodgærdet næsten altid et stiliseret træ; cypres, der hælder eller en palme. Gravsted hedder på tyrkisk meget betegnende „seng“.

Hovedgærdestenen udviklede sig i den højosmanniske periode til i sin form at symbolisere det afdøde menneskes skikkelse. „Bredskuldret mand

Fig. 47.
Ligbåre.

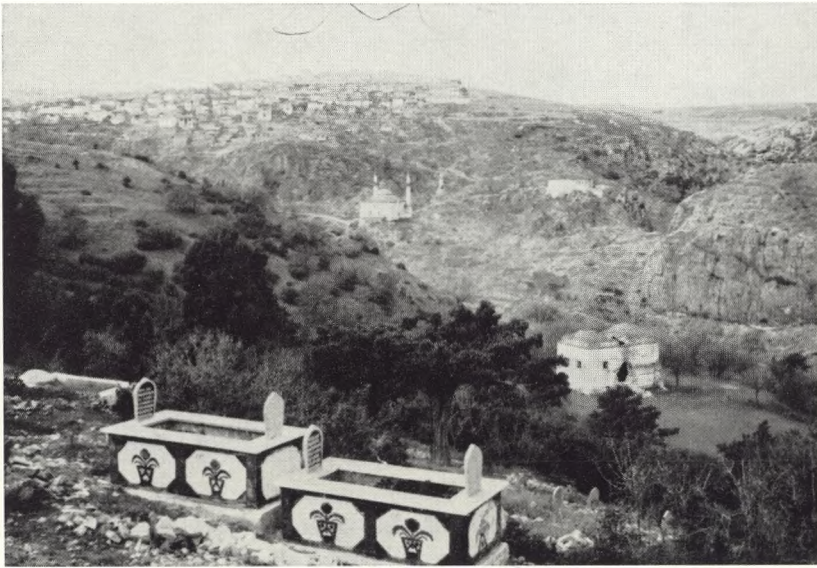

Fig. 48.

*Typisk frit beliggende gravplads.
Tyrkiet.*

med turban“, „smalskuldret kvinde indhyllet i slør“. Hovedmonumentet peger tilbage til den græske søjle, karyatiden!

Fodendestenen med livstræet kom efterhånden til at udtrykke vedkommendes personlighed (rank, flakkende, nedbøjet o. s. v.).

Symbolerne er i nøje overensstemmelse med den islamiske filosofi.

Naturen og mennesker må ikke afbildes, men nok symboliseres.

Monumenter er som regel udført i den lokale stenart: marmor, sandsten, granit, skifer. I fattige områder er der hovedsagelig opstillet en pyramideformet natursten med en enkelt indhugning i hovedstenen og en streg i fodstenen symboliserende træet.

I Istanbul og de nærmeste større byer har den kristne byzantinske kultur bevirket at kirkegården er beliggende ved siden af moskeen, der for manges vedkommende tidligere var kirker (Hagia Sofia).

På kirkegårdene foregår der lignende ceremonier som på de bulgarske, dog her også stærkt på retur.

Fig. 49.

*Udstilling af hoved- og fodender
af marmor og sandsten. Izmir og
Balikesir.*

Fig. 50.
*Udstilling af hoved- og fodender
af marmor og sandsten. Izmir og
Balikesir.*

Når en retroende tyrkisk muhammedaner er død bliver han fra sit hjem båret til moskeen på en speciel ligbåre (fig. 47). På vejen øges ligfølget. I moskeen holder mændene en særlig ceremoniel andagt mens kvinderne bliver udenfor og begræder den afdøde, der herefter bliver båret til graven og begravet siddende hvis det er en mand og liggende hvis det er en kvinde. Gravdybden er næppe over 150 cm.

De senere årtiers sociale udjævning i befolkningen har bevirket en større og til gengæld mere ensartet og beskeden udførelse af gravmæler. Håndværkertraditionen er for os at se kontinuerlig høj. Der er sket rationalisering af monumenternes udsavning og grovhugning samt slibning. Monumenterne er blevet mere „tørre“ og regelrette i behugning men bliver som før stærkt bemalet. Selv den fineste marmor bliver bemalet med stærke røde og grønne farver der holder sig en årrække.

I hvert eneste stenhuggerværksted er der ansat flere medhjælpere, der kan deres fag.

Fig. 51.
*Stenhuggeren har fra tidens
morgen lært at økonomisere med
plads og virkemidler.*

Antallet af kremationer er i Danmark såvel som i store dele af verden stigende på bekostning af kistebegravelser.

Siden bronzealderen har urneprocenten ikke været så høj som nu. For hele landet udgjorde den i 1965 34,5% i København og på Frederiksberg henholdsvis 73,1 og 75,3.

Stigningen har siden 1930 været rundt regnet 1 procent årlig. Alle der beskæftiger sig alvorligt med kirkegårdsplanlægning regner med at stigningen vil fortsætte i samme tempo de næste 20–30 år, naturligvis stærkest i provinsen, hvor procenten ligger lavest. Stigningen vil mærkes mest i de egne af landet, hvor der er krematorier under opførelse.

Omkring århundredskiftet da ligbrænding herhjemme begyndte at blive almindelig blev de fleste aske anbragt i urner og opstillet synligt i haller og i murnicher; derimod sjældent direkte i jorden. Man overførte Sydeuropas kolumbarieform i sin helhed. Arkitekter, malere og digtere havde i forrige århundrede været stærkt inspireret af Sydeuropas, især Italiens arkitektur og kopierede ofte deres idealer. På kirkegårdene fandt de udstrakte bygningsværker, enten primitivt udhugget eller opmuret på bjergskrånninger eller større bykirkegårde omkransede af mure tæt besat med små nicher med kasser opstillet eller dækket af plader med inskription. Disse kolumbarier var imidlertid slet ikke opfyldt af aske. Ligbrænding var nemlig forbudt af den katolske kirke; et forbud der først er ophævet i vort århundrede. Italiens kolumbarieafdelinger er opstået ad flere veje.

Orientens gravhuler udviklede sig i oldtiden som underjordiske katakomber. Især de kristne i Rom og Napoli begyndte at begrave deres døde i gamle minegange, der hurtigt udbyggedes til et vældigt system af gader og pladser under jorden, hvor der også afholdtes gudstjenester. De „hedenske“ romere gravede deres døde langs Roms indfaldsveje i naturlige eller opbyggede huler.

Katakombernes vældige gravsystem blev med kristendommen ført videre også til egne hvor den ikke umiddelbart havde de naturlige forudsætninger. Katakombesystemer etableredes efterhånden på bjergskrånninger i Nord- og Mellemitalien. Efterhånden bestod mange kirkegårde af klare bygningsværker med gader og pladser; en by for de døde. Det næste trin i gravkulturen blev provokeret frem af pladsmangel, altså økonomiske grunde. Den flade jord blev udnyttet med traditionelle familiegravsteder. Når der ikke var plads til flere kister i gravstedet, opgravede man de tidligere jordfæstede, samlede skeletdelene sammen i en lille æske og satte dem igen ned i gravstedet. Tilsidst kunne der stå et halvt hundrede eller flere små kasser i gravstedet og man måtte finde på en endnu mere økonomisk anvendelse af kirkegårdsjorden. Det var ofte vanskeligt og overordentlig dyrt at udvide kirkegårdene. I lodrette mure kunne man imidlertid udnytte pladsen i langt højere grad. Her kunne der anbringes mange små æsker med skeletdele i hver lille familie-niche. Kolumbarieformen havde sluttet sit kredsløb (se fig. 52 og 53).

Som de italienske bjergkirkegårde stadig ligger malerisk som byer med en levende gravkultur er det meget forståeligt at det forrige århundredes italiensfarende arkitekter og gartnere var meget optaget af at „genskabe“ disse kirkegårde herhjemme. Man ser endnu af og

Urnegrave

Specielle afdelinger eller indpasning i traditionelle anlag?

af havearkitekt m. d. h.
Torben Michelsen

Fig. 52.

Sct. Michele kirkegård ved Castello nord for Firenze. I forgrunden traditionelle familiegrave. I baggrunden kolumbariebygningen i kirkens nærhed.

til tanken genoplivet i kirkegårds konkurrencer og under foredrag. Kirkegårds muren, der er meget nyttig som lægiver, kan blive endnu mere nyttig som urne-kolumbarie indvendig og systemet kan udvides i det uendelige.

I praksis har tanken imidlertid aldrig slået igennem herhjemme. Der er opført urnekolumbarier på Bispebjerg, Søndermarkens, Odense, Assistens og et par andre kirkegårde. De indendørs urnehaller minder mere om drivhuse tegnet i „klunkestil“ end begravelsespladser og de udendørs er også mærkelig fremmedartede. Alle steder viser de at kolumbarietanken er faldet til jorden under den hastige rejse nordpå. Årsagen må være den, at det sydeuropæiske livsmønster og klima, der har skabt formen, ikke er tilstede her, hvor man tilmed vil om-danne denne enkelte briks indhold.

Den store veneration, sydeuropæerne har for deres forfædre og som giver sig udslag i det meget store kirkegårdsbesøg og hægen om hver enkelt niche var jo netop ikke tilstede hos ligbrændingens forkæmpere. Disse ville på idealistisk grundlag komme samfundet (de levende) til hjælp med reformer. Mange af de, der valgte at blive kremeret, ville udtrykkelig ikke ligge deres efterkommere til byrde i form af gravsten og monument, der skulle vedligeholdes og krævede sin plads. I tiden mellem verdenskrigene var man på de større bykirkegårde stærkt optaget af at udlægge små gravsteder i klynger, som udgjorde mønstre. (Især Vestre kirkegård i København og på Odense Assistens kgd.) Målet var klart: Større udnyttelse af jorden, de pårørende kunne få et „rigtigt“ gravsted med planter og monument, der var tilsvarende billigere end kistegravstedet. Kirkegårdslederne og havearkitekterne kunne få deres henholdsvis administrative og æstetiske idealer gennemprøvet. Der blev også udformet mange udmærkede afdelinger, hvor fællesskabet og individualismen dannede en smuk syntese.

En ny strømning i kirkegårdskulturen kom imidlertid helt uberegnelig på tværs. Modestrømningerne kom hovedsagelig fra England og Holland i form af en stærk interesse for at plante botaniske rariteter i haver og på kirkegårde.

Man mente ganske alvorligt at man gjorde kirkegårdene smukkere ved at variere dem under indplantning af alle mulige slags planter blandet sammen. På selve gravstedet hvor der før var en ensartet tæt plantning af vedbend eller vinca tit indplantet i et buxbommønster eller der lå et gruslag mellem buxbomkanter, begyndte man at anlægge miniaturehaver med små gange, sørgepil eller ask, forskellige små bede, fuglebade og stenhøje. Der blev udgivet bøger om hvordan man kunne få mest ud af sit miniaturehave-gravsted. Det var

Fig. 53.

Sct. Michele kirkegård. Udendørs kirkeskib med vægge af cypresser og gulv af tætliggende grave, som man frit kan betræde. Disse grave er de dyreste, hvorfor resterne kommer i kolumbarierum når næste familiemedlem skal begraves.

helt utroligt hvordan fantasifulde „formgivere“ kunne jonglere med stenhøje, fuglebade, duer, spurve i bronze, fliser og en snes forskellige planter på et alm. gravsted. Artikler i V. K. f. eks. bind 15 nr. 1 (1944) viser hvor langt ud manien kunne drives.

Helt galt gik det når de pårørende skulle have udformet et urnegravsted på en kvart eller en halv kvadratmeter, hvorpå der skulle være monument og en miniaturehave. Det store gravstedsmønster skulle virkelig have styrke for at „holde sammen“ på „individualiteten“. „Have“-moden på gravstedet har vist sig at være meget svær at udrydde igen efter at de fleste kirkegårdsledere og havearkitekter har erkendt at den var uheldig.

Man prøvede nogle steder at forstørre urnegravstederne op til ca. 1½ kvadratmeter for at imødekomme „have“-kravet. Dette gravsystem er imidlertid stærkt på retur og nåede ikke ud til de mindre kirkegårde. Her som på de større kirkegårde valgte et stort antal pårørende de almindelige gravsteder oprindelig beregnede til kister når de stod overfor valget mellem forskellige muligheder til urnebegravelser.

Især efter anden verdenskrig blev der på de større kirkegårde udformet fællesurnegrave med og uden afmærkning. G. N. Brandts sekskantformede gravafmærkninger i robinielunden på Mariebjerg, Fællesurnegravene på Bispebjerg kgd., Søndermarken, Odense, Holbæk, Fakse, og mange andre. Her slog ønsket om at det store menneskelige broderskab ihvertfald efter døden tilsyneladende igennem. Tanken er konsekvent, ren og smuk: Mennesket vender tilbage til jorden befriet fra „menneskelige“ prestigehensyn, fra de „materielle goder“ uanset stand og alder. Det er en begravelsesform, der kræver en grundig sociologisk og æstetisk gennemarbejdning. Vi er endnu kun ved den spæde begyndelse.

Den sociologiske forskning må gå ud på at analysere samfundets og det enkelte menneskes forhold til den anonyme begravelsesform.

Tiden har indtil nu arbejdet for denne begravelsesform: Det patriarkalske familiesamfund er i opløsning. Stadig flere mennesker har ikke fast blivested — afgår ved døden tilfældige steder i verden. De lokale kirkegårde må tage sig af de „fremmede“, hvis gravsted bliver passet dårligt i begyndelsen og siden slet ikke og bliver sløjffet og må ligge gravfredningsperioden ud i en tilstand af ukultur. Samfundet kan tilbyde anonym begravelse til meget billig takst — eller gratis.

En analyse af det enkelte menneskes forhold til anonym begravelse er meget mere vanskelig og alvorlig. Mange vælger rask væk denne udvej og fortryder det mere eller mindre åbenlyst senere. Den enorme bunke blomster, kranse og potteplanter der hele tiden tilføres de ano-

fortæller side 73.

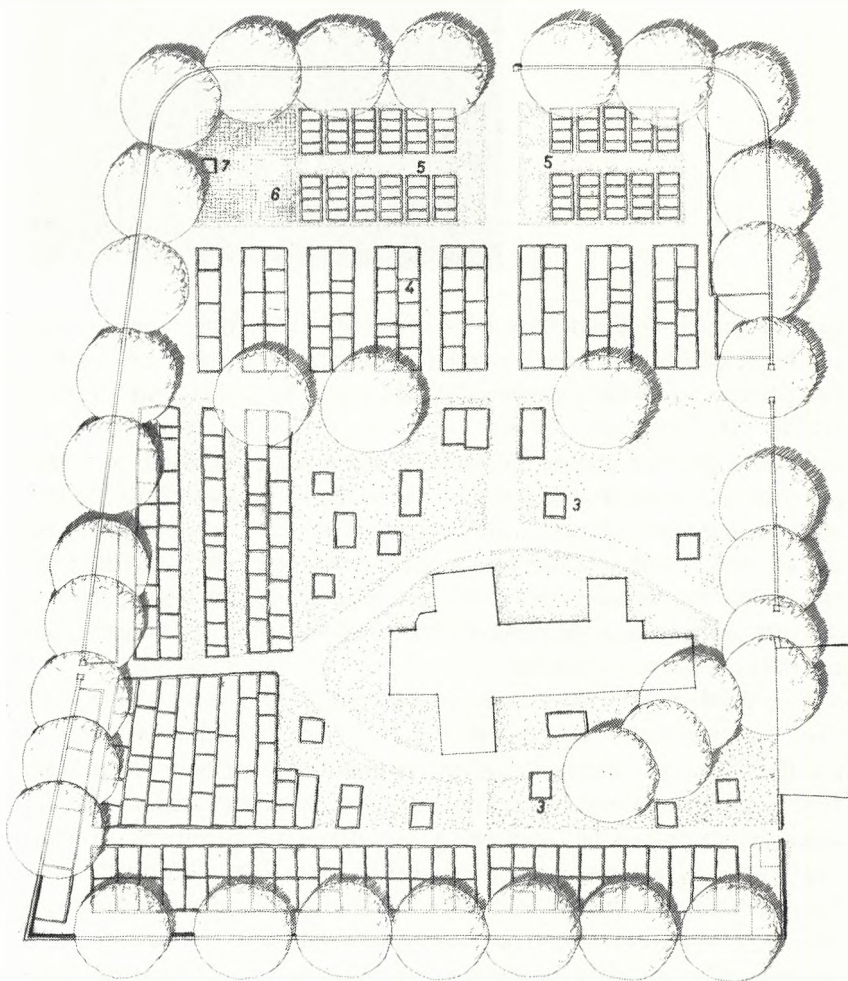

Fig. 54.
Magleby Stevns kirkegård, mål
1:1000. Nord opad. Høvedarkitekt
m.d.h. Torben Michelsen.

↳ Det er nu meningen at der såvidt muligt ikke udlægges traditionelle kistegravsteder i kirkens umiddelbare nærhed (zone 3).

Der er her gravet så meget at man skylder hensyn til de døde sidste rester. Endvidere vil det være uheldigt for kirkebygningen at forårsage ustabilitet i jordlagene under gravningen. Det kan bevirke revnedannelser i murværket. De traditionelle gravsteder ligger smukkeste i en zone rundt langs kirkegårdsmurens inderside. For at imødekomme behovet både for almindelige kistegravsteder, der også kan udlejes som urnegravsteder, og at dække behovet både for anonyme og afmærkede urnegrave er der formet et mønster i det endnu ikke benyttede felt langs nordlige mur. På figur 54 er nr. 5 østvendte kistegravsteder med græsfelter imellem. Der er ingen fliser eller grus mellem gravene. Grusgangne udenom afdelingen er tilstrækkelig. Nr. 6 viser urneafmærkningen. De pårørende kan enten vælge helt anonyme græsudlagte grave eller vælge en bestemt lille liggesten med eller uden inskription. 7 er et fællesmonument som skal passe netop til dette sted og være et symbol på stedets dybere mening.

Efterhånden som der formentlig bliver flere ledige traditionelle kistegravsteder og urnegravpladser bliver det primære kan hele zonen

nyme plænegrave viser hvilket stærkt tilhørsforhold mange mennesker alligevel har til gravstedet som begreb. Vor tids massegrave ved udryddelseslejre rundt om i verden kan heller ikke undgå at kaste et strejf af tragiske skygger henover den anonyme grav.

Om den æstetisk-tekniske side ved vi en del mere.

De mange eksempler, der er udført og i brug viser at formen kun fremtræder tilstrækkelig værdig og overbevisende ærlig når alle komponenter er arbejdet sammen til en helhed: Rummet, det samlede midtpunkt, den arkitektoniske holdning, plantningen o. s. v.

Modsat virker det næsten tragi-komisk, når et menighedsråd beslutter at „løse“ problemet ved at udnævne en tilfældig græsplæne (der alligevel ikke rigtig kan bruges til gravsteder), til anonym urne- eller kiste-gravplads og stemmer om hvilken tilfældig skulptur der kan indkøbes og opstilles som „fællesmonument“.

Sådanne gravpladsgarneringer gør den ellers smukke sag en bjørnetjeneste.

Med henblik på den stærkt stigende urneprocent må det forventes at de fleste danske kirkegårde vil stå overfor problemet i de kommende år: Hvordan skal vi indrette en urneafdeling på vor kirkegård?

Hertil kan man vist generelt svare:

En ny urneafdeling må indgå som et harmonisk led i den samlede kirkegård.

På den typiske landsbykirkegård kan udviklingen og den mulige løsning bedst illustreres med eksemplet fig. 54. Magleby Stevns kirkegård. Begravelserne er her som på alle landsbykirkegårde begyndt umiddelbart omkring kirken, først på sydsiden og har bredt sig ud på kirkegården i ringe. Kirken ligger øverst på terrænet. Kirkegårds-muren er i takt med gravene skubbet udad, bort fra kirken. Sidste udvidelse skete i begyndelsen af dette århundrede og omfattede den nordligste trediedel af kirkegården. Der blev her planlagt 2 felter kistegravsteder udlagt efter ryg mod ryg systemet. Kun feltet nærmest kirken (4) blev benyttet.

omkring kirken godt udlægges som urnebegravelser i græs med eller uden afmærkning, blot terrænet og de øvrige komponenter formes i forhold til dette formål.

Magleby Stevns kirkegård var et eksempel på en aksefast traditionsbestemt udnyttelse og forbedring af en i forvejen udlagt men ikke benyttet kistegravafdeling.

Situationen findes på talrige kirkegårde og kan med modifikation og gennearbejdning udnyttes på talrige andre kirkegårde.

En endnu mere generel løsning er i princippet vist på figur 55. En kisteafdeling på Sorø gamle kirkegård har siden 1945 henligget uden at de ledigblevne gravsteder er genbenyttet. Disse er hidtil efter ældgammel sædvane blevet tilplantet med ørnebregner. De kunne også være tilsået med græs. Det vil de blive foråret 1967. Omtrent to trediedele af afdelingen er frigjort til nye begravelser.

De gamle familiegrave henligger nu nærmest i grupper tilfældigt strøet ud over arealet. Spredte træer og buske, der før har stået på gravstederne er bevaret. Til trods for de tilsyneladende tilfældigt spredte gravsteder med monumenter og buxbomkanter bærer afdelingen alligevel stærkt præg af original kirkegårdskultur. Netop så-

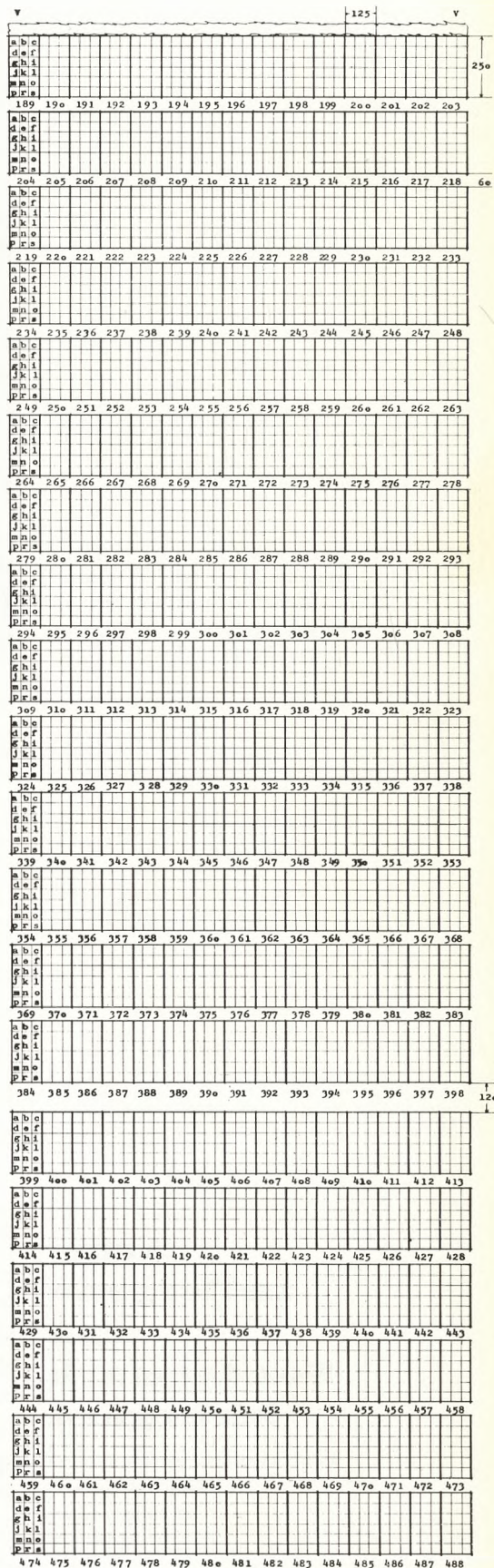

Fig. 55. SORØ GAMLE KIRKEGÅRD
Afdeling L. "Midterfeltet"
Kombineret kiste og urneafdeling
Mål 1:200 *Tobias Mathiasen* Dato 4-1-1967

dan noget som ikke i en fart kan skabes selv om alle komponenterne blev anbragt på nøjagtig samme måde et nyt sted.

Det er denne situation, der med stor virkning kan udnyttes på de fleste kirkegårde — med størst fordel på de mindre.

Fremgangsmåden for en konkret udnyttelse af situationen er ligetil: Efter opmåling udføres et nøjagtigt kort. Alle længde- og tværlinier afsættes langs afdelingens fire sider idet hule, tynde jernstænger nedrammes skjult i hække.

Foreligger der en begravelse og de pårørende vælger denne afdeling er der følgende valgmuligheder:

1. Kiste nedsættes i et af de eksisterende familiegravsteder.
2. Kiste begravnes i nyt „traditionelt“ gravsted anbragt passende sted mellem familiegravene således at der opstår grupper med et fællespræg (liggesten i en gruppe, steler i en anden o. s. v.). Nummerafmærkede.
3. Kisten kan nedsættes et passende sted, der tilsås med græs, dette bør også ske i grupper. Graven kan være helt anonym eller få en flad liggesten. (Derimod ikke noget der rager op.)
4. Urner kan nedsættes i et helt eller halvt kistegravleje. Der er teoretisk plads til 18 urner for hver kistegravplads, dog kun 6 indenfor en gravfredsperiode. Disse gravsteder kan virke som traditionelle kistegravsteder med samme udseende, der kan evt. blive nedsat en eller to kister, og ovenpå efter behov urner.
5. Urner kan nedsættes i felterne for urner (bogstavafmærkede), gravstederne kan tilsåes med græs og være helt anonyme eller få en beskeden afmærkning.

Der kan opstilles fællesmonument for en gruppe anonyme grave. Et sådant vil uden større vanskelighed kunne formes efter stedet og tilplantes i harmoni med det omgivende miljø.

En ting kræves der imidlertid for at det kan blive smukt og vellykket: En kirkegårdsleder, der har sans for i hvert enkelt tilfælde at „dirigere“ et nyt gravsted det rigtige sted hen. Ikke en der går kronologisk frem gennem protokolnumrene eller opstiller en række servitutter.

Det skal tilføjes at der i så fald bliver positiv plads i en sådan afdeling til såvel gamle som helt moderne monumenter og gravmæler af forskelligt materiale.

Aske- fællesgrav på Søndermark kirkegård

Kirkegårdsinspektør, cand. hort.
Jørgen Jørgensen
og billedhugger
William Fridericia

På Søndermark Kirkegård blev i 1963 en ny askefællesgrav taget i brug. Arealet på 2200 m² er rektangulært af form, indhegnet af bøggehække på de tre sider og med en thujahæk på den fjerde. Den græsklædte flade beherskes for en stor del af birketræer, der da også har givet stedet navnet „Birkelunden“. For at undgå at blomster lægges over hele området, blev der anlagt en blomsterplads af søslebne ølandssten lagt fugetæt i forbindelse med en brolagt gang.

Spørgsmålet om et fællesmonument for „Birkelunden“ har i de forløbne år været drøftet og undersøgt på forskellig måde, men ingen løsning virkede fuldt tilfredsstillende.

Dansk Ligbrændingsforenings Københavnsafdeling bad maleren og billedhuggeren William Fridericia udarbejde et forslag til et monu-

Fig. 56.

Monument udført af billedhugger William Fridericia til askefællesgraven „Birkelunden“ på Søndermark kirkegård, Frederiksberg.

ment til denne askefællesgrav, idet man gik ud fra den rigtige indstilling at et monument skabt specielt til pladsen her, ville give den bedste helhedsvirkning således at askefællesgravens beplantning og monument blev et billede på smuk harmoni.

William Fridericias forslag blev godkendt af bestyrelsen for Frederiksberg Begravelsesvæsen, der skulle modtage monumentet som gave fra Dansk Ligbrændingsforening.

Resultatet fremgår af billederne, selvom de ikke yder monumentet fuld retfærdighed, da det skal ses i forbindelse med hele arealets beplantning. Billedhuggeren har med fin indlevelse underkastet sig pladsens hele stemning, og har ladet den indgå som et led i sit monument.

Monumentet blev afsløret den 4. november 1966 og askefællesgraven har fået sin endelige form.

Mange tanker og megen overvejelse er gået forud for det fuldendte arbejde, en ny teknik er her tagt i brug ved udførelsen — en betonkerne — hvori bladornamenterne af travertinsten er lagt.

Jeg har bedt maleren og billedhuggeren William Fridericia om her at gøre rede for sine tanker ved udformningen.

Da jeg modtog henvendelsen fra Dansk Ligbrændingsforening blev jeg straks engageret i tanken. Opgaven var inspirerende på mange måder, bunden som den var af de menneskelige hensyn, der var at tage, og af karakteren af de givne omgivelser.

Det, man bad mig om at lave, skulle jeg altså indarbejde med det der allerede forefandt. Jeg skulle fuldende stedet som en enhed. Hvor er det langt rigtigere for et resultat at stille opgaven på den måde fremfor at prøve at klare problemet ved at opstille en eller anden eksisterende skulptur, som måske kunne være brugelig.

Jeg finder den fremgangsmåde, man nu har benyttet sig af, så ind-

lysende rigtig at den burde anses for selvfølgelig også andre lignende steder. For der er jo specielle problemer hvert enkelt sted, som vil kræve hver sin særlige løsning.

Det resultat jeg omsider er nået til er fremgået af grundige overvejelser. Måske er det ikke i tråd med alles forestilling om et mindesmærke, men jeg tror at de der måtte undre sig, vil vænne sig til det, for det er komponeret til Birkelunden.

Hvad forestiller det? Det forestiller sig selv. Hvad skulle det ellers forestille? Jeg synes ikke mindesmærket skal gøres snakkesaligt med symbolske menneskegebærder og den slags. Det er jo ikke en parkudsmykning der er tale om men en markering af en fælles askegrav. Her skal ikke demonstreres vidtløftigt. Folk ved godt selv hvorfor de kommer her.

Stillet overfor opgaven siger jeg til mig selv: Hvad skal et mindesmærke stå for her, og hvad er det for omgivelser jeg har med at gøre? Man ønsker et fællesminde over anonymes askegrave. Jeg vil lægge yderligere det i det, at mindesmærket ved sin form identificerer sig med hvad de efterladte føler, når de kommer her, og uden at træde nogen for nær. Jeg vil give det en anonym udformning med et idéindhold – et mærke til minde – der kan forene sig med omgivelserne.

Birkelunden er en langstrakt plæne domineret af de mange birketræer som vokser i højden. Et mindesmærke som går i højden vil derfor blive af ringe virkning. Holdes det derimod lavt så det trykker sig mod jorden i kontrast med stammerne, vil det fremhæve højden op til træernes kroner og således inddrage rummet som indtryk. Det er vigtigt for hedheden. Når jeg vælger formen let hvælvet og cirkelrund er det for at gøre den til arealets samlende midtpunkt og let tilgængelig fra alle sider uden frontvirkning, således at efterladedes tanker som blomster henlagt her forener sig med denne form. Formen runder sig om sig selv som mennesket om sin følelse.

Rankemønstret af stenblade som dækker overfladen i relief har jeg naturligvis min mening med, men lad mig ikke foregribe andres tanker om det. De stenblade er netop det som enhver især vil lægge i dem. Stien udenom er græs armeret med brosten i lighed med adgangssten. Når denne sti er groet til og tiden og vejrliget har gjort deres indsats, vil mindesmærket have vundet det udseende jeg har tilsigtet. Mindesmærket er placeret på den hidtidige blomsterplads for at overtage pladsens funktion. At blomster forekommer i så stort omfang som her i Birkelunden tror jeg nu ikke er forudsat i tanken om fællesgraven, hvis idé bl. a. er ved sin anonymitet og enkelhed at kræve mindst mulig pasning for samfundet og de pårørende. Mange ved jeg har denne bevæggrund for at ende deres dage her. Derfor behøver de efterlevende jo ikke alle at have den indstilling. Men blot det at fællesplænerne eksisterer gør jo flere og flere fortrolige med tanken, de er udtryk for.

Må jeg lige tilføje, at ved at beskæftige mig med problemerne i Birkelunden og oprettelsen af askefællesgrave i almindelighed er det faldet mig ind, at det ville kunne blive både smukt og ideelt om f. eks. 3–4 kommuner, når talen er om egnspanlægning, tilsammen stiledede mod at skabe fælles mindelunde som skønne stille steder i landskabet. Ville en sådan tanke være urealistisk?

I „Vore Kirkegårde“, bind 22, nr. 4 gjorde vi rede for udvidelsesbehovet for en kirkegård i al almindelighed og hvordan dette kan registreres og beregnes.

Det blev anført, at hverken de helt store bykirkegårde eller de afsides liggende landsbykirkegårde, der betjener affolkede områder, har et udvidelsesbehov.

I områder, hvor der foregår en industriel og dermed bymæssig udvikling med stigende folketal, er det nødvendigt at lade kirkegårdsplanlægning indgå i den samlede by- og egnsplanlægning for at få analyseret behov og muligheder for udvidelse eller større udnyttelse af kirkegårdene. Det er især forstæderne til de større byer, men også helt nye planlagte industriområder på landet, der her bliver tale om. Med de senere års kolossale strukturændringer i Danmark i tankerne, især udvandringen af store folkemængder fra landbrugserhvervene til industrien og dermed store forskydninger i sognenes folketal må vi regne med, at der sker næsten tilsvarende forskydninger sted i de pågældende områders kirkegårdsbehov.

Endvidere sker der sammenlægninger af sogne og kommuner over hele landet. Denne administrative rationalisering vil dog ikke straks give tilsvarende udslag i kirkegårdsplanlægningen og større forskydninger i kirkegårdsbehovet, fordi de ældgamle tilhørsforhold kun meget langsomt ændrer sig.

For at belyse udviklingen i et sogn, der kommer til at ligge i et sådant industrielt udviklingsområde, skal vi gennemgå kirkegårdsplanlægningen i Vigersted.

Sognet, der ligger 6–8 km øst for Ringsted, betjenes af Vigersted kirke med kirkegård beliggende i Vigersted by. Oprindeligt en typisk jernalderby, med firelængede gårde grupperede omkring et gadekær. I 1200-tallet byggedes en kirke på en høj i byens centrum. I middelalderen opførtes en kirkelade ved indgangsportalen. Denne ejes nu af nationalmuseet. Samtidig blev kirken meget rigt udsmykket med kalkmalerier, der nu er vidt berømte. Under udskiftningen forsvandt de fleste gårde fra byen. Kirkegården (fig. 57) er lidt efter lidt udvidet, har fået kirkegårdsmuren fornyet flere gange.

Belægningen på kirkegården med grave er foregået på følgende meget almindelige og karakteristiske måde for landsbykirkegårde:

Sognet har fra begyndelsen bestået af 4 små byer med tilsvarende marker: Aagerup, Snekkerup, Ortved og Vigersted. Disse byer havde hver sit område på kirkegården.

Nøjagtig som bøndernes og herremændenes familier havde deres bestemte bæk og område i kirken, herunder også et begravelses- og gravmæleområde, således blev kirkegården fra begyndelsen udstykket efter stjerneprincippet. De første og ofte mægtigste familier blev begravet nærmest kirken og de senere tilkomne familier lidt længere fra, men altid indenfor deres eget byområde. De forskellige byer håndhævede ofte deres område strengt. Heraf kommer det at selvmordere og andre misdædere ikke kunne finde gravplads hverken indenfor deres eget og slet ikke indenfor nabobyens område på kirkegården, men måtte helt udenfor kirkemuren. Denne blev til gengæld senere opført længere ude, da udvidelsesbehovet meldte sig, og gravene som sådan annekteredes. I perioder kunne nogle byer vokse

Udvidelsesproblemer omkring de mindre danske kirkegårde

af havearkitekt m. d. h.

Torben Michelsen

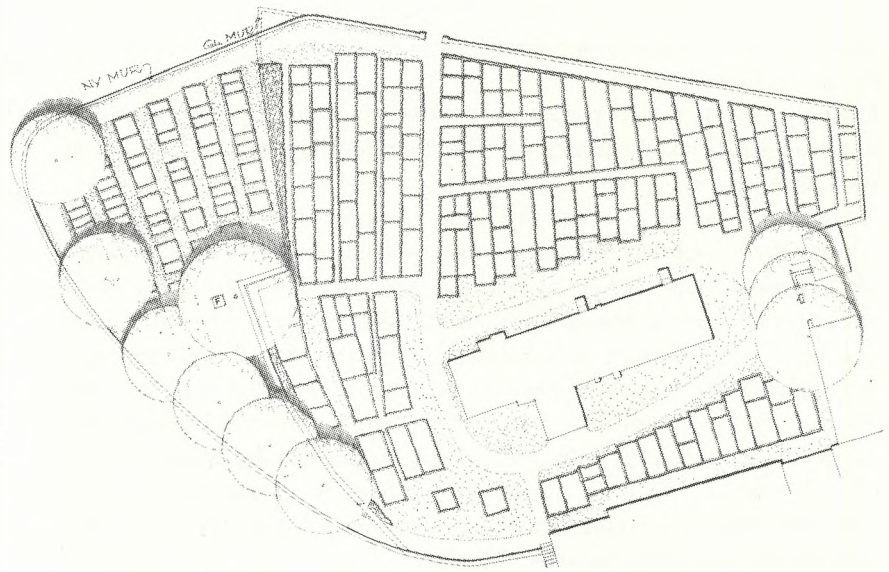

Fig. 57.

Mål 1:1000, nord opad. Nuværende situation med forslag til frilægelse af kirken og udvidelse mod vest.

Torben Michelsen.

stærkt og andre uddø helt. Derfor kunne der på kirkegården opstå et udvidelsesbehov i den ene ende, mens der var rigelig plads i den anden ende. — Et forhold der i virkeligheden stadig gør sig gældende på mange afsides liggende kirkegårde, der betjener flere byområder indenfor samme sogn.

På tegningen (fig. 57) over Vigersted kirkegård ser man ikke bygrænserne mere. Kun ved en nøjere granskning på stedet kan man se dem. De er nu i begyndende opløsning som hele det patriarkalske familiebegreb skønt man så vidt mulig prøver at opretholde dem.

Der findes på denne kirkegård andre værdifulde træk af oprindelig kirkegårdskultur. Som det ses ligger gravområderne nord og syd for kirken hen uden gange til hvert gravsted, mens der i den vestlige og østlige del af kirkegården er anlagt gange for hver anden gravrække (ryg mod ryg systemet). Oprindelig lå de fleste gravsteder frit med en smal græsgang udenom, denne blev med tiden smallere og smallere efterhånden som gravpladsbehovene både inden- og udenfor gravstederne meldte sig. Tilsidst smeltede gravstederne sammen kun med en enkelt eller dobbelt hæk imellem.

Efterhånden som presset på kirkegårdenes udnyttelsesgrad overalt i landet øgedes, opstod langsomt ønsket om regulering af kirkegårdene. I begyndelsen drejede reguleringerne sig kun om gennem beskedne foranstaltninger at ændre lidt på gravstedernes form og afgrænsning for at vinde lidt jord til nye gravsteder eller forbedre adgangsforholdene.

Myndighederne var klar over problemet og at spørgsmålet regulering og udvidelsesbehov hang nøje sammen.

Der blev udfærdiget en kongelig anordning om kirkegårde den 10. december 1927, der senere revideredes flere gange, senest 20. april 1953.

Denne, der først var ment som en henstilling til klare retningslinier, blev senere opfattet som lov. Den kongelige anordning blev først til efter at politikere og teknikere var trådt sammen i et udvalg for at undersøge hvordan man rent praktisk kunne bibeholde så meget som

muligt af den oprindelige kirkegårdskultur samtidig med at kirkegårdene kunne indpasses efter det moderne samfunds krav.

Mens de fleste af anordningens paragraffer virker efter sin hensigt er der et par stykker som senere har vist sig at virke mod sin hensigt selv om de var skrevet i den bedste mening. — Et dilemma, der peger hen mod vor tids frednings- og jordlovsproblemer.

I anordningens § 6 stk. 1 og 3, der omhandler nyanlæg, stod der først: „Kirkegården skal planeres og reguleres således, at det enkelte gravsted med tilhørende gang danner en jævn flade.“

„Gangstier mellem gravrækker bør være fra 1,5 til 2 m brede, for at bæringen af kisterne kan foregå uden vanskelighed. Ethvert gravsted skal være tilgængeligt fra en gang.“

Under vedligeholdelse § 11 stk. 1 stod der i den første anordning (10.-12.-1927):

„Kirkegården kan, hvor det tiltrænges, af synet (lovens § 32) forlanges planeret og reguleret samt forsynet med det fornødne antal gange af tilstrækkelig bredde. Hovedgangene skal være faste og bør, hvor der skal kunne køres på dem, ikke være under 4 m brede. Sidegangene hvorpå der skal kunne bæres kister, bør være fra 1,5 m til 2 m brede. Korte sidegange til enkelte gravsteder kan være 1,5 m brede. Udlægning af de fornødne gange bør ske så hurtigt som hensynet til bestående gravsteder tillader det.“

Denne paragraf, der er møntet på alle kirkegårde i Danmark, viste sig at blive et meget farligt redskab i hånden på de, der ikke forstod anordningens ånd. *Bør* blev tydet som *skal*.

Fra trediveerne og op til vore dage skete der en „kulturrevolution“ på vore kirkegårde som man skal tilbage til reformationen og den efterfølgende „tempelskændertid“ for at finde magen til.

Ikke blot de nye kirkegårde blev anlagt rent bogstaveligt efter anordningens paragraffer uden særlig meget hensyn til de stedlige forhold. Det største antal af de danske landsbykirkegårde blev reguleret så hårdhændet af både fag- og lægfolk, at størstedelen af den daværende kirkegårdskultur blev fuldstændig nedbrudt.

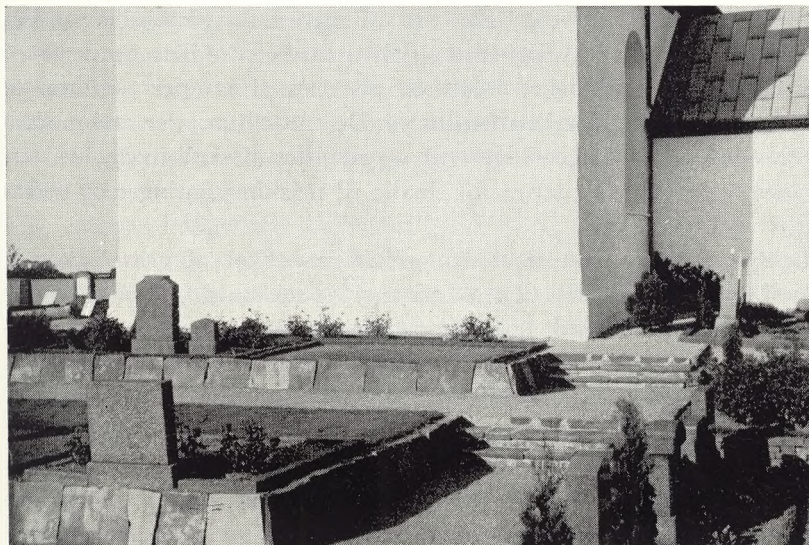

Fig. 58.

Kirkegård hårdt reguleret i terrasser i overensstemmelse med den kgl. anordning. Gangene der før havde et naturligt og smukt længdeprofil med stigning mod kirken bliver grimme og upraktiske med trapper.

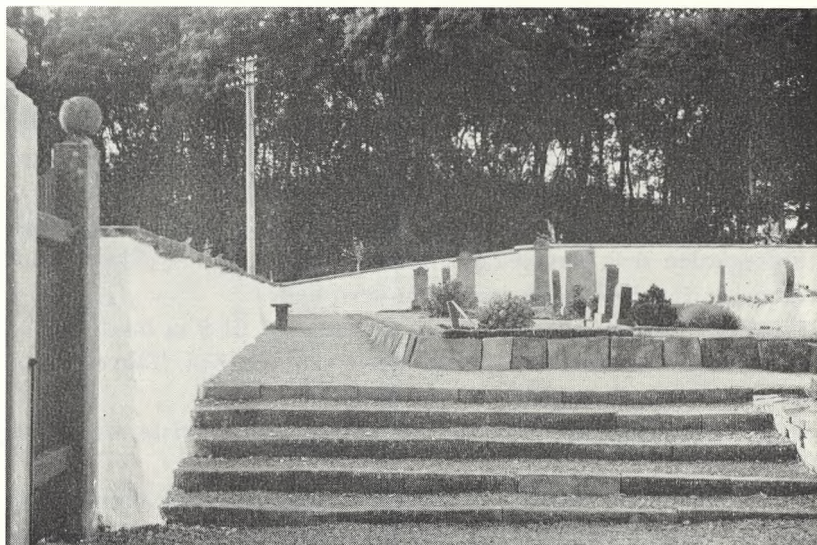
Foto: forf. Poulsker, Bornholm.

Fig. 59.

Tidligere rig kirkegårdskultur bliver „tromlet flad“ under bekostelig regulering.

Foto: forf. Poulsker, Bornholm.

Reguleringerne gik ud på at sammenlægge gravrækkerne to og to med en hæk imellem og monumenter vendende med „ryggen“ mod hinanden. Der anlagdes en 150 til 200 cm bred gang mellem rækkerne. Dette system blev kørt frem og tilbage over hele kirkegården. Den første sætning i anordningens paragraf 11 stk. 1 blev brugt som påskud til at terrassere et stort antal kirkegårde, som før lå med naturlige skråninger og ramper som veje og stier rundt på arealet.

Ramperne blev kunstfærdigt ombygget til monumentale trapper, og højdeforskellen mellem terrasserne blev understøttet af sten og fliser (se fig. 58 og 59). En stor del af arbejderne blev udført som beskæftigelsesarbejde i mellemkrigsårene — „så havde man da noget fornuftigt at sætte dem til“ — blev der ræsonneret på højere sted.

Hele denne reguleringsform, som mange pårørende med fuld rette prøvede at sætte sig imod — ofte forgæves — vil i de kommende år vise sig at ramme regulatorernes efterfølgere som en noget uretfærdig nemesis. Den fremtidige maskinelle udvikling har allerede vist sig at reguleringerne på længere sigt var altfor kortsynede, og det der var der i forvejen stort set var mere hensigtsmæssigt end det der under store vanskeligheder og økonomiske ofre blev gennemført. Trapperne må nu igen sløjfes og erstattes af ramper som traktorer og gravmaskiner kan færdes på. De støttemure, der endnu ikke er rutchet ned må igen tages væk og erstattes af skråninger, idet terrasserne de fleste steder er for smalle til maskingravn timer og mekanisk vedligeholdelse.

Grusgangene mellem de lange usmidige rækker af gravsteder ryg mod ryg er for smalle til traktorkørsel og mekanisk gravning. Systemerne må omarbejdes helt. Fremkomsten af moderne motorplæneklippere har igen muliggjort græsudlægninger på kirkegårdene med økonomisk gevinst sammenlignet med mange grusarealer. Nedgangen i de fleste danske sognes folketal vil reducere antallet af gravsteder. Græsset breder sig igen. Kredsløbet er sluttet? Javel, men skaden er de fleste steder uoprettelig. Kulturen er erstattet af økonomi og administration.

Fig. 60.

Kirkegård halvt reguleret. Den oprindelige belægning med større familiegave og ydmyge enkeltgrave nærmest. Afdelingen i baggrunden reguleret med hoved- og sidegange i overensstemmelse med den kgl. anordning.

Vester Vedsted, foto forf.

Det skal dog tilføjes at der i samme periode satte et stærkt kulturforfald igang i både stenhugger- og gartnerfaget hvorved mange kirkegårde sammen med sin form også mistede sit indhold.

Da det efterhånden blev åbenbart for de fleste søgte man at føre udviklingen den vej man mente var den rette ved indførelse af servitutter og forordninger, — en mani der synes at tage til.

De ovenfor citerede paragraffer i anordningen blev omarbejdede og stærkt moderede især i 1953.

§ 11 stk. 1 blev udvidet med følgende tilføjelse: „Ønskes ældre kirkegårde reguleret, bør der tages vidtgående hensyn til de eksisterende skønhedsværdier som også uregelmæssighederne indebærer. Udlægning af de fornødne gange kan ikke ske, før hensynet til bestående gravsteder tillader det, jfr. iøvrigt herved lovens § 24 stk. 2.“

Tilføjelsen, der i høj grad modererer den første paragraf er fulgt op med lignende modererende tilføjelser så anordningen er blevet ca. tre gange så lang i 1953 som i 1927.

Gangbredderne er stærkt indskrænkede. Hovedgangene ændret fra 4 til 3 meter og korte sidegange fra 150 cm til 50 cm.

Mens anordningen har været til stor hjælp ved projektering af nye kirkegårde, har den gjort hele kirkegårdskulturen som sådan en bjørnetjeneste på de fleste af vore landsbykirkegårde. Kun de steder, hvor man har været tilstrækkelig stædig eller fattig lever denne kultur endnu som en rigdom.

Men tilbage til Vigersted Kirkegård!

De sammenhængende graves afdelinger nord og syd for kirken vil det være helt forkert at gennemskære med nye gange, selv om det står i den kgl. anordning at der „bør“ være sådanne. Skal anordningen forresten ikke snart revideres? — I stedet skal man så vidt det er muligt ikke sælge nye gravsteder der, men efterhånden som større sammenhængende gravarealer bliver ledig udlægge disse med græs. Herved vil der af sig selv opstå græsgange mellem de tilbageblevne gravsteder og færdslen til og fra gravene kan foregå uhindret. Der skal i det hele taget ikke udlejes ny gravplads i kirkens umiddelbare nærhed. Der

Fig. 61.
Vigersted med omliggende jorder.

bør ikke graves mere end højest nødvendigt omkring kirken for ikke at skabe ustabilitet i jordlagene med fare for revnedannelse i murværket. Endvidere er der begravet så mange her i tidens løb at man skylder hensyn hertil. Der kan derimod indrettes en særdeles fin urneafdeling med græs som hovedmotiv.

De større gange må gøres bredere, der skal imidlertid kun være højst 250 cm bred grus- eller emulsionsbelægning, resten af vejbredden på 5 - 6 meter tilsås med græs.

Der er efter en ny byplan for Vigersted-området regnet med en samlet tilflytning på ca. 10.000 indbyggere. Med sin forholdsvis nære placering til Københavnsområdet (55 km fra Rådhuspladsen) og beliggende imellem hovedvej 1 og hovedjernbanen København-Korsør i et meget smukt kuperet terræn omgivet af skov på næsten alle sider af et stort plateau med store muligheder for industrietablering er der ingen tvivl om at de mange tilflyttere nok skal komme. Det store planlægnings spørgsmål for Vigersted kirkegård er nu:

Skal man lade helt hånt om den ældgamle „stjernebelægning“ af kirkegården og blot placere nye gravsteder efter administrative og æstetiske principper hvor der er plads indenfor de fire byområder, og blive ved så længe der er plads.

Det vil indebære at græsbæltet omkring kirken må betragtes som en luksus, der direkte kan opgøres i penge gennem det antal gravpladser man kan få råd til at gå glip af.

Et samlet indbyggerantal i sognet på ca. 15.000 vil betyde at ca. 7.500 gravlejer må være til rådighed, heraf 3-4000 kistegravpladser eller ialt 4 ha. Man må regne med at tilflytterne til sognet hovedsagelig ligger i den yngre aldersklasse, hvorfor behovet for øget kirkegårdsareal kun langsomt stiger i løbet af de næste 30-40 år.

Kirkegården kan kun udvides mod vest hvor præstegårdshaven ligger. Terrænet falder stærkt mod dette areal, hvorfor det er meget bekosteligt at etablere større kirkegårdsareal end det viste (fig. 57) på grund af nødvendigheden af stor opfyldning.

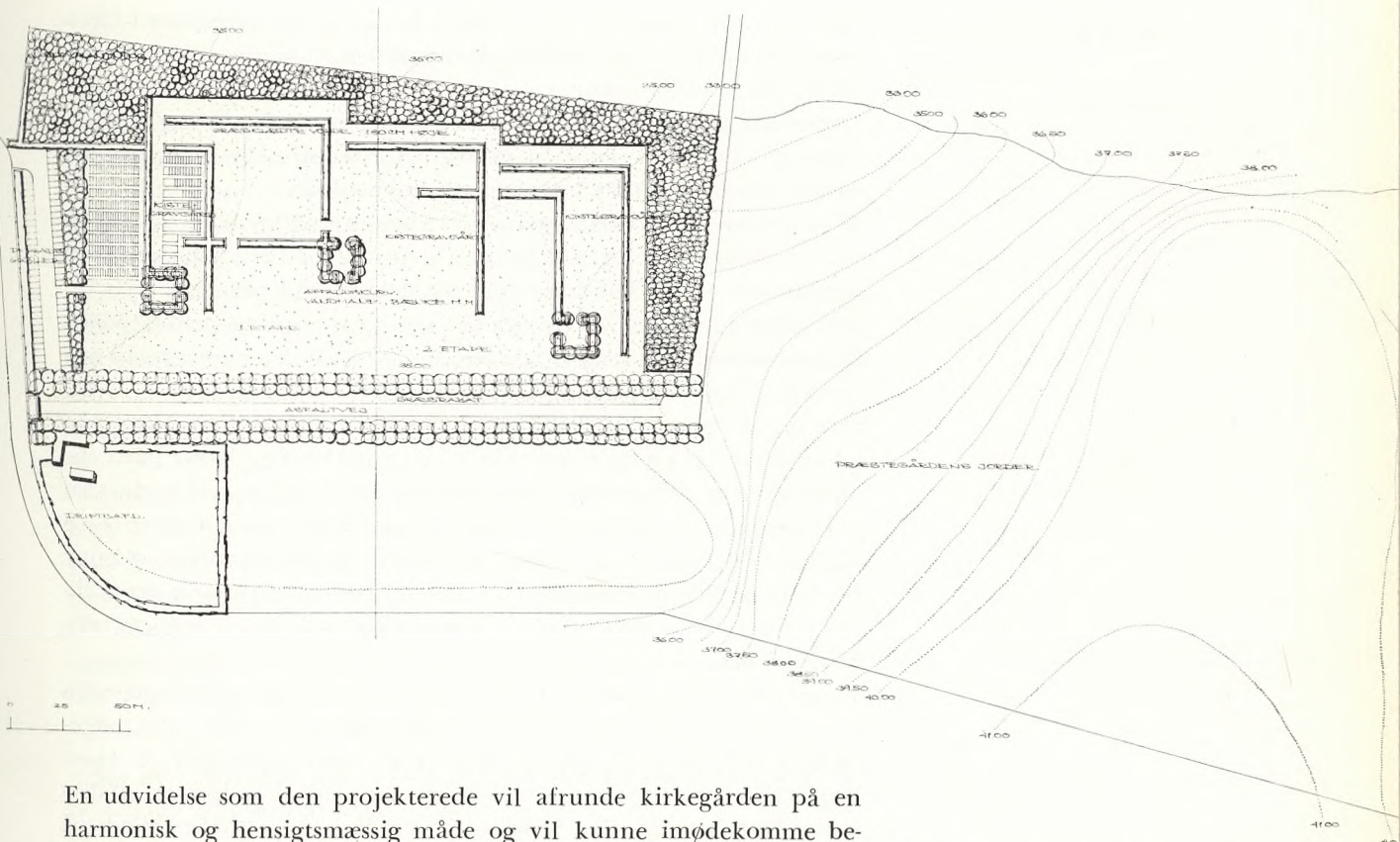

Fig. 62.

Mål ca. 1:3000. Nord i hovedvejens retning. Skitseforslag til ny centralkirkegård i Vigersted.

Torben Michelsen.

En udvidelse som den projekterede vil afrunde kirkegården på en harmonisk og hensigtsmæssig måde og vil kunne imødekomme behovet for flere former for gravsteder: Traditionelle kiste-familiegrave, anonyme kiste- og urnegrave med fællesmonument og enkelte kiste-gravlejer halveret til urnegrave. Der er ingen monumentservitutter. Udføres dette udvidelsesprojekt vil man kunne dække behovet for den nuværende befolkning og dette endda indenfor „byområderne“ på kirkegården. Det er nemlig så heldigt at det byområde der er i størst udvikling, Ortved, hvor der blandt andet er et større alderdoms- og plejehjem, har sit område i kirkegårdens vestlige del, netop det der er projekteret udvidet mens der på grund af delvis affolkning i de to byområder, der har deres gravpladser i kirkegårdens vestlige del og omkring kirken ikke er behov for nævneværdig gravplads.

Det er derfor muligt med omtanke både at dække gravstedsbehovet for de nærmeste år og fortsætte den traditionsbestemte disposition indtil den nye bydannelse slår igennem.

Hermed er vi nået frem til det næste hovedspørgsmål:

Hvor skal gravene fra den nye bydannelse placeres?

Det er givet at nuværende kirkegård ikke med nogen æstetisk eller økonomisk fordel kan udvides mere, end vist på fig. 57.

En hård udnyttelse af den eksisterende kirkegård kan ikke klare behovet i ret mange år yderligere. Det er derfor forkert med ringe økonomisk gevinst at øve vold mod kirkegården.

Langt bedre er det at undersøge muligheden for at anlægge en ny kirkegård efter det fremtidige behov og i overensstemmelse med de fremtidige kirkegårdsidealiser og derigennem skabe en ny og ægte form for kirkegårdskultur.

Det er så heldigt at der til præstegården hører ca. 15 ha jord, der

ligger tæt ved byen (fig. 62). Jorden her er meget velegnet til kirkegård, terrænet er ret kuperet og kan derfor danne grundlag for en meget smuk udformning.

Der er her vist et skitseforslag til en mulig fremtidig kirkegård. Forslaget går ud på at skabe en så flexibel kirkegård, hvor muligheden for de mest avancerede indretninger holdes åben.

Kirkegården skal på en så naturlig og bekostningsløs måde som mulig kunne udbygges i takt med behovet samtidig med at avlsbygningerne kan fungere til drift af den resterende del af ejendommen.

Der regnes med en hovedvej stort set langs arealets østskel. Vejen danner samtidig adgang til gården, der efterhånden ombygges til materialgård og driftsafdeling m. v.

Det kuperede terræn behandles på den måde at der efterhånden som behovet melder sig anlægges veje, stier og parkeringspladser i den ene afdeling efter den anden. Den tiloversblevne muld og fyld herfra som fra byggerierne i den nye by udlægges som jordvolde der giver læ og virker opdelende på terrænet, forstærker højdeforskellene og giver bedre mulighed for etablering af de tekniske installationer: dræn, tilpas terrænfald, vandingsanlæg, græsvedligeholdelse, gravninger, mekanisk hækklipping o. s. v.

Langs vestskellet plantes et skovbælte der giver læ for vestenvinden og danner en god baggrund for de østvendte gravsteder. Alle monumenter, skilte og inskriptioner vender ned mod adgangsvejen. Skovbæltet kan senere tjene som urnebegravelsesplads. Vandposter, affaldskasser og bænke opstilles i særlige voldindkrænsede pladser rundt på arealet. Kirkegården vil under hele ekspansionsperioden kunne „hvile i sig selv“ hvad angår form og jordarbejde.

Efter det beregnede kommende indbyggerantal i sognet er der ikke behov for mere end højst 5 ha.

Kirkegården vil imidlertid være smukkeste og vil kunne fungere mest rationelt (fast administrativ leder, mekanisk gravning og vedligeholdelse) hvis den blev udbygget til 12–15 ha.

Hermed er vi nået til det sidste hovedspørgsmål, som nærmest er af politisk karakter.

Bør flere sogne eller kommuner i en sådan situation ikke samarbejde om en fælles hensigtsmæssig kirkegård, der kan betjene „begravelsesoverskuddet“ fra sognekirkegårdene og som hidrører fra egnsplanlægningerne?

Det skal til sidst nævnes at der endnu ikke er sket noget i marken men at det tjener Vigersted menighedsråd til ære at det på meget sund og fremsynet måde har haft hele denne problemstilling i tankerne og har lagt et arbejde i problemernes gennemprøvning.

Lapidarier

af havearkitekt

m. d. b. Torben Michelsen

På ældre kirkegårde, der har tjent som begravelsespladser i perioder, hvor kirkegårds- og især gravmælekulturen har stået højt, findes der stadig mange værdifulde gravminder.

I de senere år, hvor monumentkulturen er i rivende nedgang er interessen for at bevare de ældre gravminder stærkt stigende.

Myndighederne har længe været opmærksom på forholdene. I den første udgave af den kongelige anordning om kirkegårde af 10. december 1927 er der indført følgende paragraf (§ 21, stk. 3):

„Synet skal påse, at ligstene eller mindesmærker, som enten kan tjene til kirkegårdens prydelser eller til at bevare mindet om fortjente mænd og kvinder, ikke fjernes fra kirkegården, men hvor deres flytning findes nødvendig anbringes på et passende sted på kirkegården“.

I den reviderede kgl. anordning af 20. april 1953 er paragraffen ændret til (§ 26, stk. 3):

„Provstiuudvalget skal påse, at ligsten eller mindesmærker, som enten kan tjene til kirkegårdens prydelser eller til at bevare mindet om fortjente mænd og kvinder, ikke fjernes fra kirkegården, men hvor deres flytning findes nødvendig, anbringes på et andet passende sted på kirkegården“.

Nationalmuseet har længe interesseret sig meget stærkt for at hindre tilintetgørelsen af værdifulde gravmæler. (Jfr. museumsinspektør, dr. phil. Otto Norns foredrag ved Foreningen for Kirkegårdskulturs årsmøde 1965 og artikel i „Vore Kirkegårde“, bind 22, nr. 6).

Står man overfor at skulle sløjfe grave på kirkegårdene findes der 4 hovedgrupper, som har betydning i praksis:

1. Kulturhistorisk værdifulde.
2. Kunstnerisk værdifulde.
3. Biografiske værdifulde (kendte personer).
4. Gravmæler der må fjernes blot fordi gravstedet ikke mere vedligeholdes. (Pengene ikke betales).

Det er vigtigt at gøre sig klart, hvilken kategori man står overfor i hvert enkelt tilfælde.

Er man i tvivl om, hvor værdifuldt et gravmæle er, bør man søge sagkyndig assistance. Nationalmuseet er særdeles villig til at give en sådan.

At hele spørgsmålet endnu ikke har fået den interesse fra kirkegårdslederens side, som var ønskelig, fremgår af, at der på selv store velæstimerede kirkegårde med dygtige ledere kan ses store, værdifulde gravmælesamlinger ligesom hulter til bulter på en slags losseplads i selskab med brosten, skærver, grus, jerngitter i forvirring, som var det hele tippet tilfældig af.

Ligesom det ofte er udtalt, at et lands kultur kan måles ved dets forhold til dets døde kan man med endnu større sikkerhed lodde en kirkegårds kulturstade ved allerførst at gå hen og se på dens lossepladser og *lapidarier*, sidenhen til dens gravsteder.

Vi skal afstå fra at bringe afskrækkende eksempler af kirkegårdslossepladser. Det kan man se overalt.

Kun dette i sammenligning uskyldige fotografi figur 63. I baggrunden ses to sandstensplader fra senmiddelalderen over en adelsmand og hans hustru. Pladerne har sandsynligvis ligget i den tilhørende kirke, senere er de sat ud på kirkegården og har ført en omflakkende tilværelse indtil de er sat hen i den fjerneste krog. Efterhånden er der kommet flere sten og senere skærver ovenpå. En nærmere ransgelse af bunken viste, at netop de mest værdifulde

Fig. 63

Middelaldergravsten fra kirkegulv er ved at gå til grunde mellem tilfældige skærver og stenaffald. Aale, Skanderborg amt.

sten stod eller lå nederst. Tilsidst går sådanne monumenter til grunde og køres væk som skærver.

På mange kirkegårde er man de senere år begyndt at indrette lapidarier – gravstenssamlinger. De opstår ganske naturligt de steder, hvor man har sans for kulturværdier.

Når et gravsted af en eller anden grund sløjfes og man kommer i tvivl om gravmonumentet skal kasseres – sendes til skærveknusning – eller det blot skal fjernes fra graven for at markere overfor de pårørende, at gravstedet er uigenkaldelig sløjfet, (fordi der ikke er betalt for vedligeholdelse eller fornyelse) bør man udskyde den endelige dom over det. Gravminderne kan ganske enkelt sættes hen et sted, hvor det ikke er bekvemt at have gravsteder. Langs kirkegårdsgærdet som på figur 64 fra Nors kirkegård Thisted amt, eller figur 65 også fra Thisted amt, hvor man næsten alle steder har sans for dette. Monumenterne stilles op i grupper eller i række – enkelt og rigtigt. Hverken mere eller mindre behøver der at gøres.

Det er slet ikke meningen at der skal formes et „anlæg“ med dem. Se figur 67. Det er tværtimod forkert at syre stenene af, male bogstaverne op, give

Fig. 64

Granitmonumenter afventer deres skæbne. Enkelt og rigtig opstillet.

Fig. 65
En gruppe monumenter fra sløjfede grave tilfældigt, men smukt og rigtig opstillet.

jernkorsene sølvbronze eller cykellak og stille dem op mellem stenhøjsplanter og naturtræsbenke og sommerblomster.

På landsbykirkegårdene er der altid velegnede steder, hvor monumenterne kan stå i nogen tid, før der tages endelig beslutning. På de større kirkegårde bliver problemet tilsvarende større. Her er det ofte nødvendigt at indrette et særligt sted, hvor de kan stå. På Sorø gamle og på Sorø nye kirkegård er der ved at blive indrettet sådanne steder.

På kortet fig. 67 ses en smal smøge på 7–15 meter mellem kirkemuren og fyrcælderbygningen. Denne smøge, der fungerer som en meget lidt benyttet bagindgang til kirkegården ligger meget smukt og samtidig centralt for kir-

Fig. 66
Værdifulde jernkors opstillet i et helt fremmed miljø bag „dekorativ“ bæk.

kegården. Der kan køres med lastbil direkte ind i smøgen. Der har været mange ideer fremme til smøgens udnyttelse lige fra affaldsplads fra de altid igangværende ombygninger, som den i mange år har tjent som, og til bilvaskeplads. Heldigvis sejrede lapidarietanken og demonerne skulle være jaget på flugt. Et jerngitter fra et for mange år siden sløjfet gravsted er opstillet for at markere smøgens aflukke. En låge giver mulighed for passage om det ønskes. Her kan stå godt hundrede monumenter.

På Sorø nye kirkegård er der i forbindelse med en kirkegårdsudvidelse indrettet to lapidarer med plads til ca. 500 monumenter. Begge steder er det tanken, at monumenterne skal stilles op ganske enkelt på grus- og brostensunderlag i stort set kronologisk orden, uden spor form for pynt. Når lapidarierne er helt fyldt kan de regelmæssigt gennemgås og de mindst værdifulde gravminder kan fjernes.

Spørgsmålet er så, hvor de frasorterede skal anbringes. Mange vil måske sige i stenkuseren. Imidlertid er mekanisk stenkusning stærkt på retur, idet det ikke er rentabelt at slå skærver for øjeblikket. De almindelige grusgravsmaterialer har vist sig at være lige så stabiliserende til vejbygning. Der bruges heller ikke store skærver til bundsten i veje mere.

Stenkusning er desuden den dårligste udvej at ty til. Selv om man i dag vil synes, at de fleste nyere gravmonumenter er rædselsfulde og absolut ikke værd at opbevare, kan der komme tider, hvor man vil beklage, at de alle blev tilintetgjort. De repræsenterer trods alt vor tid. Dels kan monumentindustrien i fremtiden måske kun frembringe endnu ringere produkter, måske vil der til den tid ikke frembringes monumenter mere.

Man bør ikke tilintetgøre monumenterne af rent personlige grunde. At f. eks. de pårørende ikke ønsker deres forfædres navne skal stå i al evighed og hellere bør glemmes, eller den lidt mere forfængelige bagtanke hos de pårørende: „Nu har familien Jensen altså ikke mere råd til at opretholde deres gravsted, stenen er sat i skammekrogen, indtil Jensen igen får råd“ o. s. v.

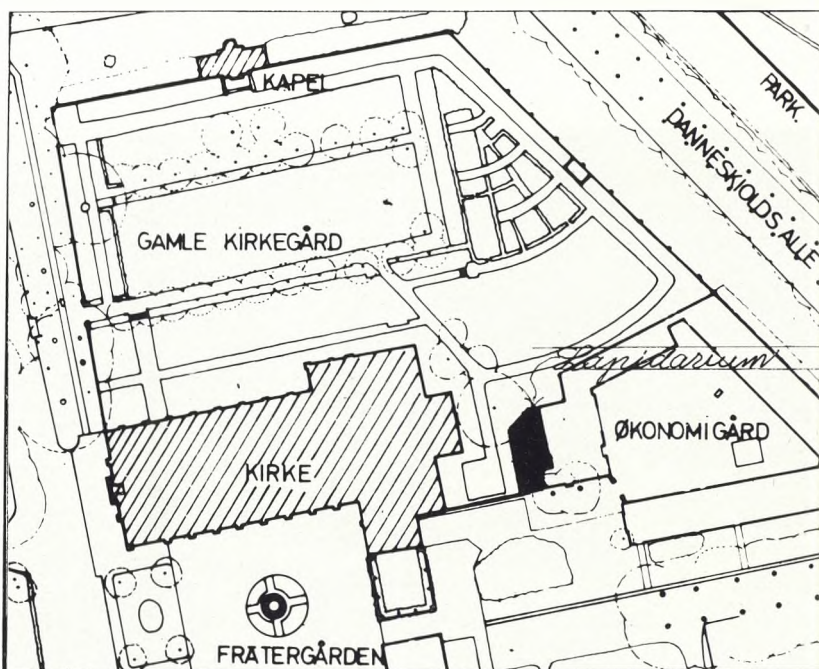

Fig. 67

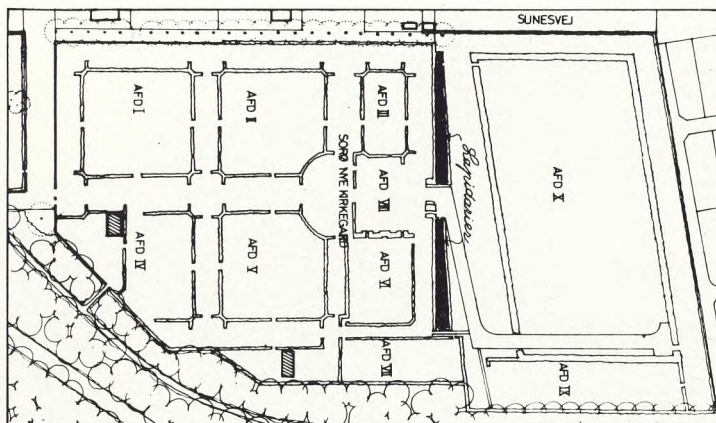

Fig. 68
Lapidarieafdelinger
på Sorø nye kirkegård.

Kirkegårdslederen må stå tilstrækkeligt stærkt til at bestemme, om en sten er så kunstnerisk eller historisk værdifuld, at den må få lov at blive stående på gravstedet, der „fredes“, om stenen er i en sådan klasse, at den mange år frem i tiden hører hjemme i lapidaritet eller om den er for „langt ude“. Kun rent saglige indicier må tælle. I de fleste kirkegårdsvedtægter står der iøvrigt, at monumentet tilhører kirkegården ved gravstedets hjemfald.

På de middelstore og helt store kirkegårde bliver problemet med at skaffe plads til monumenter i lapidarie så stort, at det ikke kan løses på den her skitserede måde. Ydermere er en større procentdel af momenterne her af ringere kvalitet. Det kan dreje sig om mange hundrede monumenter, der årlig i fremtiden hjemfalder. Hvis monumenterne i så tilfælde kunne „arkiveres“ i en slags „massegrav“ ville det for vore kulturstuderende efterkommere langt være at foretrække for destruktion.

Det vil sikkert være mulig, hvor det drejer sig om et stort antal ensartede elementformer, at stable disse op som en mur eller et gærde, der kunne indgå i de beplantede arealer. Var man nogenlunde sikker på, at der ikke i en overskuelig tid skulle bygges højhuse eller anlægges motorvej det pågældende sted, for ikke at sige grave, havde man her et glimrende studiemateriale. Fra lapidarieerne kunne monumenterne sorteres og dirigeres hen på de rette steder. Det har man gjort i oldtiden med overordentlig stærk virkning.

Er der forskel på parkeringspladser ved landsbykirkegårde og enhver anden parkeringsplads?

Ja, i høj grad!

Parkeringspladsen ved landsbykirken og for såvidt alle landets kirker benyttes hovedsagelig udenfor arbejdstid specielt med spidsbelastning søndag formiddag. Situationen for samfundet er i virkeligheden meget mere gunstig end man på forhånd skulle tro.

Liger kirken i centrum af landsbyen eller købstaden omgivet af butikker og kontorer, er der sjældent parkeringsvanskeligheder under kirkelige hand-

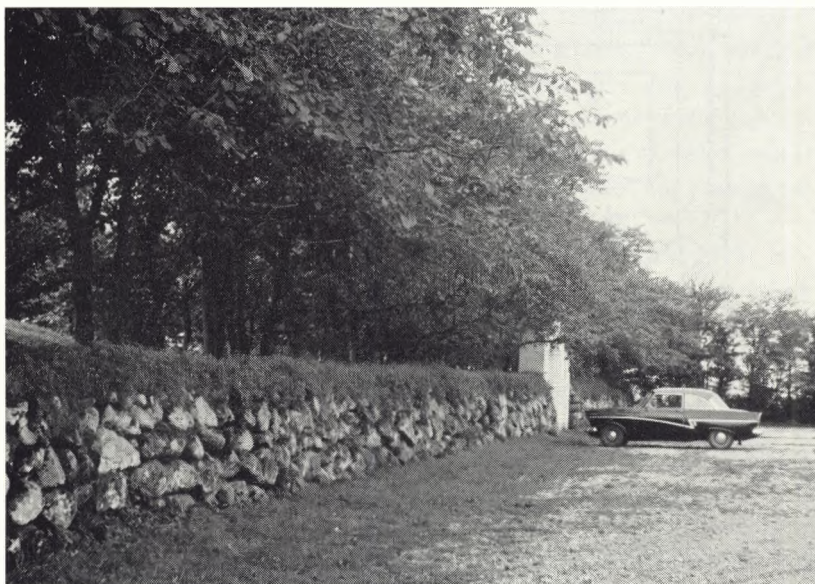
Parkeringspladser

af havearkitekt m. d. h.
Torben Michelsen

Fig. 69

På det grusbelagte areal foran kirkegårdsgærdet breder græsset sig naturligt. Lad det blot fortsætte.

linger på søn- og helligdage. Meget værre er det på hverdage under de store begravelser. Skønt begravelser som oftest lægges på lørdage og helligdage på landet, opstår der af og til akut parkeringskrise i denne anledning. Parkeringspladser bliver imidlertid ikke projekteret efter helt extreme spidsbelastninger. I større købstæder er parkeringsplanlægningen uløselig knyttet sammen med den kommunale. Her bliver det torve, pladser og specielle veje med belægning af asfalt – eller mere sjældent flisebelægning, der tjener som parkeringspladser!

I de mindre landsbyer, hvor menighedsrådene i højere grad har ansvaret for parkeringen ved kirken, men til gengæld har større indflydelse på dennes udvikling, må arealerne nu udnyttes stærkere end før. Det vil sige, at ikke blot de omliggende pladser og veje må søndag formiddag tjene som parkeringsplads, også græsudlagte arealer omkring kirkegården, der før lå hen og kun tjente som „støjstødpude“ for den verdslige trafikaktivitet. Hvor man ønsker også at inddrage disse græsarealer som „nødparkering“ bør det alvorligt overvejes, om det ikke er muligt, at armere græsarealerne, som vi har lært det ved boligbyggeriernes lovbefalede brandveje. Anlæg af disse græsarealer foregår på den måde, at der udlægges ca. 15 cm singels ovenpå 5 cm grus, herpå yderligere 2–3 cm grus og øverst ca. 1 cm muld (ikke mere!), hvori græsfrøene udsåes, herefter kraftig vanding, evt. et par millimeter muld og lidt ekstra græsfrø. Græsset kan nu tåle lejlighedsvis kørsel f. eks. en eller to gange ugentlig parkering i tiden maj til oktober.

Ved de afsides liggende kirkegårde, der betjener et stort område med forholdsvis lange afstande indenfor sognet, vil der i de nærmeste år være størst behov for anlæggelse af parkeringspladser. Her er bilen efterhånden ved at blive obligatorisk for familiens kirkebesøg.

Ikke blot for sogneboerne; mange turister benytter landsbykirken som udflugtsmål. I radio og presse bliver det ofte fremhævet, at bestemte kirker har gode parkeringsmuligheder, hvad der sikkert stimulerer besøgsinteressen.

Skal der anlægges parkeringspladser her, er det meget vigtigt, at den kommer til at underordne sig det givne miljø i harmoni med landskabet. Mange

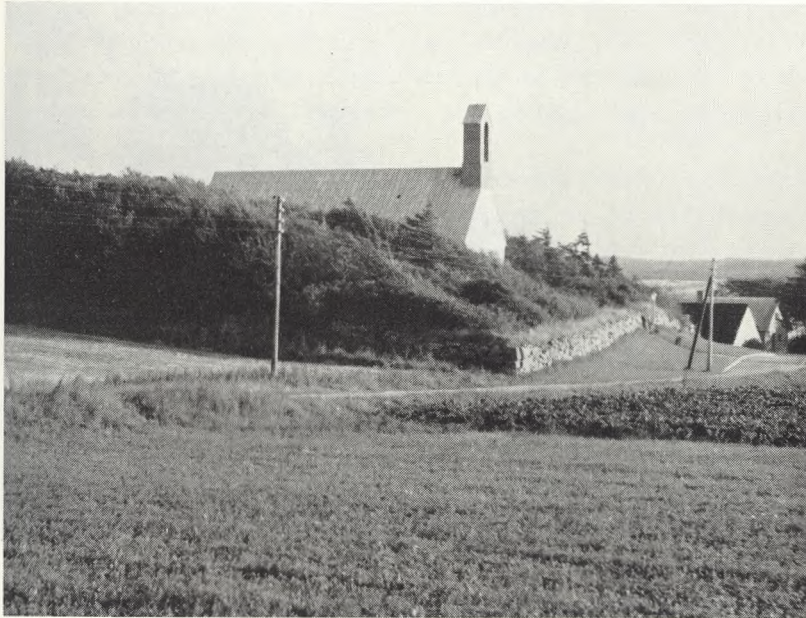

Fig. 70

Øster Vandet, Thisted amt, har som de fleste Vest- og Nordjyske kirkegårde en græsstribe mellem adgangsvejen og kirkegårdsgærdet. Armeret græsparkeringsplads vil være det naturlige.

Fig. 71

Foran Bovbjerg kirkegård står bilerne spredt efter vore begreber lidt nordentligt på græsfladen. Hvad gør det? De er væk igen om et par timer.

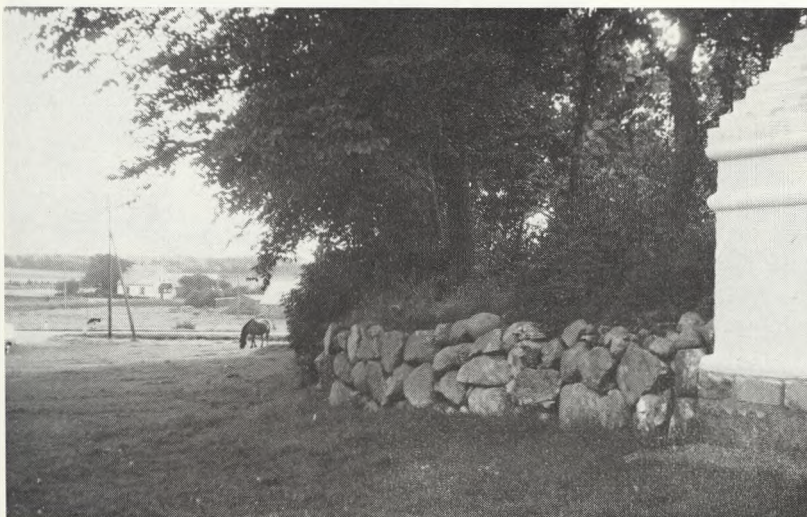

Fig. 72

Parkeringsplads og fold kan udmærket forenes på steder, hvor behovet ikke er stort.

Fig. 73

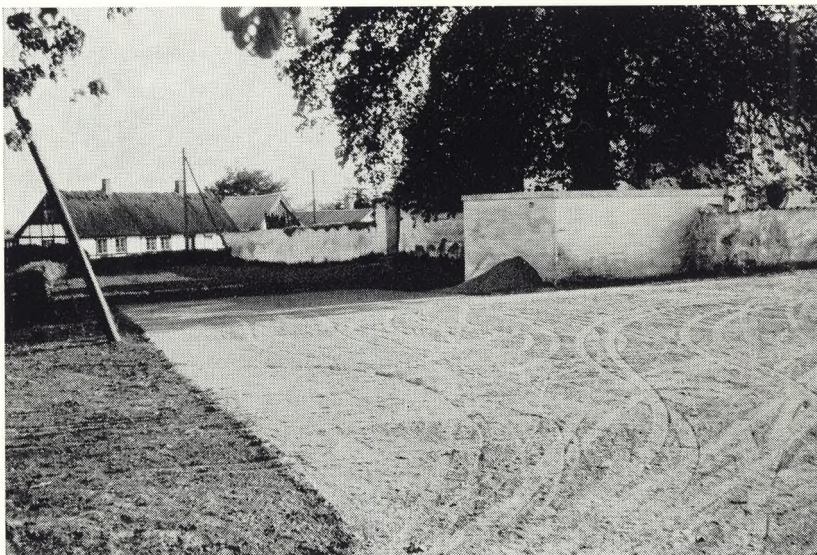
Ved Nors kirkegård, Thisted amt, har man været forudseende og anlagt et smukt græsareal foran kirkegården som „nødparkering“.

landsbykirkegårde ligger helt frit med særdeles gode pladsmuligheder. Vigtigt er det især, at der under anlæg og udvidelse af kirkegårde sørges for et rigeligt bredt areal foran kirkegården. Det vil så godt som altid være rigtigt, at udlægge et sådant areal med macadamiseret græs som beskrevet før. Den del af arealet, der skal bære mest færdsel, må have det tykkeste bundlag under græstæppet, mens der ude i siderne kan spares tilsvarende. Der bør aldrig bruges asfalt eller betonbelægning på sådanne parkeringspladser. Er der ekstra megen færdsel, er et tyndt lag skarpt perlegrus ovenpå macadammen tilstrækkelig. Man må have tålmodighed med græstæppet de første par år, og ikke blive skuffet, hvis bilerne en gang imellem sidder fast under tøbrud eller i voldsomme regnvejrperioder. Først når græsrødderne er trængt helt ned i macadammen er plænen bæredygtig. Hertil kræves jævnlig nærings-tilførsel. F. eks. 5–10 kg blandingsgødning NKP, Nitrophoska, Superba el. lign. pr. 100 kvadratmeter. Med en alm. motorplæneklipper, der alligevel ofte benyttes på kirkegården, er vedligeholdelsen ikke noget stort problem. Eller et par kreaturer.

Fig. 74

Det mest befærdede areal foran kirken bliver belagt med macadam, herefter udstroes et tyndt lag sandmuld (1 cm) og græsset udsæes. Lyderslev, Præstø amt.

Når en bebyggelse når op på over 1000 indbyggere, skal der udarbejdes en dispositionsplan for denne. Dette sker i stort tal udover hele vort land, og det er bemærkelsesværdigt, hvor mange planer, der for tiden udarbejdes for meget store områder med ny bebyggelse – tænk på Køge Bugt, Amager, Taastrup og Roskilde m. v.

I disse planer skal der også disponeres vedrørende kirkerne og kirkegårdenes placering. Problemerne kan her være mange, når der skal planlægges, så alle rimelige hensyn bliver tilgodesete, og jeg skal i det følgende gøre opmærksom på nogle af de spørgsmål, der angår kirkegårdene.

Kirkegården i dispositions- planen

af provst *Johan Exner*

*Foredrag ved årsmødet for Foreningen
for Kirkegårdskultur i Odense
den 23. maj 1967.*

I. AREALBEREGNING VEDRØRENDE KIRKEGARDE

Efter indhentede oplysninger fra sagkyndig side og på grundlag af egne erfaringer fra hele vort land meddeles hermed følgende oplysninger til vejledning, når kirkegårde skal nyanlægges eller udvides

1. Arealbehovet *pr. indbygger* varierer normalt fra 5 m², hvor der er tale om ca. 100 % kistebegravelse, ned til ca. 2 m², hvor begravelsesarealet er reserveret til urnebegravelse i et omfang af 100 % – ofte under et fælles græstæppe.
2. I disse tal er der medregnet areal til gange, kørebaner, beplantning (herunder læbælte) m. m. samt nødvendige bygninger på kirkegården, men derimod ikke til parkeringsplads.
3. Areal til nye kirkegårde, hvor der ikke regnes med særlige gravsteder til urnebegravelse, vil erfaringsmæssigt i de fleste tilfælde kunne sættes til ca. 4,5 m² *pr. indbygger*, medens areal til begravelsesplads for urner ikke bør sættes under 2,5 m², når rimeligt hensyn skal tages til alle forhold.
4. Ved arealberegningen er det nødvendigt også at tage hensyn til følgende faktorer:
  - a. Mange, der bruger ligbrænding, ønsker at nedsætte deres urne i et gravsted, der ikke er mindre end det, der anvendes til kistebegravelse.
  - b. Der må nødvendigvis også tages hensyn til det forhold, at også mange ønsker fredningstiden for deres gravsted (normalt 20 eller 25 år) forlænget med endnu en fredningsperiode af pietetsmæssige hensyn.
  - c. Også terrænmæssige og jordbundsmæssige forhold kan bevirke, at der må beregnes mere areal til kirkegårde end det, der normalt er tilstrækkeligt.
  - d. Erfaringer fra hele landet viser yderligere, at det er bedre at beregne for meget end for lidt. De knebne beregninger har ofte medført uheldige forhold, idet det mange gange har været nødvendigt at skaffe yderligere begravelsesplads andetsteds i dyre domme og langt borte fra den gamle kirkegård.
5. Ved nutidige kirkegårdsanlæg kan der af det samlede kirkegårdsareal ikke regnes med en større udnyttelsesgrad end 20–30 % til egentlig begravelsesareal.
6. I forbindelse med det her anførte skal jeg som en praktisk og overskuelig vejledning henvise til den grafiske fremstilling.
På den vandrette linie er indtegnet den ligbrændingsprocent, der – meget varierende – gør sig gældende på vore kirkegårde lige fra 0 til 100 %.

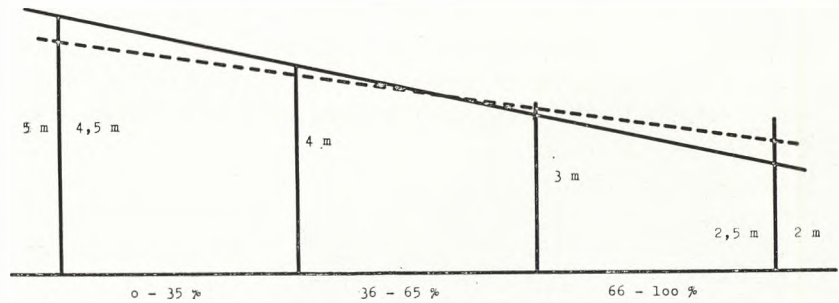

Fig. 75

3. Kremationsgrupper

1. 0—35 %
2. 36—65 %
3. 66—100 %

Kirkegårdsareal pr. indbygger varierer fra 5—2 m² (4,5—2,5 m² stiplede linie)

dingsprocent = 0), ligger arealet pr. indbygger som nævnt på ca. 5 m² og er derefter faldende til ca. 2 m², hvor der er tale om 100 % urnebe- Hvor kirkegården kun rummer kistebegravelse (altså med en ligbræn- gravelse. Dette forhold er på tegningen angivet ved den fuldt optrukne skrå linie.

Hvor der bliver tale om anlæg af nye kirkegårde eller udvidelse af bestå- ende, må følgende dog bemærkes:

Til kirkegårde udelukkende beregnet til kistebegravelse vil man imidler- tid kunne nøjes med ca. 4,5 m² pr. indbygger, medens 2 m² pr. indbygger ved urnebegravelse må siges at være i underkanten af det forsvarlige og derfor bør sættes op til 2,5 m² (som mindstemål), hvis de praktiske og æstetiske hensyn skal tilgodeses på helt tilfredsstillende måde.

Herefter vil den stiplede linie kunne være vejledende ved anlæg af nye kirkegårde og under hensyntagen til den beregnede ligbrændingsprocent med urners nedsættelse i urnegrave – jfr. iøvrigt det under punkt 2-4 nævnte.

(Man har været inde på at samle asken fra mange forskellige urner i *een* fælles askegrav. Dette er selvsagt arealbesparende – hvis man kan lide en sådan fremgangsmåde).

II. KIRKEGÅRDENS PLACERING

Det principielle synspunkt må fremdeles være, at kirkegård og kirke hører organisk sammen!

SOGNEKIRKEGÅRDEN

I *de gamle sogne* bør en evt. udvidelse ske i organisk forbindelse med den gamle kirkegård, idet det selvsagt er uheldigt med nye assistenskirkegårde borte fra den bestående af følgende grunde:

- a. der bliver længere afstand fra kirken til graven,
- b. det kan blive nødvendigt med et begravelseskapel på assistenskirkegården, hvilket ikke billiggør foretagendet, og dertil kommer
- c. at det er meget uheldigt, at et ligfølge skal over trafikerede gader og veje, hvis begravelsen sker fra kirken.

I *de nye sogne* bør hvert sogn ikke blot have sin egen kirke, men også – principielt – have sin egen kirkegård bl. a. af hensyn til fællesskabets og sognebevidsthedens betydning. Ligeledes bør også her principielt kirkegård og kirke høre organisk sammen, hvor det måtte være muligt. Det vil være praktisk af følgende grunde:

- a. begravelser vil kunne ske direkte fra kirken, og et begravelseskapel kan undgås,
- b. gravene vil kunne besøges i forbindelse med gudstjenesten, og
- c. det vil lettere kunne forstås, at kirkegården virkeligt er et kirkeligt anlæg.

Det må imidlertid indrømmes, at denne organiske samhørighed rent byplanmæssigt kan være upraktisk og dyr. Skal kirken ligge i byens centrum, så de fleste i sognet har den kortest mulige vej til kirke – f. eks. placeret ved byens torv – vil det ofte være u hensigtsmæssigt at placere kirkegården her og uforholdsmæssigt dyrt med arealerhvervelse på et så centralt sted. Men: det må også indrømmes, at et grønt område indenfor en kompakt bebyggelse har sin store betydning både æstetisk og rekreativt. Vi kan i denne forbindelse godt lære en del af de gamle købstæder, hvor man indenfor bykærnen havde både kirken og kirkegården liggende i organisk forbindelse med hinanden. Og nu, da kirkegården er blevet nedlagt, har man flere steder et grønt område – f. eks. et skønt anlæg – til glæde for mange. Hvad angår kirkegårdene som grønne åndehuller i bebyggelsens tæthed, kan man tænke på flere af kirkegårdene i København, ikke mindst Assistenskirkegård på Nørrebro.

Muligvis vil man med held kunne anlægge en kirkegård i forbindelse med byens anlæg. Det er vist sket nogle steder, og i så fald vil man evt. kunne inddrage noget af anlægget til kirkegård, såfremt det måtte blive nødvendigt.

CENTRALKIRKEGÅRDEN

Ved en *centralkirkegård* tænkes i denne forbindelse på den meget store kirkegård, der som regel er fælles for flere sogne eller kommuner.

Disse store kirkegårde griber desværre om sig ud fra det synspunkt, at de er billige både i drift og i administration. Og ud fra forskellige rationelle betragtninger mener man, at centralkirkegården er tidens løsen på begravelsesvæsenets område. Men den meget store kirkegård, der skal være fælles for et stort område, har dog også sine ulemper, som ikke må overses, og disse er følgende:

- a. Beboerne har ofte en lang vej til centralkirkegården, hvilket kan være både upraktisk og dyrt,
- b. sognefællesskabet – eller kommunefællesskabet – bliver sprængt,
- c. den store kirkegård bliver erfaringsmæssigt ofte uoverskuelig, og
- d. i forbindelse med dette får den besøgende let en stærk og trist fornemmelse af ensomhed og forladthed.

Endelig må det også overvejes, om centralkirkegården nu virkelig er så billig i drift, at det kan opveje de her nævnte ulemper.

III. HVEM BESTEMMER, HVOR KIRKEGÅRDEN SKAL LIGGE?

Det er *kommunalbestyrelsen*, der under udarbejdelsen af sin dispositionsplan bestemmer, hvor kirkegården skal placeres. Der er mange forskellige hensyn, der skal tilgodeses, for at man kan finde frem til den bedst mulige plan, og hovedansvaret for dette ligger hos kommunens ansvarlige råd. Det er altså denne instans, der er ansvarlig for *helhedsløsningen* og ikke menighedsrådet. Men det må samtidig stærkt pointeres, at når dispositionsplanen skal behandle *de kirkelige spørgsmål* såsom placeringen af kirke og kirke-

gård og de forskjellige problemer i forbindelse med dette, skal kommunalbestyrelsen fra første færd træde i forhandling med menighedsrådet, for at man i *fællesskab* kan drøfte, hvordan også de kirkelige hensyn kan blive tilgodesete på bedst mulig måde. I denne forbindelse henvises til de meget vigtige cirkulærer, som både Indenrigs- og boligministeriet samt Kirkeministeriet har udsendt den 10. marts 1951. Vel er det kommunalbestyrelsen, der udarbejder planen også med hensyn til kirker og kirkegårde, men det er dog *Kirkeministeriet*, der skal *godkende*, hvor disse tænkes placeret.

Ud fra mine mange forhandlinger med kommunalbestyrelser og menighedsråd vedrørende de tilsendte dispositionsplaners kirkelige spørgsmål, er det min glædelige erfaring, at samarbejdet mellem disse instanser så at sige altid forløber udmærket under gensidig hensyntagen og ikke mindst, når man i tide gør opmærksom på de kirkelige problemers egenart.

Om norske kirkegårdsforhold

De helt gode, gamle tingene vil alltid ha verdi, fordi det er ekte saker, sprunget ut av sunn formsans, med logisk behandling av materialet, stoff, tre, metall eller sten. Et lykkelig samspill i utførelsen mellom kyndige og varsomme hender, inspirert av ånd. Det beste av dette kunst-håndverket har forsvart sin plass i uminnelige tider – det er verdifull arv – og et solid grunnlag for videre arbeid.

Vi tenker med glede på – og er levende interessert i gamle bruksting i hjem, på museer og bygdetun, i kirke – og på *kirkegården*.

Dette sidste – kunst – og kunsthåndverk på kirkegården – er kanskje fremmed for de fleste.

På kirkegårder og gravplasser omkring i landet finnes ennå mange gravminner i ulike materialer – eksponenter for det beste på dette området. Det

Fig. 76

*Vestre gravlund, Oslo.
Askegraver i fjellparti.
Anlegges og plantes ved kirkegårdens
administrasjon, som også har vedlikeholdet.*

Fig. 77
Vestre Gravlund, Oslo.
Eldre askegraver i parkbeltet mot
Sørkedalsveien.
Gravene er orientert i to rekker
mot hellesti.

er fra interessert hold gitt uttrykk for bekymring vedrørende det opprydningsarbeidet som pågår på kirkegårdene:

Hva med det gamle gravutstyret?

Omlegging, opprydding på kirkegården består i å arbeide opp unødige gress- og ugressområde til grønsvær som kan og *skal* holdes i orden av kirkegårdens folk.

Kirkegårdens folk – „hvem er det – her på *vårt* sted finnes ingen med plikt til å holde kirkegården i orden“ – er det mange som tenker. Og slik er det – de som rår med det, holder slektens grav velstelt – kanskje naboens med, de øvrige blir liggende uten stell, sammen med kirkegården for øvrig.

Det finnes graver, hvor kveken har filtret seg inn i rester av ståltråd fra kran ser lagt på jordhaugen over kisten ved begravelsen. Senere er stedet overhodet ikke rørt – og det er gått flere år etter gravlegging.

Selv det mindste sted skal ha en graver, en prestens medhjelper, som det ofte kalles. Det måtte la seg gjøre å koble denne stillingen inn med plikt til enkelt vedlikehold på stedets kirkegård. Det blir lett å komme til med gressklipper eller ljà, når endringen utføres med dette for øyet.

Det er den *uverdige* tilstand med *forsømte graver*, som søkes eliminert ved omlegging – samtidig som menighetsrådet tilrådes å få orden i kart og gravfortegnelser.

Dette betyr *ikke* at alt gammelt gravutstyr skal bort – tvertimot. Hvis omleggingen gjør det ønskelig at noe gravutstyr bør fjernes, helt eller delvis, skal dette ikke gjøres før pårørende er varslet. Særpreget gravutstyr – fremfor alt eldre saker – må vurderes nøye. Er folk på stedet ikke sikker i sin sak, kontaktes fylkeskonservator eller anden instans med betingelse for å vurdere gravutstyrets verdi, kulturhistorisk eller personlig.

Det er utført uheldig arbeid på dette området – av folk som *ikke* har forstått sitt ansvar. Det er en personlig og ømtålig sak dette – å rydde opp på en

Fig. 78
Ved Alesund krematorium.
Askegraver på overgang til skogslende.

gammel kirkegård. Her er det den *enkelte* grav som er nr. én. Selvom gravfestet for lengst er gått ut – selv om graven *ikke* er festet, betalt, vil en ledelse med omtanke og følelse for sitt ansvar overfor medmennesker ikke fjerne gravutstyr som ønskes beholdt.

Pårørende kontaktes – gravutstyret blir registrert og vurdert. Det utstyr som måtte være av kulturhistorisk verdi, blir sikret plass på kirkegården i all rimelig fremtid selv om gravfeste ikke eksisterer.

Vedtekter og bestemmelser sier kanskje noe annet. Vedtektene må være utarbeidet slik, at de *tjener* formålet orden og fred på kirkegården – de skal ikke *herske*.

Resultater stedets vedtekter i kald og stram utforming av gravutstyret, må det være uheldige vedtekter.

Og her er vi ved *kjernen* i arbeidet for bedre kirkegårdsforhold: Det er den *enkelte* grav som er avgjørende, den enkelte grav og dens utstyr.

De instanser som skal ta stilling til kirkegårdens vedtekter, må være klar over den virkning, det kan ha overfor det enkelte menneske, at vedtektene for kirkegårdens styre og stell er utarbeidet slik, at resultatet i *praksis* kan være *meget uheldig*.

I dag trekkes flere kirkegårder ned til *lavmålet* hva gravutstyr angår.

Gravstener står på rekke og rad – omtrent like – blankpolerte, lave – bare 60–70 cm høye med sokkel, og med ornamenter i gull – kostbart utstyr *belt uten ånd*.

Der hvor dette utstyret er montert uten forsonende vegetasjon av busker og trær, blir det særlig uheldig.

Man spør seg selv – hvordan kan slikt skje? De pårørende vil gjerne ha det så bra som mulig – det viser bl. a. relativt store utlegg som er forbundet med nevnte utstyr. Når resultatet er så nedslående som det er i dag – må det være en plikt å finne frem til *hvorfor* det er slik.

Fig. 79
Os kirkegård i Halden
Idag ville gravene bli lagt på
skrånende terrasser. Oppbygg med
stenrammer tillates ikke.

Jo, sier folk på stedet – her bestemmer vedtekterne 70 cm maksimum gravstenshøyde. Alle benytter seg av dette – følgelig blir gravstenene 70 cm høye. Er det ikke sagt noe om bredden – eser denne utover, slik at det blir misforhold i dimensjonen.

Systemet med uheldige omsetningsledd av gravutstyr finner veien til den mest avsidesliggende gravplass. Den *kunne* vært en idyll, men ødelegges av fremmed, åndsforlatt gravutstyr.

Ingen tar anstøt av, at det forarbeides og markedsføres seriefremstilte gravstneer av uheldige typer – folk har alltid kjøbt dårlige saker, og det vil sikkert fortsette. Hvorfor skulle kirkegården gå fri for denne belastning?

Det farlige er, at bedrifter utnytter situasjonen – ikke minst den følelsesmessige side av saken. Agenter er på pletten – kanskje før avdøde er kommet i jorden – for å få kontrakten vedr. gravutstyret undertegnet.

Det vil sikkert ta år før de norske kirkegårdene kan fri seg fra det mindreverdige gravutstyret som preger dem i dag, og vitner om vår tids forfall og likegyldighet på dette område.

De pårørende er ofte i en *tvangssituasjon*.

Dødsfallet kommer gjerne som et sjokk – og dette med begravelse og alt som er forbundet med den, kommer uforberedt, også bestilling av gravutstyr. Man blir forelagt et begrenset utvalg av typer som nevnt – med opplysning om at *dette* kan tillates montert på *denne* kirkegården.

Og så sitter man der med kontrakten – *uten at andre muligheter er drøftet*. Kanskje ville en natursten fra strøket vært det eneste rette, *behandlet* eller *villsten* – kanskje med en tett, liten dvergfuru ved siden. Smijernskors med siselert navneplate – eller gravminn i trevirke, et sandblåst ekekors med en villrose ved foten?

Hvis vedtektene bestemmer noe annet, kan vanskelig dette realiseres – dessuten er kanskje kontrakten på den 70 cm blankpolerte stenen undertegnet.

Nok et kostbart og uheldig gravminne er sikret plass ved siden af alle de andre.

Hvorfor ikke revidere vedtektene slik, at det blir mulig å skape høyreiste, formsikre gravminner i variasjon med liggende gravplater, hvor tekst og eventuelt motiver kan gli inn som dekor.

Legges forholdene til rette for variert og godt gravutstyr – vil de pårørende vite å velge fornuftig. Våre naboland har hatt de samme vanskeligheter på dette området, men er kommet et godt steg foran oss i riktig retning – til glede og berikelse for alle som berøres av saken.

Vi fortsetter å gravlegge våre døde på kirkegårdene – i kiste eller som aske. *Hvilke av disse begravelsesformer* som brukes, burde helst ikke komme til uttrykk i gravminnets størrelse og utformning. Asken trenger ikke så stor plass, man overser bare, at de fleste gjerne vil ha et *minnesmerke på graven*. Vedtektene bestemmer, at dette skal forarbeides i dukkeformat, uråd å få mer enn to navn på stenen. Anlegg av disse små urne- eller askegraver er heldigvis på retur.

Tiden vil vise om det arbeid som pågår med å få formsikkert og mer variert gravutstyr frem i lyset, vil lykkes. Mulighetene er der, det står til oss selv å være våkne også på dette området.

Det er stadig spørsmål fra menighetsråd, kommuner og enkeltpersoner, som har ansvar for grav og kirkegård, og gjerne vil få orientering.

Det merkes at livets uro og vanskeligheter gjør seg gjeldende også på disse områder. De enkelte strøks egenart kommer tydelig frem – men felles for alle er viljen til å skape verdige og vakre gravplasser.

Karen Reistad.

Fig. 80

Dovre kirkegård, Gudbrandsdalen.
Partiet med bjerketrærne er reservert
for askegraver, hvor disse ligger fritt
i gressbakken.

Der skal ikke tales længe om danske kirkegårde i al almindelighed før man kommer ind på gravmonumentsituationen.

Der er derimod kun skrevet ganske lidt, endstige forsøgt på analyser herhjemme, skønt diskussionerne oftest udmunder i konklusionen, at der må forskes grundigt.

Forinden en sådan forskning kan påbegyndes, må grundlaget og de mulige forskningsveje klarlægges. Det kan kun ske, hvis de interesserede diskussionsdeltagere hver især formulerer deres forslag skriftligt. I vore nabolande, især Sverige, Vesttyskland og Schweiz, har man forlængst påbegyndt en målbevidst forskning, hvis resultater jævnligt kommer til udtryk i tidsskrifter, der simpelthen er udgivet med dette emne som hovedgrundlag. (Det schweiziske tidsskrift „Kunst und Stein“ er startet for 12 år siden, det tyske „Friedhof und Denkmal“ ligeledes for 12 år siden, mens de lidt ældre tidsskrifter „Steinmetz und Steinbildhauer“ 84 år, det svenske „Sten“ 28 år og „Ignis“ 39 år, har monumentforskningen som et af hovedemnerne).

I Danmark er der skrevet 4 artikler i vort århundrede med et sådant indhold, at man kan tale om begyndende forskning og analysering af gravmonumentsituationen.

De skal her i korthed gennemgås.

Den første, der har bibragt lidt afklaring af problemkomplekset, er havearkitekt G. N. Brandts artikel i tidsskriftet for „Arkitektur og dekorativ Kunst“, marts 1922, hefte 5 og 6.

Her påpeges gravmonumenternes helt afgørende betydning for kirkegårdens helhedsvirkning, og at det derfor er tilsvarende afgørende for højnelse af kirkegårdskulturen, at der arbejdes ihærdigt og positivt med dette specielle element. Slutningsafsnittet skal her citeres:

„I halvandet hundrede år er der arbejdet på at finde form på den moderne nordiske begravelsesplads. Sammenligner man dette arbejde med noget lignende, f. eks. med udviklingen af den italienske have fra 1500 til 1650 og ser, hvad der i samme spand af tid blev præsteret af formel udvikling fra ubehjælpelig og uorganisk sammenstilling af enhederne til den inderlige og harmoniske gåen op i fuld behersket helhed, så virker resultatet kun trist. Der er undskyldninger nok i alle nationale og historiske forhold, og især i,

Et forsøg på statusopgørelse over monumentsituationen på de danske kirkegårde

Af havearkitekt

Torben Michelsen.

Fig. 81

På mange kirkegårde findes der endnu gravmonumenter af særdeles høj kvalitet. Når gravene sløffes bliver kun de færreste monumenter bibeholdt på kirkegården. De øvrige køres til stenkunstmuseet. Kun de færreste opstilles i lapidarium til inspiration for eftertiden eller de pårørende afhenter dem som her til en midtjysk gård og lader dem ligge på en stenbunke til en god idé muligvis opstår.

Fig. 82

Bølling Valgmenighedskirkegård.
Fullkommen harmoni mellem planter
og gravsten.
(Sten- og billedhugger Westergård,
Lemvig).

at 1800-tallet manglede balance mellem de kræfter, der holder fast ved traditionerne og de kræfter, der ved variation skaber det nye.

Når engang i fremtiden den gyldne form for den nordiske kirkegård er funden og måske ret pludselig folder sig ud, tænker ingen på, at den ligesom en blomst, der en morgen åbner sig, er resultatet af lange forberedelser og af et indviklet spil af mange upåagtede kræfter“.

I 1950 udkom den store kirkegårdshåndbog på 335 sider under redaktion af og for ca. 270 siders vedkommende forfattet af havearkitekt Emil Böttiger: „Kirkegårdens anlæg og drift“. Heri findes et kapitel på 14 sider om gravmonumenter forfattet af sognepræst Holger C. Dahl.

Her fremhæves det omsiggribende „monumentvirvar“, der forstyrrer harmonien på kirkegårdene efterhånden som gravsten af alle mulige former og materialer vinder indpas. En af hovedårsagerne: citat side 238, 2. afsnit: „Det er en kendt sag, at stenhuggermestrene, som laver gravsten, også er dygtige sælgere, og de ved, at skal de have solgt en sten, som er lidt dyrere end almindeligt, så skal man helst sælge den til mennesker, som lige har mistet en nær slægtning, for så er hjerterne endnu bløde og indstillede på at afbetale gammel skyld ved at rejse et pænt mindesmærke for afdøde, men kommer man blot et par måneder længere hen efter begravelsen, så er hjerterne nu mindre bløde, og sindene ser mere forretningsmæssigt på tingene og regner også med, hvad stenen koster, og så er det ikke så let at få lokket folk til at købe en sten, der er et par hundrede kroner dyrere end de almindelige sten“.

Citat side 244, 2. afsnit: „Hvis man nu vil spørge: Hvad kan der gøres, dels for at give kirkegården et smukt og værdigt præg, så den virker roligt, og dels for at få folk til at forstå, hvad en gravsten bør være, så må man svare, at der skal arbejdes i to retninger. Dels skal man prøve, om det var muligt, at danske stenhuggermestre kunne forstå disse problemer og være villige til, eventuelt sammen med danske kunstnere, at prøve at forme gravsten, som både var smukke og kunstnerisk værdifulde og tillige var kristne, og dels skal man prøve at interessere menighedsråd og provstiudvalg for deres opgave på kirkegården og opdrage dem til det rigtige“.

Som et middel til yderligere at afbøde „monumentvirvaret“ foreslår pastor Holger C. Dahl indførelse af servitutter for højde og materialevalg.

Fig. 83
Intetsigende standardmonumenter breder sig hurtigt på stenbuggernes udstillingspladser på bekostning af kunsthåndværk (Thorvald Westergård, Lemvig).

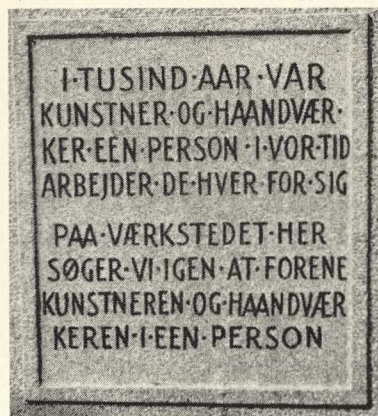

Fig. 84

I „Havekunst“ 1957, nr. 2, skriver professor Georg Georgsen en 6 siders artikel: Zürich-Rehalb kirkegård, meditationer over en mærkelig gravafdeling. Denne artikel er den første egentlige progressive analyse over monument-situationen. Som sådant vil den blive stående som det hidtil vægtigste danske bidrag til at løse hårdknuden med de mange løse ender, som mange har halet forgæves i.

Denne analyse burde egentlig citeres i sin helhed, fordi den både videnskabelig og redaktionelt er opbygget progressivt uden gentagelser, bortset fra de konkluderende sætninger.

At artiklen har fået netop denne overskrift, siger allerede indirekte en del om hele situationen: Udfra et kirkegårds-kulturelt højtstående område paralleliseres til vort, langt laverestående område. Andre er begyndt ved den hjemlige „monumentforvirring“ og har prøvet at pejle sig frem herfra, men er kørt fast i almindeligheder, hvoraf der intet kan udredes.

Et kort resumé:

Industrialiseringen og den stigende velstand gjorde menigmand i stand til at erhverve gravmonument. Tiden blev demokratisk og individuel ved begyndelsen af vort århundrede. Ethvert salgslager af monumenter måtte være velassorteret så alles formåen og smag kunne tilfredsstilles. Menneskene følte sig frie – og var frie. Det bar fremad mod fred og velstand i verden. De forskelligartede granitmonumenter var et ægte udtryk herfor.

Fagfolkene rynkede imidlertid på næsen: „monumentvirvar“, uværdigt og grimt. Kirkegårdslederne, hvis opgave det var også at interessere sig for helheden, kunne kun erkende, at de daværende kirkegårdes anlægsformer var uegnede til at absorbere det store antal af forskellige gravmonumenter.

Der var nu to udveje:

Enten at ændre kirkegårdsanlæggene ved at tilpasse dem til den nye situation, hvilket ville være det mest naturlige og rigtige – eller søge monumentvirvaret dæmpet ved servitutbestemmelser – altså *tvang*.

Den første mulighed, der ville stille store krav til kirkegårdsledernes evner, blev derfor kun praktiseret få steder. De fleste steder gav man op og valgte den anden mulighed, der syntes lettere – at flytte besværet og dilemmaet over på publikum og stenindustrien ved at udforme servitutter, der trak hårde

Fig. 85

Monument af paradisbakkegranit på Brande kirkegård.

(Sten- og billedhugger Thorvald Westergård).

veksler på befolkningens evner til at resignere. Herved tvang man meget igennem, som ikke var noget ægte udtryk for, hvad der skete. (Analogt med den aktuelle landskabsfredning). Det er både urigtigt og farligt at modarbejde tidens særpræg. Dette ville eller kunne man ikke; man stirrede sig blinde på monumenternes disharmonerende virkning, prøvede først med det gode: Sagde til publikum og stenhuggerne, at sådan kunne man ikke opføre sig på en kristen begravelsesplads. Da det ikke hjalp, virkede det panikagtigt på kirkegårdslederne og deres foresatte.

Ud fra idealerne: Herrnhut'erne, de ældre jødiske og mange krigergrave ville man fremtvinge lignende ensartede kirkegårdsafdelinger, skønt grundlaget her var et helt andet.

Det var derfor et totalt fejlgreb, når man med tvang søgte at presse et kollektivt præg ind i kirkegårde, anlagte for individualister, hvis idealer ganske logisk set må være helt modsatte.

Det værste var imidlertid, at man ved tvang på et meget uheldigt tidspunkt dæmmede op for en bevægelse, der allerede *havde* skabt tradition.

Skal man da helt ophæve alle servitutter? Hertil tør professor Georgsen kun at svare nej. Her må det igen indrømmes, at tiden er forpasset, en hel generation har nu bøjet sig for mere eller mindre mislykkede servitutbestemmelser. Menneskene er ikke – og føler sig ikke mere så frie som før verdenskrigene. Servituttvang er ved at blive et ægte udtryk for vor tid. Men alt for stramme servitutter hindrer den naturlige udvikling, der bør kunne komme til udtryk.

Konklusion: Hvis det nu er muligt, bør kirkegårdslederne vælge den mest nærliggende løsning, at tilpasse kirkegårdsafdelingerne til individuelt udformede gravmonumenter.

I 1961 udkom bogen „Den danske kirkegård og dens problemer“, 93 sider, af provst Johan Exner. På 61½ sider i kapitlet gravmæler opridses situationen anno 1960.

Ingen ændring i „monumentvirvaret“, selv om der findes mange smukke og værdifulde gravmæler på kirkegårdene.

Citat side 72, 6. afsnit: „Mange af dem (monumenterne) er ofte plumpe og forgæves forsøg på at se ud af noget, men er dog intet værd. Og jo flere

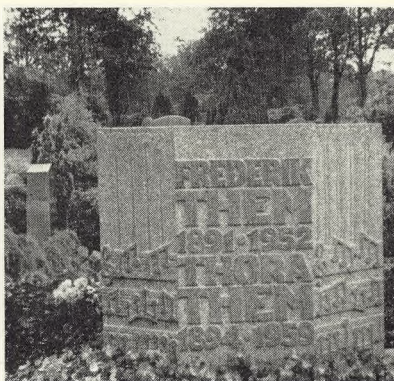
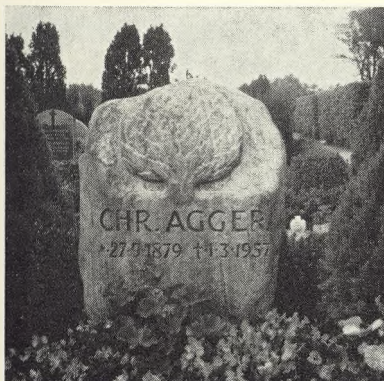

Fig. 86 og 87
Gravmonumenter på Lemvig kirkegård.
(Sten- og billedhugger Thorvald Westergård).

stene, der er af denne slags, des mere får kirkegården selvfølgelig et trist intetsigende præg. Det lader sig vist ikke nægte, at i øjeblikket er dansk monumentkultur stort set nede i en bølgedal. Åndsforladte produkter, gravmæler uden kristelig eller kunstnerisk værdi med intetsigende indskrifter fremstilles i masseproduktion og til en pris, der ofte står i omvendt forhold til deres æstetiske værdi. – Hvem bærer nu ansvaret for dette? Det må vel placeres hos dem, der har med kirkegårdens gravmæler at gøre: hos køber og sælger, hos menighedsråd, præster og andre kirkelige myndigheder. Mange steder har man manglet forståelse for, hvor meget det betyder for vore kirkegårdes skønhed, at der anbringes gravmæler af lødige, kristelige og kunstnerisk værdi“.

Citat side 73, 4. og 6. afsnit:

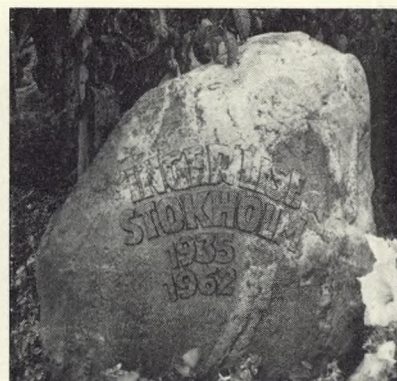
„De fleste vil vist indrømme, at kunstnerisk hjælp vil være af stor betydning, men man viger tilbage for det i den tanke, at det vil blive alt for dyrt. Hertil må dog bemærkes, at megen kunst kan finde udtryk i så enkelte former, at det ikke altid kræver det store honorar til en kunstner“.

„På en kirkegård har man næsten altid flere tidsperioder repræsenteret i gravstederne. Den harmoni og værdighed, der kan være over et gravkvarter, hvor alle monumenter i det mindste har tidspræget fælles, forrykkes i årenes løb, når hjemfaldne grave bortfæstes til nye familier, der vil sætte monumenter på gravene, der har det nye tidspræg. Det giver noget nyt værdifuldt – det historiske perspektiv – men samtidig kan der opstå en uheldig virkning, såfremt nyt og gammelt ikke klæder hinanden. De kunstneriske bestræbelser og den kunstneriske indsats må koncentreres om at finde frem til jævne, enkle og smukke, men almengyldige former, der alle klæder hinanden, selv om nogle er store, nogle tynde, andre tykke. Tidernes skiften vil frembringe andre former, men stedse bør vurderingen af de nye former ikke ensidig ske ud fra de nye formers rent kunstneriske egenverdi, men også ud fra de nye kunstværkers kollektive værdi, d. v. s. deres værdi i samarbejde med de gravmæler, der skal være deres – måske endnu ukendte – naboer i ældre afdelinger med de ældre gravmæler, der måtte findes der. Det er mere i gravmælet end noget andet sted på kirkegården, at balancen mellem det individuelle og fællesskabet må være tilstede, om helheden skal blive smuk og værdig.

Alle tidligere konkurrencer har givet kunstneriske værdifulde løsninger, men i ingen konkurrence er man nået videre end til individuelt prægede løsninger; ingen kunstner har tænkt på, hvorledes det gode kunstværk vil tage sig ud sammen med de øvrige. Gravmælet skal altså tjene både det samlede hel-

Fig. 88 og 89
Gravmonumenter på Lemvig kirkegård.
(Sten- og billedhugger Thorvald
Westergård).

hedsbillede og det individuelle. Det er her der nu skal sættes ind. Det individuelle har domineret alt for meget på bekostning af fællesskabet. Nu må der stilles det krav, at monumenterne klæder hinanden, trods deres individuelle og berettigede forskelligheder“.

Kapitlet slutter side 77 og 78 med følgende:

„Af betydning vil det også være, om der blev nedsat et permanent udvalg bestående af arkitekter, billedhuggere, havearkitekter og stenhuggere samt repræsentanter for provsteforeningen, præsteforeningen og landsforeningen af menighedsråd, hvis opgave skulle være, at bedømme indsendte forslag, der kommer frem uden om de forannævnte konkurrencer. Muligvis vil det også kunne betyde en del, at der blev afholdt permanente udstillinger på kirkegårdene eller dertil knyttede arealer med særlig henblik på at vejlede publikum til valg af kunstnerisk forsvarlige gravmæler. Forhandling af gravmælerne må dog foregå uafhængigt af disse udstillinger gennem stenhuggermestre og kunstnere.

Der er slet ingen tvivl om, at vi vil kunne nå frem til en højere kunstnerisk standard for vore gravmæler, når alle gode kræfter sættes ind på at nå målet. Og lad os så gå igang med det samme“.

Det sidst citerede afsnit er ligesom bogen blevet til efter et samarbejde mellem alle de organisationer, der har tilknytning til kirkegården. Et udvalg blev nedsat den 19. januar 1953 med følgende repræsentation:

Kunstakademiets havekunstneriske udvalg: professor C. Th. Sørensen.

De kgl. bygningsinspektører: Kgl. bygningsinspektør, arkitekt Thomas Havning m. a. a.

Dansk Havearkitektforening: Kirkegårdsinspektør A. L. Falmer-Nielsen.
Foreningen af danske kirkegårdsledere: Kirkegårdsinspektør O. Råhauge-Askegård.

Danske Arkitekters Landsforbund: Arkitekt Sv. O. Roloff-Nielsen.

Dansk Billedhuggersamfund: Billedhugger Poul Sørensen.

Stenindustriens Mesterforeninger: Billedhugger Karl Hansen Glem.

Dansk Ligbrændingsforening: Realskolebestyrer Magnus Lund.

Foreningen for Kirkegårdskultur og Den danske Præsteforening: Domprovst Carl Bay.

Landsforeningen af menighedsråd: Arkitekt Johs. Frederiksen.

Landsbygraverforeningen for Danmark: Graver Ingvard Norlyk.

Danmarks Provsteforening: Provst Gudmund Bruun og provst J. Exner.

Som særlige indbudte: Professor ved Landbohøjskolens havebrugsafdeling Georg Georgsen og kirkegårdsinspektør Sven Hansen.

Fig. 90 og 91
Gravmonumenter på Lemvig kirkegård.
(Sten- og billedhugger Thorvald Westergård).

Dette udvalg har fulgt de forskellige problemer meget dygtigt op og prøvst Johan Exner lige så dygtig sammenredigeret stoffet. Det blev hermed bevist, at der kunne etableres et bredt samarbejde om den danske kirkegård.

Bogens forord slutter lige så forhåbningsfuldt som ovenfor citeret: Levnes der os tid, håber vi at kunne arbejde videre med de mere praktiske og økonomiske spørgsmål, der har særlig interesse i tiden. – Det var i 1960.

Siden da – i otte år – har alle, der interesserer sig for kirkegårde, ventet i spænding på flere udvalgsresultater, hvad der er kommet frem i talrige diskussioner om specielt monumentsituationen.

Arbejder udvalgene? Eksisterer de ikke? Arbejder enkeltpersoner? Er der nedsat nye udvalg? Hvem har her ansvar og initiativ? Har det trods den overmåde lykkelige start ikke været muligt at skabe et tilstrækkelig gunstigt samarbejds-klima mellem så vidt forskellige miljøer til løsning af et af de vigtigste problemer på den moderne kirkegård.

Det er de spørgsmål, der stadig trænger sig på i diskussioner mellem fagfolk. Ingen har rigtig kunnet besvare dem.

Vender vi os nu fra situationens teoretiske grundlag til dens praktiske side: Det enkelte monuments værdi for graven og for helheden og en større samling gravmælers indbyrdes virkning på kirkegården, må vi først gøre os følgende klart:

Der må ses helt bort fra:

1. Personalhistoriske motiver; f. eks. større „denkmal“, som af økonomiske eller personpietetiske grunde bibeholdes skønt deres æstetiske virkning på helheden ofte er stærkt generende.
2. Stærkt religiøse (f. eks. krucifixer) eller eventuel antireligiøse manifestationer (kæmpehøje), der ikke lader sig „indharmone“, men til gengæld visse steder kan virke karakteristisk spændende.
3. Kirkegårde, der er under omregulering, venter herpå eller netop er begyndt at „vokse til“ efter regulering. Dette stadiet befinder et ret stort antal kirkegårde sig på her i landet.

Ser vi herefter på de ældre gravmonumenter er det påfaldende, at de fleste i dag ville være tilbagevist af de almindelig herskende servitutbestemmelser på et stort antal kirkegårde! (Man tænker uvægerlig parallelt på den nugældende landskabsfredningslov, der ville have umuliggjort opførelsen af så betydelige landskabselementer, som de fleste middelalderlandsbykirker på bakketoppe og praktisk taget alle egentlige herregårde tæt ved skov og sø, hvis sådanne love fandtes dengang).

I angst for at store gravmæler skal forstyrre proportionerne på kirkegården,

Fig. 92

Gravmonument på Lemvig kirkegård.
(Sten- og billedhugger Thorvald Westergård).

har man samtidig givet afkald på gravstelerne og andre former, der ved sin højde netop kunne tilføje kirkegården værdifuld konturdominans. Tænk på Joakim Skovgårds mange smukke gravsteler, der skønt en del er over 150, ja over 200 cm, nu står fredede på selve servitutstrengte kirkegårde.

Hvilke muligheder har stenhuggeren nu for på gunstig måde at præge en kirkegård eller en afdeling med individuelt formede gravmonumenter, der skal opfylde forskellige kirkegårdes servitutbestemmelser og samtidig tilfredsstille de ønsker, som ovenfor er citeret fra provst Johan Exners bog?

Fig. 82 viser et udsnit af Bølling valgmenighedskirkegård. Praktisk taget alle monumenterne er udført af sten- og billedhugger Thorvald Westergård og dennes søn, Anton Westergård.

Hovedindtrykket af kirkegården er næsten fuldkommen harmonisk balance mellem de kuppelklippede thujaer i hække og fritstående buske og de tilsvarende varme granitformer og farver. Denne kirkegård kan stå som kirkegårdsidealet for de sidste 30–40 år set fra kunst-traditionel og kirkelig side. Går man imidlertid stenene igennem med tommestok, viser en del sig at være over 1 meter; flere endda op til 150 cm i højden. Havde der været en højdeservitut her på 1 m, ville denne afdeling altså ikke have været nær så smuk individuel og afbalanceret som nu.

Betragter vi nu sten- og billedhugger Westergårds udstilling i Lemvig (fig. 83) ser vi, at der her er tale om en håndværker, der leder tanken hen på de gamle stenmestre, der byggede middelalderkirkerne. Kunstneren og håndværkeren (og arkitekten) er forenet i een person. Det var ikke et fag man valgte først og fremmest for „at gøre sin lykke“. Det var snarere tilskyndet af en indre skabertrang.

Rundt på udstillingspladsen står forskellige individuelt udhuggede monumenter, der er lavet enten på bestilling, men hyppigere ud af fantasien, når en idé trængte sig på, og stenen havde den egnede form. Thorvald Westergård har i en menneskealder lavet et væld af gravmonumenter, der hver især er et individuelt kunstværk. Man kan ikke lade være at sammenligne Thorvald Westergård med Henry Heerup. Umiddelbart bedømt lige store kunstnere.

Heerup levede en ret upåagtet tilværelse til han var op i 50'erne med sin sprudlende fantasier udhugget i granit, der var omhyggelig udvalgt til bestemte motiver. Kunstværkerne kunne da erhverves for beskedne summer.

Fig. 93 og 94
 Nyere tyske barnegravmæler:
 „Jesu hos børnene“ og
 „Gud fader beskytter børnene“.
 Fra tidsskriftet „Steinmetz und
 Steinbildhauer“.

Nu, 10 år efter, vandrer de verden rundt på udstillinger – de, der ikke er revet væk.

Hvad med Westergårds kunstværker? De har ofte været overordentlig kunstnerisk krævende at udføre, fordi de samtidig var strengt bundne opgaver. Vil de engang ende i stenkuseren eller vandre verden rundt? Hvad hvis Heerup og Westergård på et tidligt stadium havde byttet hverv?

Nu er vi nået til et afgørende vigtigt tankeeksperiment!

Se igen på Westergårds udstilling (fig. 83). Der står nogle sorte, blankpolerede standardsten, mekanisk udhuggede, imellem. De stod der ikke for 10 år siden. De koster rundt regnet det dobbelte af kunstværkerne ved siden af opstillet. Dem er der mange pårørende, der helst vil have – ellers går de til en anden sten- og billedhugger.

Om 10 år står – eller rettere ligger der mindst dobbelt så mange gennemsave og polerede sten på udstillingspladsen – for dem vil folk have nu i størstedelen af landet – *eller vil de nu også det?* Hvis Westergård nu havde fået lige så meget presseomtale og været genstand for kunsthandlernes interesse, som mange af hans åndsfæller – og Anthon Westergård nu fik det – ville folk fra hele landet så ikke en skønne dag valfarte til Lemvig for at sikre sig et smukt og *værdigt* gravminde af absolut blivende værd? – Det er de fleste enige om. – Indtil der nedsatte sig lige så dygtige sten- og billedhuggere andre steder eller folk fik øjnene op for andre lige så dygtige stensemestere, når faget igen kunne gøres attraktivt for topkvalificerede fagfolk af denne specielle type.

For 30–40 år siden fandtes der mange stensemestere rundt om i landet. En del har utvivlsomt været ligeså kunstnerisk godt udstyrede som Westergård. Hvor er denne elite nu? Forsvandt den dengang kirkegårdsstyrelserne slog benene væk under stenhuggerfaget med overdrevet servituthysteri? Hvad hvis der bliver indført strenge monumentservitutter i Lemvig og på dens omegnskirkegårde? Det er lykkeligvis ikke sket.

Meget tyder på, at stensemesterfaget omkring de kritiske år, hvor servitutter indførtes, de fleste steder slog revner og sten- og billedhuggerne gik hvert til sit – og en tredje part over i byggebranchen.

Fig. 95 og 96

Gravmonumenter i stentøjsler på Sorø gamle kgd. Inskription kan indbugges direkte eller en særlig mindetavle kan lægges foran monumentet.

(Billedhugger Betty Engholm, Sorø).

Hvem bærer ansvaret for det?

Kan kunstnerne igen komme til at virke aktivt på kirkegården? – Eller er det for sent? Står de to faggrupper nu hinanden for fjernt? For at besvare dette spørgsmål er det umagen værd at se, hvad der bliver gjort i vore nabolande. I Sverige samarbejder forskellige kirkelige, håndværksmæssige og kirkegårds-tekniske organisationer i udvalg med det formål at finde frem til så lempe-lige og alligevel gavnlige servitutter, der hele tiden må tilpasses udviklingen, som mulig. Der arrangeres konkurrencer med få års mellemrum og med forskellige spørgsmål, for at få situationen så alsidigt som mulig belyst. Til den sidst afholdte, i september 1966, indkom godt 250 forslag. Disse konkurren- cer har endnu deres børnesygdomme at slås med; således kunne dommer- kommiteen ikke få øje på flere, meget smukke og rigtige forslag, der ville virke godt sammen med de øvrige gravmæler, der idag står opstillede på kirkegårdene. Disse havde netop af samme årsag et beskedent og lidt for *kollektivt* udtryk til at konkurrere med blikfangende, anmassende, rent indi- vidualistiske forslag, der tog førstepremierne. Dommerne formåede ikke at se udenom sidstnævnte. Det er imidlertid ikke kunstnerens skyld, og efter yderligere 3-4 konkurrencer med varierende spørgsmål skulle man komme helt ud over det problem. Endvidere foranstalter man udstillinger af kon- kurrenceprodukterne, så resultaterne kan komme ud til en større kreds.

I Vesttyskland og Schweiz arbejder man, skønt forholdene er ret forskellige fra nordiske, efter nogenlunde samme programmer som i Sverige: Hyppige konkurrencer med varierende spørgsmål, hovedsagelig med indenlandske indbudte kunstnere; alle der har lyst til at deltage. Der foranstaltes flere år- lige udstillinger, dels af konkurrenceresultaterne, dels af individuelt ind- sendte forslag. Herudover rejser komiteer rundt i landet og præmierer gode gravmæler. Endvidere lader man fagfolk rejse rundt i ind- og udland for at analysere nye strømninger.

Flere forhold i Vesttyskland og Schweiz har virket stærkt højnende på mo- numentkulturen. Man har den sidste halve snes år haft fri adgang til an- tagelse af fremmedarbejdere. Det oplyses, at godt 30.000 sydeuropæiske og tyrkiske stenhuggere i flere år har været ansat i stenindustrien i de to lande.

Fig. 97

Gravmonument i stentøjsler på Sorø gamle kgd. Inskription kan indbugges direkte eller en særlig mindetafle kan lægges foran monumentet. (Billedhugger Betty Engholm, Sorø).

Selv om hovedparten heraf er beskæftiget i bygningsindustrien er tallet stadig stort. Endvidere har man ikke i nær samme udstrækning, som her, benyttet sig af censur og tvang.

Man kender i vore sydlige nabolande ikke nævneværdig til et skel mellem billed- og stenhuggere. Der er jævn overgang, hvad der bekræfter vor hypotese om vor uheldige servitutpolitik.

Der er de fleste steder i Vesttyskland et udmærket samarbejde mellem kirkegårdsledere og stenhuggermestre. Dette kan de, der har været på studierejse bekræfte. Kommer et fagligt selskab for at bese en kirkegård, er stenhuggermesteren ofte tilstede og deltager ivrigt i omvisningen.

Hvad har man gjort i Danmark den sidste halve snes år? Hvem har ansvaret for det manglende initiativ, der synes at blive skæbnesvangert.

Passer Wilhelm Grønbechs ord også her: „Vil man bremse en udvikling her i landet, nedsætter man et udvalg“.

Kan man forvente, at kvalificerede folk ofrer deres kostbare tid på et område, hvor man lader hånt om deres indsats?

Hvordan ser situationen ud fra kirkegårdsledernes og fra kirkegårdsbestyrelsernes side?

Som professor Georgsen gjorde rede for, valgte de fleste ledere med deres styrelser i ryggen, at vælte problemerne over på stenindustrien og publikum: Hvis noget ikke passede harmonisk ind i kirkegårdens eksisterende anlæg afviste man det blot ved at indføre nye servitutter i kirkegårdsvedtægten. Efter som disse vedtægter sjældent bliver revideret, håndhævedes servitutterne ofte længe efter de var forældede.

Det var dog langt fra alle ledere og styrelser, der gik ind for formtvang. Disse ledere påtog sig herved en del af publikums byrder med større eller mindre held, alt efter evner. Stenindustriens og stenhuggernes problemer har de derimod kun haft ringe muligheder for at imødekomme direkte, idet industrien af afsætningsmæssige grunde hurtigt måtte tilpasse produktionen efter de strenge krav, som de større kirkegårdes styrelser dikterede dem.

Det er især de mindre kirkegårde, der har praktiseret den liberale monumentpolitik. Ofte ser man i dag her de mest tiltalende monumentsammensætninger. Bedst udtrykt, hvor kirkegårdslederen i hvert enkelt tilfælde har drøftet valg og placering af monument med de pårørende og med stenhuggeren.

Endvidere kan man i de seneste årtier registrere en forskydning af kirkegårdsidealbilledet fra ren harmoni i retning ad begyndende disharmoni. Helt på linie med kunstudviklingen. Eller sagt med andre ord: Vi er i stadig stigende grad begyndt at vænne os til disharmoniske sammensætninger, hvis det er helt ægte og ærlige udtryk for det der skal siges.

Hvilke veje skal vi da gå for at imødekomme en gunstigere udvikling af monumentkulturen i Danmark?

Foruden at nedsætte arbejdsudvalg bestående af arbejdsivrige, kvalificerede folk er det nødvendigt omgående at slå ind på en langt mere kunstvenlig og liberal politik overfor skabere af gravmonumenter. Det er kirkegårdslederne, der her må føre an – de der har skoene på – og bærer det største ansvar!

Dygtige kirkegårdsledere rundt i landet har vist, hvor langt der kan nåes med beskedne midler og megen omtanke. – Og dårlige ledere har bekræftet teorien.

Det er blevet en stadig mere krævende opgave at være kirkegårdsleder. Kirkegårdsstyrelsernes vigtigste opgave er at ansætte de dygtigste ledere – d.v.s. gøre stillingerne så attraktive, at dygtige fagfolk får lyst til at virke. Lige så vigtigt som ansættelse af dygtige folk er det, at give dem lejlighed til fri udfoldelse af deres evner. Der skal mange steder en sindelagsændring til for at et oprigtigt samarbejde kan opstå mellem styrelsen og kirkegårdslederen. Herefter skal samarbejdet udvides til fuldtud at omfatter stenhuggere, der de seneste årtier ulukkeligvis har været forhindret i at tage det første initiativ i denne henseende. Monumentservitutter må overalt revideres meget grundigt, mange steder er de helt overflødige og udgør i sig selv, ligesom filmcensur, et uværdigt „kulturelement“, – et permanent mistillidsvotum til skabende kunstnere og håndværkere.

Kun hvor det helt umiddelbart er indlysende, at en kirkegårdsafdeling med ensartede monumenter, der tilsammen udgør en arkitektonisk helhed (f. eks. Mariebjerg kirkegård) ikke må forstyrres, bør hensigtsmæssige servitutter opretholdes. På sådanne kirkegårde må der være flere afdelinger med valgfri monumentering, hvor kirkegårdslederen til gengæld bør gøre et større arbejde for at få det enkelte gravmæle dirigeret hen i det rigtige miljø og hele tiden søge at tilpasse afdelingens øvrige elementer til monumentudviklingen. Foruden at søge at forbedre kårene for de traditionelt arbejdende stensemestre er det afgørende vigtigt, at man imødekommer de bestræbelser, der måtte komme fra eksperimenterende kunstnere. Der findes herhjemme alvorligt arbejdende gravminde-formgivere, der følger denne formgivnings egne uransagelige, men ubønhørligt ærlige veje. Fig. 95, 96 og 97 viser forskellige former for gravminder i stentøjsler. Den jord, vi betræder, er et ligeså værdigt og egnet materiale som granit og træ – har ligeså rig symbolik og desuden den store kunstneriske fordel, at formen kan bevare sit levende udtryk efter brændingen. Variationsmulighederne er helt ubegrænsede ligesom holdbarheden, når blot lersorterne og brændingstemperaturen holdes under skarp kontrol. Hvorfor skal monumenter for øvrigt kunne holde i 1000 år, når så godt som alle er kasseret efter 50–100 år?

Monumenter af stentøjsler kan udføres både helt individuelt og massefabrikeres som det med held er bevist af Knabstrup keramiske Industri. Fabrikationen er her helt analog med fremstillingen af støbejernskors i forrige århundrede. Leret presses i en støbeform eller formes selvstændigt; inskription kan på bestilling indsættes i formen eller den kan udbores bagefter.

INDHOLDSFORTEGNELSE

		TILLÆGGET:	
Carl Bay: Johannes Tholle	..... s. 1	Årsmøde i Hillerød	..... s. 1
Hans Rønø: Ved et redaktionsskifte	s. 2	Nye medlemmer	..... s. 2
Johannes Tholle: Ved et redaktionsskifte	..... s. 4	Kursusreferat	..... s. 2
Johannes Tholle: Spredte træk af gravmælnernes historie	..... s. 5	Fra danske dagblade	..... s. 2
J. C. Vinther: Provstesynene i 1965	..... s. 7	Fra norske dagblade	..... s. 3
		Om frihedskæmpergrave	..... s. 4
		Om tyske krigsgrave	..... s. 4
		Fra tidsskrifterne	..... s. 5
		Resolutioner	..... s. 6
		Foreningen for Kirkegårdskultur	s. 8
		Vore Kirkegårde	..... s. 8

TILLÆG
til Vore Kirkegårde
bind 22 . nr. 1

„Foreningen for Kirkegårdskultur“ afholder sit ordinære årsmøde i Hillerød onsdag d. 9. juni og torsdag d. 10. juni d. å. med følgende program:

Onsdag d. 9. juni, Hotel „Leidersdorff“.

Kl. 15,00: Forretningsudvalgsmøde.

Kl. 19,30: Bestyrelsesmøde.

Torsdag d. 10. juni.

Kl. 9,00: Morgensang i Frederiksborg Slotskirke.

Kl. 10,00: Generalforsamling på hotel „Leidersdorff“.

Dagsorden:

1. Valg af dirigent.
2. Aflæggelse af beretning.
3. Det reviderede regnskab.
4. Budget 1965-1966.
5. Beretning fra redaktøren.
6. Valg til redaktionsudvalget.
På valg er:
provst J. Exner,
trädgårdsarkitekt G. V. Walberg.
7. Valg af fem bestyrelsesmedlemmer.
På valg er:
domprovst Carl Bay,
inspektør Volmer Rud Nielsen,
billedhugger Gunnar Hammerich,
stenhuggermester Kaj W. Nielsen,
stenhuggermester Leo Rosendal.
8. Valg af to revisorer og revisorsuppleant.
9. Fastsættelse af stedet for næste årsmøde.
10. Eventuelt.

Kl. 11: Foredrag om gravmæler ved museumsinspektør, dr. phil. Otto Norn.

Kl. 12,00: Frokost på hotel „Leidersdorff“.

Kl. 14,00: Generalforsamlingen fortsætter, hvorefter der aflægges besøg ved den kendte, nyanlagte kirkegård i Hillerød og ligeledes i Frederiksborg slotspark.

Carl Bay.

/ Volmer Rud Nielsen.

N.B. Bestillinger vedrørende værelser i forbindelse med årsmødet bedes sendt direkte til: Hotel „Leidersdorff“, Hillerød.

Foreningen for Kirkegårdskultur
Årsmøde

Nye medlemmer

Møre og Romsdal Landbrugsselskab, Molde, Norge.
Andøy kommune, Overberg, Norge.
Ullerup menighedsråd.
Kommunegartner Harry Larsen.

Kursusreferat

Svenska Eldbegängelseföreningen

afholdt i dagene 7.-13. marts i Sänga – Säby udenfor Stockholm et kursus i krematoriedrift.

I kurset var 40 deltagere, heraf 2 finner, 4 nordmænd, 1 dansker og resten svenskere.

Kurset blev ledet af direktør *Niels Grufman* og bergsinspektør *Kurt Jeanson*.

Gennem en lang række foredrag blev alle problemer indenfor krematoriedrift gennemgået og drøftet på en både klar og saglig måde.

Kurset var ualmindeligt godt organiseret og den teoretiske opbygning blev suppleret gennem ekskursioner til de nyeste krematorier i Stockholms opland, hvor man så hvor meget Sverige og Svenska Eldbegängelseföreningen gør for at udbygge de tekniske afdelinger med fremtiden for øje. Som eksempel kan nævnes Råcksta krematoriet, taget i brug 1964, hvor der er afsat plads til 200 kister, der alle kan opbevares i en temperatur fra + 5 til - 5 grader, samt diverse køleceller hvor temperaturen kan holdes på - 25 grader. Et virkeligt gennemført kursus som mange danskere (der beskæftiger sig med krematoriedrift) burde deltage i, når det bliver gentaget.

J.J.

Fra danske dagblade

30./12. Kalundborg Folkeblad: I forb. med udstykningsplan for Hjelmbæk-Svinninge er der afsat areal til udv. af kgd.

6./1. Frederiksborg Amts Avis: Ny urnekgd. på tidligere klitareal syd for Hornbæk kgd. bliver i foråret 1965 udført af anlægsgartnerfirmaet Brdr. Christensen, Humlebæk (haveark.: *Ole Nørgård*, Gentofte).

8./1. Fyns Tidende: Menighedsrådet i Vissenbjerg forhandler med kommunen om køb af jord til kirkegårdsudvidelse.

10./1. Fyns Stiftstidende: Forberedende arbejder er i gang på en del af Nyborg gamle Kirkegård, hvor der – især i området bag kapellet, afd. V. – ved regulering og træfældninger søges indvundet kistegravlejer.

16./1. Frederiksborg Amts Avis: Helsingørskommune overvejer i forb. med udstykning af præstegårdsjorden at afsætte passende arealer til udvidelse af kgd.

21./1. Sønderjyden: Sønderborg byråd overvejer planlægning af ny kirkegård. Der er i byplanen afsat areal ved Kærvej.

1./2. Vestkysten: Menighedsrådet i Agerbæk har foranstaltet en udvidelse af kirkegården med ca. 50 % areal. Den er foregået i østlig retning; der er anlagt plæner og indrettet små gravgårde.

2./2. Skive Folkeblad: Menighedsrådet for Fiskbæk sogn har købt jordareal til kirkegårdsudvidelse, der inclusive nyt ligkapel er beregnet til 92.000 kr.

4./2. Frederiksbergbladet: Kommunens arkitekt- og ingeniøraftdeling har fornylig udarbejdet projekt til – på Frederiksberg ældre kgd. – at indrette tidssvarende folkerumsbygning indeholdende spiserum, køkken, omklædningsrum, vaske- og tørrerum. Udgifterne, der beløber sig til 218.000 kr. afholdes af begravelsesvæsenets midler.

12./2. Frederiksborg Amts Avis: Menighedsrådet i Ganløse henstiller til sognerådet, at en påtænkt udvidelse af kirkegården ikke sker ved nyetablering i byens periferi, men som en udvidelse af den bestående gamle kirkegd. sådan som planlagt efter den nu vedtagne dispositionsplan.

4./3. Aarhus Stiftstidende: Til en nødvendig udvidelse af kirkegården i Sønder Tranders forhandler menighedsrådet om køb af ca. 1 td. land jord mellem kirken og Aalborg-Hadsund landevej. Købesummen bliver ca. 15.000 kr.

13./3. Horsens Folkeblad: Forslag til en midlertidig udvidelse af Juelsminde kirkegård – overslagsmæssig anlægssum 33.000 kr. – er indsendt til godkendelse i ministeriet. Vedrørende det store udvidelsesprojekt skal der være endnu en forhandling før sagen sendes til ministeriet til godkendelse (havearkitekt: insp. V. Rud Nielsen, Horsens).

13./3. Sjællands Tidende: Planerne om kirkegårdsudvidelsen i Fuglebjerg er nu så vidt fremskredne at planering, afsætning og dræning agtes påbegyndt foråret 1965.

17./3. Fyens Stiftstidende: Udbedring af pladsen foran Middelfart kirke kan nu påbegyndes, idet der hertil kan medgå brosten fra Havnegade.

19./3. Holstebro Dagblad: Lån på 2,3 mil. til ny kirkegård ved Gullestrupvej i Herning (overslagssum 1,7 mill. kr.). (Der blev i efteråret 1964 udskrevet konkurrence om kirkegårdsprojekt, resultatet blev omtalt i V.K., bind 21, nr. 12).

19./3. Sjællands Tidende: Forhandlinger om ny kirkegård til Sct. Miksels sogn i Slagelse indledes snarest. Såvidt mulig vil man dog forinden have omlægnings- og restaureringsarbejderne på den gamle kirkegård afsluttet. Disse ventes ialt at komme op på 125.000 kr.

19./3. Aktuelt: Taksterne for renholdelse, grandækning m. v. på Vejle kgd. hæves med 20 % fra 1./4. Den projekterede krematoriebygning vil blive udbudt i beg. af april 1965.

25./3. Randers Amtsavis: Vivild kgd. skal nu udvides. Samtidig skal der opføres tilbygning ved kirken.

16./4. Amagerbladet: Kirkegården ved Tårnby kirke skal udvides.

17./4. Viborg Stifts Folkeblad: Kommunegaranti for et lån på 40.000 kr. til udvidelse af Fiskbæk kirkegård imødekommet.

27./4. Ringkøbing Amts Dagblad: Assing kgd. påbegyndes udvidet med 4.000 m² og bliver herefter på ialt 16.000 m².

1./5. Silkeborg Avis: En påkrævet snarlig udv. af Ry kgd. blev drøftet på provstesynet i april.

5./5. Dannevirke, Haderslev: Projekt til påkrævet udvidelse af Hammelev kgd. på ca. 1 tdl. er udarbejdet og indsendt til kirkeministeriet.

15./12. Haugesund Avis: Projekt til udvidelse af Tyssedal kgd. samt til parkanlæg rundt om kirken til en samlet anlægssum af 86.000 kr.

19./12. Varden: Kragerø og Skåtøy kirkegårde drænes for 100.000 kr.

8./1. Harstad Tidende: Tofta kgd. samt to gamle kirkegårde på Trondenes, Norland overvejes nedlagt som begravelsesplads, samtidig søges ny kirkegård udlagt i Ervik.

8./1. Tiden: Regulering af kirkegården i Øyestad til ialt 44.000 kr.

25./1. Roglands Avis: De fleste begravelser i Stavanger vil finde sted på Tjensvoll kgd. Ny centralkgd. nord for Eiganes må planlægges.

2./2. Stiftstidende: Hamar kgd. påtænkes udvidet i forb. med vejregulering.

12./2. Varingen: Hakadal kgd. påtænkes udvidet.

13./2. Østfold-Posten: Dræningsarbejder på Hafslund kgd. igangsat.

13./2. Drammens Tidende: Arbejdet på ny kgd. i Kongsberg må startes til efteråret.

20./2. Christianssands Tidende: kgd.udv. i Kristianssand på ca. 1 td. land.

22./2. Akershus Arbejderblad: Havearkitekt *Laila Rainola* udarbejder detailprojekt til omlægning og udvidelse af Stalberghagen kgd.

Fra norske dagblade

- 24./2. Øvre Smålenene: Haveark. Grindaker og Gabrielsen udarbejder detailprojekt til udv. af Eidsberg kgd.
- 25./2. Sarpen: Sct. Olavs gravlund skal udvides over en 7-årig periode for ca. 250.000 kr. (bygartner *Skinnaro*).
- 27./2. Harstad Tidende: Ibestad kgd. udv. i flere etaper (indeværende år 8.000 kr.), samtidig ønskes den eksisterende kgd. sat i sømmelig stand.
- 8./3. Vestfold Fremtid: Sandar nye kgd. påtænkes udv.
- 10./3. Nordlandsposten: Til vedligeholdelse og drift af Arendal kgd. bevilges årlig 88.000 kr. Kirkegården er meget velholdt og nævnes af kirkegårds konsulent, haveark. *Karen Reistad*, Norge, som et efterfølgelsesværdigt eksempel.
- 13./3. Frederiksstad Blad: Kirkegården på Hvaler udvides.
- 20./3. Nordlands Framtid: Reipå kirkegård skal udbedres og drænes. Halså skal have ny kirkegård, der er under projektering.
- 22./3. Frederiksstad Blad: Vejskråningerne udfor Hvaler kgd. beplantes for 4.000 kr.
- 22./3. Vestfold: N. Råel kgd. anlægges og skal kunne dække behovet de nærmeste 20-25 år.
- 6./4. Nordlys: Flesnes kirkegård udvides med 1500 m² (havearkitekt Kari Dølhen Hill).
- 6./4. Lindenes: Holum kgd. reguleres for 52.000 kr.
- 7./4. Harstad Tidende: Setermoen kgd. udvides med 2817 m².
- 14./4. Haugesund Dagblad: Lykling kgd. udvides for 120.000 kr.
- 27./4. Østlendingen: Planer om udvidelse af Løten kirkegård.
- 27./4. Senjens Blad: Vangsvik-området får ny kgd. udlagt ved Lensvik i Laksefjord.

Om frihedskæmpergrave

I 1963 blev der fra „Udvalget til registrering af frihedskæmperes og allieredes grave og mindesmærker 1940-45“ tilskrevet alle Danmarks kirkegårdsstyrelser forespørgsler om hvorvidt der på kirkegårdene fandtes grave eller mindesmærker fra frihedskampen.

Alle oplysninger herfra blev tilsendt kirkeministeriet.

I februar 1965 udsendte kirkeministeriet skrivelser til alle de kirkegårde, hvorpå der var registreret grave eller mindesmærker over frihedskampens ofre. Kirkeministeriet opfordrede de pågældende styrelser til at drage omsorg for at gravene, om ønsket af de pårørende, opretholdes og vedligeholdes.

Mange styrelser har svaret bekræftende og gennem pressen givet udtryk for stor velvilje. En del (f. eks. på Middelfart kgd.) har overvejet at gå et skridt videre og tilbyde at vedligeholde gravsteder, hvori KZ-fanger o. a., hvis død direkte eller indirekte skyldes frihedskampen, er begravede.

Om tyske krigsgrave

Den 19. marts 65 tog venstremændene *K. Damsgård* og *Skov Thulesen* i folketingets spørgetime anledning til en aktion mod flytningen af de tyske krigsgrave fra hele landet til en snes centrale kirkegårde. Begge fandt, at flytning af sådanne grave ikke bør ske mod menighedsrådenes ønsker, og absolut ikke i tilfælde, hvor pårørende ønsker gravene urørte. Kirkeminister *Bodil Koch* henviste til den dansk-tyske regeringsoverenskomst, der ikke levner mulighed for dispensationer. Danmark er i øvrigt det sidste tidligere tysk-besatte land, hvor en sådan flytning sker.

Ombudsmanden har givet kirkeministeren ret i, at overenskomsten må følges.

Mange notitser, læserbreve og kroniker har i de sidste måneder behandlet spørgsmålet.

Anledningen er den, at den tyske organisation til flytning og sammenlægning af gravene, „Kriegsgräberfürsorge“ påtænker at træde i aktion i det kommende år (20-året for de pågældende begravelser).

„Politikens“ kronik 20./3. og 31./3.-65 af højesteretssagfører *Ove Rasmussen* samt svar herpå i „Politiken“ 26./3. fra kirkeministeren angiver i det store og hele henholdvis menigmands og øvrighedens syn på sagen.

„Havekunst“, 46. årg. nr. 1 1965 side 1-15: gennemgang af den i efteråret afholdte konkurrence om ny kirkegård i Herning.

Professor *G. Georgsen*, der var medlem af dommerkomiteen viderebringer på side 12-14 sine refleksioner angående konkurrencens resultat.

Prof. *G. Georgsens* analyse er af meget høj kvalitet og må ses i sammenhæng med de tanker, som haveark. *G. N. Brandt* nedfældede i 1922 (Arkitekten, hefte 5 og 6, der er bragt i „Havekunst“ 1965 nr. 1 tillægs-side 2) samt *G. Georgsens* analyse af kirkegårds konkurrencerne i Næstved, Ørebro og Lyngby-Tårnbæk (Havekunst årg. 1953) samt *G. Georgsens* artikel i „Havekunst“ 1957 nr. 2.

Hvornår vil blomsten af den moderne nordiske kirkegård folde sig ud? „Havekunst“ 1965 nr. 1 slutter (side 15-20) med en meget interessant analyse af de europæiske gravformers udvikling (haveark., prof. *C. Th. Sørensen*).

„Stenhuggertidende“, marts 1965.

Art. om fagets uddannelsessystem. Merafgift, Dråber fra buketter, overenskomst.

En artikel under overskriften „Utraditionelt forslag til kirkegårdsanlæg“ (af *Ole Fink Jensen*) omhandler kirkegårds konkurrencen i Herning og slutter med flg.:

„Jeg synes det ville være gavnligt, hvis der kunne komme en debat igang om det betimelige i kirkegårdsplanlægning, eller i modsat fald hvorfor man er imod en sådan planlægning, eller om man kunne tænke sig en planlægning under ganske bestemte former, f. eks. ved ændret sammensætning af de råd og forsamlinger, som har den afgørende indflydelse på de respektive kirkegårdes politik. Jeg vil åbne debatten med flg. spørgsmål: „Skal vore kirkegårde være folkeparker, ligmarker eller monumentophobninger?“ Ordet er Deres!

„Deutsche Gartenarchitektur“: Indeholder vigtige artikler om kirkegårde, deres planlægning og drift.

Menighedsrådenes Blad, nr. 4, april 1965.

Udmærket art. af kirkegårdsinspektør *Hans Rønø*: „Kirkegården er ikke nogen park“.

Med udgangspunkt i artikel af provst *Orla Christensen* i menighedsrådenes blad okt. 1964 imødegår *Hans Rønø* dennes synspunkt ang. det ønskelige i at udforme kirkegårdene som parker således at de derved kan komme til at dække en del af publikums rekreative behov.

Hans Rønø påviser, at en kirkegård ikke er nogen park og derfor heller ikke skal ligne en sådan – henviser sluttelig til provst *J. Exners* enestående værk fra 1961: Den danske kirkegård og dens problemer.

Kirkeministeriets skrivelse 18./4. 61 (til stiftsøvrigheden over Ribe stift) ang. et menighedsråds overtagelse af vedligeholdelsen af et gravsted m.m.

Af den med stiftsøvrighedens skrivelse af 31. januar 1961 hertil tilbagefulgte sag fremgår det, at fhv. gårdejer *Peder Pedersen*, der er afgået ved døden den 8. november 1959, i et den 3. februar 1958 oprettet testamente har bestemt, at der til vedligeholdelse af hans og hans hustrus

Fra tidsskrifterne

Resolutioner

(fortsat fra bind 21, nr. 11)

gravsted på A. kirkegård i én periode (30 år) skal hensættes 1.000 kr. I henhold hertil har arvingerne i boet efter den pågældende til stiftsøvrigheden indbetalt 1.000 kr. til det anførte formål.

I denne anledning har A. menighedsråd over for stiftsøvrigheden givet udtryk for sin forbavselse over, at der ikke af arvingerne eller deres sagfører er rettet forespørgsel til menighedsrådet med hensyn til, om rådet er villigt til at overtage vedligeholdelsen af det omhandlede gravsted. Samtidig har menighedsrådet udtalt, at det ikke er uvilligt til at overtage vedligeholdelsespligten vedrørende gravstedet, dersom det til stiftsøvrigheden indbetalt beløb sættes i et lokalt pengeinstitut.

Således foranlediget skal man meddele til efterretning og videre bekendtgørelse, at menighedsrådet i henhold til den for A. kirkegård gældende vedtægt har *pligt* til på kirkens vegne at overtage den almindelige vedligeholdelse af det omhandlede gravsted for den i vedtægten anførte betaling, der – jfr. vedtægtens § 24 – ligger langt under, hvad der i det foreliggende tilfælde faktisk er betalt.

Endvidere bemærkes, at dersom det nævnte beløb på 1.000 kr. var blevet betalt til menighedsrådet, ville rådet i henhold til den kirkelige lovgivning have haft pligt til at indbetale beløbet til forvaltning blandt stiftsmidlerne, jfr. bekendtgørelse af 23. september 1947 af lov om kirkers bestyrelse m. m. § 5 og kgl. anordning af 20. april 1953, § 23, stk. 2. Menighedsrådet kan herefter ikke med føje beklage sig over, at indbetalingen til stiftsmidlerne af det pågældende beløb er sket direkte fra dødsboet, og heller ikke over, at indbetalingen er sket uden forudgående forhandling med menighedsrådet, der på ingen måde ville have været berettiget til at knytte betingelser til overtagelse af gravstedets vedligeholdelse, f. eks. – som det synes at være menighedsrådets tanke – at kapitalen anbringes i et lokalt pengeinstitut.

— — —

Med hensyn til de i ministeriets nævnte skrivelse af 16. december 1958 omhandlede andre kapitaler, der er hensat i lokale pengeinstitutter til vedligeholdelse af bestemte gravsteder på A. kirkegård, skal man derhos bemærke, at ministeriet fremdeles må forlange, at vedligeholdelseskapitaler, der er tillagt kirken som vederlag for overtagelsen af vedligeholdelsen af bestemte gravsteder, i overensstemmelse med gældende bestemmelser indbetales til stiftsmidlerne, medmindre der i ganske særlige tilfælde af ministeriet meddeles dispensation, jfr. ovenfor.

Kirkeministeriets cirkl. 18./5. 61 (til biskopperne) om *udfærdigelse af dødsattester*.

Dødsattester efter folkekirkens ministerialbøger, herunder blå attester til offentlig brug, vil fremtidig være at udfærdige på attestblanketter svarende til den som bilag til nærværende cirkulære aftrykte formular.

Blanketterne skal være af format A 5 (148 × 210 mm), jfr. undervisningsministeriets bekendtgørelse af 5. juli 1949 § 3, og må ikke forsynes med billeder eller nogen anden form for udsmykning.

Om udstedelse af dødsattester gælder iøvrigt følgende bestemmelser:

Rubrikken til angivelse af afdødes familienavn udfyldes for kvinder, der ved deres død tidligere havde været gift, med det ved ægteskabet erhvervede familienavn samt ordet „født“ efterfulgt af pigenavnet. I tilfælde, hvor afdøde ifølge øvrighedsbevis eller anmeldelse til folkeregistret førte sit pigenavn, anføres alene dette navn som familienavn.

I rubrikken til angivelse af afdødes stilling og bopæl anføres den pågældendes borgerlige stilling (erhverv) og ægteskabelige stilling (ugift, gift med, separeret eller skilt fra, enkemand eller enke efter) samt i tilfælde, hvor afdøde ved sin død var eller tidligere havde været gift, ægtefællens stilling og fulde navn. For ugifte personer under 18 år anføres eventuel stillingsbetegnelse samt: „Søn/datter af“ og forældrenes (adoptivforældrenes) stilling og fulde navne. Endvidere anføres afdødes bopæl, beteg-

net på landet ved by, sogn, herred og amt og i købstæder købstaden, gaden og husnummeret.

Dødsstedet anføres, hvis det er beliggende på landet, ved angivelse af by, sogn, herred og amt; er dødsstedet beliggende i en købstad, anføres købstaden og – hvis der er flere sogne i købstaden – sognet. Er dødsfaldet indtruffet på et hospital, i hvis *autoriserede* ministerialbøger dødsfaldet efter gældende regler er indført med nr., anføres dødsstedet alene ved angivelse af hospitalets navn og beliggenhed, f. eks. således: Rigshospitalet, København; Fødselsanstalten i Jylland, Århus. I tilfælde, hvor dødsfaldet er indtruffet i *København, Frederiksberg* eller *Gentofte*, og hvor dødsfaldet efter de herom gældende regler ikke er tilført ministerialbøgerne for det sogn, hvori dødsfaldet er indtruffet, anføres dødsstedet ved angivelse af by, gade og husnummer eller – hvis dødsfaldet er indtruffet på et hospital – hospitalets navn og beliggenhed, hvorhos der i parantes tilføjes oplysning om, i hvilket sogns ministerialbøger dødsfaldet er indført med nr., f. eks. således: (Tilført ministerialbøgerne for Vigerslev sogn i København). Er dødsfaldet på sædvanlig måde tilført ministerialbøgerne for det sogn, hvori dødsfaldet er indtruffet, anføres dødsstedet ved angivelse af sædvanlig betegnelse for sognet m. m.

I den til oplysning om jordpåkastelsen beregnede rubrik anføres alene år og dag for jordpåkastelsen. Har jordpåkastelse ikke fundet sted, udfyldes rubrikken ikke, men kan om ønskes forsynes med et diagonalkryds.

Der må ikke foretages retelser i eller tilføjelser til blanketens trykte tekst. Efter begæring vil der som hidtil kunne udstedes fuldstændige udskrifter af ministerialbøgerse.

I *de sønderjyske landsdele* udstedes dødsattester som hidtil af vedkommende personregisterfører.

Det tilføjes, at ministeriet intet har at erindre imod, at de hos ministerialbøgerne beroende beholdninger af de hidtil anvendte blanketter til dødsattester opbruges, forinden de i nærværende cirkulære foreskrevne nye blanketter anskaffes. Fra 1. april 1962 må dog alene de nye blanketter anvendes.

Det fornødne antal eksemplarer af nærværende cirkulære vedlægges til fordeling blandt stiftets præster, kordegne og kirkebylærere.

Bilag.

Den danske Folkekirke

Dødsattest

Familienavn:	
Fornavne:	
Stilling og bopæl:	
Dødsår og -dag:	
Dødssted:	
År og dag for jordpåkastelsen:	

Overensstemmelsen med ministerialbogen bevidnes.

_____, den _____

Embedsstempel eller segl.

Præstens navn.

Foreningen for kirkegårdskultur

Kontor: Silkeborgvej 23, Horsens. Postkonto: 11915, Horsens

Formand: Domprovst Carl Bay, Ålborg. Telf. 2 23 58.

Næstformand: Borgmester Ove Hansen, MF. Ballerup.

Sekretær og kasserer: Kirkegårdsinspektør V. Rud Nielsen, Horsens.

Fra ovennævnte kontor forhandles:

Kirkegårdsprotokoller, pr. stk. kr. 110,00.

    samme med legatgravstedsregister kr. 120,00.

Gravstedsbreve, pr. stk. kr. 0,25, pr. 100 stk. kr. 20,00.

Vedtægt for kirkegårde, pr. stk. kr. 3,00.

Småskrift nr. 10: Den kgl. anordning om kirkegårde, kr. 1,00.

Småskrift nr. 7: Om kirkeklokkers behandling og vedligeholdelse, kr. 0,25.

Tholle: Vandkummer, kr. 2,00.

Tidsskriftet *Vore Kirkegårde*: 1928/29 kr. 10,00, 1929/30 kr. 10,00, 1930/31 kr. 10,00, 1931/32 kr. 10,00, 1932/33 kr. 10,00, 1933/34 kr. 10,00, 1936/38 kr. 10,00, 1947/50 kr. 10,00, 1950/53 kr. 10,00, 1953/56 kr. 15,00, 1956/59 kr. 20,00.

Enkelte hefter af løbende årgang pr. stk. kr. 3,00.

Register til *Vore Kirkegårde* bind I-XVI kr. 2,00.

Ved indmeldelse i Foreningen for kirkegårdskultur modtager medlemmerne tidsskriftet gratis.

Vore Kirkegårde

Redaktør: Havearkitekt m.d.h. Torben Michelsen, Sorø.

Redaktionsudvalg: Domprovst Carl Bay, provst J. Exner, stenhuggermester Leo Rosendal, trädgårdsarkitekt G. V. Walberg, kirkegårdsinspektør Jørgen Jørgensen og havearkitekt Johannes Tholle.

Redaktion: Akademihaven, Sorø, Telf. (03) 635 16 53.

Ekspedition: Silkeborgvej 23, Horsens, giro 11915.

Abonnement: Medlemmer af Foreningen for Kirkegårdskultur får gratis tidsskriftet, der udkommer med 4 hefter om året. Enkelthefter sælges for kr. 3,00 pr. stk.

Henvendelse: Silkeborgvej 23, Horsens.

Adresseforandringer bedes altid anmeldt til posthuset. Skulle bladet udeblive, bedes man klage til nærmeste postkontor.

Annoncer tegnes hos redaktøren og i ekspeditionen eller hos E. N. Nielsen, Alholmsvej 9¹, Valby.

Annoncetakst: $\frac{1}{32}$ side kr. 15,—, $\frac{1}{16}$ kr. 26,—, $\frac{1}{8}$ kr. 40,—, $\frac{1}{4}$ kr. 70,—, $\frac{1}{2}$ kr. 135,— og $\frac{1}{1}$ kr. 250,—; 10 pct. rabat for 4 gange og 25 pct. rabat for 12 gange.

MEMLEM AF
FORENINGEN AF DANSKE
UGEBLADE, FAGBLADE OG TIDSSKRIFTER

Vore Kirkegårde leveres iflg. aftale obligatorisk til medlemmer af Foreningen af kirkegårdsinspektører, gravere og gartnere ved kirkegårde i Danmark og medlemmer af Østifternes Sten- og Billedhuggerforening, Stenhuggerlauget i København samt Stenhuggermesterforeningen i Jylland og Stenindustriens Arbejdsgiverforening på Bornholm. Endvidere vederlagsfrit til kirkeministeriet, landets stiftsøvrigheder, de kgl. bygningsinspektører samt provsterne.

INDHOLDSFORTEGNELSE

TILLÆG
til Vore Kirkegårde
bind 22 . nr. 2

		TILLÆGET:	
Joost Dahlerup: Lyø kirkegård . . .	s. 9	Årsmøde og bestyrelsesmøde	s. 9
O. Råhaug-Askegård: Aktuelle problemer på de fynske landsbykirkegårde	s. 12	Årsregnskab	s. 12
J. Exner: De gamle stengårder — og vort ansvar for dem	s. 15	Fra danske dagblade	s. 12
Torben Michelsen: Træerne på landsbykirkegårdene	s. 18	Fra svenske dagblade	s. 13
		Fra finske dagblade	s. 13
		Fra norske dagblade	s. 13
		Om frihedskæmpergrave	s. 14
		Solbjerg kirkegård 100 år	s. 14
		Fra tidsskrifterne	s. 14
		Dansk Ligbrændingsforenings årsskrift	s. 15
		Vore Kirkegårde	s. 16

Bestyrelsesmøde onsdag d. 9. juni 1965 på hotel „Leidersdorff“, Hillerød.

Fraværende var næstformanden, borgmester Ove Hansen, der først kunne møde til generalforsamlingen næste dag, professor Sven-Ingvar Andersson, stenhuggermester Max Brinkløv, Østifternes Stenhuggermesterforening, der havde bedt stenhuggermester Knudsen, Roskilde, møde i stedet, amrådsmedlem Jens Hansen, der var forhindret af møde andetsteds, og havearkitekt Johannes Tholle, der havde sendt afbud på grund af sygdom.

Formanden, domprovst Bay, bød særlig velkommen til de nye bestyrelsesmedlemmer, læge Erik Haugaard, repræsenterende Dansk Ligbrændingsforening, og graver Knud Norlyk, repræsenterende landsbygraverne.

1. Gennemgang af generalforsamlingens dagsorden.

Det vedtoges fra bestyrelsens side at foreslå inspektør Ørsted, Holbæk som dirigent.

Formanden gennemgik sin beretning, der godkendtes.

„Vore Kirkegårde“s nye redaktør, akademigartner Torben Michelsen, Sorø, var kommet til stede, og formanden udtalte sin glæde over bladets nye ansigt. I tilknytning hertil redegjorde Torben Michelsen for sine planer i den kommende tid. Han havde tænkt sig en række særnumre, det første med landsbykirkegården som emne.

På formandens forslag tiltrådte bestyrelsen, at redaktionsudvalget på generalforsamlingen foresloges nedlagt, da det i praksis havde vist sig overflødig.

De på valg værende 5 bestyrelsesmedlemmer var villige til genvalg. De reviderede regnskaber for 1964/65 og de udarbejdede budgetter for 1965/66 godkendtes.

Dr. Haugaard spurgte, om Dansk Ligbrændingsforening ikke ydede foreningen et tilskud, hvad sekretæren, inspektør Rud Nielsen, besvarede benægtende. Tværtimod havde foreningen opsagt sin løbende annonce. Dr. Haugaard lovede at søge et tilskud udvirket ved næste hovedbestyrelsesmøde i D. L. Provst Exner udtalte, at ligbrændingsforeningen ikke måtte forvente, at „Vore Kirkegårde“ derfor ville drive agitation for ligbrænding, men at bladet på den anden side gerne ville være neutralt oplysende på området, hvad dr. Haugaard helt var indforstået med, så meget mere som ligbrændingsforeningen havde sit eget årsskrift.

Til næste års mødested valgtes Viborg stift, og på formandens forslag vedtoges det at holde mødet i Fjaltring ved vestkysten.

2. Beretning fra Fællesrådet for Havekultur og Landskabspleje.

Inspektør Hans Rønø, der sammen med havearkitekt Tholle repræsenterede foreningen i rådet, meddelte, at han var blevet valgt til rå-

Foreningen for kirkegårdskultur

Årsmøde og bestyrelsesmøde i Hillerød

Referat:

Kirkegårdsinspektør Hans Rønø

dets formand. Som sådan havde han i Menighedsrådenes Blad skrevet en indsigelse imod en artikel af provst Orla Christiansen, hvori denne havde anbefalet at give kirkegårde et parkmæssigt præg, og Rønø havde derved haft mulighed for at erindre om provst Exners bog.

Fællesrådet havde i årenes løb udgivet ialt 9 faglige skrifter, og det var blevet overdraget Rønø at skrive nr. 10, der skulle handle om kirkegårde og udkomme inden udløbet af 1965.

Det vedtoges at forhøje foreningens årlige tilskud til fællesrådet, der uforandret gennem 24 år havde været 100 kr., til 200 kr. fra indeværende år at regne. Tilskuddet kunne udredes af forlagets kasse.

Sekretæren lovede fremtidig på listen over bestyrelsesmedlemmer, redaktør og revisorer tillige at meddele navnene på foreningens repræsentanter i „Fællesrådet for havekultur og landskabspleje“.

3. Eventuelt.

Det vedtoges at sende Johannes Tholle en telegrafisk hilsen fra mødet med ønske om god bedring.

Årsmøde torsdag den 10. juni 1965 i Hillerød.

Dagen indledtes med morgensang kl. 9 i Frederiksborg slotskirke, hvor sognepræst Juul hilste mødets deltagere og fortalte om slotssognet og kirken.

Kl. 10 samledes man til generalforsamling på hotel „Leidersdorf“.

Formanden, domprovst Bay, bød velkommen til medlemmerne i almindelighed og gæsterne i særdeleshed: Provst Vedel, Farum, sognepræst Juul, Hillerød, redaktør Børgesen, der repræsenterede kirkegårdsbestyrelsen, kirkegårdsinspektør Blomberg, Hillerød, samt repræsentanterne for Frederiksborg Amts Avis og Aktuelt.

Der forelå hilsen med afbud fra kirkegårds konsulent Karen Reistad, Norge.

Inspektør Ørsted, Holbæk, valgtes til dirigent.

Formanden indledte sin beretning med at mindes foreningens mangeårige bestyrelsesmedlem, arkitekt Marius Pedersen, Holbæk, der nylig var afgået ved døden.

I anledning af provstesynene havde foreningen tilstillet samtlige provster en skrivelse med prøvetryk af foreningens protokol, samt et eksemplar af Exners bog.

Foreningens medlemstal:

Menighedsråd	1965: 168,	mod 1964: 163
Eks. „Vore Kirkegårde“	- : 301,	- - : 306
Foreninger	- : 17,	- - : 24
Eks. „Vore Kirkegårde“	- : 33,	- - : 46
Personlige medlemmer	- : 440,	- - : 466
heraf udenlandske	- : 101,	- - : 98

„Vore Kirkegårde“ var i årets løb udsendt med 4 hefter, og trykt i et gennemsnitligt oplag på 1150 eksemplarer.

Tidsskriftet havde haft et samlet sideantal på:

1965: 40 siders hovedhæfte og 32 siders tillæg

1964: 32 siders hovedhæfte og 36 siders tillæg

1963: 32 siders hovedhæfte og 32 siders tillæg

Friksemplarer var som i tidligere år sendt til provsterne, ministerierne, stiftsoverighederne, de kgl. bygningsinspektører og nogle inden- og udenlandske tidsskrifter.

„Vore Kirkegårde“s redaktør gennem 38 år, havearkitekt Johannes Tholle, havde af helbredsmæssige grunde trukket sig tilbage, og som hans efterfølger var valgt akademigartner Torben Michelsen, Sorø. Foreningen skyldte Johannes Tholle stor tak for hans dygtige arbejde med bladet gennem de mange år. Den nye redaktør havde udsendt sit første nummer, der lovede godt for fremtiden.

Fra kirkeministeriet var som i foregående år modtaget 2000 kr. i tilskud og fra landbrugslotteriets overskud gennem landbrugsministeriet 1000 kr., et beløb, som formanden ville forsøge at få hævet til 1500 kr. næste år.

Om foreningens kirkegårdsprotokol udtalte formanden:

Vor protokol opfylder som bekendt alle kravene i den kgl. anordning til en sådan. Salget har i det forløbne år ikke været så stort som tidligere. Der er ekspederet ialt 60 eksemplarer – og nedgangen skyldes formentlig, at markedets behov tildels må være dækket ind efter det store op-sving i salget for ca. 10 år siden, da den nugældende kgl. anordning bestemte, at der skulle findes to protokoller ved hver kirkegård.

Formanden udtalte videre:

I vor forenings tidsskrift har der i det forløbne år været anført en lille notits om kirkegårdsprotokoller i forhold til kartoteker.

Notitsen er et uddrag af en skrivelse fra kirkeministeriet til stiftsøvrighederne med besvarelse af et spørgsmål om, hvorvidt der kan anvendes kartoteker i stedet for kirkegårdsprotokoller, og ministeriets svar konkluderer i, at man *ikke* kan bifalde, at der anskaffes dobbelt kartotek til afløsning af kirkegårdsprotokollerne, ligesom ministeriet *ikke* finder, at der for tiden kan fremsættes forslag til ændring af denne bestemmelse. Selv om sagen blev et par år gammel, inden den blev publiceret i vor forenings blad, skal den dog herfra følges op med en klar tilkendegivelse af, at vor forening står fuldstændig bag ministeriets afgørelse. Selv om vi er klar over, at der ved nogle købstadskirkegårde allerede var indrettet kartoteker i stedet for protokoller, forinden den omtalte bestemmelse blev givet fra ministeriet, vil vi finde, at det ville have været endog meget risikabelt, om man ved de mindre kirkegårde, hvor kontorforholdene er primitive og personalet lægfolk, om man her havde fået indført kartotekskort, der i mere eller mindre ukyndige hænder ville have været i stor fare for at kunne bortkomme eller på anden måde forårsage, at fortegnelsen over kirkegårdens begravede ville blive inintakt, – og ministeriets skrivelse burde såvidt publiceres i et betydeligt større omfang, end tilfældet indtil nu har været.

Formanden fortsatte sin beretning med at erindre om kirkeministeriets cirkulære vedr. gamle stendiger og ligeledes det tidligere udsendte cirkulære om gamle træer på landsbykirkegårde, to cirkulærer, der helt lå på foreningens linje. Formanden udtrykte ligeledes sin tilfredshed med nogle gode kirkegårdsartikler i tidsskriftet Havekunst, bl. a. professor Georgsens kommentarer til kirkegårds konkurrencen i Herning, og udtalte sluttelig foreningens glæde over „Stenhuggertidende“s positive indstilling overfor kirkegårdsspørgsmål i almindelighed og F. f. K. i særdeleshed.

Formandens beretning blev eenstemmigt godkendt.

Da kassereren var forhindret i at være tilstede, forelagde inspektør Hans Rønø i hans sted de reviderede regnskaber for såvel foreningen som forlaget. De godkendtes eenstemmigt, og det samme var tilfældet med budgetterne for året 1965/66.

„Vore Kirkegårde“s nye redaktør redegjorde for sine planer med bladet, der ligeledes godkendtes.

På forslag af bestyrelsen vedtoges det at nedlægge redaktionsudvalget, hvilket ville medføre en vedtægtsændring: I § 6 bortfalder 3. pkt. i 1. stk. samt hele stk. 2.

Til bestyrelsen genvalgtes domprovst Carl Bay, inspektør Volmer Rud Nielsen, billedhugger Gunnar Hammerich og stenhuggermestrene Kaj W. Nielsen og Leo Rosendal.

Revisorerne blikkenslager Ejnar Jensen, Horsens, og stenhuggermester E. Kofoed, Aarhus, samt revisorsuppleanten: stenhuggermester N. P. Nielsen, Ringkøbing, genvalgtes ligeledes.

Til næste mødested valgtes Fjaltring i Viborg stift.

Under Eventuelt takkede blikkenslager Ejnar Jensen, Horsens, forret-

ningsudvalget, fordi man havde lovet mest mulig at skåne sekretæren, Rud Nielsen, der var hårdt spændt for med mange opgaver i forvejen, og udtalte desuden, at han var ked af, at „Vore Kirkegårde“ var så lidt kendt. Kunne der ikke gøres noget for at give bladet en større udbredelse?

I tilslutning hertil anbefalede stenhuggermester Leo Rosendal at bruge pressen mest muligt til publicering af stof fra vort område.

Dirigenten erklærede derefter generalforsamlingen for sluttet, hvorefter museumsinspektør, dr. phil. Otto Norn holdt foredrag om gravmæler i Danmark, ledsaget af lysbilleder. Efter en frokost på hotel „Leiderdorf“ sluttede årsmødet med et besøg på Hillerøds nyanlagte kirkegård (havearkitekt Sven Hansen) under ledelse af inspektør Blomberg.

Årsregnskab

1. april 1964—31. marts 1965

Indtægter:			Budget:	
Kassebeh. 1.-4.-1964			71,91	70,00
Kontinger	11.500,19	36,00	11.464,19	10.900,00
Tilskud:				
Kirkeministeriet	2.000,00			3.500,00
Landbrugslotteriet	1.000,00		3.000,00	
Renter			27,46	30,00
				<hr/> 14.500,00
Udgifter:				
Kontorudgifter	328,20	2.590,10	2.261,90	1.800,00
„Vore Kirkegårde“	4.286,04	12.145,27	7.859,23	8.100,00
Møder og foredrag			3.966,23	4.000,00
Diverse			348,80	300,00
Kassebeh. 31.-3.1965			127,40	300,00
Ialt		14.563,56	14.563,56	14.500,00

Horsens, d. 1. april 1965.

Volmer Rud Nielsen.

Regnskabet er revideret efter kassebog og kassebilag, kassebeholdningens tilstedeværelse er kontrolleret, og der har intet været at bemærke.

Horsens, d. 13. april 1965.

Ejnar Jensen.

Aarhus, d. 21. april 1965.

Erik Kofoed.

Fra danske dagblade

9./5. Vendsyssel Tidende: Lønstrup menighedsråd har købt 5700 kvadratmeter jord for 17.000 kr. til udvidelse af kirkegården.

15./5. Aarhus Stiftstidende: Ry sogneråd har godkendt at kommuneingeniøren påtager sig opmåling og nivellering af de arealer, der er påtænkt anvendt til kirkegårdsudvidelse ved Ry kirke, (efter ansøgning fra menighedsrådet). Kirkegårdsudvidelsen vil omfatte Fjeldstedhave og arealer af tilstødende privathaver.

5./6. Præstø Avis: Stege kirkegård skal udvides med 2760 kvadratmeter mod nordvest. Der skal indrettes både urne- og kistegrave.

6./6. Frederiksborg Amts Avis: Arkitekt *Georg Jensen* har udarbejdet projekt til urneafdeling på Lillerød kirkegård. Den samlede udgift er 25.265 kr.

9./6. Bornholmeren: Til udvidelse af Nøe kgd. ved inddragelse af sportsplads vest for nuv. kgd. kræves mindste 10.000 m³ fyld, da arealet ligger for lavt og sandstensklipper ligger nær overfladen.

10./6. Frederiksborg Amts Avis: Græsted kgd. bliver reguleret.

11./6. Frederiksborg Amts Avis: Til udførelse af arkitekt *Georg Jensens* forslag til urneafdeling på Lillerød kgd. er af kommunen bevilget 17.265 kr. (8.000 kr. mindre end ansøgt.)

12./6. Østsjællands Folkeblad: Udvidelse af Hylleholt kgd. forberedes.

16./6. Berlingske Tidende: Måløv gamle kirkegård er ved at være fuldt udnyttet. Kommunalbestyrelsen har derfor vedtaget, at 3 ha af Elmegårdens jorder udlægges som fremtidig kgd.

27./6. Frederiksborg Amts Avis: Udvidelse af Slangstrup kgd. er godkendt af det havekunstneriske udvalg ved Det kongelige Akademi for de

skønne Kunster og påbegyndes til efteråret. Der er kun ca. 30 gravsteder tilbage på den gamle kirkegård. Anlægssummen ca. trekvart million. Havearkitekt: *Svend Hansen*, Gentofte.

29./6. Aalborg Amtstidende: Ulstrup kirkegård overvejes udvidet.

30./6. Kalundborg Folkeblad: Svinninge menighedsråd overvejer udvidelse af kirkegården.

4./7. Viborg Stifts Folkeblad: Hørup sogns menighedsråd har købt 3 td. land til udv. af kgd.

2./7. Aktuelt: Stenløse kgd. skal udvides.

3./7. Fyns Tidende: Nødvendigt at udvide Langesø kirkegård.

6./7. Vejle Amts Folkeblad: I forbindelse med frilægning af Jellinge højene arbejdes der med udvidelse af Jellinge kirkegård. (havearkitekt J. Palle Schmidt.)

12./7. Kristeligt Dagblad: Strøby kirkegårds urneafdeling indrettes med halvdelen som anonym med fælles mindesmærke og resten som traditionel urnegravsafd.

30./7. Lolland-Falsters Folketidende: Stubbekøbing kgd. udvides.

10./8. Skanderborg Amts Avis. Kjællerup kgd. udvides med 3 td. land mod øst.

Sådan kan der også planlægges kirkegård!

Sjællands Tidende skriver 15./6.: Korsør menighedsråd behandlede i aftes forslag om opstilling af monument ved den nye urnehave på kirkegården. Jens Larsen foreslog en stor natursten, formanden N. A. Hønborg et solur, pastor Birke et trækors og A. Biehm et stenkort. Arne Christensen syntes et timeglas ville være et passende monument. Ved afstemning var der 8 stemmer for kors, 4 for natursten, 3 for solur og 1 for timeglas.

Ålga nye kirkegård blev indviet og taget i brug i sommer. Arbejdet med den nye kgd. påbegyndtes i 1963. Der er 600 alm. kistegravpladser og et noget større antal urnegårdspladser. Kirkegården ligger øst for den gamle kirkegård og har kostet ca. 170.000 kr. (havearkitekt *Samuel Kaldén*.)

Øster Ullerud nye kirkegård indviet i juni 1965. Den nye begravelsesplads omfatter godt 4.000 kvm. og rummer ca. 600 alm. kirkegårdspladser og 57 markerede urnegrave. Anlægsudgifter 62.000 kr (havearkitekt *Samuel Kaldén*, Karlstad.)

Der klages jævnlig i dagbladene over manglende vedligeholdelse af en del finske kirkegårde. Foranlediget af den øgede turiststrøm også til de finske kirkegårde opfordres der til øget økonomisk og personlig indsats.

5./5. Bergens Tidende: Kirkegårdene i Seim og Alversund skal udvides.
8./5. Romsdale Budstikke: For at opfylde lovens krav om at der skal være 1/2 gravplads pr. indbygger i et sogn må Søsnes kgd udvides med 215 gravpladser for 23.00 kr.

10./5. Eidsvold Blad: Til udvidelse af Råholt kgd. er købt areal på 7,8 dekar til 54.900 kr. 7 kr. pr. m².

11./5. Hamar Arbeiderblad: Velder kirkegård udvides og omlægges for 130.000 kr. havearkitekt: *Leila Reinola*.

12./5. Øvre Smålene: Skiptved kgd. udvides.

21./5. Larvik Morgenavis: Reguleringsplaner udarbejdes til Undersbo kirkegård.

29./5. Nordlands Framtid: Ny kirkegård ved Halså.

1./6. Østlendingen: Kirkegården på Rena udvides.

16./6. Gudbrandsdølen: Udv. af Vignes kgd. snart færdig. Omfatter ca. 2400 m² med 525 gravpladser. Overslag: 57.000 kr.

17./6. Drammens Tidende: Holmen gamle kgd. skal reguleres. Havearkitekt: *Karen Reistad*.

22./6. Østlendingen: Kgd. udv. i Grue.

Fra svenske dagblade

Fra finske dagblade

Fra norske dagblade

- 1./7. Sunnmøre Arbeideravis: Dele af Kaupang-området, (boplads fra forhistorisk tid) skal anvendes til stærkt tiltrængt kirkegårdsudvidelse v. Borgund kirke.
 2./7. Christianssands Tidende: Kirke med skovkirkegård skal placeres ved Torridal. Havearkitekt *Karen Reistad*.
 3./7. Sunnmøre Arbeideravis: Vatna kgd. udvides for 10.000 kr.
 12./7. Dagningen: Fåberg kgd. udvides. Haveark.: *Tor Breland*.
 16./7. Telemarks Arbeiderblad: Kragerø kgd. reguleres.

Om frihedskæmpergrave

Efter anmodning fra kirkeministeriet har Københavns magistrat indstillet til borgerrepræsentationen, at 90 frihedskæmperes grave på københavnske kirkegårde fredes. Fornyelsen af dem vil koste 22.000 kr. og vedligeholdelse 10.000 kr. årlig.

Solbjerg kirkegård 100 år

den 22. juli 1965

Dagen blev markeret ved opsætning af tavle med fortegnelse over de kendte navne på personer, der hviler på kirkegården. Endvidere holdt samtlige ansatte kaffebord med bestyrelsen i materialgården. Der uddeltes i samme anledning et legat på 500 kr. og et på 200 kr.

Fra tidsskrifterne

„Kunst und Stein“. Zürich, der udgives af den schweitsiske billed- og stenhuggerforening har i anledning af tidsskriftets 10 års jubilæum udgivet et særnummer med udmærkede artikler om planlægning og udførelse af moderne gravmonumenter. Særnummeret viser ligesom nr. 2 og 4 i illustrerede artikler hvilken rivende udvikling det schweitsiske billed- og stenhuggerfag er inde i – hvor store fremskridt der er sket i formgivningen og i den tekniske udførelse.

På de schweitsiske kirkegårde, hvor der er ret få servitutter, men rige traditioner har stenhuggerne mulighed for at udforme monumenterne i individuel harmoni med de omgivende elementer.

Ligeledes indeholder ovennævnte tidsskrifts numre meget værdifulde artikler om kirkegårdsanlæg.

I særnummeret (3) omtales en konkurrence om ny kirkegård ved Zürich. I nr. 4 omtales en konkurrence om ny kirkegård i Kusnach, og i nr. 2 en analyse over den schweitsiske kirkegårds status af havearkitekt E. Surbeck.

Artiklerne understreger det høje kulturelle stade den schweitsiske kirkegård står på og hvilke bestræbelser, der udfoldes for at højne det yderligere. Der udskrives årlig flere konkurrencer både om nye større kirkegårde og om mindre udvidelser og omlægninger.

Deltagerantallet (fra 20 til 50) er bemærkelsesværdig stort for landets størrelse. Konkurrenceresultaterne diskuteres livligt både i faglige kredse og i dagspressen.

Et af konkurrencernes største problemer i Schweiz kan vi nikke genkendende til: Dommernes vanskeligheder ved at tyde det indkomne materiale: 1. præmie bliver ofte givet til et „utraditionelt“, interessant forslag tegnet i en utydelig men smuk form, hvor det væsentlige i funktionen ikke kan tydes, mens andre forslag der er klare og tydelige fremstillet, funktionerne gennemarbejdede ikke opnår en tilsvarende placering fordi de derved overfladisk betragtet virker uspændende. (Jfr. „Kunst und Stein“ 65, nr. 3, side 26 og 27: 2. præmie projekt er absolut bedre end 1. præmieprojekt.)

„Deutsche Friedhofskultur“

Marts og maj nr. indeholder omtale af kirkegårdene i Essen og af den bemærkelsesværdige udstilling: „Friedhof und Grabmal“ i forbindelse med „Bundesgartenschau Essen 1965“.

Kirkegårdsudstillinger er blevet ret almindelige i Tyskland. Formålet er det at vise publikum de muligheder der findes for anlæg af nye gravsteder. En sådan udstilling må derfor ikke bedømmes som samlet komposition. Udstillingen må nødvendigvis fremtræde som en broget mangfoldighed af forskelligartede materialer og planter.

Hvert enkelt gravsted med monument må ses som en sluttet helhed. Set på denne måde er der meget at hente, også for fagfolk, – skønt nok ret lidt at overføre direkte.

„Granit“ der i majnummeret udkommer som uafhængigt tillæg til „Der Naturstein“ indeholder en god artikel „For og imod sargofag-liggestenen“. Spørgsmålet spiller hovedrollen i de sydeuropæiske og dele af midt-europas kirkegårdes udvikling. Skal størstedelen af de pågældende kirkegårde stadig være dækkede af store liggestene dækkende gravkamre og sargofager eller skal planterne brede sig?

„Steinmetz und Steinbildhauer“

Juni- og julinumre indeholder artikler i forbindelse med udstillingen „Friedhof und Grabmal“ Essen 1965, med analyse af udviklingen indenfor vor tids gravmæler.

„Ignis“ maj 1965. art. om Bremens meget smukke kirkegårde.

Særtryk af „Kyrvaktaren“ nr. 6-7 1965 8 sider.

„Minnesbilder från andra världskriget“.

Kirkegårdsinspektør Hilding Claesson. Lund ser tilbage til tiden omkring 1942-1960, da han var krigsgravinspektør ved den svenske forsvarstab. Artiklen giver et meget interessant indblik i forudsætningerne for de overvejelser, der blev gjort ved oprettelsen af en beredskabs-tjeneste, der stadig er opretholdt i Sverige. Artiklen bør læses af alle der berøres af det nu igen aktuelle problem om den endelige løsning af de tyske krigsgraves fremtid.

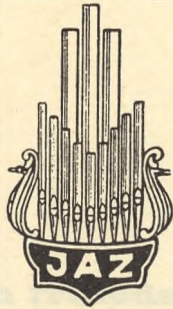
Året bragte Dansk Ligbrændingsforening de første katolske medlemmer, efter at det hellige officium i Rom havde udsendt en skrivelse til samtlige katolske biskopper om de ændrede signaler med hensyn til kremation. Her i landet har enhver katolsk præst nu besked om, at ligbrænding kan finde sted, så ethvert medlem af den katolske kirke i Danmark kan få bisættelse ordnet ved henvendelse til sin sognepræst. Bisættelsesritualet skal foregå i kirken eller hjemmet. Forhåbentlig vil tiden inden længe være moden til, at det tillades, at ceremonien også for katolikker foregår i et krematorium.

I Danmarks 27 krematorier fandt ialt 15.747 brændinger sted eller 33,6 pct. af samtlige døde. For København var procenten 71,0, på Frederiksberg 75,4. Ved udgangen af 1964 blev Gladsaxe krematorium taget i brug, og krematorier er under opførelse i Lyngby, Vejle og Viborg. Der arbejdes med krematorieplaner i Ballerup, Fredericia, Hillerød og Århus. Dans Ligbrændingsforening har et medlemsantal på 185.817. I 1964 blev 3.358 optaget som nye medlemmer.

Akademiets mindre guldmedalje for et krematorieprojekt blev vundet af arkitekt Fini Bolbroe. Ved en projektkonkurrence om et nyt kapelkrematorium med to sale på Aalborg østre kirkegård tildeltes 1. præmien på 12.000 kr. til arkitekt Logan Nørgaard, København. Projekterne er gengivet i årsskriftet med nærmere omtale. Årsskriftet bringer desuden en artikel af provst Orla Christiansen, Brøndbyøster: „Når landsogn bliver bysogn“, med en omtale af spørgsmålet om tilstrækkelig gravplads i en hastigt opvoksende kommune og om problemet jordfæstelse og kremation.

**Dansk
Ligbrændings-
forenings
årsskrift**

NYHED

DEREUX ORGLET

MED ELEKTROSTATISK LYDOVERFØRING

Med samme — endog noget bedre — akustiske egenskaber som et almindeligt pipeorgel.

Spiller altid rent og velstemt — konstant til enhver tid — uanset temperatur og fugtighedsgrad.

Særdeles solid konstruktion — fylder ikke ret meget — installeres nemt og hurtigt.

Et velbygget præcisionsinstrument med alle registermuligheder — godkendt af den katolske kirke i Tyskland, Frankrig, Belgien og Danmark.

Prisen er kun 1/5 af et tilsvarende pipeorgels.

Yderligere oplysninger sendes gerne uden forbindelse.

Rekvirer gratis brochure.

Har De problemer med visning af salmenumre o. a., viser vi Dem gerne Jäger's nye, patenterede projektor. Vi har også alt indenfor klokkespil m. m.

J. A. Zachariasen
ORGELBYGGERIET AARHUS
GRUNDLAGT 1830

Riisskov — telf. (061) 7 78 88

Vore Kirkegårde

Redaktør: Havearkitekt m.d.h. Torben Michelsen, Sorø.

Redaktion: Akademihaven, Sorø, Telf. (03) 635 16 53.

Ekspedition: Silkeborgvej 23, Horsens, giro 11915.

Abonnement: Medlemmer af Foreningen for Kirkegårdskultur får gratis tidsskriftet, der udkommer med 4 hefter om året. Enkelthefter sælges for kr. 3,00 pr. stk.

Henvendelse: Silkeborgvej 23, Horsens.

Adresseforandringer bedes altid anmeldt til posthuset. Skulle bladet udeblive, bedes man klage til nærmeste postkontor.

Annoncer tegnes hos redaktøren og i ekspeditionen.

Annoncetakst: $\frac{1}{32}$ side kr. 15,—, $\frac{1}{16}$ kr. 26,—, $\frac{1}{8}$ kr. 40,—, $\frac{1}{4}$ kr. 70,—, $\frac{1}{2}$ kr. 135,— og $\frac{1}{1}$ kr. 250,—; 10 pct. rabat for 4 gange og 25 pct. rabat for 12 gange.

MEMLEM AF
FORENINGEN AF DANSKE
UGEBLADE, FAGBLADE OG TIDSSKRIFTER

Vore Kirkegårde leveres iflg. aftale obligatorisk til medlemmer af Foreningen af kirkegårdsinspektører, gravere og gartnere ved kirkegårde i Danmark og medlemmer af Østifternes Sten- og Billedhuggerforening, Stenhuggerlauget i København samt Stenhuggermesterforeningen i Jylland og Stenindustriens Arbejdsgiverforening på Bornholm. Endvidere vederlagsfrit til kirkeministeriet, landets stiftsovrigheder, de kgl. bygningsinspektører samt provsterne.

INDHOLDSFORTEGNELSE

TILLÆG
til Vore Kirkegårde
bind 22 . nr. 3

TILLÆGET:	
Kirkegårdsinspektør, cand. hort. Jørgen Jørgensen:	Kirkegårdsinspektørstillingen ved Esbjerg kommune besat ..... s. 18
Solbjerg kirkegård gennem 100 år ..... s. 21	Nye medlemmer ..... s. 19
	Dødsfald ..... s. 19
	25 års jubilæum ..... s. 19
	Om tyske flygtningegrave i Danmark ..... s. 19
	Fra danske dagblade ..... s. 25
	Fra norske dagblade ..... s. 25

Kort efter ankomsten søndag d. 29. samledes årsmødets deltagere til foredrag af læge Erik Haugaard, Roskilde:

„Ligbrændingsbevægelsens situation i dag.“

Foredraget begyndte med en historisk oversigt, der fastslog, at ligbrændingens nyeste historie daterede sig fra den internationale lægekongres i Florens i 1869.

Læge Haugaard mente, at ligbrænding her i landet nu er anerkendt på lige fod med kistebegravelser, og at bevægelsens økonomiske betydning for den enkelte og det offentlige, burde være klart for enhver.

At ligbrændingsbevægelsen stort set har løst sin opgave, og måske endog har overlevet sig selv i sin nuværende form. Enhver her i landet kan blive brændt uden at være medlem af D. L.

Askefællesgrave sagde læge Haugaard videre, er en form for urnebegravelse, der vinder mere og mere frem.

Til slut omtaltes, at D. L. altid har haft en vederlagsfri konsulentvirksomhed, og at D. L. virker ved sin fortsatte eksisten – det er jo en forening med ca. 200.000 medlemmer – som en prisregulerende faktor.

Ved generalforsamlingen mandag d. 30. var kirkegårdsinspektør H. D. Ørsted, Holbæk, dirigent og formanden, kirkegårdsinspektør Holger C. Nielsen bød velkommen til nye medlemmer og til nordiske gæster, kyrkogårdschef Ragnar Ekstedt, Växjö, tidl. kyrkogårdsföreståndare Hilding Claesson, Lund og kirkegårdskonsulent, havearkitekt, frk. Karen Reistad, Oslo.

Formanden aflagde beretning, og der var nyvalg til bestyrelsen. Kirkegårdsinspektør C. Walbjørn Christensen, Holstebro, havde meddelt, at han ikke ønskede at fortsætte som bestyrelsesmedlem, og i hans sted valgtes kirkegårdsinspektør Knud Tybjerg, Skive. – Kassereren, Henning Rosenmeier, Slagelse, genvalgtes. – Kirkegårdsinspektør P. Hasselstrøm, Thisted, nyvalgtes som bestyrelsessuppleant, og som repræsentant til Fællesrådet genvalgtes H. D. Ørsted.

Af indkomne forslag behandlede generalforsamlingen et betydningsfuldt forslag fra kirkegårdsinspektør Hans Rønø, Roskilde, om ændring af foreningens navn fra „FORENINGEN AF KIRKEGÅRDSINSPEKTØRER, GRAVERE OG GARTNERE VED KIRKEGÅRDE I DANMARK.“ til: FORENINGEN AF DANSKE KIRKEGÅRDSLEDERE.“

Navneændringen blev vedtaget af generalforsamlingen.

Hilding Claesson, Lund, overrakte på generalforsamlingen en gave til den svenske og den danske forening. Gaven var „en ordförande klubba“ forarbejdet af tiloversblevne 600 årige stumper egeplanke fra restaurerede korstole i Lund Domkirke.

Foreningen af danske
Kirkegårdsledere

Årsmøde og general- forsamling

på Hindsgavl Slot

29., 30., 31 august og 1. september.

Efter generalforsamlingens afslutning begyndte det egentlige faglige møde. Kirkegårdsinspektør, frk. Karen Reistad lagde ud med foredrag om norske kirkegårde. Foredraget var ledsaget af lysbilleder.

Vidste man det ikke tidligere, vides det nu, at det er et enormt arbejde Karen Reistad overkommer med tilsyn, regulering og nyanlægninger i dette vidtstrakte land. Der er meget at gøre endnu, men det ses allerede, at arbejdet er ved at lykkes.

Dernæst viste Holger Nielsen en farvefilm. „En studietur til Østrig.“ Studierejsen var arrangeret af den svenske ligbrændingsforening.

Rundbordssamtalen med emnet „Vore kirkegårde i nutid og fremtid“ resulterede i en meget livlig diskussion, hvilket beviser, at denne form for faglige drøftelser i allerhøjeste grad aktiverer deltagerne.

Holger Nielsen indledte, og de fire andre indledere, som satte deres synspunkter til debat var: Kirkegårdsinspektør Falmer-Nielsen, København, kirkegårdsinspektør Aage Fich, Hellerup, kirkegårdsinspektør Hans Rønø, Roskilde og kirkegårdsgartner Hans Larsen, Ringe.

Som nævnt blev emnet diskuteret livligt. Mekanisering og rationalisering blev grundigt gennemdrøftet.

Om fællesgrave sagde kirkegårdsgartner H. Rosenmeier, Slagelse, bl. a., om der var mulighed for at benytte ældre nedlagte kirkegårde, som nu var helt græsklædte til fællesurnegrave.

Videre talte kirkegårdsinspektør Rud Nielsen, Horsens, om muligheden for at nedsætte et arbejdsudvalg, der kunne opstille normer for den praktiske drift af en kirkegård af hensyn til programmet for projektering af nye kirkegårde.

Kirkegårdsinspektør Torben Michelsen, Sorø, talte på opfordring af Hans Rønø om arbejdet med projektet til kirkegårds konkurrencen i Herning. De mange fremmødte også fra andre indbudte foreninger samt repræsentanter for de bevilligende myndigheder beviste, at redskabsdagen tirsdag d. 31. stadig har stor interesse.

Med assistance af konsulent Jørgen Mosegaard, Odense, fik både firmaer og deltagere megen glæde af redskabsdagen, som traditionen tro var arrangeret af kirkegårdsinspektør Jens Haumann, Haderslev.

Konsulent, civilagronom Sven Raunkiær holdt samme eftermiddag foredrag om „Bekæmpelse af uønsket vegetation“.

Da det var noget, som havde stor interesse for mange, stillede fra forskellig side en del spørgsmål til foredragsholderen, der også beredvilligt svarede.

Årsmødets ekskursion tirsdag d. 1. september var tilrettelagt som et besøg hos planteskoleejer Eskild Jarlgaard, Øxenbjerg Planteskole i Svendborg.

Rosenmarker, stedsegrønne kvarterer, formeringsafdelinger samt lager og køleafdelinger blev beset. Alle, som var med, fik meget at se og et godt udbytte af turen.

Årsmødet sluttede på Thurø, hvor formanden takkede planteskoleejer Jarlgaard for gæstfri modtagelse og deltagerne for et godt årsmøde og mindede om, at i Thisted afholdes årsmødet 1966.

C. Strunck.

Kirkegårds- inspektør- stillingen ved Esbjerg kommune besat

Fra 1. november 1965 er kirkegårdsassistent *Carlo Strunck*, Odense, ansat i den nyoprettede stilling som kirkegårdsinspektør ved Esbjerg kommune. C. Strunck, der i en årrække har „ofret“ sig som sekretær for foreningen af danske kirkegårdsledere er i kirkegårdskredse kendt som en overordentlig dygtig kirkegårdstekniker.

Esbjerg kommune ønskes tillykke med sit valg. Stadsgartner Klougart, der hidtil har varetaget kirkegårdsadministrationen fratræder hermed for at koncentrere sig om den hastigt forøgede parkadministration.

Den tidligere kirkegårdsforstander i Malmø, *G. V. Walberg*, døde den 28. september, 74 år gammel, efter at have været syg i nogen tid. Som Gravesen i Danmark startede og gennem en menneskealder ledede foreningen af danske kirkegårdsledere, således gik det også i Sverig: Gustaf Walberg startede og ledede vor svenske broderforening indtil for få år siden. Begge to var af et vældigt format, både legemligt og åndeligt, og selv om de på mange områder så forskelligt på tingene, førte de hver for sig deres foreninger frem til gode ståsteder i kirkesamfundene i de to lande.

Efter sidste verdenskrig havde jeg den store oplevelse at komme med rundt til årsmøderne i Sverrig. Vi startede som regel i bil fra Walbergs hyggelige hjem i Malmø: Walberg, Gravesen, Tholle og jeg – og kørte så til årsmødet i en eller anden by i det vidtstrakte land. Og det var virkelige oplevelser af format – først og fremmest fordi det var Walberg, der ledede turene. Man mærkede så tydeligt hans store lokalkendskab såvel til personer som til steder, men ikke mindst mærkede man hans store kærlighed til sit skønne land. – Som regel måtte vi overnatte et eller andet sted undervejs (valgt med omhu af Walberg). Også det nød vi. Vi har været et underligt firkløver: Tholle og jeg var udprægede lilleputter ved siden af de to kæmper!

Walberg var ikke mindst som kirkegårdsarkitekt kendt landet over. Han havde sine meningers mod og var ikke nem at få til at forandre synspunkter. Dette førte til drabelige debatter undervejs, men vi skiltes dog som regel i fordragelighed.

Han havde fra sin tidligste ungdom haft stærk tilknytning til Danmark. Han var i en periode assistent på I. P. Andersens tegnestue og bevarede årene igennem en levende kontakt med danske gartnerkredse. Indenfor foreningen for Kirkegårdskultur sad han i mange år i styrelsen, og det er også herindenfor at vi i særlig grad føler trang til at mindse ham.

O. Raahauge-Askegaard.

Den 1. november fejrede kirkegårdsinspektør *Anders Blomberg* 25 års jubilæum ved Hillerød kirkegårde.

Blomberg afløste i 1940 sin fader Immanuel Blomberg og har i de forløbne 25 år sat sit præg på Hillerød kirkegårde; ligeledes har han med stor dygtighed arbejdet et blomstergartneri og en blomsterforretning op til det høje stade, hvorpå disse i dag befinder sig.

I foreningslivet har han også været engageret, som mangeårig kasserer i Foreningen af Arbejdsgivere ved kirkegårde i Danmark. Vi lykønsker og håber på endnu mange år fremover.

H. C. N.

Fra Ørsted menighedsråd har redaktionen modtaget følgende brev:

Ørsted, den 28. maj 1965.

REDAKTØREN AF „VORE KIRKEGÅRDE“,
Herr havearkitekt, M.D.H. Torben Michelsen,
Sorø.

Velkommen som ny redaktør af det fornemme blad!

Desværre må jeg straks gøre opmærksom på en alvorlig fejl i nr. 1. Der står side 4, at „Ombudsmanden har givet Kirkeministeren Ret i, at Overenskomsten (om de tyske krigsgrave) må følges.“

Dermed forholder det sig sådan, at ombudsmandens udtalelse i sagen (til Ørsted menighedsråd) er afgivet 26. maj 1961, mens overenskomsten først er kommet 3. oktober 1962. Det siger vel sig selv, at ombudsmanden ikke kan have taget stilling til en overenskomst, som ikke eksisterede på det givne tidspunkt.

Nye medlemmer

Dødsfald

25 års jubilæum

Om tyske flygtningegrave i Danmark

**Cirkulære angående
overenskomst med
Forbundsrepublik-
ken Tysklands
regering om tyske
krigsgrave i Danmark
fra den anden
verdenskrig**

– Jeg håber, at „Vore Kirkegårde“ under den nye redaktør vil tage alvorligt fat på de helt alvorlige kirkegårdsproblemer. Hvad der skal ske med de tyske grave er et af dem.

Venlig hilsen

Johs. Asmund,

Opildnet af den gode velkomst er redaktionen straks gået igang med fin-kæmning af det omtalte emne.

Resultatet er blevet at ovennævnte citat i V. K. bind 22 nr. 1 side 4, der igen er et dagbladscitat (Politiken den 21-3-1965), har vist sig begge steder at være helt korrekt citeret. Den koncentrerede notits kan dog for uindviede måske virke lidt uforståelig.

De til grund liggende dokumenter i denne sag er derfor viderebragt herunder i sin helhed.

Den 3. oktober 1962 er der afsluttet en overenskomst mellem den danske regering og Forbundsrepublikken Tysklands regering om de her i landet værende tyske krigsgrave fra krigen 1939-45.

Overenskomsten, der er aftrykt som bilag til nærværende cirkulære, omfatter tyske krigsdøde, hvilket begreb nærmere defineres i overenskomstens artikel 1.

Formålet med overenskomsten er at samle de her i landet bevarede tyske krigsdøde – der for tiden er begravet ca. 475 forskellige steder – på et begrænset antal kirkegårde for derved at skabe bedre mulighed for tilsyn med og vedligeholdelse af gravene. Den danske regering har ved overenskomsten forpligtet sig til at støtte hertil sigtende foranstaltninger, og der vil i den nærmeste fremtid blive optaget forhandlinger med de tyske myndigheder om enkeltheder vedrørende overenskomstens gennemførelse, herunder om, på hvilke kirkegårde de omhandlede grave skal samles.

Det bemærkes i denne forbindelse, at det er tanken fortrinsvis at opretholde begravningspladserne på de kirkegårde, hvor der i forvejen er begravet et større antal tyske krigsdøde, således at ligflytningerne kan begrænses mest muligt. Der vil herom senere tilgå de lokale begravningsmyndigheder nærmere underretning, men ministeriet har ikke villet undlade allerede på indeværende tidspunkt at bringe indgåelsen af overenskomsten til begravningsmyndighedernes kundskab.

Man skal sluttelig henlede opmærksomheden på, at den danske regering har forpligtet sig til at sikre opretholdelsen og vedligeholdelsen af de nuværende grave som hidtil, indtil den i overenskomsten forudsatte samling af gravstederne har fundet sted. Der må derfor ikke under nogen form ske indgreb i de omhandlede gravsteder uden nærværende ministeriums samtykke.

Det fornødne antal eksemplarer af nærværende cirkulære vedlægges til fordeling blandt provstiudvalgene og begravningsmyndighederne på de steder, hvor der findes grave af den omhandlede art.

Kirkeministeriet, den 27. oktober 1962.

Bodil Koch.

/ Aug. Roesen.

Kongeriget Danmarks regering og Forbundsrepublikken Tysklands regering har, ud fra det fælles ønske om at nå til en endelig løsning af spørgsmål i forbindelse med de tyske krigsgrave i Danmark, indgået følgende overenskomst:

Artikel 1.

Ved tyske krigsdøde forstås i denne overenskomst medlemmer af den tyske værnemagt eller dermed ligestillede personer såvel som andre personer med tysk statsborgerret, der er døde i forbindelse med krigsbegebenheder under den anden verdenskrig.

Dersom der blandt disse findes krigsdøde, hvis grave der gøres krav på af en anden stat, som de døde tidligere har tilhørt, omfattes de pågældende krigsdøde ikke af denne overenskomst.

Artikel 2.

De i Danmark begravede tyske krigsdøde samles, med det formål at skabe bedre mulighed for tilsyn med og vedligeholdelse af deres grave, på nærmere aftalte kirkegårde, hvor der i forvejen findes sådanne grave. Udvalgelsen af de herved i betragtning kommende kirkegårde sker efter aftale mellem Kongeriget Danmarks regering og Forbundsrepublikken Tysklands regering.

Opgravningen og flytningen af de tyske krigsdøde gennemføres af Forbundsrepublikken Tysklands regering og på dennes bekostning. Kongeriget Danmarks regering vil støtte gennemførelsen af disse arbejder mest muligt.

Gravenes fredningstid er efter dansk ret mindst tyve år.

Kongeriget Danmarks regering forpligter sig til at opfordre vedkommende stedlige myndigheder til at overlade Forbundsrepublikken Tysklands regering brugen af de grundstykker, der rummer tyske krigsgrave, i tres år med mulighed for yderligere forlængelse. Kongeriget Danmarks regering vil overfor disse myndigheder udtale håbet om, at sådanne overladelser sker uden omkostninger for Forbundsrepublikken Tyskland.

Artikel 4.

De tyske krigsgravsteder anlægges og indrettes af Forbundsrepublikken Tysklands regering og på dennes bekostning i forståelse med Kongeriget Danmarks regering.

Anlæggelsen og indretningen gennemføres i hvert enkelt tilfælde i forståelse med vedkommende danske myndigheder. Individuel anlæggelse og indretning af gravstederne på foranledning af de pårørende kan ikke finde sted.

Det er en forudsætning, at anlæggelse og indretning af gravene sker med hensyntagen til forholdene på de enkelte steder, således at de pågældende kirkegårdes helhedspræg ikke forstyrres.

Artikel 5.

Kongeriget Danmarks regering stiller de nødvendige oplysninger til rådighed på grundlag af de i dens besiddelse værende dokumenter vedrørende tyske krigsdøde og krigsgrave og er Forbundsrepublikken Tysklands regering behjælpelig med stedfæstelse af de tyske krigsgrave og med identificering af de døde.

Artikel 6.

Kongeriget Danmarks regering er indforstået med, at Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge e. V. efter bemyndigelse fra Forbundsrepublikken Tysklands regering overtager den tekniske gennemførelse af de i denne overenskomst omhandlede opgaver. Kongeriget Danmarks regering vil yde denne organisation al mulig støtte.

Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge e. V. kan med henblik på gennemførelsen af sine opgaver sende fagfolk til Danmark og indrette nødvendige arbejdsrum.

Det danske kirkeministeriums befuldmægtigede i spørgsmål vedrørende udenlandske krigsgrave vil være Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge e. V. behjælpelig ved gennemførelsen af dets opgaver. Enhver ligflytning skal forud godkendes af den befuldmægtigede, som af Volksbund må underrettes om tidspunktet for iværksættelsen, for at han kan være til stede ved hver flytning. Spørgsmål, der måtte opstå i denne forbindelse, kan indbringes for det danske kirkeministerium, der har den endelige afgørelse.

Artikel 7.

Forbundsrepublikken Tysklands regering kan fra et hvilket som helst land told- og gebyrfrit i Danmark indføre materialer, redskaber, værktøj og kunstgenstande, som behøves til opgravning og nedgravning af de døde og til den endelige anlæggelse og indretning af de tyske krigsgrave

De i denne artikel forudsatte afgiftsfritagelser bevilges efter ansøgning fra Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge e. V.

Kongeriget Danmarks regering fritager Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge e. V. for alle skatter, gebyrer og andre afgifter, for så vidt disse hidrører fra varetagelsen af de i denne overenskomst omhandlede opgaver.

Artikel 8.

Det er tilladt Forbundsrepublikken Tysklands regering at drage omsorg for de anlagte tyske krigsgraves værdige vedligeholdelse og pleje. Kongeriget Danmarks regering vil, indtil anlæggelsen og indretningen af gravene er tilendebragt sikre opretholdelsen og vedligeholdelsen af de tyske krigsgrave i Danmark som hidtil.

Artikel 9.

Kongeriget Danmarks regering vil kun efter andragende eller med samtykke fra Forbundsrepublikken Tysklands regering give bemyndigelse til opgravning og overførelse af tyske krigsdøde fra Danmark til Tyskland. Ved overførelser skal de i Danmark og i Forbundsrepublikken Tyskland gældende retlige forskrifter for transport af lig iagttages.

Alle omkostninger i forbindelse med opgravning og overførelse påhviler andragerne.

Andragender om overførelse af krigsdøde fra tyske krigsgravsteder til andre lande forelægges af Kongeriget Danmarks regering, før tilladelse gives, for Forbundsrepublikken Tysklands regering med henblik på konstatering af gravpladsens nøjagtige beliggenhed og identificering af de døde, som skal opgraves.

Artikel 10.

Undtaget fra nærværende overenskomst er tyske krigsdøde, dersom pårørende eller andre enkeltpersoner har erhvervet ret til gravstedet eller betaler for dets vedligeholdelse.

Artikel 11.

Bestemmelserne om enkelthederne vedrørende den tekniske gennemførelse af denne overenskomst træffes ved direkte forhandling mellem den i artikel 6 nævnte tyske organisation og det danske kirkeministerium.

Artikel 12.

Nærværende overenskomst gælder også for Land Berlin, medmindre Forbundsrepublikken Tysklands regering over for Kongeriget Danmarks regering afgiver anden erklæring i løbet af 3 måneder efter overenskomstens ikrafttræden.

Artikel 13.

Denne overenskomst træder i kraft på dagen for undertegnelsen.

Til bekræftelse heraf har de befuldmægtigede undertegnet nærværende overenskomst og forsynet den med deres segl.

Udfærdiget i København den 3. oktober 1962 i to eksemplarer, hvert på dansk og tysk, således at begge tekster har samme gyldighed.

**Skrivelse fra
Folketingets
ombudsmand
til Kirkeministeriet**

I december 1960 anmodede menighedsrådet mig om en udtalelse om, hvorvidt rådet ville være berettiget til overfor kirkeministeriet at modsætte sig en eventuel flytning af de på Ørsted kirkegård begravede 16 tyske flygtninge, uden hensyn til om den overenskomst, hvorom der på daværende tidspunkt forhandlede mellem Danmark og Forbundsrepublikken Tyskland, måtte blive indgået.

I skrivelse af 26. maj 1961 udtalte jeg, at kirkeministeriet efter min opfattelse i et tilfælde som det foreliggende måtte være berettiget til at betragte vedkommende fremmede regering som repræsentant for de pårørende og til at imødekomme denne regerings anmodning om ligflytning, således som det var sket i andre tilfælde. Jeg udtalte dernæst, at der ikke i de kirkelige love og administrative bestemmelser sås at være hjemmel for menighedsrådets opfattelse, hvorefter det, da pårørende ikke kendtes, repræsenterede gravstedsretten, med den virkning, at det kunne modsætte sig en ligflytning, der med kirkeministeriets tilladelse ønskedes af den stat, der repræsenterer afdødes pårørende. Samtidig bemærkede

jeg, at den endelige afgørelse af dette spørgsmål henhørte under domstolene.

Med skrivelse af 4. juli 1961 sendte menighedsrådet mig et referat af dets møde samme dag, hvori rådet udtalte, at det ikke ville modsætte sig en „symbolsk ligflytning“, selvom man fandt en sådan „flytning“ lidet stemmende med den alvor, der knytter sig til menneskers død og kristen jordefærd. Dersom nogen egentlig flytning af lig af tyske flygtninge skulle blive anordnet i medfør af den forventede overenskomst, forbeholdt menighedsrådet sig sin stilling til denne foranstaltning og til eventuelt at at indanke spørgsmålet for domstolene.

Overenskomsten mellem Danmark og Forbundsrepublikken Tyskland angående tyske krigergrave i Danmark fra den anden verdenskrig blev indgået den 3. oktober 1962 og er offentliggjort i Lovtidende C som bekendtgørelse nr. 58 af 16. november 1962.

I tiden derefter har menighedsrådet rettet henvendelse bl. a. i skrivelse af 26. marts 1965 til kirkeministeriet, i anledning af, at flytninger i henhold til overenskomsten nu agtedes iværksat. Rådet spurgte bl. a., om kirkeministeriet i henhold til overenskomstens art. 10 kunne betragte fru Gertrud Eckloff, hvis mor er begravet på Ørsted kirkegård, som indehaver af retten til det gravsted på kirkegården, hvor de 16 tyske flygtninge er begravet. Videre spurgte rådet om den i 1945-46 gældende fredningstid for voksengrave på kirkegården ville blive respekteret for så vidt angik gravstedet, hvori flygtningene er begravet. I skrivelsen anførte menighedsrådet dernæst, at det ville fastholde sin beslutning af 8. september 1958 om at modsætte sig en flytning af gravene, medmindre der skulle være tale om flytning af en enkelt grav til de pårørendes hjemsted i Tyskland.

Kirkeministeriet svarede den 5. maj 1965, at den af menighedsrådet foreslåede fremgangsmåde ikke var foreneligt med overenskomsten af 3. oktober 1962, og at den derfor ikke kunne forventes respekteret. Ministeriet udtalte dernæst, at det til gennemførelsen af de af overenskomsten omfattede ligflytninger ikke krævedes, at den på gravsteder i almindelighed gældende fredningstid eller den for vedkommende kirkegård særligt fastsatte fredningstid var udløbet, og at menighedsrådets ønske om, at flytning af de i det omhandlede gravsted begravede personer først fandt sted, efter at en 25-årig fredningstid var udløbet, ikke kunne forventes imødekommet.

Kirkeministeriet meddelte endelig, at det ikke fandt anledning til at imødekomme menighedsrådets ønske om at indbringe spørgsmålet for domstolene; menighedsrådet måtte selv foranledige spørgsmålet indbragt for domstolene. Kirkeministeriet henviste i denne forbindelse til grundlovens § 63, hvorefter man ikke ved at indbringe et administrativt spørgsmål for domstolene kan unddrage sig fra foreløbig at efterkomme øvrighedens befaling.

I skrivelse af 3. juni 1965 har menighedsrådet derefter rettet henvendelse til mig med anmodning om, at rådets motiveringer og henstillinger må blive underkastet en fornyet vurdering. Menighedsrådet har samtidig forespurgt, om overenskomsten af 3. oktober er godkendt af Folketinget, og om den har været forelagt Det udenrigspolitiske Nævn. Til støtte for sin opfattelse har menighedsrådet henvist til overenskomsten art. 5, hvorefter den danske regering skal være behjælpelig med stedfæstelse af de tyske grave og med identificering af de afdøde, og har herved anført, at en identificering må anses for mulig. Menighedsrådet har endelig forespurgt, om flytning af lig er blevet foretaget imod vedkommende lokale myndigheds protest.

I anledning af henvendelsen har jeg indhentet udtalelser af 1. juli 1965 fra kirkeministeriet og af 27. juli 1965 fra udenrigsministeriet.

Udenrigsministeriet har udtalt, at overenskomsten af 3. oktober 1962 hverken har været forelagt Folketinget eller Det udenrigspolitiske Nævn. Efter udenrigsministeriets opfattelse har den kunnet gennemføres admini-

strativt i henhold til grundlovens § 19 og skønnes hverken at være „af større betydning“ eller „af større udenrigspolitisk rækkevidde“ i grundlovens forstand.

Kireministeriet har oplyst, at det under gentagne forhandlinger med repræsentanter for Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge, Kassel, som efter aftale med den tyske regering skal forestå flytningerne, har modtaget forsikring om, at forbundets medarbejdere gennem arbejde med flytning af tusinder af soldater- og flygtningegrave i en række af Europas lande har indvundet stor erfaring og sikkerhed i henseende til identificering af lig – og ligrester – også i tilfælde, hvor begravelserne har fundet sted på samme måde, som det er sket på Ørsted kirkegård, og at der også ved flytning af tyske grave her i landet vil blive anvendt al tænkelig omhu for at nå til den sikrest mulige identificering af de afdøde. Kirkeministeriet har dernæst oplyst, at man ikke i ministeriet har kendskab til, at noget menighedsråd har protesteret mod en ønsket ligflytning, og at den polititjenestemand, der har bistået ved arbejdet med flytningen af udenlandske lig efter afslutningen af anden verdenskrig, har oplyst, at disse flytninger er sket, uden at der er rejst indsigelse fra nogen kirkegårdsbestyrelse (menighedsråd).

Med hensyn til spørgsmålet om muligheden for at anerkende fru Eckloff som indehaver af retten til gravstedet på Ørsted kirkegård for de tyske flygtninge har kirkeministeriet henholdt sig til skrivelsen af 5. maj 1965 og henvist til overenskomstens art. 10, hvorefter tyske krigsdøde er undtaget fra overenskomsten, dersom pårørende eller andre enkeltpersoner har erhvervet ret til gravstedet eller betalt for dets vedligeholdelse.

Sammenfattende har kirkeministeriet udtalt, at de ikke finder, at det af menighedsrådet nu fremførte giver grundlag for en omprøvning af det foreliggende spørgsmål, og at man fortsat ikke finder anledning for kirkeministeriet at indbringe sagen for domstolene.

Efter en fornyet gennemgang af sagen skal jeg udtale, at de nu foreliggende oplysninger, herunder ordlyden af overenskomsten af 3. oktober 1962, ikke kan give mig grundlag for en ændret bedømmelse af de af menighedsrådet rejste spørgsmål, og at jeg herefter må henholde mig til min udtalelse i skrivelsen af 26. maj 1961.

Det tilføjes, at udenrigsministeriets udtalelse med hensyn til indgåelsen af overenskomsten af 3. oktober 1962 ikke kan give mig anledning til bemærkninger.

Stephan Hurwitz.

Exhumeringen af de tyske krigsgrave i Danmark påbegyndtes den 7. oktober 1965 på Ringsted og Sorøs kirkegårde.

Dagen efter startede yderligere 10 exhumeringsgrupper på Sjællandske Lolland-Falsterske og Bornholmske kirkegårde.

På Fyn sattes ligeledes grupper ind i løbet af november 1965, mens der først startes i Jylland i løbet af april-maj 1966.

Grupperne, der hver består af 2 til 4 arbejdere med leder har netop afsluttet 20 års exhumeringsopgaver i Italien, Grækenland og Frankrig. Arbejdet foregår forbavsende hurtigt og med stor præcision. Identificeringen på grundlag af optegnelserne har ikke voldt noget som helst problem. Således blev der på Sorø nye kirkegård i løbet af tre dage opgravet, identificeret og samlet 16 fuldstændig skeletterede tyske flygtninge, der for hver dag blev transporteret til Haslev, der sammen med 9 andre kirkegårde i nævnte område bliver fælles hvilested.

På ovennævnte danske øer findes 13.380 tyske krigsgrave, heraf skal knapt 2000 flyttes og sammenlægges.

Arbejdet hermed ventes stort set afsluttet med årets udgang. Herefter får grupperne igen tildelt opgaver i sydeuropa før de vender tilbage og begynder i Jylland.

Fra danske dagblade

13/8. Randers Amtsavis: Kirkegården ved Ryomgård påtænkes udvidet.
24/8. Jydske Tidende. Kolding: Kapel på Kolding nye kirkegård er under projektering.

27/8. Aarhus Stiftstidende. Kirkeministeriet har givet Thorsø menighedsråd tilladelse til den planlagte kirkegårdsudvidelse. Projektet vil koste 61.000 kr., hvilket beløb menighedsrådet låner af Stiftsøvrigheden til en bankrente på 4 % og med afdragstid på 20 år. Den planlagte udvidelse omfatter ca. halvanden tdl.

2/9. Fyens Stiftstidende: Seden kgd. skal udvides med 6000 m² mod nord. Til projektet der anslås til ca. 50.000 kr. søges igangsætningstilladelse snarest. Finansieringen sker gennem et lån af stiftsmidlerne (havearkitekt: fhv. kirkegårdsinspektør O. Råhauge Askegård, Langesø).

2/9. Aktuelt: Greve-Kildebrønde kommune har besluttet at erhverve ca. 2 tdl. til udvidelse af kirkegården i Kildebrønde.

3/9. Aarhus Stiftstidende: Aarhus byråd har vedtaget at anbefale opførelse af krematorium med mindre kapelsal til 1,8 mill. kr. på Vestre kirkegård i Aarhus (arkitekt Henning Larsen).

7/9. Bornholms Tidende: Nexø byråd har tiltrådt at kommunen overlader Nexø menighedsråd den sydlige halvdel af den gamle fodboldbane til kirkegårdsudvidelse. Klippen ligger overalt under Nexø nær overfladen hvorfor der nu forestår et større opfyldningsarbejde.

9/9. Aktuelt: Gundsømagle kirkegård søges udvidet.

14/9. Aktuelt: Gilleleje menighedsråd har vedtaget at udvide den nye kirkegård med 12.000 kvadratalen.

1/10. Fyns Tidende. Sandager kgd. udvides.

7/10. Aktuelt: Flytningen af de tyske krigsgrave påbegyndt. 3 ledere samt yderligere 35 mand er flyttet ind på Hotel Prinsen i Roskilde, hvorfra arbejdet af praktiske grunde skal ledes. På Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm findes der ca. 13.000 grave, hvoraf 2000 skal samles.

9/10. Ny Tid Aalborg: Jødekirkegården i Aalborg istandsættes nu for 5000 kr. og der afsættes 2000 kr. årlig til vedligeholdelse.

12/10. Grenå Folketidende: Maria Magdalene kgd. i Grenå er udvidet med 130 nye gravsteder.

12/10. Fyns Tidende: 36 nye gravsteder med ialt 106 gravpladser anlægges på Nyborg nye kirkegård.

13/10. Dannevirke. Haderslev: Damager kirkegård påtænkes udvidet. Der er afsat 100.000 kr. hertil af menighedsrådets formue.

22/10. Præstø Avis: På Strøby kgd. er indrettet urnekirkegård med gravplads for de ukendte.

24/10. Fyns Tidende: Brylle kgd. skal udvides for ca. 30.000 kr. som skaffes ved lån fra stiftsøvrigheden på 20.000., fra kirkens skov på 5000 kr., stiftsmidler 2000 kr., fra kirkens gravstedskapital 1800 kr. Resten dækkes ved ligning.

21/10. Sjællands Tidende. Sorø: På finansloven for 1966/67 er optaget 35.000 kr. til opførelse af 80 meter kirkegårdsmur med portal imod Absalonsgade til indhegning af Sorø nye kirkegård.

27/10. Kalundborg Folkeblad: Ubby kirkegård påtænkes udvidet.

28/10. Aktuelt Herning: Jord til udv. af Kjellerup kgd. er anskaffet. Under projektering af udvidelse indgår også nyt kapel og toilethus.

Fra norske dagblade

10/8. Teledølen: Tuddal kgd. er under udvidelse.

14/8. Valdres: I lighed med forholdene i Danmark og Sverige arbejdes der nu på dannelse af foreningen „Landslaget for kirkegårdskultur“.

17/8. Gudbrandsdølen: Stort behov for at udbygge kirkegårdene i Lillehammer.

18/8. Tvedestrandsposten: Tvedestrand kgd. udvides.

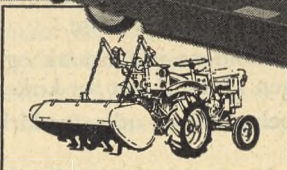
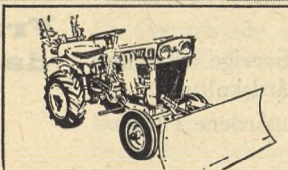
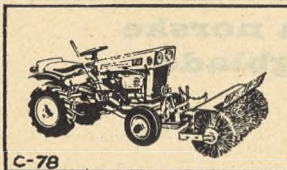
- 25/8. Morgenavisen: Til Tjensvoll gravlund i Stavanger er bevilget 82.500 kr. til anskaffelse af nødvendige maskiner.
- 28/8. Romsdalsposten: Torjulvågen gravlund udvides.
- 25/8. Bergens Arbeiderblad: Arna kgd. udvides for 175.000 kr.
- 30/8. Fædrelandsvennen: Konsmo kgd. må udvides.
- 2/9. Namdal Arbeiderblad: Vermundvik kgd. omlægges.
- 7/9. Ringerikes Blad: Lunder kgd. udvides.
- 16/9. Indre Akershus Blad: Sørum kgd. udvides.
- 18/9. Varden: Eidanger kgd. skal udvides.
- 21/9. Sandefjords blad: 60.000 kr. afsat til stengærde omkring Ekeberg kgd.
- 25/9. Hadeland: Ål kapelkirkegård er blevet udvidet for 40.000 kr.
- 29/9. Oppland: Strand kgd. i Nord Aurdal udvides for 23.000 kr.
- 1/10. Stavanger Aftenblad: Kirkegårdene i Sola udvides og reguleres.
- 4/10. Nordlands Framtid: Kirkegården på Skjerstad udvides.
- 5/10. Finmarksposten: 10.000 kr. bevilget til udv. af Kamøyvær kgd.
- 9/10. Indre Akershus Blad: Frogner kgd. udvides med 7,5 dekar mod syd.
- 23/10. Fædrelandsvennen: Hidra kirkegård udvides med jord der er skænket af naboejendommen. Herefter vil gravstedsbehovet kunne dækkes ca. 10 år frem.
- 25/10. Østlands Posten: Larvik kgd. omreguleres, samtidig foreslås omreguleringer af Undersbo og Langestrand kirkegårde.

MASSEY-FERGUSON

ELF

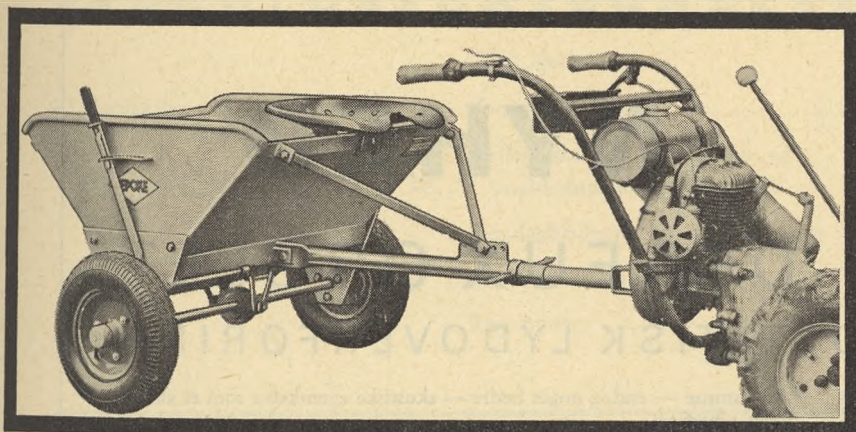
lilletraktoren med de store muligheder

Massey-Ferguson ELF er centrum i et stort og alsidigt redskabsprogram, som gør den lige ideel til gartnerier, planteskoler, idrætsanlæg, parker, industrianlæg og større private haver... ELF har en økonomisk 8 hk benzinmotor og er udstyret med alle de tekniske finesser, der gør arbejdet til en leg: skivebremser, 4 frem- og 2 bakgear, stor frihøjde, motor- og kørselsafhængigt kraftudtag m. m. . . . Gør arbejdet lettere med Massey-Ferguson ELF - lilletraktoren med de store muligheder.

KONGELIG HOFLÆVERANDOR
NORDISK TRACTOR COMPANY A/S
 KØBENHAVN SV.

SKIBELUND

Kan bruges som håndspreader og i forbindelse med 2-hjulstraktorer.

Den foretrukne grusspreder til cyklestier, gangstier, perroner m. v. Sprederen er letløbende og økonomisk, og spredningen uafhængig af kørehastigheden. Spredemekanismen kan frakobles, og sprederen anvendes til gadeopfejevogn.

Rumindhold: 150 liter, spredebredde 80 cm.

MINOR

arbejder efter EPOKE princippet med økonomisk udlægning og er lige velegnet for spredning af sand, salt, klorkalcium, kunstgødning m. v. Bygget for brug på fortove og gangstier på hospitaler, skoler, kirkegårde m. v. Giver en ensartet og effektiv udlægning og er let at arbejde med.

Rumindhold: 50 liter, spredebredde 60 cm.

A/S ALFRED THOMSEN-ASKOV
ASKOV PR. VEJEN - TELF. VEJEN 700 (053-51111)
AFDELING I KØBENHAVN - EPOKE ØST - TELF. (01)88 0331

Kontor: Silkeborgvej 23, Horsens. Postkonto: 11915, Horsens

Formand: Domprovst Carl Bay, Ålborg. Telf. 2 23 58.

Næstformand: Borgmester Ove Hansen, MF. Ballerup.

Sekretær og kasserer: Kirkegårdsinspektør V. Rud Nielsen, Horsens.

Fra ovennævnte kontor forhandles:

Kirkegårdsprotokoller 1.000 gravpladser, pr. stk. kr. 110,00.
samme med legatgravstedsregister kr. 120,00.

Gravstedsbreve, pr. 50 stk. kr. 15,00.

Vedtægt for kirkegårde, pr. stk. kr. 3,00.

Småskrift nr. 10: Den kgl. anordning om kirkegårde, kr. 1,00.

Småskrift nr. 7: Om kirkeklokkers behandling og vedligeholdelse, kr. 0,25.

Tholle: Vandkummer, kr. 2,00.

Tidsskriftet *Vore Kirkegårde*: 1928/29 kr. 10,00, 1929/30 kr. 10,00, 1930/31 kr. 10,00, 1931/32 kr. 10,00, 1932/33 kr. 10,00, 1933/34 kr. 10,00, 1936/38 kr. 10,00, 1947/50 kr. 10,00, 1950/53 kr. 10,00, 1953/56 kr. 15,00, 1956/59 kr. 20, 1959/62 kr. 20,00, 1962/65 kr. 20,00.

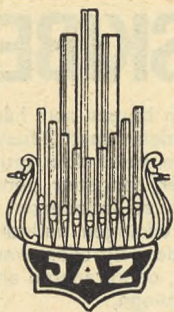
Enkelte hefter af løbende årgang pr. stk. kr. 4,00.

Register til *Vore Kirkegårde* bind I-XVI kr. 2,00.

Ved indmeldelse i Foreningen for kirkegårdskultur modtager medlemmerne tidsskriftet gratis.

Foreningen for kirkegårdskultur

NYHED

DEREUX ORGLET

MED ELEKTROSTATISK LYDOVERFØRING

Med samme — endog noget bedre — akustiske egenskaber som et almindeligt pibeorgel.

Spiller altid rent og velstemt — konstant til enhver tid — uanset temperatur og fugtighedsgrad.

Særdeles solid konstruktion — fylder ikke ret meget — installeres nemt og hurtigt.

Et velbygget præcisionsinstrument med alle registermuligheder — godkendt af den katolske kirke i Tyskland, Frankrig, Belgien og Danmark. Prisen er kun 1/5 af et tilsvarende pibeorgels.

Yderligere oplysninger sendes gerne uden forbindelse.

Rekvirer gratis brochure.

Har De problemer med visning af salmenumre o. a., viser vi Dem gerne Jäger's nye, patenterede projektor. Vi har også alt indenfor klokkespil m.m.

J. A. Zachariasen
ORGELBYGGERIET AARHUS
GRUNDLAGT 1830

Riisskov — telf. (061) 7 78 88

Vore Kirkegårde

Redaktør: Havearkitekt m.d.h. Torben Michelsen, Sorø.

Redaktion: Akademihaven, Sorø, Telf. (03) 63 16 53.

Ekspedition: Silkeborgvej 23, Horsens, giro 11915.

Abonnement: Medlemmer af Foreningen for Kirkegårdskultur får gratis tidsskriftet, der udkommer med 4 hefter om året. Enkelthefter sælges for kr. 4.00 pr. stk.

Henvendelse: Silkeborgvej 23, Horsens.

Adresseforandringer bedes altid anmeldt til posthuset. Skulle bladet udeblive, bedes man klage til nærmeste postkontor.

Annoncer tegnes hos redaktøren og i ekspeditionen.

Annoncetakst: 1/32 side kr. 15,—, 1/16 kr. 26,—, 1/8 kr. 40,—, 1/4 kr. 70,—, 1/2 kr. 135,— og 1/1 kr. 250,—; 10 pct. rabat for 4 gange og 25 pct. rabat for 12 gange.

MEDELM AF
FORENINGEN AF DANSKE
UGEBLADE, FAGBLADE OG TIDSSKRIFTER

Vore Kirkegårde leveres iflg. aftale obligatorisk til medlemmer af Foreningen af kirkegårdsinspektører, gravere og gartnere ved kirkegårde i Danmark og medlemmer af Østifternes Sten- og Billedhuggerforening, Stenhuggerlauget i København samt Stenhuggermesterforeningen i Jylland og Stenindustriens Arbejdsgiverforening på Bornholm. Endvidere vederlagsfrit til kirkeministeriet, landets stiftsøvrigheder, de kgl. bygningsinspektører samt provsterne.

INDHOLDSFORTEGNELSE

TILLÆG
til Vore Kirkegårde
bind 22 . nr. 4

TILLÆGET:

Akademigartner, havearkitekt M.D.H., Torben Michelsen: Sorø nye kirkegård ..... s. 29	Nye medlemmer ..... s. 29
	Fællesrådet for havekultur og landskabspleje 25 år ..... s. 29
	Fra dagbladene ..... s. 30
	Fra tidsskrifterne ..... s. 32
	Resolutioner ..... s. 34

Kauslunde menighedsråd
Lemvig menighedsråd
Farum menighedsråd

Nye medlemmer

Fællesrådet for havekultur og landskabspleje blev startet den 16. april 1941. Det var især „Vore Kirkegårdes“ redaktør gennem mange år, havearkitekt Johannes Tholle, der fra starten var den drivende kraft. *Johannes Tholle blev på fællesrådets årsmøde den 31. januar udnævnt til sammenslutningens første æresmedlem.*

Jubilæet bliver markeret den 16. april i år ved en reception i Haveselskabets Have, hvor Brøndsalen bliver udsmykket og billeder, tegninger og andet vil illustrere fællesrådets virksomhed.

Fællesrådets formand, kirkegårdsinspektør Hans Rønø nævnte i sin meget spændende og instruktive beretning blandt andet:

Skrift nr. 15 om kirkegårdsanlæg er under udarbejdelse af formanden selv og søges færdiggjort til fællesrådets jubilæum den 16. april.

I to tilfælde var der i fællesrådets navn rejst faglig protest. Således da en kirkens mand i Menighedsrådenes blad røbede sit totale ukendskab til provst Exners bog fra 1961 „Den danske Kirkegård og dens problemer“ ved at foreslå de ny kirkegårde gjort mere parkagtige.

Kilden til den anden protest var en passus i Palle Laurings bog „Sjælland“, hvor man under omtalen af kirkepladsen i Kalundborg støder på følgende sætning: „På de forsvundne huses plads har man ladet et havearkitektonisk geni lave det sælsomme arrangement, af byens folk kaldet Hundekirkegården, som nogen by har vovet at lægge op til et af sine klenodier“. Der blev gjort forfatteren opmærksom på, at anlægget skyldtes havearkitekt C. Th. Sørensen, som her har løst en overmåde vanskelig opgave på fremragende måde ved at få noget tiltalende ud af en skrånende trekant med kirken som baggrund. Der ankom omgående en svarskrivelse på 8 foliosider, hvori Lauring taler om forkælede hortikulturer, der ikke tåler kritik, men i øvrigt fastholder han sit standpunkt uden dog at begrunde det nærmere. Da Palle Lauring i sit brev bl. a. nævnte, at han i mange år havde beskæftiget sig med haver og havers fortid og i øvrigt fremsatte originale betragtninger over emnet, blev han på dette grundlag opfordret til at tale om dansk havekultur på De. anlægsgartneriske Fags Dag den 28. februar.

25 års jubilæum

Finansloven

På finansloven for finansåret 1966/67 er der (i lighed med forrige år) bevilget 2.000 kr. til Foreningen for Kirkegårdskultur.

Landbrugs- lotteriet

Fra landbrugslotteriet har Foreningen for Kirkegårdskultur fået sit tilskud forhøjet fra 1.000 kr. til 1.500 kr.

Fra danske dagblade

28/10. Holbæk Amts Venstreblad: Rørvig kgd. udvides med et 8.000 m² stort areal, der er skænket af Naturfredningsforeningen (havearkitekt: Kirkegårdsinspektør *H. D. Ørsted, Holbæk*).

29/10. Vestjyden. Esbjerg: Kirkegårdsudvidelsen i Ribe endelig vedtaget. Planen sendes nu til kirkeministeriets godkendelse. (havearkitekt: *J. P. Junggren Have*).

7/11. Jydske Tidende. Aabenrå: Nustrup kgd. udvides med 5.000 m².

10/11. Roskilde Tidende: Kirkegårdsudvidelsen i Sct. Hansgade i Roskilde godkendt og ministeriet har godkendt købesummen af arealet på 225.000 kr. Lån hertil af stiftsmidlerne på 75.000 kr. bevilget. De grundlæggende arbejder ved kirkegårdsudvidelsens anlæggelse er anslået til 100.000 kr. (havearkitekt: Kirkegårdsinspektør *Falmer Nielsen, Vestre kirkegård*).

10/11. Sjællands Tidende, Sorø: Pedersborg kgd. påtænkes udvidet. Andragende herom er indsendt til kirkeministeriet. Menighedsrådet har foreslået en vestlig udvidelse. På grund af at der forefindes rester af en gammel folkeborg her, vil andragendet næppe blive godkendt. Øst for kirken findes en grønning, der kan anvendes, men som af byplanmæssige grunde dårligt egner sig.

11/11. Dannevirke. Haderslev: En udvidelse af Hammelev kirkegård er projekteret til ca. 45.000 kr. og ansøgning indsendt til stiftsovrigheden.

11/11. Aarhus Stiftstidende: Egå kgd. skal udvides med ialt 4.000 kvadratmeter gennem ekspropriation. Arealerne overtages pr. 1. april 1966.

12/11. Berlingske Tidende. Aften: Odder kirkegård udvides med areal, der skal opfyldes med et par meter jord.

13/11. Aarhus Stiftstidende: Lyngby kgd. påtænkes udvidet.

15/11. Aarhus Stiftstidende: Hjortshøj kgd. udvides med 5.000 m² areal, der blev erhvervet for 3 år siden.

16/11. Aktuelt. Helsingør kirkegård udvides mod nord med ca. 10.000 m² areal, der erhverves af præstegårdsjorden.

18/11. Randers Amtsavis: 450 gravpladser anlægges på Randers Nrdr. Kgd., heraf 300 til urnebegravelse. Alle indenfor nuværende kirkegårds rammer.

19/11. Møns Dagblad Stege: Kirkegården i Fakse Ladeplads påtænkes udvidet med 3 tdl.

21/11. Aalborg Amtstidende: På Alménkirkegården i Aalborg imod skovbakkeskoven påtænkes indrettet en „mindelund“ med opstillede ældre gravmæler fra sløjfede grave over kendte personer eller gravsten af historisk eller kunstnerisk værdi.

For en halv snes år siden afhændede kirkegården nogle gravmæler til et stenhuggerfirma. Nationalmuseet blev opmærksom på stenenes værdi og underrettede begravelsesvæsenet, der længe har ønsket at generhverve stenene.

24/11. Skive Folkeblad: Fiskbæks kirkegård udvides for ca. 100.000 kr. Arbejdet påtænkes igangsat sommeren 1966.

26/11. Vordingborg Dagblad: Ny toilet- og redskabsbygning påbegyndes opført ved Kalvehave kirke foråret 66. Kirkegården påtænkes udvidet og en parkeringsplads samtidig anlagt.

27/11. Berlingske Tidende, Aften: Helligåndskirkens omgivelser omlæg-

ges i forbindelse med den endelige udformning af „gågaden“. Kirkegården åbnes mere og dens rekreative betydning søges forstærket. Der opstilles bænke, lægges bro- og borduresten, og i beskedent omfang indrettes legeplads og blomsterarrangementer.

29/11. Demokraten: Til udvidelse af Egå kgd. exproprieres nu ca. 4000 m².

30/11. Østsjællands Folkeblad: Solrød menighedsråd planlægger udvidelse af annekskirkegården.

2/12. Fredericia Dagblad: Projekt til udvidelse af Erritsø kgd. for 60.000 kr. udarbejdet. Udvidelsen omfatter ca. 5500 m².

2/12. Horsens Folkeblad: Kirkegården i Hatting udvides med ca. 3000 m². Kirkeministeriet og de lokale myndigheder har godkendt købet.

2/12. Præstø Avis: Præstø menighedsråd har anmodet kommunen om jord til udvidelse af kirkegården.

4/12. Roskilde Aktuelt: Udvidelsen af Sct. Jørgensbjerg kgd. nu godkendt af kirkeministeriet. Ligeledes køb hertil af 15.000 m² areal for 225.090 kr., hvoraf de 75.000 kr. ydes af lån fra stiftsmidlerne.

5/12. Vendsyssel Tidende, Hjørring: Mårup kgd. påtænkes udvidet. Der er købt 4000 m² for 16.000 kr.

9/12. Jyske Tidende, Aabenraa: Kirkegården ved Sct. Severin Kirke i Haderslev påtænkes udvidet.

10/12. Herning Folkeblad: Kirkegården ved Gjellerup kirke påtænkes udvidet.

14/12. Sjællands Tidende: Planer om ny kirkegård eller kgd.udv. i Kalundborg.

16/12. Fyens Tidende: Vissenbjerg kgd. udvides.

17/12. Fyens Tidende: Flemløse kgd. udvides.

20/12. Aalborg Amtstidende: Aars kirkegård skal udvides for 100.000 kr.

27/12. Kristeligt Dagblad: Langesø kgd. udvides for 15.000 kr.

27/12. Skanderborg Amts Avis: Skanderup kgd. påtænkes udvidet.

8/1. Dagbladet, Ringsted: Udvidelsen af Sorø ny kirkegård påbegyndes om et par måneder, idet igangsættningstilladelse nu foreligger. Der skal for en udgift på 140.000 kr. anlægges 1000 kisteravpladser og 3-4000 urnegravpladser. Arealet er 1,35 ha.

7/1. Fyns Tidende: Strib menighedsråd har købt jord til udv. af kirkegården. 2 tdl. for 40.000 kr.

15/1. Skanderborg Amts Avis: Hørning kgd. påtænkes udvidet.

25/10. Trønder Avise: Okkelberg kgd. skal udvides.

26/10. Ringeriks blad, Hønefoss: Større udvidelsesarbejder er igang på Sokna. Et meget smukt stengærdarbejde bliver færdiggjort sommeren 66.

28/10. Porsgrunns Dagblad: Reguleringsarbejder igang på Solum og Skotfos kirkegårde.

1/11. Bergens Tidende: Arna kgd. påtænkes udvidet.

5/11. Varden Skien: Planer om centralkirkegård i Eidanger.

8/11. Romerikes Blad: Hovind kgd. udvides med 8.178 m², der er blevet erhvervet for 25.000 kr.

9/11. Sunnørsposten: Et område mellem øvre og nedre gravfelt på Ålesund kgd. indrettes til kirkegård.

10/11. Sogns Avis, Leikanger: Gaupne kgd. udvides med 1290 m².

29/10. Øvre Smålene: Kirkegårdsudvidelse til 100.000 kr. i Trøgstad godkendt.

Fra norske dagblade

15/11. Eidsvold Blad: Til udvidelse af Hovind kgd. har menighedsrådet købt 8 dekar jord or 25.000 kr.

17/11. Sogns Avis, Leikanger: Gaupne kgd. udvides med 1290 m².

20/11. Akers-Posten: Udvidelse af urne-lundene ved Ris kirke.

22/11. Udvidelse af Dypvåg kgd. kommer til at koste 47.000 kr.

27/11. Sunmøre Arbeideravis: Larsnes kgd. omlægges for 38.000 kr.

7/12. Levanger-Avisa: Det haster nu med at få kirkegården i Levanger udvidet.

9/12. Sunmørposten: Gravplassen på Raudeberg udvides med 20.000 kr. i 1966.

11/12. Dagningen: Sel kgd. udvides med 700 gravpladser til ialt 1800 gravpladser.

31/12. Varden: Flatdal kgd. udvides.

Fra tidsskrifterne

„Kriegsgräberfürsorge“, sept., okt. nov., og dec. 1965 indeholder udførlige redegørelser for gravflytningerne i Danmark og baggrunden herfor. Argumentationen virker ærlig og overbevisende bedømt ud fra den europæiske kulturkreds omend fremgangsmåden synes vel drastisk. Albert Schweitzer der i vor tid står som eksponent for denne kulturkreds har direkte i forbindelse med „Kriegsgräberfürsorges“ exhumeringer skrevet: „Die soldatengräber sind die grossen Prediger des Friedens, und ihre Bedeutung als solche wird immer zunehmen“.

I oktobernummeret bringes en udførlig oversigt over mennesketab i forbindelse med 1. og 2. verdenskrig: Ialt 65 millioner døde og mindst 66 millioner invaliderede.

Stenhuggertidende. nov. 65. Artikel af stenhuggermester Leo Rosendal: „Til eftertanke“. Forfatteren synes det er forstemmende at tænke på, at den anonyme begravelse vinder stærkt frem ikke blot i storbyerne men også på mindre kirkegårde. Dels fordi der af denne grund „unddrages stenhuggerbranchen betydelige beløb“!! og dels fordi forfatteren føler at „kulturen på dette alvorlige område er gået baglæns til trods for aldrig så velholdte græsplæner med et enkelt synligt minde over hvemsomhelst eller ingensomhelst som det centrale midtpunkt“.

– Om kulturen går forlæns eller baglæns kan i bedste fald kun afgøres ved historisk analyse engang i fremtiden. Der findes overordentlig mange eksempler på en meget høj gravkultur baseret på ligbrænding og anonym begravelse. I det syd-østlige Asien som beboes af halvdelen af jordens befolkning anses det med rette for den højeste form for gravkultur at mennesket ved sin død ikke blot „vender tilbage til naturen“ men går op i en guddommelig enhed, (stræben efter nirvana) befriet for alle lavere menneskelige prestigehensyn og for alle „materielle goder“.

Der er i flere perioder i verdenshistorien sket kulturudvekslinger i denne henseende. Denne mest konsekvente bekendelse har givet sig mange smukke udtryk af høj kulturel værdi, især i England, hvor begravelsesformen har virket længst indenfor vor kulturkreds og derfor er mest avanceret på grund af den nære forbindelse med Indien. At formen kan og vil få mange ærlige og smukke udformninger her i landet er der vist ingen tvivl om. Det vil afhænge af mange forhold, ikke mindst af hvilke alternative begravelsesformer der findes.

– og her nærmer vi os hr. Rosendals første hjertesuk: Stenhuggerbranchen vil sælge færre og færre gravmæler til traditionelle gravsteder.

Der kan utvivlsomt *genskabes* en ny form for individuelt monumenterede gravgårde. – men – for øjeblikket er vi herhjemme inde i en rivende nedgang i gravmonumentkulturen. – I en ond cirkel: Dåligere monumenter – mindre efterspørgsel fra publikum – endnu dårligere monumenter – mindre interesse fra kirkegårdenes og andre instansers side for stenhuggernes frembringelser (hvordan kan man bedst skjule disse mo-

numenter?) o.s.v. Udviklingen skyldes naturligvis ikke stenhuggernes svigtende evner; der er mange stenhuggere, der har udført et både stort og til tider idealistisk arbejde på at frembringe mesterværker uden at det har kunnet vende udviklingen. Årsagerne er sikkert mangfoldige: Overdrevne servitutbestemmelser fra kirkegårdsledernes side (hvad skal man stille op med en generel servitut for samtlige afdelinger på en kirkegård der lyder: Maximumhøjde for monumenter: 70 cm eller 100 cm. Der kan til en sådan kirkegård i dette tilfælde kun blive tale om liggesten hvis gravmælet skal være smukt). i angst for at der skal kunne opstilles høje grimme monumenter har kirkegårdslederne formet servitutbestemmelser også på dette område. Resultat: Der kommer hverken smukke eller grimme monumenter til at dominere, sidstnævnte kan nemlig borteliminere. De traditionelle gravgårde bliver kedelige, falske og frastødende. Bunden synes snart nået. Fra de fleste stenhuggeres monumentudstillinger går de pårørende beskæmmede bort – nej så hellere ingenting – og dog – i underbevidstheden nærer tvivlen alligevel: Gravmælet har siden den græske oldtid været statussymbol – Kan vi undvære det? Eller er vi ikke kommet så langt endnu?

„*Stenhuggertidende*“ dec. 65. Udmærket art. af Kaj W. Nielsen: „Kirkegårdskultur“ over emnet: En kirkegård skal være og ligne det den er; ikke et tilfældigt haveanlæg. Artiklen slutter med en opfordring til at destruere alle monumenter fra sløjfede grave. – Frembringer vor tids stenhuggere ikke mere monumenter, der er bedre enet til andet end at komme i skærveknuseren?

„*Norsk Hagatidende*“ jan. 1966. Meget instruktiv artikel af kirkegårds-konsulent Karen Reistad: Omlægning af kirkegårde. Af særlig vigtighed er det at notere følgende citat – „Ofte kan en oprydning i gravfortegnelsen fastslå, at en påtænkt udvidelse af kirkegården eller en anlægning af ny kirkegård, ikke er påkrævet.

„*Deutsche Friedhofkultur*“ aug. 65. God artikel om Heiligenhaus Friedhof, der viser et eksempel på at en kirkegård, der er formet landskabelig samtidig kan blive en god og rigtig kirkegård hvor gravsteder og monumenter på ægte måde overalt dominerer og fastholder stedets karakter. Det har kunnet lade sig gøre i Tyskland, hvor stenhuggerhåndværket stadig lever og hvor kirkegårdens forskellige afdelinger på grund af krigen og dermed følgende store antal begravelser over en kort årrække er blevet monumenteret over det hele næsten samtidig. Det giver et helhedsindtryk med større mulighed for at komponere detaljer sammen.

Hertil kommer imidlertid også kirkegårdslederens store dygtighed både som havearkitekt og som administrator.

„*Deutsche Friedhofkultur*“ dec. 1965. Gennemgang af kirkegården i Kassel med illustrationer af gravmæler af meget høj kvalitet. Alle kirkegårdens forskellige funktioner er gennemgået. Konklusionen heraf som ved grundig gennemgang af mange andre tyske kirkegårde: En smuk og rigtig kirkegård kan kun skabes hvis:

1. Arealet er rigtig disponeret.
2. Lederen både er en dygtig administrator og formgiver.
3. Lederen er personlig frigjort for økonomiske interesser.
4. Kirkegårdsstyrelsen er forstående og positiv indstillet.
5. Anlæg og vedligeholdelse af gravsteder i det væsentlige er underlagt forvaltningens fulde kontrol.

„*Ignis*“ dec. 65. Hele nummeret omhandler spørgsmålet om begravelsesberedskab og krigsgravtjeneste. Emnet er behandlet så grundigt og in-

strukturelt, at alle kirkegårdsledere og kirkegårdsstyrelser i egen interesse bør rekvirere et eksemplar og selv arbejde videre med sagen evt. i samarbejde med det stedlige civilforsvar.

„*Steinmetz und Steinbildhauer*“ sept. 65, okt. 65. Artikler der viser stadig fremgang for formgivningen af stengravmæler i Vesttyskland. Nov. 65. Art. om den gamle mosaiske kirkegård i Prag, der rummer godt 12.000 gravmæler, der stammer fra 14-1800-tallet.

Resolutioner

Kirkeministeriets skriv. af 3/7-61 (til stiftsøvrigheden over Ribe stift) ang. *nogle kirkegårde på landet, som uden hjemmel var overgået til kommunal drift.*

I anledning af, at A. sogns menighedsråd i en den 12. september 1960 afgivet erklæring havde anført, at A. kirkegård fra den 1. april 1960 at regne er overgået til kommunal drift, udbad ministeriet sig i skrivelse af 28. marts 1961 nærmere oplysning om kirkegårdens bestyrelse og drift.

Herefter har menighedsrådet i en hertil indsendt redegørelse oplyst, at kirkegårdene i A. og B. sogne bestyres af et udvalg, bestående af 5 medlemmer valgt af menighedsrådene og 4 medlemmer valgt af sognerådet, og at sognerådet yder tilskud til kirkegårdens drift, hvilket efter det oplyste begrundes med, at adskillige af beboerne i de to sogne tilhører frimenigheden i Holstebro eller er medlemmer af valgmenigheden for Aulum-Vinding-Vind og således ikke gennem kirkeskatten bidrager til kirkegårdens drift.

I anledning heraf skal man meddele til efterretning og videre bekendtgørelse, at den trufne ordning mellem menighedsrådene og sognerådet angående kirkegårdens bestyrelse og drift ikke er forenelig med den gældende lovgivning, hvorefter bestyrelse og drift af folkekirkens kirkegårde, når kirken er selvejende, påhviler menighedsrådene, og at der alene kan gøres undtagelser herfra i de i lov om kirkers bestyrelse m. m. § 7, stk. 3, udtrykkeligt nævnte tilfælde, omfattende København og Frederiksberg samt købstæder med flere sogne.

Ministeriet er herefter enig med stiftsøvrigheden i, at ordningen snarest må bringes til ophør, hvilket ikke er til hinder for, at kommunen også i fremtiden yder tilskud til kirkegårdens drift i henhold til sognerådets derom trufne bestemmelse, om fornødent med godkendelse af amtsrådet, jfr. herved indenrigsministeriets skrivelse af 28. marts 1956 („*Love og Ekspeditioner*“ 1955-56 pag. 370-71).

Det tilføjes, at ministeriet intet har at erindre imod, at nedsatte fællesudvalg med repræsentanter for menighedsrådene og sognerådet oprettholdes, men det vil – som også bemærket af stiftsøvrigheden – i så fald kun kunne være et rådgivende organ, idet alle beslutninger vedrørende kirkegårdens bestyrelse og drift i det hele taget må påhvile menighedsrådene i overensstemmelse med den kirkelige lovgivning.

Kirkeministeriets skriv. af 23/12-61 (til stiftsøvrigheden over Fyens stift) ang. *tilladelse til, at et areal omkring en købstadskirke anvendes (alene) til urnenedsættelser.*

I et senest med stiftsøvrighedens erklæring af 3. november 1961 hertil indsendt andragende har Svendborg Skt. Nicolai sogns menighedsråd anholdt om tilladelse til at tage arealet omkring Skt. Nicolai kirke, der ikke i en meget lang årrække har været anvendt som begravningsplads, og som henligger græsbevokset, bortset fra et enkelt endnu eksisterende indhegnet gravsted, i brug til nedsætning af askeurner, idet menighedsrådet derhos har anført, at græsplænerne på kirkegården ønskes bevaret, og at rådet har bestemt, at mindetavler ikke må opsættes over gravpladserne.

I en senere i sagen afgivet erklæring har menighedsrådet derhos oplyst, at kirkegården fremdeles er umatrikuleret, og at kirkegårdsarealerne er anordningsmæssigt indhegnede.

Således foranlediget skal man meddele til efterretning og videre bekendtgørelse, at ministeriet ikke skal modsætte sig, at de indhegnede kirkegårdsarealer omkring Svendborg Skt. Nicolai kirke tages i brug til urnenedsættelser som ansøgt, idet man forudsætter, at byplan eller andre hæftelser ikke er til hinder derfor.

Kirkeministeriets skriv. af 17/4-62 (til stiftsøvrigheden over Helsingør stift), om, *hvorvidt et menighedsråd var berettiget til at inddrage eller stille særlige vilkår for brugen af gravsteder, der omfattedes af en approberet reguleringsplan.*

I et hertil indsendt andragende har A. sogns menighedsråd forespurgt, om menighedsrådet er berettiget til at inddrage eller stille særlige vilkår for brugen af gravsteder, der omfattes af en af menighedsrådet udarbejdet og af provstiudvalget approberet plan til regulering af A. gamle kirkegård.

Således foranlediget skal man meddele til efterretning og videre bekendtgørelse, at lov om vedligeholdelse af kirker og kirkegårde m. v. ikke hjemler menighedsrådet ret til med henvisning til en approberet reguleringsplan for kirkegården at inddrage eller stille særlige vilkår for brugen af gravsteder, for hvis vedkommende der er hengået mindre end en fredningsperiode siden sidste begravelse i gravstedet. Derimod er der intet til hinder for, at menighedsrådet med provstiudvalgets samtykke på særlige vilkår tillader nye begravelser i sådanne af en approberet reguleringsplan berørte gravsteder, for hvis vedkommende en fredningsperiode er udløbet efter at den sidste begravelse har fundet sted, dog at den gravplads, hvori sådan ny begravelse måtte ske, derefter omfattes af en ny fredningsperiode, således at gravpladsen inden for denne periode ikke må forstyrres, f. eks. ved bebyggelse.

Kontor: Silkeborgvej 23, Horsens. Postkonto: 11915, Horsens

Formand: Domprovst Carl Bay, Ålborg. Telf. 2 23 58.

Næstformand: Borgmester Ove Hansen, MF. Ballerup.

Sekretær og kasserer: Kirkegårdsinspektør V. Rud Nielsen, Horsens.

Fra ovennævnte kontor forhandles:

Kirkegårdsprotokoller 1.000 gravpladser, pr. stk. kr. 110,00.
sammen med legatgravstedsregister kr. 120,00.

Gravstedsbreve, pr. 50 stk. kr. 15,00.

Vedtægt for kirkegårde, pr. stk. kr. 3,00.

Småskrift nr. 10: Den kgl. anordning om kirkegårde, kr. 1,00.

Tidsskriftet Vore Kirkegårde: 1928/29 kr. 10,00, 1929/30 kr. 10,00, 1930/31 kr. 10,00, 1931/32 kr. 10,00, 1932/33 kr. 10,00, 1933/34 kr. 10,00, 1936/38 kr. 10,00, 1947/50 kr. 10,00, 1950/53 kr. 10,00, 1953/56 kr. 15,00, 1956/59 kr. 20, 1959/62 kr. 20,00, 1962/65 kr. 20,00.

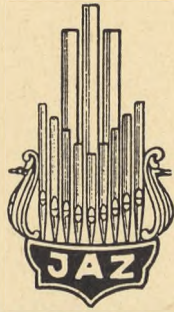
Enkelte hefter af løbende årgang pr. stk. kr. 4,00.

Register til Vore Kirkegårde bind I-XVI kr. 2,00.

Ved indmeldelse i Foreningen for kirkegårdskultur modtager medlemmerne tidsskriftet gratis.

Foreningen for kirkegårdskultur

NYHED

DEREUX ORGLET

MED ELEKTROSTATISK LYDOVERFØRING

Med samme — endog noget bedre — akustiske egenskaber som et almindeligt pibeorgel.

Spiller altid rent og velstemt — konstant til enhver tid — uanset temperatur og fugtighedsgrad.

Særdeles solid konstruktion — fylder ikke ret meget — installeres nemt og hurtigt.

Et velbygget præcisionsinstrument med alle registermuligheder — godkendt af den katolske kirke i Tyskland, Frankrig, Belgien og Danmark. Prisen er kun 1/5 af et tilsvarende pibeorgels.

Yderligere oplysninger sendes gerne uden forbindelse.

Rekvirer gratis brochure.

Har De problemer med visning af salmenumre o. a., viser vi Dem gerne Jäger's nye, patenterede projektor. Vi har også alt indenfor klokkespil m.m.

J. A. Zachariasen
ORGELBYGGERIET AARHUS
GRUNDLAGT 1830

Riisskov — telf. (061) 7 78 88

Vore Kirkegårde

Redaktør: Havearkitekt m.d.h. Torben Michelsen, Sorø.

Redaktion: Akademihaven, Sorø, Telf. (03) 63 16 53.

Ekspedition: Silkeborgvej 23, Horsens, giro 11915.

Abonnement: Medlemmer af Foreningen for Kirkegårdskultur får gratis tidsskriftet, der udkommer med 4 hefter om året. Enkelthefter sælges for kr. 4.00 pr. stk.

Henvendelse: Silkeborgvej 23, Horsens.

Adresseforandringer bedes altid anmeldt til posthuset. Skulle bladet udeblive, bedes man klage til nærmeste postkontor.

Annoncer tegnes hos redaktøren og i ekspeditionen.

Annoncetakst: $\frac{1}{32}$ side kr. 15,—, $\frac{1}{16}$ kr. 26,—, $\frac{1}{8}$ kr. 40,—, $\frac{1}{4}$ kr. 70,—, $\frac{1}{2}$ kr. 135,— og $\frac{1}{1}$ kr. 250,—; 10 pct. rabat for 4 gange og 25 pct. rabat for 12 gange.

MEMLEM AF
FORENINGEN AF DANSKE
UGEBLADE, FAGBLADE OG TIDSSKRIFTER

Vore Kirkegårde leveres iflg. aftale obligatorisk til medlemmer af Foreningen af danske kirkegårdsledere og medlemmer af Østifternes Sten- og Billedhuggerforening, Stenhuggerlauget i København samt Stenhuggermesterforeningen i Jylland og Stenindustriens Arbejdsgiverforening på Bornholm. Endvidere vederlagsfrit til kirkeministeriet, landets stiftsøvrigheder, de kgl. bygningsinspektører samt provsterne.

INDHOLDSFORTEGNELSE

TILLÆG
til Vore Kirkegårde
bind 22 . nr. 5

TILLÆGET:

Overgartner, cand. hort. Axel Andersen, Vestre Kirkegård, København :	Nye medlemmer	s. 37
Anvendelse af gravemaskiner på kirkegårde	Ny forside	s. 37
	Årsmøde og regnskab	s. 37
	Fra dagbladene	s. 39
	Resolutioner	s. 41

Lundtofte menighedsråd

Nyt medlem

„Vore Kirkegårde“'s forside er denne gang tegnet af maleren og grafiker Loui Mikael, der har nedfældet sine indtryk af besøg på nordiske kirkegårde og sammenkomponeret dem til en helhed.

Ny forside

I henhold til beslutningen på den i 1965 afholdte generalforsamling skulle det kommende årsmøde afholdes i Fjaltring i Viborg stift. Foreningens forretningsudvalg har dog efter sekretærens og kassererens henstilling vedtaget, at det påtænkte årsmøde udskydes et år, da vor økonomi dårligt tillader mødeudgifter i indeværende år.

Årsmøde

Som det rengår af regnskabsoversigten, har foreningen ved årets afslutning en gæld på ca. 1.800 kr., hvilket alene skyldes stigninger i omkostningerne for bladet „Vore Kirkegårde“. Da det er forretningsudvalget magtpåliggende, at bladets indeværende bind for årene 1965-68 udsendes uforandret, og da der ingen muligheder synes at være for at forhøje foreningens indtægter i det kommende regnskabsår, håber man ved udskydelse af det planlagte årsmøde at kunne skaffe økonomisk dækning for udgivelse af bladet.

Volmer Rud Nielsen.

INDTÆGTER :

Kassebeh. 1./4. 1965			127,40
Kontingenter	11.254,97	18,03	11.236,94
Tilskud:			
Kirkeministeriet	2.000,00		
Landbrugslotteriet	1.500,00		3.500,00
Renter			28,09

Foreningen for
Kirkegårdskultur

Årsregnskab

UDGIFTER :

Kontorudgifter	793,50	2.787,38	1.993,88
„Vore Kirkegårde“	2.010,20	10.596,26	8.586,06
Møder og foredrag			3.895,99
Diverse			366,05
Kassebeh. 31./3. 1966			50,45
Ialt		14.892,43	14.892,43

Horsens, den 2. april 1966.

Volmer Rud Nielsen.

Regnskabet er revideret efter kassebog og kassebilag, kassebeholdningens tilstedeværelse er kontrolleret, og der har intet været at bemærke.

Århus, den 12. april 1966.

Erik Kofoed.

Horsens, den 13. april 1966.

Ejnar Jensen.

STATUS pr. 31./3. 1966.

Kassebeholdning	50,45	
Tilgode for kontingenter	176,00	
Tilgode for annoncer	853,75	
Annonceprovision		457,60
Bogtrykker, „Vore Kirkegårde“ bd. 22, nr. 4		2.129,70
Avisudklip, „Vore Kirkegårde“ bd. 22, nr. 4		116,90
Kontorudgifter		150,00
Foreningens gæld	1.774,00	
		<hr/>
	2.854,20	2.854,20

Horsens, den 2. april 1966.

Volmer Rud Nielsen.

BUDGET 1./4. 1966-31./3. 1967.

INDTÆGTER:

Kassebeholdning 1./4. 1966	ca.	50,00
Kontingenter	-	11.225,00
Tilskud: Kirkeministeriet	-	1.900,00
Landbrugslotteriet	-	1.500,00
Renter	-	25,00

UDGIFTER:

Kontorudgifter	ca.	2.000,00
„Vore Kirkegårde“	-	11.000,00
Møder	-	1.200,00
Diverse	-	450,00
Kassebeholdning 31./3. 1967	-	50,00
		<hr/>
	ca. 14.700,00	ca. 14.700,00

Horsens, den 2. april 1966.

Volmer Rud Nielsen.

Ny kirkegårdsinspektør

Med snarlig tiltrædelse er havearkitekt, cand. hort. *Morten Falmer Nielsen* ansat som inspektør ved Mariebjerg kirkegård.

Samtidig træder kirkegårdsinspektør, havearkitekt *Sven Hansen* tilbage. At kirkegårdsbestyrelsen har valgt en ung, særdeles lovende havearkitekt som leder må hilses med glæde.

Morten Falmer Nielsen har nu chancen for igennem en meget lang år-række at planlægge og præge kirkegården grundig.

Den store indlysende fordel heri vil sikkert gå op for andre kirkegårdsstyrelser med dette og adskillige andre eksempler som forbillede.

Morten Falmer Nielsen og kirkegårdsstyrelsen ønskes tillykke.

50 år

Kirkegårdsinspektør, havearkitekt cand. hort. *Rs. Th. Christensen*, Åbenrå fejrede den 28. marts sin 50-års dag.

R. Th. Christensen er tillige stadsgartner i Åbenrå, formand for Alm. dansk gartnerforenings Åbenrå kreds og lærer i teknisk skoles fagklasse.

14/1. Roskilde Tidende: Tegning og beskrivelse af det meget smukke forslag til udvidelse af Sct. Jørgensbjerg kirkegård, som kirkegårdsinspektør, havearkitekt m.d.h. A. Falmer Nielsen har udarbejdet.

16/1. Fyens Stiftstidende: Kirkegårdsforvaltningen i Odense står overfor større bygningsarbejder. Ny materialgård med folkerumsbygning på Assistens kgd. til ca. 5-600.000 kr. håbes påbegyndt snarest. En vej fra Amtssygehuset over Assistenskirkegården til kirkegårdskapellet til ca. 53.000 kr. tænkes ligeledes gennemført såsnart bevillingsspørgsmålet er afklaret.

Begravelsestallet på Odenses kirkegårde stiger årlig med ca. 10 %. Det er nu på ca. 1000. Kirkegårdskapellet på Assistens kgd. står foran udvidelse med et modtagelsesrum med birum. På Korsløkke kgd. er der projekteret et nyt kapel til ca. 90.000 kr.

Odense kirkegårdsforvaltning har hidtil årlig produceret ca. 75.000 sommerblomster til gravene i eget gartneri. Dette er nu nedlagt på grund af urentabilitet. Blomsterproduktionen vil nu blive udliciteret blandt fynske gartnere. Derimod er der oprettet ny planteskole på Risinge kirkegård så forvaltningen er selvforsynende med stedsegrønne træer og buske.

20/1. Vendsyssel Tidende Hjørring: Selv om der er plads til nye gravsteder på Hjørring kirkegård måske endnu 20-30 år frem i tiden, er man begyndt at arbejde med udvidelsesmuligheder idet der erfaringsmæssigt går adskillige år inden arealer er erhvervet, tegninger godkendt, bevilling foreligger endsiges inden beplantningen er groet til så man kan være bekendt at begrave der. Især de 22 tdl. store arealer præstegårdsjord som St. Catharine sogn ejer ved Hirtshalsvej er i søgelyset.

21/1. Aalborg Amtstidende: Ulstrup kgd. skal udvides.

24/1. Berlingske Tidende: Arkitekterne Inger og Johannes Exner har fået overdraget den meget spændende og krævende opgave at projektere en ny kirke i den helt nye bydel Albertslund. Der er ikke regnet med nogen kirkegård her, idet den gamle sognekirkegård i Herstedvester, står overfor en større udvidelse. Derimod arbejdes der med mulighederne for en urnekirkegård ved Albertslund kirke.

25/1. Fyns Tidende: Svanninge Kirkegård skal udvides.

11/2. Østjællands Folkeblad: Greve-Kildebrønne sogneråd har givet principiel tilslutning til projekt vedr. ny centralkirkegård ved Mosede.

17/2. Møns Dagblad, Stege: Kirkegårdsudvidelse i Kalvehave påtænkes.

23/2. Fyens Stiftstidende: Svendborgs Amts kommunaludvalg har godkendt, at Ringe kommune yder 42.000 kr. i tilskud til kirkegårdens vedligeholdelse samt et ekstraordinært tilskud på 10.000 kr. til regulering af arealerne nord for kirken, hvor det skrånende areal bliver terrasseret, et par udlevede træer, der nu udgør et faremoment, fældes og andre plantes som erstatning.

23/2. Sjællands Tidende. Sorø: Kirkegårdsudvalget for Sct. Mikkel's sogn i Slagelse har udarbejdet statistik, der viser, at kirkegården vil være fuldt belagt om ca. 5 år. Man regner med ca. 200 begravelser årlig de nærmeste år. Kirkegårdsudvalget vil nu opfordre byens andet sogn, Sct. Peders, til at udarbejde en lignende statistik for herefter at indlede et samarbejde om anlæggelse af ny større centralkirkegård. Der må optages forhandling med Slagelse byråd om køb af arealer af Idagård ud mod den nyanlagte sydmotorvej. Arealerne er her særdeles velegnede.

26/2. Aktuelt. Viborg: Jordarbejde til Hernings nye kirkegård på 6 ha. er udbudt i offentlig licitation.

2/3. Kolding Folkeblad: Den nye distriktskirkegårds placering i Skærbæk godkendt. Et 3 td. land stort areal nordøst for gården „Sorgenfri“ er udpeget. Anlæggelsen sker dog næppe foreløbig.

4/3. Holbæk Amts Venstreblad: Ligbrændingsprocenten i Holbæk blev i 1965 47,8. Gennemsnittet for hele landet er 34,4.

12/3. Aktuelt: Ny urnekirkegård i Dalum ved Odense anlægges formentlig i sommeren 1966.

13/3. Fyns Tidende: Urnelund ved Sørup kirke påtænkes anlagt øst for nuværende kirkegård.

15/3. Jyske Tidende. Åbenrå: Nyt kirkegårdskapel til Øster Løgum Kirke påbegyndes efter licitation til 43.918 kr.

21/3. Vejle Amts Folkeblad: Nationalmuseet foretager meget interessante udgravninger på Fitting kirkegård. Hele egnens befolkning blev i det 12. århundrede udrydet af pest. Begravelsespladsen opstod og forsvandt over et kort åremål, hvorfor man her står overfor et karakteristisk udsnit af et middelaldersamfund.

31/3. Aktuelt: Ny urnehave påtænkes anlagt nord for Fåborg kirke. Arealet skal dog først undersøges af Nationalmuseet for evt. bygningsrester m. v.

31/3. Præstø Avis: Kirkegårdsudvalgets anmodning til byrådet om erhvervelse af en del af Klosterbakkearealet til brug til kirkegårdsudvidelse er imødekommet, idet byrådet har besluttet at følge byplan- og byudviklingsudvalgets indstilling herom.

9/4. Ringkøbing Amts Dagblad: Kirkegården i Skjern skal udvides med 1200 gravsteder. Plan hertil udarbejdet af kirkegårdsinspektør Walbjørn Christensen, Holstebro.

9/4. Frederiksborg Amts Avis: Dansk Ligbrændingsforening har på sin generalforsamling foreslået at der indrettes en fælles urnegrav på Hille-rød nye kirkegård ved Skansebakken.

13/4. Berlingske Tidende: Tre nye tyske kirkegårde skal indrettes i forbindelse med de igangværende exhumeringer i Jylland. De to ved Grove på Herningegnen er godkendt af de stedlige menighedsråd. En tredje placeres ved Oksbøl.

13/4. Lolland-Falsters Folketidende: Menighedsrådet i Rødby søger lån på ca. 150.000 kr. til færdiggørelse af den nye kirkegård samt opførelse af et kapel på denne.

23/4. Kristeligt Dagblad: Højesteretssagfører Ove Rasmussen har på 13 Sydvest- og Sønderjyske menighedsråds vegne udtaget stævning mod kirkeministeriet med påstand om at ministeriet har overskredet sine beføjelser ved uden menighedsrådenes samtykke at have underskrevet den mellem den danske regering og den vesttyske forbundsregering indgåede overenskomst om flytning af tyske flygtningegrave. Hrs. Ove Rasmussen gør gældende at kun menighedsrådene har kompetence til at give tilladelse til flytning af grave. Kirkegården er ikke statsejendom, men den enkelte kirkes ejendom og er dermed under menighedsrådets forvaltning og bestyrelse. Ganske vist har kirkeministeriet en vis overhøjhed, men ikke desto mindre, gør hrs. Ove Rasmussen gældende, er kirkeministeriets tilladelse en klar tilsidesættelse af menighedsrådenes kompetence og rettigheder.

Fra norske dagblade

11/1. Vestfold: Planer udarbejdes til omlægning af Holmestrand kgd.

11/1. Velgeren: Ås kgd. bliver udvidet med 800 gravpladser på 3-4 dekar. Vejen rykkes mod syd så der bliver plads til ca. 200 biler (havearkitekt *Anne-Marie Breland*).

15/1. Finmarksposten: I Honningsvåg påtænkes opført et krematorium samtidig med at en af områdets 3 kirkegårde må udvides.

14/1. Fjordenes Tidende: Arbejdet med udvidelse af Raudeberg kgd. er i fuld gang. Kommunens mandskab udfører det som en art beskæftigelsesarbejde.

- 20/1. Hamar Arbeiderblad: Æreskirkegården i Elverum planlægges om-
lagt.
- 20/1. Bergens Tidende: Ny gravlund på Øvsttun ved Bergen er under
anlæggelse.
- 9/2. Nordlandsposten. Bodø: Staumen kgd. udvides med 10,3 da for
13.390 kr.
- 10/2. Dagen Bergen: Kaupanger kgd. udvides med 3 da. (haveark.
Skjold).
- 15/2. Troms Folkeblad. Finsnes: Arstein kgd. er fuldt belagt og må ud-
vides i løbet af 1966.
- 16/2. Glåmdalen. Kongsvinger: Vinger kgd. vil nu som beskæftigelses-
arbejde blive udvidet for 40.000 kr. Heraf 11.000 kr. til arbejds løn, der
dækker 4 mand, 3 lastbiler og 1 traktor i 4½ måned.
- 23/2. Aust Agder Blad: Gjerstad kgd. udvides.
- 26/2. Fosna-Folket: Ørland kgd. skal udvides.
- 28/2. Rogaland: Avaldsnes kgd. udvides med 6 da. svarende til 1200
gravpladser.
- 4/3. Indre Smålelenes Avis: Eidsberg kgd. påbegyndes nu udvidet med
2,87 ha mod syd. Der anlægges en cirkelrund gravgård og en urnelund.
Ialt 508 gravpladser og 259 urnepladser. (haveark. Morten Grindaker).
- 19/3. Oppland: Ø. Slidre kgd. udvides.
- 19/3. Morgenavis: Sola kgd. udvides.
- 23/3. Vestfold: 300.000 kr. bevilget til ny kirkegård på Presterød.
- 29/3. Nordlands Avis: Villmoen kgd. udvides.
- 29/3. Nordlandsposten: Sulitjelma kgd. udvides.

„Tænk“, udgivet af forbrugerrådet. Nr. 1 og 2 1966 indeholder artikler
om bedemandsforretninger. Især nr. 2 med stærk, men retfærdig kritik.

„Gartnertidende“ 15. april 1966.

Interwew med formanden for „Fællesrådet for Havekultur og land-
skabspleje“ kirkegårdsinspektør Hans Rønø i anledning af fællesrådets
25-års jubilæum den 16. april 1966.

„Arbeitsgemeinschaft Friedhof und Denkmal“ der udkommer 6 gange
årlig, udgivet af den vesttyske forening for kirkegårdskultur, viser en
stadig stigende kvalitet, skønt tidsskriftet i de 10 år, det har eksisteret
hele tiden, har befundet sig på et meget højt niveau. Kirkegårdsproble-
merne bliver gennemarbejdet grundigt og rystende ærligt. Alle bladets
16 sider er koncentreret stof med instruktive billeder. Der er ikke re-
klamer.

Redaktøren, Dr. Hans-Kurt Boehlke foretager analyser af kirkegårds-
kulturens forskellige områder.

Sammen med det schweitsiske tidsskrift „Kunst und Stein“ er det for
øjeblikket et af Europas bedste kirkegårdstidsskrifter.

Fra tidsskrifterne

Kirkeministeriets skriv. af 14/4-62 (til stiftsøvrigheden over Haderslev
stift) om, *hvortidt en sparekasse kunne vægre sig ved at udbetale nogle
til vedligeholdelse af bestemte gravsteder hensatte beløb, som stiftsøvrig-
heden havde forlangt indbetalt blandt stiftsmidlerne.*

I et hertil indsendt andragende har stiftsøvrigheden rejst spørgsmål om
inddragelse blandt stiftsmidlerne af visse kapitaler, der er indsat i A. Spa-
rekasse med henblik på vedligeholdelse af en række gravsteder på B. kir-
kegård.

Resolutioner

Det fremgår af sagen, at indskyderne har ladet kontrabøgerne med sparekassen forsyne med påtegning om, at B. kirkes graver – med hvem aftalerne er truffet og hos hvem bøgerne er deponeret – er bemyndiget til at hæve bestemte årlige beløb til gravstedernes vedligeholdelse.

Det fremgår endvidere af sagen, at B. sogns menighedsråd efter brevveksling med stiftsøvrighed og provstiudvalg er indgået på at foranledige de pågældende kapitaler indbetalt blandt stiftsmidlerne, men at sparekassen har vægret sig ved at udbetale kapitalerne til menighedsrådet i nævnte øjemed.

Ved sagens indsendelse har stiftsøvrigheden henstillet, at der fra Sparekassetilsynet indhentes en udtalelse med hensyn til, om sparekassen med rette kan vægre sig ved på menighedsrådets derom fremsatte begæring at udbetale kapitalerne til fremtidig forvaltning blandt stiftsmidlerne.

Nærværende ministerium har om sagen brevvekslet med Sparekassetilsynet, som i erklæring af 1. februar 1962 har udtalt, at spørgsmålet efter Sparekassetilsynets formening bør søges løst efter følgende retningslinjer: Med hensyn til den i sparekassen oprettede konto, der er forsynet med påtegning om, at restkapitalen ved vedligeholdelsesfristens udløb tilfalder kirken, må sparekassen i overensstemmelse med en tidligere afgørelse anses for pligtig at udbetale det på kontoen henstående beløb til stiftsøvrigheden til oplægning blandt kirkens midler.

For så vidt angår de konti, for hvilke der ikke er fastsat bestemmelser om, hvorledes der skal forholdes med restkapitalerne efter udløbet af vedligeholdelsesperioden, bør der af sparekassen rettes skriftlig henvendelse til de over gravstedskapitalerne dispositionsberettigede om, hvorvidt kapitalerne ønskes indbetalt blandt stiftsmidlerne med den virkning, at kirken fremtidig påtager sig vedligeholdelsen, idet der samtidig tilkendegives, at kirken i benægtende fald ikke har nogen forpligtelse med hensyn til gravstedets vedligeholdelse i fremtiden. Det vil formentlig være hensigtsmæssigt, om der i henvendelsen – der af sparekassen bør affattes efter aftale med menighedsrådet – gives udtryk for, at undladelse af at besvare henvendelsen inden en vis frist vil blive opfattet som en indforståelse med stiftsøvrigheden sikrer sparekassen mod økonomisk risiko ved udbetalingen af kapitalerne.

Under samme forudsætning bør i de tilfælde, hvor sparekassen er uden kendskab til de eventuelt dispositionsberettigede, gravstedskapitalerne overføres til stiftsøvrigheden med den konsekvens, at kirken overtager gravstedernes fremtidige vedligeholdelse.

Nærværende ministerium kan tiltræde, at der gås frem som af sparekassetilsynet foreslået.

Kirkeministeriets skriv. (til stiftsøvrigheden over Lolland-Falsters stift) om, *hvorvidt en udensognsboende, hvis ægtefælle var begravet på vedkommende kirkegård, havde krav på at erhverve gravsted på samme kirkegård uden betaling.*

På foranledning af et med provstiudvalgene i stiftet afholdt møde angående spørgsmålet om fastsættelse af takster for erhvervelse af gravsteder har stiftsøvrigheden i skrivelse af 18. april 1962 rejst spørgsmål om, hvorvidt der ved en kirkegårdsvedtægt vil kunne tillægges en udensognsboende, hvis ægtefælle er begravet på kirkegården, ret til uden vederlag at erhverve en gravplads på kirkegården, såfremt sådan ret består for inden-sognsboende.

Under henvisning til bestemmelsen i lov om vedligeholdelse af kirker og kirkegårde § 24, stk. 1, hvorefter den længstlevende ægtefælle, der samtidig med udlæg af gravplads til den førstafdøde har fået udlagt en gravplads til sig selv ved siden heraf, har ret til at bevare denne gravplads, uanset om han eller hun fraflytter sognet, har stiftsøvrigheden derhos, for så vidt det fremsatte spørgsmål måtte besvares bekræftende, yderligere rejst spørgsmål, om en fornyelse af gravstedsretten for en udensognsboende ægtefælle i tilfælde som omhandlet ikke må medføre betalingspligt for de yderligere år, hvormed fornyelsen finder sted.

Således foranlediget skal man meddele, at det følger af bestemmelsen i lov om vedligeholdelse af kirker og kirkegårde § 25, stk. 3, sammenholdt med stk. 2, at der bortset fra det i lovens § 24, stk. 1, jfr. kgl. anordning om kirkegårde af 20. april 1953 § 24, omhandlede tilfælde skal optages en takst i kirkegårdsvedtægerne for en udensognsboendes erhvervelse af gravsted på kirkegården, uanset om den pågældende har ægtefælle begravet der.

Ministeriet er enig i, at en fornyelse af gravsteder (eller gravstederne) ud over første fredningsperiode i alle tilfælde kun kan ske mod erlæggelse af en betaling, som fastsættes i vedtægten, jfr. lovens § 25, stk. 2.

Kirkeministeriets skriv. (til stiftsøvrigheden over Roskilde stift) om, *hvorvidt et kolonihaveareal eventuelt kunne eksproprieres til brug til udvidelse af en kirkegård.*

I et direkte hertil indsendt andragende har menighedsrådet for A. sogn i B. købstad under henvisning til, at det vil være påkrævet indenfor en kort årrække at foretage en udvidelse af A. kirkegård, forespurgt, om det på det hoslagt tilbagefølgende kort viste, B. kommune tilhørende areal, der grænser umiddelbart op til kirkegården, og som for tiden er udlagt som kolonihaveareal, i givet fald vil kunne erhverves ved ekspropriation.

I anledning heraf skal man meddele til efterretning og videre bekendtgørelse, at arealets anvendelse for tiden og den omstændighed, at det ejes af kommunen, ikke i sig selv er til hinder for, at det erhverves ved ekspropriation i overensstemmelse med reglerne i § 28, stk. 3, i bekendtgørelse af 23. september 1947 af lov om vedligeholdelse af kirker og kirkegårde m. v., jfr. forordning af 23. april 1845 om jords afståelse til kirkegårdes udvidelse men at ministeriet i øvrigt ikke på det foreliggende grundlag kan udtale sig om, hvorvidt en ekspropriation i givet fald ville blive anordnet.

I henhold til den nævnte forordning er det henskudt til ministeriet endeligt at afgøre, om det under hensyn til bl. a. de forhåndenværende arealers egnethed og en ekspropriations økonomiske forudsætninger og konsekvenser måtte skønnes betimeligt at gennemføre en kirkegårdsudvidelse ved ekspropriation.

Redaktør: Havearkitekt m.d.h. Torben Michelsen, Sorø.

Redaktion: Akademihaven, Sorø, Telf. (03) 63 16 53.

Ekspedition: Silkeborgvej 23, Horsens, giro 11915.

Abonnement: Medlemmer af Foreningen for Kirkegårdskultur får gratis tidsskriftet, der udkommer med 4 hefter om året. Enkelthefter sælges for kr. 4.00 pr. stk.

Henvendelse: Silkeborgvej 23, Horsens.

Adresseforandringer bedes altid anmeldt til posthuset. Skulle bladet udeblive, bedes man klage til nærmeste postkontor.

Annoncer tegnes hos redaktøren og i ekspeditionen.

Annoncetakst: $\frac{1}{32}$ side kr. 15,—, $\frac{1}{16}$ kr. 26,—, $\frac{1}{8}$ kr. 40,—, $\frac{1}{4}$ kr. 70,—, $\frac{1}{2}$ kr. 135,— og $\frac{1}{1}$ kr. 250,—; 10 pct. rabat for 4 gange og 25 pct. rabat for 12 gange.

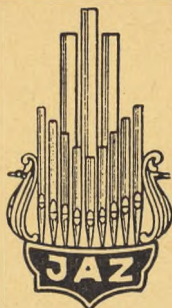
MEDELM AF
FORENINGEN AF DANSKE
UGEBLADE, FAGBLADE OG TIDSSKRIFTER

Vore Kirkegårde leveres iflg. aftale obligatorisk til medlemmer af Foreningen af danske kirkegårdsledere og medlemmer af Østifternes Sten- og Billedhuggerforening, Stenhuggerlauget i København samt Stenhuggermesterforeningen i Jylland og Stenindustriens Arbejdsgiverforening på Bornholm. Endvidere vederlagsfrit til kirkeministeriet, landets stiftsøvrigheder, de kgl. bygningsinspektører samt provsterne.

Vore Kirkegårde

NYHED

DEREUX ORGLET

MED ELEKTROSTATISK LYDOVERFØRING

Med samme — endog noget bedre — akustiske egenskaber som et almindeligt pipeorgel.

Spiller altid rent og velstemt — konstant til enhver tid — uanset temperatur og fugtighedsgrad.

Særdeles solid konstruktion — fylder ikke ret meget — installeres nemt og hurtigt.

Et velbygget præcisionsinstrument med alle registermuligheder — godkendt af den katolske kirke i Tyskland, Frankrig, Belgien og Danmark. Prisen er kun 1/5 af et tilsvarende pipeorgels.

Yderligere oplysninger sendes gerne uden forbindende.

Rekvirer gratis brochure.

Har De problemer med visning af salmenumre o. a., viser vi Dem gerne Jäger's nye, patenterede projektor. Vi har også alt indenfor klokkespil m.m.

J. A. Zachariasen
ORGELBYGGERIET AARHUS
GRUNDLAGT 1830

Riisskov — telf. (061) 7 78 88

MASSEY-FERGUSON

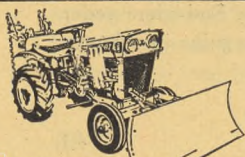
ELF

lilletraktoren med de store muligheder

Massey-Ferguson ELF er centrum i et stort og alsidigt redskabsprogram, som gør den lige ideel til gartnerier, planteskoler, idrætsanlæg, parker, industrianlæg og større private haver . . . ELF har en økonomisk 8 hk benzinmotor og er udstyret med alle de tekniske finesser, der gør arbejdet til en leg: skivebremser, 4 frem- og 2 bakgear, stor frihøjde, motor- og kørselsafhængigt kraftudtag m. m. . . . Gør arbejdet lettere med Massey-Ferguson ELF - lilletraktoren med de store muligheder.

C-78

NORDISK TRAKTOR COMPANY A/S
KØBENHAVN SV.

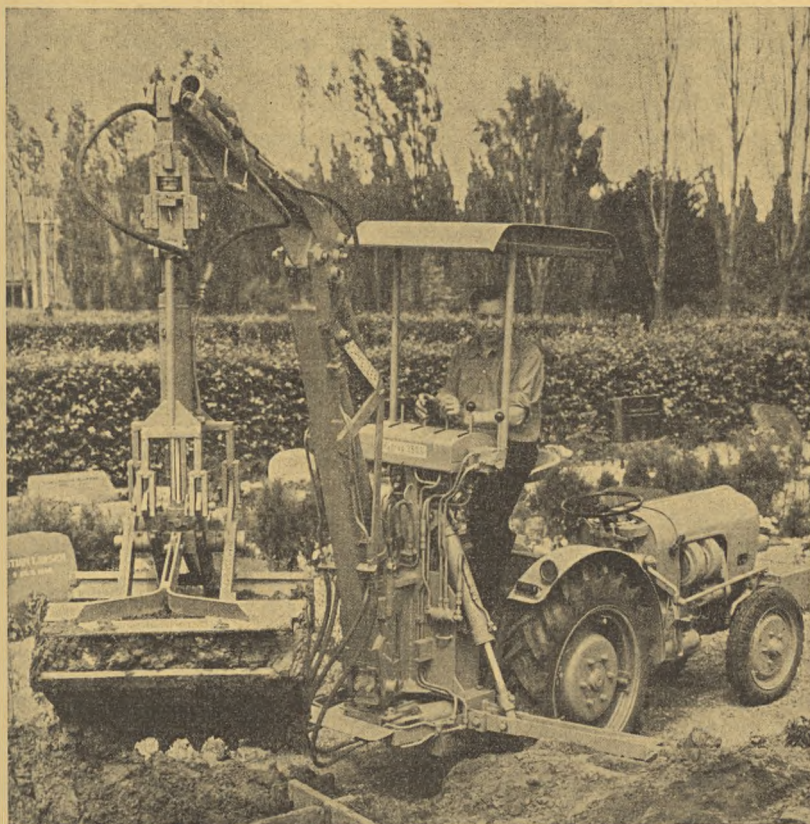

INDHOLDSFORTEGNELSE

TILLÆG
til Vore Kirkegårde
bind 22 . nr. 6

TILLÆGET:

Musæumsinspektør, dr. phil. Otto Norn: Gravmæler .. s. 49	Fra dagbladene ..... s. 46
Carl Østen: Grønlandske kirkegårde ..... s. 54	Fra tidsskrifterne ..... s. 48
	Kirkegårds konkurrence ..... s. 48
	Resolutioner s.50

Første special- gravemaskine til kirkegårde leveret

I marts d. å. demonstrerede A. Hansens Amagerfrø for første gang i Danmark SCHMELTZER specialgravemaskine for en kreds af kirkegårdsfolk. Demonstrationen blev fulgt op af en teknisk gennemgang i „Vore Kirkegårde“ bind 22 nr. 5. Behovet for mekanisering af gravning er meget aktuell, ikke mindst på grund af mangelen på arbejdskraft. Den første, der har erkendt de maskinelle fordele og rentabiliteten ved brugen af en sådan maskine, er anlægsgartner Julius Holm, Kolding, der her graver den første grav på Sdr. Kirkegård i Kolding.

Fra danske dagblade

- 27/4. Kalundborg Folkeblad: Regulerings-projekt for Finderup kirkegård udarbejdet. (havearkitekt *H. Breinholt Nielsen*, Sorø)
- 27/4. Lolland-Falster Folketidende: Meget smukt moderne kapel er under opførelse på Rødby kgd. (arkitekt *Jørgen Damgård*)
- 24/5. Aarhus Stiftstidende: Lyngby kgd. ved Aarhus omlægges for ca. 28.000 kr.
- 26/5. Ny Dag. Nyk. Falster: Nyt kirkegårdsareal på 2 tdr. land, som menighedsrådet har erhvervet ved ekspropriation i Stubbekøbing, er påbegyndt drænet. Skitseprojekt til ny kirkegård er indsendt til godkendelse i kirkeministeriet. (havearkitekt: kirkegårdsinspektør *J. Birksø*, Nykøbing F.)
- 27/5. Silkeborg Avis: Kirkegårdsudvidelse i Ry under overvejelse.
- 28/5. Jydske Tidende, Åbenrå: Efter 3 års ventetid er der givet byggetilladelse til nyt kapel i Svenstrup. Licitationsstilbud på ialt ca. 63.000 kr.
- 2/6. Aarhus Stiftstidende: Egå kgd. skal udvides.
- 3/6. Jydske Tidende, Åbenrå: Kapel ved Tandslet kirke projekteret med 72 m² til 83.000 kr.
- 4/6. Kalundborg Folkeblad: Ny kirkegård ved Fårevejle kirke projekteret. Regulering af den gamle kgd. igangsættes i sommer. (havearkitekt: professor *Georg Boye*.)
- 9/6. Frederiksborg Amts Avis: Ny kirke og kirkegård overvejes projekteret i Espergærde.
- 9/6. Aktuelt: Udvidelse af Stenløse kgd. påbegyndt.
- 15/6. Møns Dagblad, Stege: Stærke og berettigede protester i Præstø mod evt. udvidelse af kirkegården ved inddragelse af det 6 år gamle anlæg ved „Frederiksminde“.
- 16/6. Svendborg Avis: Strib kgd. udvides.
- 17/6. Skanderborg Amts Avis: Sjørlev kgd. udvides med 300 gravsteder på 3.800 kvadratmeter.
- 18/6. Sjællands Tidende, Sorø: Sct. Mikkel's kirkegård i Slagelse har fået ny låge og stor ny overdækket pergola.
- 24/6. Viborgs stifts folkeblad: Sjørlev kirkegård planlagt udvidet med ca. 300 gravsteder på 3.800 kvadratmeter af degne- og præstegårdshave.
- 27/6. Skanderborg Amts avis: Skanderup kgd. planlagt udvidet med 250 gravsteder.
- 28/6. Vestkysten: Brejning kgd. påtænkes udvidet.
- 2/7. Sjællands Tidende, Sorø: Udvidelsen af Sorø nye kirkegård er nu påbegyndt. Jordarbejderne blev afsluttet i efteråret 1965. De resterende arbejder, der udføres af anlægsgartner *Nørgård*, Ringsted og entreprenør *J. K. Thistrup Petersen*, Ringsted, ventes færdig i oktober 1966. Med den nye kirkegård bliver der yderligere 1000 kistegravpladser og 4000 urnegravpladser på kirkegården. Samlede anlægssum 140.000 kr for 1,3 ha.
- 3/7. Frederiksborg Amts Avis: Birkerød assistens kgd. udvides med 250 gravlejer for 87.000 kr.
- 6/7. Kristeligt Dagblad: Havnbjerg menighedsråd har besluttet at anlægge en ny kirkegård mellem Elsmark kirkesti og Havnbjerg Mølle.
- 7/7. Vejle Amts Folkeblad: Uldum kgd. påtænkes udvidet.
- Aalborg Amtstidende: Vodskov kirkegård påtænkes udvidet med 5.900 kvadratmeter mod vest.
- 11/7. Præstø Avis: På Magleby Stevns kgd. påtænkes anlagt en afdeling med urnegravsteder på grund af det stærkt stigende antal kremationer.

17/7. Jyllands Posten: Menighedsrådene i Frederikshavn, Bangsbostrand og Abildgård sogne har i fællesskab købt 6 td. jord for 185.000 kr. til anlæg af ny kirkegård.

20/7. Kalundborg Folkeblad: Svinninge menighedsråd påtænker køb af jord syd for nuværende kgd. med henblik på kirkegårdsudvidelse.

22/7. Sjællands Tidende: Fuglebjerggårds arbejderbolig på Næstvedvej i Fuglebjerg nedrevet for at give plads til ny kirkegårdsudvidelse.

9/8. Holstebro Dagblad: Gimsinge kgd. påtænkes udvidet.

13/8. Silkeborg Avis: Gjellerup kirkegård udvides med 4½ tdl. mod vest. Arbejdet ventes færdigt efteråret 66.

2/2. Agderposten ,Arendal: Fjære kgd. skal udvides og omlægges (havearkitekt: Huvestad og Hauglum.

3/2. Nordlands Framtid, Bodø: Staumen kgd. udvides med 10,3 da. Areal erhvervet for 13.000 kr.

18/2. Vestfold Framtid: Kirkegårdene i Sandar påtænkes udvidet.

23/4. Sarpen: Skjeberg kgd. skal udvides (havearkitekt A. Gabrielsen). Foreløbig udvides den gamle kirkegård med godt 100 nye gravsteder for 9.200 kr.

29/4. Vestfold: Kodal kgd. udvides med 1000 kvadratmeter. Der bliver plads til 64 kistegravpladser og 28 urnegrave i en lund.

30/4. Tvedestrandsposten: Flosta kgd. skal udvides for 99.000 kr.

7/5. Valdres: Kirkegården i Skogajordet reguleres for 40.000.

3/5. Rana Blad: Sandnes kgd. udvides med 30 da.

3/5. Kviteseid kgd. udvides.

9/5. Gudbrandsdølen: Udvidelse af Vingrom kgd. koster 97.500 kr.

9/5. Porsgrunns Dagblad: Eidanger kgd. planlægges udvidet.

21/5. Østfold Posten: Skiptved kgd. skal udvides.

27/5. Ringerikes Blad: Lunder kgd. udvides.

1/6. Varden, Skien: Det haster at få anlagt en centralkirkegd. ved Eidanger.

11/6. Tidens Krav: Raner kgd. udvides med 1200 kvm.

17/6. Rogaland: Høle kgd. udv.

17/6. Øvre Smålene: Skiptved kgd. udvides for 80.000 kr.

22/6. Stjørdalingen: Hegra kgd. skal udvides.

22/6. Stjørdalingen: Hegra kgd. skal udvides.

27/6. Sunnmøre Arbeideravis: Nu kun få gravsteder tilbage på Borgund kgd. Spørgsmålet om ny gravplads er på grund af arkæologiske udgravninger i Kaupangen ikke løst endnu.

28/6. Nordlys: Kirkegården på Skjervøy udvides med ca. 300 gravpladser.

30/6. Totens Blad: Kolbu kgd. udvides med 610 kistegravpladser og 111 urnegravpladser. Kirkegården vil herefter have ialt 2009 gravpladser. Udvidelsen koster ialt 70.000 kr.

6/7. Varden: Eidanger kgd. udvides.

8/7. Akershus Amtstidende: Nordby kgd. udvides med 5 mål over 2 etaper.

Fra norske dagblade

9/7. Haugesunds Avis: Reportage med kirkegårds konsulent Karen Reistad: Kirkegården — en kulturel niveaumåler. Udmærket helsides gennemgang af Norges aktuelle kirkegårdsproblemer.

2/8. Indre Akershus Blad: Fet kirkegård udvides med 12 mål. (tegning hertil af fylkesgartner *Sagli*.)

3/8. Vestfold. Tønsberg: Regulering af den gamle kirkegd. for 12.000 kr.

3/8. Fellesavis. Namsås: Kolvereid gamle kgd. restaureres.

3/8. Fremover. Narvik: Kirkegården på Årstein udvides.

Fra tidsskrifterne

„Deutsche friedhofskultur“ maj 66: Gennemgang af den avancerede og meget dygtigt planlagte Stoffelner Freidhof i Düsseldorf.

Et gennemgående træk er fælles orientering af grave og monumenter (ikke direkte østvendt). Monumenterne gennemgående slanke steler af granit og sandsten af høj kvalitet. Hovedsagelig plantedækkede eller græsudlagte grave (ikke grusbelagte, der i det hele taget er en sjældenhed i Tyskland).

„Landsbygraveren“ har fået nyt og bedre „ansigt“ fra og med juni-nummeret. Landsbygraverforeningen arrangerer for første gang et 5-dages kursus for gravere. Det afholdtes på „Vilvorde“ fra 12. til 16. september. Kursusprogrammet er meget alsidigt:

Plantedyrkning, gødningslære, plantesygdomme og skadedyr, plantematerialets anvendelse, sten og flisers anvendelse, opmåling, nivellering og jordberegning samt regnskab.

Deltagerantallet er begrænset til ca. 60—70.

Kirkegårds-konkurrence i Norge

Kongsberg kommune indbød den 4. august 1965 norske have- og landskabsarkitekter og norske arkitekter til en idékonkurrence om udformning af en gravplads.

Dommerkomiteen havde følgende sammensætning:

Havearkitekt MNAL Karen Reistad.

Arkitekt MNAL Odd Kahrs.

Havearkitekt MNAL Egil Gabrielsen.

Ved fristens udløb den 15. december var der indkommet 23 forslag som alle blev godkendt til bedømmelse.

Juryen har ikke fundet nogen af forslagene af en sådan kvalitet at det kan indstilles til udførelse helt eller bearbejdet. Det blev enstemmigt vedtaget ikke at uddele 1. præmie.

Seks af forslagene har egenskaber og detaljer som juryen finder værdifulde for det videre arbejde med gravpladsens planlægning.

Overensstemmende med dette har juryen enstemmigt vedtaget følgende præmiering og indkøb:

2. præmie: Arkitekterne MNAL Mari og Gullik Kollandsrud.

3. præmie: Havearkitekterne MNAL Knut Fosså og Sveinung Skjold, medarbejder havearkitekt MNAL Kasper Oppdal.

3. præmie: Havearkitekt MNAL Arvid Guddal.

Indkøb: Havearkitekt MNAL Gunner Jarle Sorte.

Indkøb: Arkitekterne MNAL Mari og Gullik Kollandsrud.

Indkøb: Havearkitekt MNAL Anders Kvam.

Ovennævnte kirkegårds konkurrence var, efter udsagn fra pålidelig kilde, tiltænkt internordisk i lighed med de senere års danske med indbydelse til de øvrige nordiske lande.

Resultatet er, som det ses, blevet en fiasko, hvorfor man nu vil prøve at sammenfuske tilfældige detaljer fra forskellige projekter, der er udarbejdet som helhedsløsninger.

Hvor er I henne, nordmænd, i det nordiske samarbejde?

Dansk Ligbrændingsforening. I det forløbne år tog Viborg nyt krematorium i brug. Antallet af krematorier i Danmark udgør nu 28, heraf 6 beliggende i Stor-København.

Endvidere nævnes, at der i Hillerød, Lyngby og Vejle er krematorier under opførelse.

For 1965 er antal kremationer opgjort til ialt 16.521, svarende til 34,5% af samtlige døde. Kremationsprocenten i København og på Frederiksberg var henholdsvis 73,1 og 75,3.

Anbringelse af askerne fordeler sig med en trediedel i askefællesurnegrave, en trediedel i urnegravsteder og en trediedel i familiegrave for kister.

Årsberetningen indeholder en udmærket instruktiv anvendelse af Svenska Eldbegängelsesföreningens kursus for krematoriepersonale, marts 1965 af kirkegårdsinspektør cand. hort. Jørgen Jørgensen, Frederiksberg.

Anmeldelsen slutter:

Hvis Svenska Eldbegängelsesförening fortsætter med disse kurser og stadig giver plads for andre end svenskere, bør mange danske kirkegårdsfolk med krematoriedrift strømme til — det er kurser planlagt og arrangeret ud over det almindelige, men det kræver stor selvstændig indsats.

Det skal meddeles at Svenska Eldbegängelsesförening igen indbyder til kursus for kirkegårdsledere, af hvilke deltagere fra de øvrige nordiske lande også er meget velkomne, den 10. — 14. oktober 1966.

Kurset omfatter:

15 foredrag samt gruppearbejde og diskussion i forbindelse hermed.

Lokale og tid:

Kurset afholdes på Kjesäters Folkhögskola i tiden 10. — 14. oktober 1966. Deltagerne indlogeres dels på folkehøjskolen, dels på Vinåkers hotel.

Kursuslitteratur:

Kursuskompender som indgår i kursusafgiften, uddeles i forening med eller efter behandling af de forskellige emner.

Kursusafgift:

er for deltagere fra myndigheder tilsluttet Svenska Eldbegängelseföreningen kr. 350,— og for øvrige 450,—. Kursusafgiften bør indbetales til Svenska Eldbegängelseföreningen, postgiro 512 80, før den 1. september 1966, med angivelse af „Kursusafgift“ på talonen.

Pensionspris

inkluderer alle måltider og udgør

Kursusafgift

for delt værelse sv. kr. 48,— ca.

for enkelt værelse sv. kr. 52,— ca.

inkl. betjeningsafgift.

For afslutningsmiddag er Svenska Eldbegängelseförening vært.

Årsskrifter 1966

„Norsk kremasjons forening“

I 1965 er der taget 2 nye krematorier i brug, nemlig i Fredrikstad og Askim.

Krematoriet på Haslum i Bærum beregnes at blive færdigt i 1966. For øvrigt arbejdes der med krematorieplaner en række steder i landet.

Ved Norges 32 krematorier var det samlede antal kremationer i 1965 7734 mod 7640 i 1964. Antal død i hele landet var i 1964 35.171. 21,72% blev kremeret. Antal døde i 1965 var 33.740 (foreløbigt tal.) 22,95% blev kremeret.

For de kommuner som har krematorium var gennemsnitsprocenten for hjemmehørende kremerte i 1964 55,37 og i 1965 52,90. For de kommuner der også havde krematorium i 1964 var procenten 54,60.

I tiden siden det første krematorium blev taget i brug, er der ved norske krematorier foretaget i alt 156.382 kremationer.

I følgende byer var i 1965 kremationsprocenten for hjemmehørende døde højere end procenten for jordbegravelser.

Hamar	81,48
Moss	75,84
Drammen	73,25
Oslo	71,27
Bergen	64,76
Trondheim	57,96
Larvik	54,91
Rjukan	52,63
Steinkjer	52,00
Tønsberg	51,67
Kristiansund	50,50

Resolutioner

Kirkeministeriets skriv (til N.N.) af 24/10 1962 ang. en kirkegårdsbestyrelses adgang til at gøre indgreb i et gravsted efter udløbet af første fredningsperiode af hensyn til gennemførelse af en kirkegårdsregulering.

I et til ministeriet indgivet andragende har De besværet Dem over, at Glostrup Begravelsesvæsen har ladet foretage visse indgreb i gravsted nr. -- på Glostrup kirkegård, uden at Deres og Deres families samtykke til indgrebene forud var indhentet, og under henvisning hertil har De fordret gravstedets tidligere stand retableret.

Da De har truffet aftale om gravstedets vedligeholdelse og renholdelse til anden side, har De endvidere begæret fritagelse for det begravelsesvæsenet i forbindelse med fornyelsen af dispositionsretten til det omhandlede gravsted stillede vilkår, hvorefter vedligeholdelsen af gravstedet alene må ske ved kirkegårdens foranstaltning.

Ministeriet har gennem stiftsøvrigheden over Helsingør stift indhentet en erklæring over sagen fra Glostrup sogns menighedsråd, ligesom man af menighedsrådet er blevet gjort bekendt med den mellem Dem, Deres advokat, begravelsesvæsenet og menighedsrådet førte korrespondance.

Det fremgår af det foreliggende, at den seneste begravelse i det omhandlede gravsted fandt sted i 1934, da Deres 1/2 år gamle barn blev begravet, og at den almindelige (første) fredningsperiode, da fredningstiden for børnegravsteder på Glostrup kirkegård er 10 år, herefter er udløbet i 1944.

Endvidere er det oplyst, at dispositionsretten til det pågældende gravsted udløb i 1959, og at gravstedets indretning, efter at Smørum

herreds provstiudvalg under den 19. maj 1960 har approberet en reguleringsplan for kirkegården, er blevet ændret i overensstemmelse med denne reguleringsplan.

Endelig fremgår det af sagen, at brugretten til gravstedet efter derom af Dem fremsat anmodning i 1962 er fornyet på sådanne vilkår i henseende til benyttelse og vedligeholdelse, som er hjemlet i den godkendte reguleringsplan, hvorefter det for gravsteder i den pågældende kirkegårdsafdeling bl. a. er bestemt, at vedligeholdelsen skal ske ved kirkegårdens foranstaltning.

I anledning heraf skal man meddele, at menighedsrådet, da 1. fredningsperiode efter den seneste begravelse i gravstedet er udløbet, har været berettiget til at foretage indgreb i det pågældende gravsted i overensstemmelse med den for denne afdeling af kirkegården approberede reguleringsplan, samt at menighedsrådet ligeledes har været berettiget til at gøre brugsrettens fornyelse betinget af, at gravstedsbrugeren indgår på at respektere de servitutter, som ved reguleringsplanen er pålagt gravsteder i den pågældende afdeling, herunder at gravstedernes renholdelse for gravstedsbrugers regning sker ved kirkegårdens foranstaltning. Ministeriet finder herefter ikke anledning til at foretage videre i sagen.

Italiensk firma søger marmorfirma,

der er villig til at kontakte os med henblik på at etablere et depot for italiensk marmor i Danmark. Referencer ønskes. Korrespondance på fransk.

P.O. Box 124 Massa - Carrara - Italien

Graver og kirkegårdsassistent

En stilling som graver og kirkegårdsassistent bliver ledig på Frederikshavn kirkegård.

Kirkegårdskyndig gartneruddannet mand foretrækkes. Havebrugsuddannelse eller kirkegårdskursus fra »Vilvorde« vil være en fordel.

Nærmere oplysning ved henvendelse hos kirkegårdsinspektør Svend Hellum, Frederikshavn.

Vore Kirkegårde

Redaktør: Havearkitekt m.d.h. Torben Michelsen, Sorø.

Redaktion: Akademihaven, Sorø, Telf. (03) 63 16 53.

Ekspedition: Silkeborgvej 23, Horsens, giro 11915.

Abonnement: Medlemmer af Foreningen for Kirkegårdskultur får gratis tidsskriftet, der udkommer med 4 hefter om året. Enkelthefter sælges for kr. 4.00 pr. stk.

Henvendelse: Silkeborgvej 23, Horsens.

Adresseforandringer bedes altid anmeldt til posthuset. Skulle bladet udeblive, bedes man klage til nærmeste postkontor.

Annoncer tegnes hos redaktøren og i ekspeditionen.

Annoncetakst: $\frac{1}{32}$ side kr. 15,—, $\frac{1}{16}$ kr. 26,—, $\frac{1}{8}$ kr. 40,—, $\frac{1}{4}$ kr. 70,—, $\frac{1}{2}$ kr. 135,— og $\frac{1}{1}$ kr. 250,—; 10 pct. rabat for 4 gange og 25 pct. rabat for 12 gange.

MEMLEM AF
FORENINGEN AF DANSKE
UGEBLADE, FAGBLADE OG TIDSSKRIFTER

Vore Kirkegårde leveres iflg. aftale obligatorisk til medlemmer af Foreningen af danske kirkegårdsledere og medlemmer af Østifternes Sten- og Billedhuggerforening, Stenhuggerlauget i København samt Stenhuggermesterforeningen i Jylland og Stenindustriens Arbejdsgiverforening på Bornholm. Endvidere vederlagsfrit til kirkeministeriet, landets stiftsøvrigheder, de kgl. bygningsinspektører samt provsterne.

MASSEY-FERGUSON

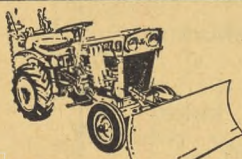
ELF

lilletraktoren med de store muligheder

Massey-Ferguson ELF er centrum i et stort og alsidigt redskabsprogram, som gør den lige ideel til gartnerier, planteskoler, idrætsanlæg, parker, industrialanlæg og større private haver... ELF har en økonomisk 8 hk benzinmotor og er udstyret med alle de tekniske finesser, der gør arbejdet til en leg: skivebremser, 4 frem- og 2 bakgear, stor frihøjde, motor- og kørselsafhængigt kraftudtag m. m. ... Gør arbejdet lettere med Massey-Ferguson ELF - lilletraktoren med de store muligheder.

C-78

KONIGLIG HOFLÆVERANDER
NORDISK TRACTOR COMPANY A/S
KØBENHAVN SV.

INDHOLDSFORTEGNELSE

TILLÆG
til Vore Kirkegårde
bind 22 . nr. 7

TILLÆGET:

Havearkitekt M.D.H. Torben Michelsen: Rejseindtryk fra Tyrkiet	s. 57
Domprovst Carl Bay — in memoriam	s. 53
Årsmøde	s. 54
Johannes Tholle 75 år	s. 56
Dagbladene	s. 57
Fra tidsskrifterne	s. 59

**Domprovst
Carl Bay
- in memoriam**

„Foreningen for Kirkegårdskultur“ har mistet sin formand, domprovst Carl Bay, Ålborg. Det er et smerteligt tab for foreningen, hvis medlemmer ikke alene så op til formanden, men også omfattede hans personlighed med varme og stærke følelser.

Man har bedt undertegnede ridse domprovst Bay en minderune i vort blad, og det gør jeg gerne, fordi jeg føler det som en rigdom at have kendt ham og fornemmer det smertelige i ikke mere at skulle glædes ved samværet med ham.

Må jeg her fortælle om fire værdifulde h'er, fordi de er relevante? Indenfor det landbrugs-faglige ungdomsarbejde er de betydelige faktorer. Man har 4 H-kredse over hele landet, hvor de fire h'er står for: hånd, hoved, helbred og hjerte, naturgaver, der er forudsætninger for at kunne yde det ypperlige såvel i sit fag som i samfundslivet overhovedet. Den, der er i besiddelse af praktiske anlæg, intelligens, sundhed og medmenneskelighed, har alle betingelser for et frugtbart og rigt liv. Lykkelig den, der ejer de fire h'er, om end kun på borg, thi med sikkerhed ved vi, at alt, der er os givet, igen skal berøves os. Klokkeren kan falde i slag, før vi aner det, og så er der tilbage at lære at være taknemlige for, hvad vi får lov at beholde — endnu en uvis tid.

Domprovst Bay måtte lære det. Han udførte sin manddomsgerning i de fire h'ers tegn. Hånd, hoved, helbred og hjerte var skænket ham i rigt mål, men da han nåede ind i tresserne, svigtede helbredet, og om de fire h'er gælder det, at

ingen af dem kan vi fjerne,
de er stråler i en stjerne.

Sygdom med lange hospitalsophold hjemsøgte ham. Han rejste sig fra sygelejet og tog ufortrødent fat igen, hvor han slap, men grebet holdt ikke, og nu har døden lukket hans trætte øjne.

„Foreningen for Kirkegårdskultur“ fik den glæde at have domprovst Bay som sin højt værdsatte formand i næsten fjorten år. Han trådte til efter biskop Scharlings død. Straks da foreningen henvendte sig til ham, vægrede han sig. Han fandt, at han havde opgaver nok at varetage, men endte alligevel med at sige ja, således at det gamle ord: „Vil du have noget udrettet, så gå til en mand, der har travlt“ endnu en gang bekræftede sig. Domprovst Bay fortrød aldrig sit tilsagn. Han blev glad for arbejdet, og vi ikke mindre for vor formand, der vandt alle for sig. Ved de årlige generalforsamlinger, som han i sjælden grad evnede at forlene med en særlig hygge, lærte vi ham at kende som en kyndig forhandlingsleder.

Hans meget betydelige arbejdsindsats, kirkeligt og samfundsmæssigt, skal her ikke omtales, kun skal det siges, at mange og vanskelige opgaver blev lagt på hans skuldre, der bar dem, til de svigtede. Een ting skal dog nævnes. I 1944 blev han som Danmarks tro søn arresteret af Gestapo.

Domprovst Bay blev født 1900, og efter at have været præst forskellige steder i landet kom han til Ålborg som sognepræst ved Budolfi kirke og stiftprovst over Ålborg stift (fra 1958 domprovst), og i dette embede døde han.

Der var lys over domprovst Bays personlighed, et levende og varmende lys, der vil bevare sit liv i vor erindring om ham.

— — —

Kære fru Bay!

Det var os en stor glæde, at Deres mand altid bad Dem ledsage ham til vore årsmøder. Vi lærte derved Dem at kende og kom til at holde også af Dem. Må vi bede Dem modtage den inderlige tak, foreningen skylder Deres mand, og som vi aldrig fik sagt ham varmt nok.

Hvad er vort tab mod Deres? Vi føler med Dem i Deres dybe sorg og smerte. Måske kan de kendte linjer af Hostrup, der vel kunne være skrevet om Deres mand og som derfor anføres her, være Dem til trøst:

Grønnes kun, se det er sagen,
leve med og være vågen,
leve kort tid eller længe
— blot vi lyser op i tågen.

Hans Rønø.

Årsmøde 28. august

Foreningen af danske kirkegårdsledere samledes i år i Thisted søndag aften kl. 18.30 på hotel Royal. Mange af deltagerne havde haft en vellykket tur gennem Jylland med spredte studier af kirkegårde, landskaber og byer. Rejsen til og fra foreningens faglige møder — især hvis den sker i en bil, der kan køre langsomt og stoppe op ved kirkegårde — er i virkeligheden et af de største aktiver ved møderne. For at få det tilsigtede udbytte af mødet og samværet med kolleger må man først koble af fra det daglige, ofte meget brydsomme hverv; på vejen omstiller man sig langsomt, ser på de forbigående kirkegårde indtil en af dem er så venlig at stoppe op og vise sig frem: Uforpligtende træder alt det væsentlige ret snart frem.

Efter møde med flere kirkegårde på vejen har man gradvis skubbet gravprotokol, gravstedstaksterne, lønningslisterne, gravstedsplanterne, og utilfredsheden med ens lidt for lave løn ned i underbevidstheden. Nu er vi ved at være klar til at møde vore kolleger. Endnu et par kirkegårde

glider forbi — med stedse flere træer på. Til sidst røber et lille kirkespir, der stikker op midt inde i en lille skov, at der er en kirkegård nedeunder. Hvad siger graveren til løvrvningen og rødderne i gravene tænker man ængstelig. Mon det bliver ved med at gå?

Her tog vi nu grundig fejl, viste det sig snart. Thyboerne lever ved det store hav. Små besværligheder hænger de sig ikke i. De store linier, kirkegårdens sammenhæng med landskabet, den indre harmoni i kirkegården, stenhuggerkunstens høje stade, ført videre af dygtige kunsthåndværkere som Westergård i Lemvig, de kraftfulde kampestensgærder — det er thyboerne udtryksform. Det virker så overbevisende, at vi er helt sikre på, at de enkelte eksempler på kirkegårdsplan i form af fastelavnsagtige plantearrangementer, gennemsnitsede kampesten, firkanter, polerede klodser til gravmæler ovs. må være bragt hertil af fremmede, der har glemt først at stikke fingeren i jorden.

Vi blev vist alle hurtigt klar over at Thy er det rigtige sted at drøfte kirkegårde.

— Hvor må det for resten være kedeligt at ha' for kort vej til et sådant møde eller at ta' flyveren!

Sultne efter alle vore rejseoplevelser kastede vi os straks over den lækre mad. Her måtte vi imidlertid igen sande fordelene ved den jyske sindighed. Den ene ret bedre end den anden blev båret ind så selv ikke Mogens Brandt ville kunne følge med mere. Velkomsten blev forstærket yderligere af turistchef Bjerregård, der gjorde rede for Thisted-egnens seværdigheder og fremtid, samt af kirkegårdsinspektør Hasselstrøms faglige og kollegiale velkomst.

Ved generalforsamlingen mandag den 29. var kirkegårdsinspektør H. D. Ørsted, Holbæk, dirigent, og formanden, kirkegårdsinspektør Holger C. Nielsen, Lyngby, bød velkommen til de fremmødte og til vor nordiske gæst, kyrkogårdschef Ragnar Ekstedt, Växjö; aflagde herefter beretning. Gæst, kyrkogårdschef Ragnar Ekstedt, Växjö, aflagde herefter beretning. Bestyrelsen blev genvalgt, som bestyrelsessuppleant valgtes kirkegårdsgartner Hans Larsen, Ringe, i stedet for kirkegårdsinspektør Verner Pilegård, Viborg.

Kirkegårdsinspektør Arne Falmer Nielsen, København, berettede om sin deltagelse i Dansk Ligbrændingsforenings delegeretmøde og sluttede med at opfordre foreningen af danske kirkegårdsledere til at indtræde i et nærmere samarbejde med D. L. med det formål at medvirke til en gunstigere udvikling af fremtidens urnekirkegårde.

Resten af mandagen var afsat til faglige foredrag. Højdepunktet her var kirkegårdsinspektør Falmer Niensens farvelsbilleder fra en studierejse i England suppleret op med en farvefilm optaget under en Englandsrejse arrangeret af den svenske ligbrændingsforening. Det var påfaldende at se hvordan den entusiastiske engelske form for havedyrkning var overført til kirkegården og næsten helt dominerede kirkegårds-kulturen, — på bekostning af form- og monumentudviklingen.

Ligeledes var eftermiddagens foredrag af kirkegårdsinspektør Aage Fich: „Miljøets betydning for plantningerne på kirkegården“ en oplevelse. Fast og logisk i sin form, gennemprøvet ved vore svenske kollegers kongres i Örebro i sommer, på „Vilvorde“, og burde for øvrigt gentages lige så mange gange, det lod sig gøre, så det kunne slås fast: *Tilpas altid plantningen efter den omgivende natur, snob aldrig for miljøfremmede planter og smid så alt det bras ud af kirkegården SOM IKKE HØRER HJEMME DER.*

Det er ved sådan en lejlighed man bliver klar over hvor gavnligt det kan være at have idoler. Referanten melder sig straks som en overbevist Fich-fan.

Tirsdag og onsdag var det igen den thyske natur og kultur, der blev gået ind for.

En mærkedag

Havearkitekt, cand. hort. Johannes Tholle, fylder 75 år den 15. november i år. Siden foreningen for kirkegårdskultur blev stiftet og indtil for et par år siden, har han været en højt skattet redaktør af „Vore kirkegårde“. Foruden redaktørvirksomheden har han fået tid til at skrive en mængde artikler af gartnerisk eller historisk art i Gartnertidende, forskellige ugeblade samt i dagbladene. Han har dertil nået at skrive en række populære havebøger, nogle historiske skrifter og afhandlinger af forskellig slags, og samtidig har han oven i købet fået tid til at drive en landsomfattende havearkitektvirksomhed — hovedsageligt med projekteringsarbejde på kirkegårde.

Han har været formand både for havebrugskandidatforeningen og for foreningen for havekultur og landskabspleje, og begge foreninger blev i høj grad levende i hans formandstid.

Tholles arbejdsevne er legendarisk, og hans evne til at holde orden i sit mægtige oplag af avisudklip, billeder, tryksager o. lign. er forbløffende. Ikke så underligt, at gartnerforeningen og foreningen for havekultur og landskabspleje har udnævnt ham til deres æresmedlem.

I øjeblikket savner vi hans flittige pen i blade og tidsskrifter. Han er for tiden patient på Frederiksberg hospitals medicinske afdeling.

Vi, hans mange venner, håber imidlertid, at han snart må have overstået sin sygdom, således at vi igen må se ham frisk og rask imellem os.

O. R. A.

Fra danske dagblade

20/8. Sjællands Tidende: Fuglede kirkegård skal udvides og reguleres. Samtidig arbejdes der med parkeringspladsmuligheder (haveark. H. Brejnholt Nielsen).

25/8. Aktuelt: Birkerød kirkegård udvides i to tempi med hver 200 gravpladser. Til 1. etape er bevilget 31.000 kr. af Birkerød kommunalbestyrelse.

31/8. Berlingske Tidende: Esbjerg magistrat har købt betonvarefabrik for 416.000 kr. som led i planlægning af ny stor kirkegård. Betonfabrikken har til gengæld af Esbjerg kommune købt 26.000 m² for 206.000 kr. i industriområde.

31/8. Sønderjyden: Kirkegårdsreguleringer i gang i Toftlund.

3/9. Jydske Tidende, Åbenrå: Beboelse ved siden af Hoptrup kirke, der ejes af menighedsrådet nedrives for at give plads til kirkegårdsudvidelse.

5/9. Vendsyssel Tidende: 53.000 kr. bevilget til udvidelse af Voer kirkegård.

7/9. Horsens Folkeblad: Projekt til udvidelse af Malling kirkegård for 155.000 kr. (havearkitekt V. Rud Nielsen, Horsens).

7/9. Aktuelt: Hørsholm kirkegård påtænkes udvidet.

12/9. Svendborg Avis: Urneafdeling påtænkes anlagt på Aunslev kirkegård.

15/9. Fyens Stiftsidende: Fjeldsted kgd. påtænkes udvidet.

29/9. Kristeligt Dagblad: Taulov kirkegård påtænkes udvidet og reguleret.

20/9. Maribo Amtstidende: Forhandlinger mellem Maribo menighedsråd og byplanudvalget om nyt kirkegårdsareal.

22/9. Frederiksborg Amts Avis: Humlebæk kommune tilbyder menighedsrådet 4,2 ha af Biviumgårds jord for 8 kr. pr. kvadratmeter med en udbetaling på 175.000 kr. til ny kirkegård.

22/9. Horsens Folkeblad: Skanderup kgd. skal udvides med ca. 3000 kvadratmeter svarende til ca. 200 gravsteder. Udgift i alt 80.000 kr. til 100.000 kr. incl køb af jord.

27/9. Fyns Tidende: Vissenbjerg kirkegård står foran større udvidelse, projekt udarbejdet af havearkitekterne, Moos, Klåborg og Lindholt, Odense.

27/9. Ny Dag, Nykøbing F.: Søllested menighedsråd ønsker flytning af kapellet og forlængelse af kirkegården.

28/9. Thorsø kirkegård udvides med ca. 1000 kvadratmeter.

30/9. Aarhus Stiftstidende: Hjortshøj kgd. udvides.

1/10. Aktuelt: Udvidelse af Gilleleje kgd. ved at være afsluttet. Der etableres 633 kistegravsteder og 295 urnegrave.

4/10. Ringkøbing Amts Dagblad: Lemvig menighedsråd overdrages 1 ha jord ved mageskifte med kommunen. Arealet er beliggende mellem kirkegården og Vinkelvej. Det tilhørte tidligere fem forskellige grundejere, som kommunen opkøbte jorden fra. To villaer beliggende på arealet skal nedrives og fundamentene ryddes så der senere kan begravnes normalt. Kirkegårdsprojektet skal gennemføres så arealet kan tages i brug i 1967.

6/10. Kristeligt Dagblad: Ryslinge kirkegd. er blevet udvidet med ca. 100 kistegrave og 35 urnegravpladser.

12/10. Roskilde Dagblad: I dispositionsplanen for Høje Tåstrup ved København er der medtaget 25.000 kvadratmeter til rådighed til ny kirkegård, som kommunen (uden fortjeneste) vil sælge menighedsrådet for 35 kr. pr. kvadratmeter.

21/10. Svendborg Avis: Reguleringer igang på Svendborg kirkegård. Arbejdet tager sigte på at „modernisere“ de ældre afdelinger især ved at erstatte grusgange, stier og sløjfede og hjemfaldne graves belægninger med græs. Man regner med at kirkegården engang vil fremtræde stort set græsdækket med spredte gravsteder og beplantninger komponeret sammen.

Afdelingen ved sygehuset, der kan rumme 700—800 gravpladser vil blive en nyskabelse indenfor vor kirkegårdskultur, idet der i fællesgrave vil kunne nedsættes både urner og kister med såvel børn som voksne. Endvidere anlægges et „lapidarium“, eller gravstensmuseum, hvor de ældste, mest særprægede og på anden måde bemærkelsesværdige gravmonumenter fra sløjfede grave samles.

21/10. Holbæk Amts Venstreblad: Kirkegårdsreguleringerne på Fårevjle kgd. nu næsten afsluttede. Kirkegården påtænkes nu udvidet med ca. 2 tdl.

21/10. Randers Amtsavis: Hadsten kgd. påtænkes udvidet.

28/10. Lolland-Falster Folketidende: Provstiudvalget henstiller til menighedsrådet i Rødby at man erhverver et areal vest for kirkegården med en udvidelse for øje. Det befrygtes at kirkegården kan komme til at mangle gravpladser.

29/10. Berlingske Tidende: 300 tyske flygtninge, der er begravet på Silkeborg kirkegård skal ikke flyttes. En tysk havearkitekt har udarbejdet forslag til omlægning af det nuværende gravareal. Den vesttyske stat skal betale både anlæg og vedligeholdelse.

1/11. Vejle Amts Folkeblad: Kirkeministeriets strukturkommission har vedtaget en indstilling til kirkeminister Bodil Koch om en ordning, hvorefter kommunale dispositionsplaner i alle tilfælde ved fremsendelse til godkendelse i boligministeriet skal være ledsaget af en erklæring fra det lokale menighedsråd.

8/11. Helsingør Dagblad: Humlebæk menighedsråd har accepteret Asminderød-Grønholt sogneråds købstilbud på 336.000 kr. for 42.000 kvm — 8 kr. pr. kvm — af „Biviumgård“ til brug for ny kirkegård.

Fra norske dagblade

- 4/8. Tiden, Arendal: Bevilling på i alt 33.400 kr. til regulering af Fjære kgd.
- 4/8. Ringeriks Blad: Veme kgd. udvides for 17.000 kr.
- 12/8. Fremtiden: Heggen og Snarum kirkegårde er under udvidelse.
- 16/8. Valdres: Ny kirkegård i Skogajordet projekteret på 14 dekar jord. Der bliver plads til 324 kistegravpladser. Overslaget er på 42.000 kr. (havearkitekt Breland).
- 16/8. Demokraten: Udvidelse af kirkegårdene i Borge drøftes.
- 20/8. Troms Folkeblad: Aarstein kgd. udvides med 1450 kvm.
- 22/8. Smålenenes Amtstidende: Idd kgd. udvides med 2,5 mål.
- 24/8. Stavanger Aftenblad: Projekt til ny kirkegård ved Reke godkendt. Der bliver plads til 911 kistegravpladser samt en parkeringsplads til 40 biler.
- 25/8. Firdaposten: Vevring kgd. påtænkes udvidet.
- 25/8. Tønsberg Blad: Slagen kgd. søges udvidet med 5,5 mål. 50.000 kr. er bevilget til formålet.
- 26/8. Østlands Posten: Kirkegården i Hvarnes skal udvides med ca. 600 kvm. I projektet indgår anlægning af parkeringsplads og opførelse af kapel.
- 26/8. Dagningen: Fåberg kgd. skal udvides med 5 til 6 mål.
- 27/8. Glåmdalen: Planer om udvidelse af Sand kgd.
- 1/9. Østlendingen: Åsnes kgd., der er udvidet for godt 40.000 kr. mangler nu kun beplantningen.
- 2/9. Teledølen: Gransherad kgd. udvides med 2940 kvm.
- 2/9. Akershus Arbeiderblad: Blaker kgd. udvides for 14.000 kr.
- 3/9. Gudbrandsdølen: Dovre og Dombås kirkegårde ønskes udvidet.
- 6/9. Firdaposten, Florø: Kirkegården i Åltoften planlægges udvidet.
- 7/9. Fjordenes Tidende: Projekt til udvidelse af Åltoften kgd., kalkuleret til 105.000 kr. godkendt af kommunen.
- 9/9. Sunnmørsposten: Gravpladsen i Sejle udvides (haveark. Sveinung Skjold).
- 13/9. Vestfold Fremtid: Sandefjord gamle kgd. omlægges.
- 15/9. Sunnmørsposten: Valderøy kirkegård skal udvides med 11,5 mål.
- 19/9. Akershus Arbeiderblad: Skedsmo kgd. udvides.
- 22/1. Moss Dagblad: Råde menighedsråd har af kommunen fået bevilget 10.000 kr. til udvidelse af kirkegården.
- 24/9. Totens Blad: Raufoss kgd. skal udvides. Vestre Toten kommune har indkøbt 9139 kvadratmeter til en pris af 5 kr. kvm.
- 24/9. Nordlandsposten: Den gamle kgd. i Bodø omlægges.
- 24/9. Troms Folkeblad: 40.000 kr. bevilget til kirkegårdene i Lenvik.
- 24/9. Trønder Avis: Vanviks kgd. udvides med 1 da. — købt for 4000 kr.
- 27/9. Sogns Dagblad: Projekt til større udvidelse af Hatslo kgd. udarbejdet af havearkitekterne Knud Fosså og Sveinung Skjold, Stavanger.
- 29/9. Sogne Dagblad: Jostedal kgd. udvides med 208 gravsteder på 1728 kvm. jord — for 1,5 kr. pr. kvm.
- 1/10. Østlendingen: Elverum kgd. skal udvides (kirkegårds konsulent Karen Reistad).

1/10. Østfold-Posten: Trøgstad kgd. skal udvides, 45.000 kr. afsat til formålet.

1/10. Sørlandet: Vennesla kgd. må udvides.

3/10. Nordlands Framtid: Skjerstad kgd. påtænkes udvidet.

3/10. Sunnmørsposten: Hellesylt kgd. skal udvides.

6/10. Drammens Tidende: Planer om dræning og udvidelse af Gulsrud kgd. for ca. 61.000 kr.

8/10. Haugesund Avis: Til udvidelse af kirkegården i Bergaflet i Odda købt 16 dekar for 57.000 kr.

10/10. Sogn og Fjordane: Projekt til udvidelse af Jostedals kirkegård er godkendt af myndighederne (havearkitekterne Knud Fosså og Sveinung Skjold).

„Steinmetz und Steinbildhauer“ 8-66: Gennemgang af den meget interessante gravmonumentudstilling „Steinzunft 65“ i Düsseldorf. Hefte 9-66 indeholder et par meget smukke eksemplarer på sten til børnegrave med børnetegninger indhuggede.

„Landsbygraveren“ nr. 10, 1966. Anmeldelse af landskursus på „Vilvorde“ for gravere i dagene 12. til 16. september 1966. Der var meget stor tilfredshed med hele kurset og undren over at kun 42 ud af 60 anmeldte var mødt op! Man håber på nyt kursus næste år og regner med flere reflektanter.

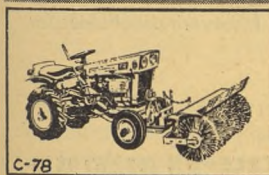
Fra tidsskrifterne

MASSEY-FERGUSON

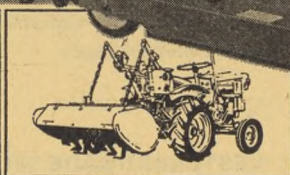
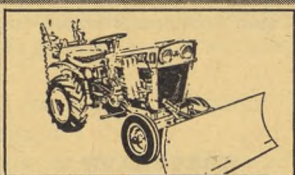
ELF

lilletraktoren med de store muligheder

Massey-Ferguson ELF er centrum i et stort og alsidigt redskabsprogram, som gør den lige ideel til gartnerier, planteskoler, idrætsanlæg, parker, industrianlæg og større private haver . . . ELF har en økonomisk 8 hk benzinmotor og er udstyret med alle de tekniske finesser, der gør arbejdet til en leg: skivebremser, 4 frem- og 2 bakgear, stor frihøjde, motor- og kørselsafhængigt kraftudtag m. m. . . . Gør arbejdet lettere med Massey-Ferguson ELF - lilletraktoren med de store muligheder.

C-78

ROYALTY FREE LICENSE
NORDISK TRACTOR COMPANY A/S
KØBENHAVN SV.

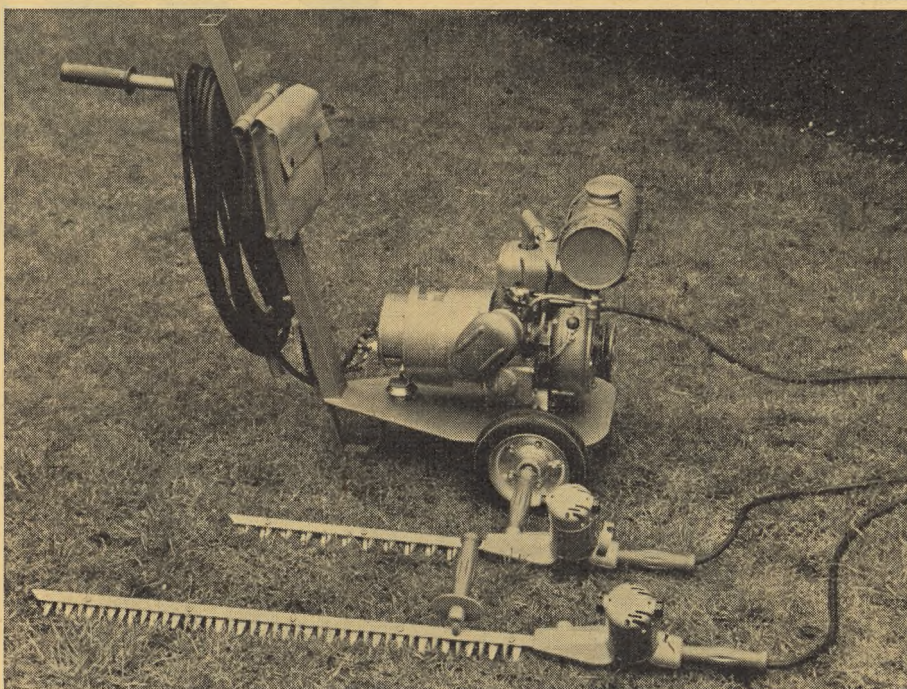

Penicillinmuld

er et muldrigt og formuldningsfremmende gødnings- og jordforbedringsmiddel med passende mængder plantenæring og mikronæring, fri for plantesygdomme, skadedyr og ukrudt. Giver planterne en kraftig rodudvikling og skuddannelse samt rigere blomstring. Siden fremkomsten for 10 år siden er Penicillinmuld anvendt regelmæssigt på kirkegårde og i mange andre offentlige haver. Forbruget er stadig stigende på disse områder. - Penicillinmuld leveres i sække à 25 og 50 kg samt tonsvis i løsvægt. Brochure tilsendes gerne. Fås hos alle de førende firmaer.

Wm. Christensen Hovedvejen 116 Glostrup Telefon 9616 90
I Sverige: WEIBULLS HUMICILLIN

HÆKKE- KLIPNING

uden
batteribesvær

på
den halve
tid!

ELECTRIC's mobile strømaggregat, type AL 50, 12 volt/25 amp. (300 watt) med luftkølet, effektivt støjdæmpet 2-takts SACHS benzinmotor og LITTLE WONDER hækkeklipper enten: model 1612-40 cm eller model 3012-75 cm, begge med kraftig 12 volt el-motor og 20 m kabel. Trækstangen er udformet som kombineret smøre- og opbevaringsbeholder for hækkeklipperen. Aggregatet leveres også uden hækkeklipper.

A/S **Electric**

VESTERBROGADE 181 - KØBENHAVN V - TELEFON (01) 31 08 00

Specialister i el-aggregater

INDHOLDSFORTEGNELSE

TILLÆG
til Vore Kirkegårde
bind 22 . nr. 8

TILLÆGET:

Havearkitekt M.D.H. Torben Michelsen: Urnegrave . . . . s. 69	Ny forside . . . . . s. 61
Kirkegårdsinspektør cand. hort. Jørgen Jørgensen og billedhugger Wilhelm Fridericia: Askefællesgrav på Søndermark kirkegård . . . . . s. 74	Efter dommen . . . . . s. 61
	Landslaget for kirkegårdskultur i Norge . . . . . s. 63
	Fra dagbladene . . . . . s. 64
	Fra tidsskrifterne . . . . . s. 68

Forsiden der er tegnet af grafiker Loui Mikael fremføres her for fjerde og sidste gang. Til højre er forsiden til næste bind afbildet, tegnet af grafiker S. T. Helge Hansen.

Til nyankomne abonnenter som kunne være i tvivl om hvad det forestiller er meningen med denne, den foregående og efterfølgende ligesom bladets indhold at skildre situationen på vor tids nordiske kirkegårde:

Traditionelle træk og former her og der – ind imellem ingenting –; man prøver nogle steder at konstruere en ny tradition ved efterligning af tidligere tiders gravformer og idealer – skønt menneskeheden livsmønster har ændret sig –.

Andre steder nedbrydes traditioner bevidst for at skabe grundlag for nye udtryk.

En vældig bevægelse er i gang. Vi er vidne til en chokerende omkalfatring. Rammen sprænges, indholdet er skærende disharmoni – alt hvad vi udfører blæser væk for vinden. „Vore kirkegårde“ vil vedblive at eksisterere så længe som menneskeheden – som det eneste absolutte midtpunkt – skønt bladene vendes hurtigt . . .

Vore Kirkegårdes forside

91 jyske menighedsråd har i 1966 modsat sig flytning af tyske krigsgrave. 13 af disse har gennem hrs. Ove Rasmussen anlagt sag mod kirkeministeriet med påstand om at ministeriet ikke har haft kompetance til at indgå aftale med den vesttyske regering om at samle de ca. 26.000 tyske krigsdøde fra 2. verdenskrig på 34 danske kirkegårde.

De 13 menighedsråd fik senere tilslutning hertil af de øvrige 78 protesterende menighedsråd.

Landsretsdommen gik de 91 menighedsråd imod og fastslog i sine præmisser:

Efter dommen

„Retten skal indledningsvis bemærke at det lægges til grund, at den mellem den danske regering og forbundsrepublikken Tysklands regering den 3. oktober 1962 indgåede overenskomst hviler på anerkendt, international sædvane, og at forbundsrepublikken har været berettiget til at optræde som repræsentant for de af overenskomsten omfattede krigsdødes pårørende. Retten finder, at der ikke af de af sagsøgerne påberåbte lovbestemmelser kan udledes nogen ret for sagsøgerne til at være medbestemmende ved afgørelser om ligflytning men at sådanne afgørelser i overensstemmelse med gammel administrativ praksis træffes af kirkeministeriet som øverste administrative, kirkelige myndighed. Denne opfattelse finder også støtte i den med hjemmel i lov om vedligeholdelse af kirker og kirkegårde udstedte andordning af 20. april 1953 § 28, hvorefter ligflytning kun må finde sted efter forud indhentet tilladelse fra kirkeministeriet. Hvad endelig angår det af sagsøgeren påberåbte hensyn til gravfreden skal retten udtale, at dette hensyn ikke findes at kunne give sagsøgeren ret til at være medbestemmende med hensyn til flytning af de af overenskomsten omfattede lig.“

Således ser den juridiske side af sagen ud. Landsretsdommen er nu af menighedsrådene blevet indanket for højesteret.

Der er vel næppe mange der tror den bliver anderledes.

I menighedsrådenes argumentation før og efter dommen som den er fremført i dagspressen understøttet af ikke implicerede privatpersoner fremgår det at det ikke er etiske og religiøse principper, der bliver krænket ved den danske regerings tilladelse til exhumeringerne men at menighedsrådene føler deres rettigheder anfægtet ved at de ikke er taget med på råd i tide.

Samtidig er der fra højesteretssagfører Ove Rasmussens side blevet trukket nationale grunde frem som en del af årsagerne. Herved har Ove Rasmussen utvivlsomt gjort sagen en bjørnetjeneste, ligesom alle de der har benyttet sagen til at lufte politiske anskuelser.

De implicerede tyskere har ikke uden grund følt sig såret over denne vending i sagen.

Var dette ikke sket og havde menighedsrådene i sin argumentation kunnet påvise en stærkere etisk holdning i deres protester mod at forstyrre gravfreden *i al almindelighed* og helt igennem have efterlevet respekten for den var de sikkert kommet igennem nederlaget med æren i behold.

Tilbage står nu kun eftertidens dom og eftertanken om rigtigheden set udfra et almentmenneskeligt synspunkt.

Af senere fortilfælde findes her i landet kun flytning og sammenlægning af engelske, amerikanske og andre allieredes flyvergrave. En flytning, der i modsætning til den her foretagne er sket i gravfredningsperioden uden protester og uden at have efterladt sig etiske komplikationer.

Det har for det engelske imperium været coutume at flytte og sammenlægge krigergrave i alle dele af verden, hvor englænderne har kæmpet og er faldet og flere tusinde større og mindre engelske krigergrave står som et manende vidnesbyrd herom. Den opmærksomme besøgende vil bemærke at gravstenene her mange steder står opstillet *standsvis efter militærrang med forskellige dødsår og -steder blandet sammen*.

Skikken er overtaget af USA der dog har flyttet en stor del af deres krigsdøde hjem til staterne (i fredningsperioden).

Ligeledes har Frankrig og flere syd- og østeuropæiske lande foretaget exhumeringer af krigergrave.

Det skønnes at af de 2 verdenskriges ca. 65 millioner krigsdøde er mellem 4 og 5 millioner senere flyttede.

Exhumeringer af ikke blot krigergrave men også „civile“ er uhyre almindelig i verden. Det er især tilfældet i Sydeuropa. Her er det en dagligdags begivenhed at skeletter 5–10 år efter begravelsen eller

senere, afhængig af om der er plads i graven til andre pårørende, altså økonomi, opgraves og henlægges i collumbarier eller nedsættes i en lille æske eventuelt samtidig med nybegravelse.

Det var og er stadig en tvingende nødvendighed idet de fleste syd-europæiske kirkegårde er stærkt overbelastede.

Af denne pladsnød er der i løbet af århundreder opstået et religiøst ritual:

Præsten stænker vievand på skeletresterne (relikvierne) og mange rettroende katolikker forestiller sig at der herved sker en forløsning af den døde sjæl. (Især i de græsk-ortodokse egne.)

Ved begravelser af krigere har der siden den græske storhedstid (jfr. Sofokles: Antigone m. fl.) knyttet sig et kompleks af forestillinger som synes videreført i vor nuværende vesterlandske kultur. Det er urealistisk at lade hånt om sådanne forestillinger.

Efter europæernes grundsyn er exhumeringer en logisk og naturlig handlemåde blot kulturmønstret overholdes. De etiske og tekniske fordele herved synes indlysende for europæeren.

I Norden synes dette ikke helt slået igennem i gravkulturen skønt det meget ofte er forekommet i middelalderen og for konger og adelige familier også senere.

Interessant bliver det at se om gravflytninger bliver mere almindelige igen her i landet især efter at urnebegravelser er vundet så stærkt frem og der derfor er minimale tekniske problemer. (Flytning af ligrester fra større grave til minigrave efter endt fredningsperiode).

Den 21. november 1966 holdt vor broderforening sit konstituerende møde i Oslo.

Der har allerede indmeldt sig godt 200 menighedsråd, kommuner, institutioner og enkeltpersoner, udtaler dens formand, kirkegårds-konsulent Karen Reistad sig til „Norsk Hagetidend“ og fortsætter:

Landslaget har til opgave at fremme sansen og interessen for kirkegårds-kultur i Norge. Dette håber vi at opnå ved at søge kontakt med enkeltpersoner, kommuner og institutioner som må antages at være interesserede i kirkegårdsforhold. Oplysningsarbejdet vil blive drevet ved hjælp af foredrags- og diskussionsmøder, kurser og udstillinger, organisering af fælles studieture i ind- og udland og det er desuden meningen at der skal udgives et tidsskrift og andre aktuelle publikationer.

Jeg tror vi kan være enige om at der er et stort behov for mere oplysning og vejledning i spørgsmål som angår gravsteder og kirkegård. Der er mange yderposter i vort land, som står alene med sine problemer på dette område, og det vil være en særlig glæde at nå ud til disse.

Alle som direkte eller indirekte har med disse ting at gøre vil have erfaret at spørgsmålene kan være af så alvorlig karakter at pålidelig og kyndig vejledning er påkrævet hvis resultatet skal blive godt.

Det er rystende hvilke forhold man støder på under besøg til kirkegårde rundt om i landet, forhold vi som kulturnation ikke burde være bekendt.

Meget af dette bunder i manglende viden, men også i ligegyldighed fra de, som har med dette at gøre. Jeg vil alligevel samtidig understrege at vi har en hel række gode eksempler på hvad der kan udrettes når interessen og viljen er tilstede.

Kirkegårdsvedtægter må være udarbejdet sådan at de tjener formålet orden og fred på kirkegårdene; de skal ikke herske.

Resultater stedets vedtægter i en kold og stram udformning af gravudstyret, må det være uheldige vedtægter. Og her er vi inde i selve kernen i arbejdet for bedre kirkegårdsforhold. Det er den enkelte grav og dens udstyr som er afgørende. De som udarbejder reglerne er ofte ikke klar over at virkningen i praksis kan være meget uheldige.

Landslaget for kirkegårds-kultur i Norge stiftet

I dag trækkes mange kirkegårde ned på et lavt plan hvad gravudstyret angår. Gravsten på rad og række, blankpolerede og omtrent lige, kun 60–70 cm høje, med sokkel og forlorne ornamenter i guld, et kostbart og dårligt udstyr helt uden ånd. Hvor dette udstyr er monteret helt uden forsonende vegetation af buske og træer bliver det særligt uheldigt.

Man kan spørge sig selv hvordan det kan ske: De pårørende vil gerne have det så godt som muligt og lægger relativt mange penge i gravudstyret. De pårørende er ofte i en tvangssituation. Der bliver tilbudt et begrænset udvalg af typer som nævnt med oplysning om at dette kan tillades monteret på vedkommende kirkegård. Så sidder man der med kontrakten uden at andre muligheder er drøftet. Måske vil en natursten fra egnen være det eneste rette med eller uden behandling, måske med en lille tæt bjergfyrt ved siden af. Smedejernskors med sidselerede navneplader, et gravminde i træ, et sandblæst egekors med en vildrose ved foden?

De helt gode gamle ting vil altid have værdi fordi det er ægte sager, udsprungen af sund formsans og med logisk behandling af materialet. Det meste af dette kunsthåndværk har forsvaret sin plads i umindelige tider og er et solidt grundlag for videre arbejde, siger Karen Reistad til slut.

Vi siger herfra Karen Reistad til lykke med resultatet af mange års slid og dygtig indsats og håber at hun kan få sat foreningen i sving og få så mange som muligt til at brænde for sagen så der bliver et bredt fundament at bygge på.

Fra danske dagblade

10/11. Øbro Bladet: Modernisering af hegn og materialgård på Holmens kirkegård til ca. en million. Nye hegn, dels af træ, dels af murværk. Ny „Materialgård“ i 4 bygninger (arkitekt Preben Thorsen).

11/11. Århus Stiftstidende: Mallings kirkegård udvides med halvt så stort areal som det nuværende. Nyt kampestensgærde med indgang fra Lundshøjvej med låge tegnet af havearkitekt V. Rud Nielsen, Horsens, der også står for planlægningen af den nye afdeling. Indvielse til foråret.

11/11. Vestkysten: Den 13/11 indviedes den nye udvidelse på Agerbæk kirkegård. Arealet er på 3000 m² og anlagt efter forbillede fra Grindsted med lukkede gravgårde.

16/11. Viborg stifts Folkeblad: Ålestrup kirkegård påtænkes udvidet.

18/11. Frederiksborg amtsavis: Gilleleje ny kirkegård påtænkes udvidet for ca. 120.000 kr. (anlægsgartner Andreasen, Græsted).

19/11. Skive Folkeblad: Kirkegårdsudvidelse på Lemvig kirkegård er påbegyndt.

20/11. Århus Stiftstidende: Ørum kirkegård udvides.

22/11. Fyens Stiftstidende: Horne menighedsråd har købt areal på 500 m² til kirkegårdsudvidelse. Mindre parcel er erhvervet til indretning af ny P-plads.

28/11. Lolland-Falsters venstreblad: Rødby menighedsråd har fået godkendelse fra kirkeministeriet på et andragende om lån til færdiggørelse af kirkegården ved Rødbyhavns nye kirke. Der er bevilget et lån på 90.000 kr. som forskud.

29/11. Lol.-Falsters Venstreblad: Søllested menighedsråd forbereder at oprette en urnekirkegård. Planen går ud på at der omkring den nuværende kirkegård opføres en mur, i hvilken urnerne skal bevares.

29/11. Aktuelt: Torup sogns menighedsråd har vedtaget at anlægge en „De ukendtes gravsted“ på Lynæs kirkegård. Under forberedelse er også anlæg af en urnekirkegård.

30/11. Østsjællands Folkeblad: Menighedsrådet ved Magleby kirke har vedtaget projekt til urnegravplads på kirkegården (haveark. Torben Michelsen).

10/12. Møns Dagblad, Stege: Stege kirkegård skal udvides.

9/12. Vendsyssel Tidende: Sæby kirkegård udvidet med 9000 m², ialt 800 gravsteder. Udvidelsen har kostet 190.000 kr. og forventes at kunne tages i brug til foråret. Reguleringsplan for den ældste del af den gamle kirkegård foreligger.

11/12. Vendsyssel Tidende: Hjørring menighedsråd påtænker kirkegårdsudvidelse på et 12 ha stort areal nord for Hirtshalsvej. Arealet ejes af Sct. Cathrine kirke.

9/12. Amagerbladet: En del af Vor Frelzers kirkegård inddrages til gadeareal i overensstemmelse med overenskomst mellem Københavns magistrat og menighedsrådet for Vor Frelzers sogn, lyst den 20. august 1958. I henhold til overenskomsten skal magistraten efter kirkeministeriets nærmere approbation foretage og bekoste indhegning med mur den tilbageblivende del af kirkegården, ligesom flytning eller eventuel nedrivning af gartnerkontoret m. m. ved Prags boulevard og opførelse af en ny bygning hertil skal foretages og bekostes af magistraten. Der er allerede efter forhandling med gravstedejerne foretaget flytning af de på gadeudvidelsesarealet værende gravsteder. Samtlige disse arealerhvervelsesudgifter kan anslås at ville beløbe sig til ialt 225.000 kr. Fra Vor Frelzers kirkegård kan endvidere afgives areal til udvidelse af Amagerbrogade. Indstilling herom vil fremkomme i forbindelse med forslag til omlægning af krydset af Amagerbrogade- Amager Boulevard.

10/12. Holbæk Amts Venstreblad: Odden menighedsråd påtænker udvidelse af kirkegården. Der er indledt forhandlinger med grd. Lingren Jensen om erhvervelse af et areal af dennes jord syd for den nuværende kirkegård.

12/12. Aktuelt: Tikøb kommune har godkendt udvidelse af Ålsgårde kirkegård på 1600 m². Herfra går dog 340 m² til en ny vej. Hellebæk menighedsråd har købt arealet for 1650 kr. i Tikøb kommune.

13/12. Århus Stiftstidende: Glæsborg kirkegård skal reguleres for ca. 30.000 kr. På budgettet for 1967-68 er der afsat 10.000 kr. til regulering af den vestlige del af kirkegården.

13/12. Aktuelt: Græsted menighedsråd har ansøgt om 38.700 kr. til forskellige arbejder i forbindelse med regulering af kirkegården. Der skal nedlægges vand- og kloakledninger, hovedvejen asfalteres og muren mod Tulstrupvej rettes ud.

14/12. Frederiksborg Amts Avis: Kirkegården i Oppe Sundby skal udvides med ca. en tdr. land. Grundprisen 30.000 kr. Anlægsudgifter til udvidelsen skal fremskaffes ved optagelse af lån, eventuelt i stiftmidlerne.

14/12. Sønderjyden: Havnbjerg kirkegård skal udvides med et 1,08 ha stort areal syd for Havnbjerg mølle. Arealet ejes af menighedsrådet. Hele arbejdet vil koste ca. 100.000 kr.

14/12. Viborg Stifts Folkeblad: Løvel menighedsråd har for et kommende regnskabsår afsat 5.250 kr. til at fuldende den omfattende kirkegårdsregulering.

15/12. Lol.-Falsters Venstreblad: Menighedsrådet i Stubbekøbing har igangsat anlægningen af kirkegårdsudvidelse på 2 tdr. land (kirkegårdsinspektør J. Birksø).

15/12. Aarhus Stiftstidende: Framlev kirkegård skal udvides for ca. 105.000 kr.

15/12. Aarhus Stiftstidende: Menighedsrådet har afsat 10.000 kr. til kirkegårdsudvidelse. 1. etape omfatter arealet øst for kirkegården. 2. etape kolonihaveområdet ved Elsegaardsvej. Dette areal er erhvervet ved mageskifte med kommunen, som følge af Øster Alles gennemførelse. Der planlægges en urnekirkegård.

15/12. Horsens Folkeblad: Odder kirkegård skal udvides.

15/12. Aktuelt: Vinderød kirkegård får i 1967-68 udgifter på 52.000 kr. Salg af gravsteder indbringer årligt 1.000 kr. 51.000 kr. skal lignedes

på menigheden. Den store udgift fremkommer, dels ved at kirken overtager alle begravelsesomkostninger, dels ved en ny regulering omkring kirken og ved planlægning af en ny kirkegård. I 1953 blev der udvidet med 8 gravgårde, i de forløbne 13 år er mere end halvdelen af disse taget i brug.

15/12. Aktuelt: Frederikssund menighedsråd har nedsat et udvalg der skal undersøge behovet for en ny kirke og kirkegård i Frederikssunds østlige kvarter.

16/12. Vendsyssel Tidende: Horne menighedsråd har afsat 10.000 kr. til køb af jord til kirkegårdsudvidelse og kirkerestaurering.

16/12. Fyns Tidende: Horne menighedsråd vil købe ca. en tdr. land fra Lejs Elmerdal til brug for udvidelse af kirkegården. Endvidere købes et mindre areal til udvidelse af p-plads ved kirken.

17/12. Ny Dag: Nr. Alslev kirkegård skal udvides til foråret.

17/12. Skanderborg Amts Avis: Hørup menighedsråd udvider kirkegården og bygger nyt kapel i 1967.

17/12. Aktuelt: Gelsted og Brørup menighedsråd har lukket for begravelser på den nye kirkegård. Menighedsrådet vil søge om anlægelse af urne- og plænebegravelsespladser.

20/12. Ny Tid Aalborg: Kirkegårdsbestyrelsen for Sdr. kirke har ansøgt Aalborg byråd om 41.000 kr. til kultiveringsarbejder på Sdr. kirkegård.

21/12. Fyns Tidende: Menighedsrådet i Svanninge har godkendt en plan til udvidelse af kirkegården på den hidtidige præstegårdsjord. Særlig afdeling for urnebegravelser og for anonyme grave planlægges.

21/12. Dannevirke: Vojens kirkegård skal udvides med ca. 3 ha. Menighedsrådet har købt jorden af kommunen. Planen er godkendt af kirkeministeriet (havearkitekt R. Christensen, Aabenraa).

21/12. Horsens Folkeblad: Juelsminde kirkegård skal udvides. Plan og overslag er godkendt af kirkeministeriet. Overslag fra 1. dec. 1966 er på 120.000 kr. Den midlertidige udvidelse der anlagdes på præstegårdshavens jord kostede 33.000 kr. (havearkitekt V. Rud Nielsen).

21/12. Vejle Amts Folkeblad: Egtved menighedsråd har afsat 20.000 kr. til køb af 13.720 m² til udvidelse af kirkegården. Arealet ligger vest for kirkegården og er dels privateje, dels jordrentejord.

22/12. Aktuelt: Assens menighedsråd planlægger omregulering af den gamle del på nye kirkegård.

Fra norske dagblade

28/10. Sunnmørsposten: Aaram kirkegård skal udvides.

29/10. Dagningen: Lillehammer kommunestyre har godkendt plan til udvidelse af kgd. i Søre Aal (haveark. Braland).

31/12. Morgenavisen: På Os kgd. er ny afd. med 150 grave indviet.

1/11. Hadeland: Nyt gravfelt på kgd. i Grua er indviet.

3/11. Romerikes blad: Ny kgd. ved Eidsvoll skal indvies. Den nye afd. ligger syd for Wergelandslunden (haveark. Tr. Lyftingsmo, Oslo).

3/11. Fremtiden: Udvidelsen af Slemmestad kgd. igangsat. Det praktiske arbejde er overgivet til maskinstationen Ragnvald Berget, Aaros for 11.600 kr.

3/11. Varden: Til foråret bliver den nye afd. på 27 mål på Eidan-ger kgd. taget i brug.

8/11. Dagen: Planer om udvidelse af Hafslo kgd. Ny afd. med plads til 360 nye grave. Arealet er på ca. 1.750 m² og skal omgives med et naturstengærde (haveark. Knut Fossaa & Sveinung Skjold).

10/11. Valdres: Kgd. udvidelse og p-plads til Rogne kirke næsten fuldført (haveark. Breland).

10/11. Aftenposten: Kirkegårdene i Oslo (under ledelse af Poul Sæland) gennemgår en omfattende regulering. Monumenter og stenrammer fjernes for at give gravgårdene et parkmæssigt udseende. Østre

gravlund, Gamlebyens og Nordre gravlund er fuldførte. Vestre, Vor Frelsers gravlund og V. Aker kgd. er under fuldførelse. Mindesmærker og grave af kulturhistorisk værdi er overtaget af Oslo kommune og forbliver urørte på stedet.

10/11. Østlands-Posten: Planer om urnelund på Langestrand gamle kgd.

18/11. Vestfold: I et forslag til en reguleringsplan for Bankløkkaområdet i Horten på 130 dekar, vises en udvidelse af kirkegården på 42 mål over Bankløkke og frem til en planlagt forlængelse af Løkkagata. Udvidelsen kan dække Hortens behov i ca. 20–25 år.

25/11. Sygnabladet: Jostedal kirkegård skal udvides. 1.728 m² af præstegårdsjorden skal anvendes, prisen er 1,50 kr. m² ialt 2.592 kr. Der er 29.368 kr. til rådighed for udvidelsesomkostninger (haveark. Knut Fossaa & Sveinung Skjold).

30/11. Fædrelandsvennen: Udvidelse af kgd. i Vennesla.

1/12. Harstad tidende: Nyanlæg ved Harstad gravlund til 23.000 kr.

2/12. Brønnøysunds avis: Udvidelse af Brønnøy kgd. med 19.260 m² er godkendt af kirke departementet.

3/12. Haugesunds avis: Bremnes kirkegård skal nu drænes. 1. etape koster ca. 37.500 kr. Hele arbejdet er anslået til ca. 86.000 kr.

6/12. Senjens blad: Forhandlinger om kirkegård for Finnsnesområdet i Andersdal. Parcel „Rimfrost“ ønskes købt for ca. 25.000 kr. Parcel af J. Bendixens ejendom ønskes købt og tillagt Øvre kgd. ved hovedkirken på Bjorelvnes.

6/12. Porsgrunns dagblad: Borgestad menighedsråd påpeger overfor Skien kommune behovet for en udvidelse af kirkegården.

6/12. Fædrelandsvennen: Vennesla kommunestyre i tvivl om det udpegede areals egnethed som kgd. Kostbar dræning og stor påfyldning giver betænkeligheder. Kun 30 grave tilbage på nuværende kgd.

8/12. Fædrelandsvennen: Udvidelse af kgd. i Gyland på 4,2 dekar.

14/12. Vestmar. Drangedal kirkegård skal udvides med 3 dekar af præstegårdsjorden. Kommunen påtager sig alle udgifter. Haveark. Kjell Lyngseth har udarbejdet reguleringsplan for den nuværende kgd. samt for tillægsarealet.

15/12. Morgenavis: Planer om udvidelse af Aalgaard kgd. (haveark. Fossaa & Skjold).

15/12. Finmarksposten: En katolsk kgd. i Alta skal restaureres. Idrætskonsulent Casper Øvre, biskop Wempler og pastor Strøm går stærkt ind for bevarelse af dette historiske mindesværke. Den katolske menighed mener at de sidste begravelser fandt sted i 1860.

17/12. Trønder-avisa: Hegra kgd. skal udvides med ca. 1 dekar.

19/12. Øvre Smaalenene: Enebakk kirkegård udvides i syd-øst.

20/12. Indre Akershus blad: Nye kirkegårdsvedtægter for Sørums, Frogner og Blaker godkendt af kommunestyret. Uddrag af vedtægterne: „mindesmærker bør være af natursten, træ, støbejern eller smedejern. Mindesmærker af cement eller kunststen tillades ikke. Duer, fotografier og nipsgenstande af porcelæn, fajance, marmor, metal el. lign. bør hverken bruges alene el. sammen med mindesmærket.“ Gravfesteafgiften er 20 kr./20 år. Pengene går til kirkens budget.

20/12. Varden: Nenset kirkegård skal udvides.

22/12. Bergens arbejderblad: Eidsvaag kgd. udvides foreløbig med 222 grave. Udgifterne hertil er ca. 186.200 kr. Kommunen har tidligere købt 14.324 dekar kgd. udvidelse. Dette areal giver plads til ca. 1600 grave.

30/12. Dalene tidende: Udvidelse af Hyllestad kgd. På kommunebudgettet 1966 er der afsat 6.000 kr.

30/12. Firdaposten, Florø: Godkendelse af kirkegårdsudvidelse af Reed kgd. Overslag over anlægsudgifter på ca. 25.700 kr. (haveark. Sofrein Skrivervik kgds. konsulent Gunnar Eide).

Fra tidsskrifterne

„Kriegsgräberfürsorge“ dec. 1966, der udgives af den tyske organisation, der foranstalter sammenlægningerne af tyske krigsgrave overalt i verden og får store tilskud hertil fra den tyske regering, ser tilbage på 1966 og konkluderer:

Der er nu ialt indrettet 42 egentlige tyske soldaterkirkegårde fra den anden verdenskrig.

I Sverige er der uden vanskeligheder flyttet ca. 300 grave til de 3 nuværende afdelinger i Göteborg, Hälsingborg og Trelleborg.

I løbet af vinteren skal resten, d. v. s. godt 100 tyske krigsdøde samles i Östergarn på Gotland, i Haparanda og på øerne Stensholmen og Öckerö ved Göteborg. Herefter er der ialt 706 tyske statsborgere fra de to verdenskrige begravet på de nævnte særlige kirkegårde i Sverige. I Danmark er der ved udgangen af 1966 afsluttet exhumering på øerne og i halvdelen af Jylland. Her har 91 menighedsråd nægtet gravflytterne adgang.

„Kriegsgräberfürsorge“ fortsætter imidlertid uhindret på de øvrige kirkegårde og vil i løbet af vinteren kun mangle at exhumere de 1034 grave, der befinder sig på de 91 kirkegårde.

Det er det første og eneste vesteuropæiske land, der har lagt hindringer i vejen og det eneste af dem der mangler at blive gennemgået.

Sten 4.1966 udgivet af den svenske stenindustri omtaler den seneste svenske gravmonumentkonkurrence indbudt af Svenska Pastoratens Riksförbund, Svenska Eldbegängelsesforeningen og Föreningen Sveriges Kyrkogårdsföreståndare. Der indkom ialt 260 forslag! Jo, svenskerne er meget virksomme på dette område. Konkurrencen vil senere blive omtalt i „Vore Kirkegårde“.

Flymo S·V·æ·V·e·r mens den klipper

Flymo professional klipper helt ind under buske, træer og bænke. Ved plænekanter svæver Flymo professional 6-10 cm ud over kanten, mens græsset løftes og kniven klipper.

Mange professionelle sparer hver dag tid og penge med FLYMO:

»Jeg har aldrig set noget lignende før. Flymo professional er uovertruffen på skråninger og til klipping af langt græs. Jeg kan anbefale den på det bedste« siger entreprenør Osva Carlson, Bredekilde, Kalundborg.

»Arbejdstimerne er blevet nedskåret med 2/3 del. Jeg vil med glæde anbefale FLYMO til enhver greenkeeper eller anlægsgartner« siger mr. L. Beetham, Huddersfield Golf Club.

Flymo- professionel

Flymo-forhandleren vil med glæde demonstrere den ny FLYMO professional for Dem. Send venligst kuponen ind idag - og tag hermed første skridt til en nedskæring af omkostningerne.

Jeg vil gerne vide mere om Flymo professional

NAVN .....

STILLING .....

ADRESSE .....

sendes til A. Hansen's Amagerfrø, Maskinafdelingen, Kastrup.

BØGH

INDHOLDSFORTEGNELSE

Havearkitekt M.D.H. Torben Michelsen: Udvidelsesproblemer omkring de mindre danske kirkegårde	s. 77	TILLÆGET: Årsmøde	s. 69
		Fra dagbladene	s. 70

TILLÆG
til Vore Kirkegårde
bind 22 . nr. 9

„Foreningen for Kirkegårdskultur“ afholder sit ordinære årsmøde i Odense mandag den 22. og tirsdag den 23. maj 1967 med følgende program:

Foreningen for kirkegårdskultur ÅRSMØDE

Mandag den 22. maj: *PARK HOTEL v/ banegården.*

Kl. 19,00: Forretningsudvalgs møde

Kl. 20,00: Bestyrelsesmøde

Tirsdag den 23. maj:

Kl. 8,45: Morgensang i Domkirken, Sct. Knuds kirke.

Kl. 9,30: Generalforsaml. på Fyns Forsamlingshus, Kongensgade 68.

Dagsorden

1. Valg af dirigent
2. Aflæggelse af beretning
3. Fremlæggelse af det reviderede regnskab
4. Fremlæggelse af virksomhedsplan
5. Fremlæggelse af budget
6. Beretning fra redaktøren
7. Forslag om en forhøjelse af 5 kr. for årskontingentet
8. Valg af fem bestyrelsesmedlemmer,
På valg er:
borgmester Ove Hansen,
stenhuggermester Max Brinkløv,
provst J. Exner,
kirkegårdsinspektør A. Falmer-Nielsen,
amtsrådsmedlem Jens Hansen
9. Valg af to revisorer og revisorsuppleant
10. Fastsættelse af stedet for næste årsmøde
11. Eventuelt

Kl. 12,15: Frokost på Fyns Forsamlingshus, pris 18,- kr. + drikkevarer og betjening

Kl. 14,00: Provst J. Exner: Kirkegården i kommunernes dispositionsplan.

Kl. ca. 15 indbyder Odense Byråds Kirkegårdsudvalg til kaffebord på Forsamlingshuset.

Efter kaffebordet besøg på Assistenskirkegården kl. ca. 16 til 17,30 under ledelse af kirkegårdsinspektør Sigurd G. Jacobsen.

Ove Hansen

/ Volmer Rud Nielsen.

Da det er forretningsudvalgets ønske for foreningen, at medlemmerne vil møde talrigt op til det kommende årsmøde, er dette af rejsemæssige grunde fastlagt centralt i Odense. Vor forening skal vælge formand og sekretær, og hele spørgsmålet om foreningens fremtid ønskes gerne indgående drøftet under dagsordenens punkt 4.

Fra danske dagblade

17/1. Kristeligt Dagblad: Landbrugslotteriets overskud på 236.300 kr. fordeles imellem institutioner. Foreningen for Kirkegårdskultur får tildelt 1.500 kr.

18/1. Frederiksborg Amts Avis: Jyllinge-Gundsømagle sogneråd har givet tilsagn om udvidelse af Gundsømagle kirkegård på skolehavens areal.

18/1. Horsens Folkeblad: Kirkegården i Horsens udvides.

19/1. Grenå Folketidende: Hemmed kirkegård bliver nu udvidet med 1600 kvm. Nyt kapel opføres på den nye afdeling. Hele arbejdet vil koste 95.000 kr. Stiftsmidlerne har bevilget tilskud på 60.000 kr. Menighedsrådet har 25.000 kr. og 10.000 kr. optages som lån.

20/1. Fyns Tidende: Kirkegårdsudvidelse i Brændekilde.

20/1. Kristeligt Dagblad: 250 nye gravsteder ved Skanderup kirke. Projektet vil koste ca. 80.000-100.000 kr. (kirkegårdsinspektør V. Rud Nielsen).

23/1. Silkeborg Avis: Silkeborg kirkegårds columbarium udvides med et nyt rum. Der bliver plads til 2 gange 38 urner

24/1. Østsjællands Folkeblad: Planer om opførelse af 20 nye kirker og kirkegårde i Køge Bugt-området.

26/1. Århus Stiftstidende: Anlæggelsen af ny kirkegård i Thorsagers vestlige bydel afsluttet. Overslaget på 52.500 kr. blev overholdt. (Kirkegårdsinspektør V. Rud Nielsen, anlægsgartner K. W. Kortsen, Århus).

27/1. Aktuelt: Nyhuse kirkegård udvides med 897 kvm. Arealet er erhvervet ved køb af Skolegade 2 for 100.000 kr.

4/2. Vendsyssel Tidende: Indvielse af annekskirkegården i Brønderslev. Foreløbig plads til ca. 400 gravsteder. Nye vedtægter om udsmykning af grave. Kun en del af gravstedet må beplantes og kun delvis efter eget ønske. Den yderste del mod gangen skal anlægges med græstæppe. Mindesmærker og gravsteder skal alle vende den samme vej. En del af arealet indrettes som skovkirkegård.

4/2. Århus Stiftstidende: Risskov kirkegård udvides.

4/2. Grenå Folketidende: Kirkegården i Ebeltoft planlægges udvidet med 9.000 kvm. til 23.000 kvm. Idet der regnes med 4 kvm. jord pr. indbygger anslås det samlede kirkegårdsareal at kunne dække et indbyggerantal på 6.000.

11/2. Ålborg Amtstidende: Afdeling med værdifulde gravminder indrettes på Alménkirkegården i Ålborg. Enkelte af gravstenene er godt 300 år gamle. Dette lapidarium indrettes efter ønske fra Nationalmuseet.

19/2. Vendsyssel Tidende: Sæby nye kirkegård på Frederikshavnsvejen er snart færdig til indvielse.

23/2. Kristeligt Dagblad: Reguleringer igang på den gamle del af Haderslev kirkegård. Gravstederne, der før har ligget stort set østvendt, bliver samlet ryg mod ryg, således at hver anden gang sløjfes og de enkelte gravsteder bliver gjort lidt større.

28/2. Ny Tid, Ålborg: Rubjerg gamle kirkegård, der er opgivet som begravelsesplads, da kirken blev nedrevet i 1904, renses og reguleres og terrænet føres tilbage til den oprindelige skikkelse; den tidligere kirkebygning bliver markeret med en jordvold. Kirkegården i klitterne bliver herved i større grad en turistattraktion.

1/3. Roskilde Tidende: Greve-Kildebrønde i Køge Bugt-området planlægges 5 kirker med tilhørende kirkegårde på tilsammen 30 tdr. land. Man går ud fra, at et såkaldt skoleopland er lig med et kirkeopland, som omfatter ca. 8.000 indbyggere. Med tiden vil der blive ca. 43.000 indbyggere i området. I Greve-området er tænkt placeret en kirke ved Greve Strandby og en kirke ved den kommende skole i Mosede. I Hundige-området er tænkt placeret en kirke ved Hundige storcenter og en kirke ved Olsbæk Strandvej, men der skulle være behov for endnu en kirke. Provst Exner har forelagt en skitse, hvoraf det fremgår, at der til en kistegravplads kræves 5 kvadratmeter og til en urnegravplads 2 kvadratmeter. Det er vanskeligt at etablere kirkegårde i dette område, da grundvandsspejlet står meget højt. Der foreslås en kirkegård vest for den nye vestmotorvej.

1/3. Ny Dag, Nykøbing Falster: Regulering af det nye kirkegårdsareal i Saksøbing på godt 5000 kvm. påbegyndt.

- 2/3. Lyngby-Tårnbæk bladet: Mariebjerg kgd. har opsat et nyt kampestensgærde ved Vintappersøen.
- 13/3. Aktuelt: Landinspektør Erik Jørgensen, Helsingør, har fremsendt en udstykningsplan vedrørende kgd.s udvidelse ved Vejby kirke. Sognerådet har anbefalet sagen.
- 14/3. Roskilde Dagblad: Køge bugt-udvalgets kirke-udvalg planlægger placering af to nye kirker. Een ved Karlslunde-centret og een ved Karlstrup-centret. Kirkegårdsplads vil man i første omgang skaffe ved at udvide de to eksisterende landsbykirkegårde.
- 16/3. Nordsjælland: Humlebæk menighedsråds køb af 42.000 m² af „Biviumsgård“s jorder til endelig afgørelse i kirkeministeriet.
- 13/3. Fyns Tidende: Skårup kommune vil overdrage menighedsrådet 4500 m² til udvidelse af kirkegården.
- 18/3. Vendsyssel Tidende: Saltum kirkegård udvides.
- 21/3. Frederiksberg bladet: Planer om at opføre 8 etagers kontorbygning på areal, der skyder sig ind på kirkegårdens areal. Arealet var planlagt til udvidelse af Solbjerg kirkegård.
- 31/3. Vivild kgd. står for at afslutte arbejdet med den nye udvidelse. Det er menighedsrådets tanke, at frilægge kirken ud mod hovedgaden i Vivild. De på arealet eksisterende grave vil blive sløjfede, når det er muligt.
- 1/4. Kolding Folkeblad: Eltang kirkegård forøges med 1730 m².

- 14/1. Morgenavisen: Meland kgd. udvides. En dekar købes for ca. 7 kr. pr. kvm. plus 360 kr. i rentegodtgørelse. Planer om yderligere jordkøb p. g. af kommunens stærke vækst.
- 24/1. Sarpsborg Arbejderblad: På Ingedal kgd. inddrages „afd. II“ nord for kirken til nye gravpladser.
- 27/1. Fjordabladet: Plan til udvidelse af Stårheim kirkegård forelagt myndighederne.
- 3/2. Fjordenes Tidende: Stårheim kirkegård skal udvides.
- 8/2. Ringerikes Blad: Kirkegården i Norderhov udvides med 400 kvm. Der er foreløbig bevilget 18.000 kr. til dræning, planering og tilsåning.
- 10/2. Firda: Eikefjord kgd. udvides med 1,8 da mod vest.
- 10/2. Øvre Smålene: Enebakk kgd. påtænkes udvidet.
- 11/2. Tiden: Hisøy kgd. påtænkes udvidet.
- 13/2. Raumnes: Auli kgd. mangler jord til udvidelse.
- 16/2. Arbeider-Avisa: Behov for udvidelse af kirkegårdene i Trondheim.
- 16/2. Sunnmøre Arbeideravis: Hamnsund kgd. skal udvides.
- 24/2. Fjordenes Tidende: Kirkegården i Selje udvides.
- 27/2. Øvre Smålenene: Askims nyudvidede kirkegård er for grunn til begravelser. Kan kun anvendes til urnegrave. Om få år må der skaffes en ny kirkegård.
- 1/3. Dagningen: Lesja kirkegård skal omlægges. (Fylkesark. Breland).
- 2/3. Sogn Dagblad: Hyanger: Tønjum kirkegård udvides.
- 7/3. Morgenavisen: Fana kirkegård udvides.
- 9/3. Samhold. Velgeren: Plan til udvidelse af Østsinni kgd. godkendt. Areal 2,8 dekar. Overslag på 36.000 kr. (havearkitekt Breland).
- 16/3. Drammens Tidende: Kongsberg formannskap går stærkt ind for udvidelse af kirkegården. Departementet finder en udvidelse unødvendig.
- 16/3. Fellesavisen: Namsos kirkegård udvides.
- 18/3. Østlendingen: Grue kirkegård udvides.
- 20/3. Mols Avis: Tillægsbevilling på 30.000 kr. til Vestby kirkegårds udvidelse.

Fra norske dagblade

Penicillinmuld

er et muldrigt og formuldningsfremmende gødnings- og jordforbedringsmiddel med passende mængder plantenæring og mikronæring, fri for plantesygdomme, skadedyr og ukrudt. Giver planterne en kraftig rodudvikling og skuddannelse samt rigere blomstring. Siden fremkomsten for 10 år siden er Penicillinmuld anvendt regelmæssigt på kirkegårde og i mange andre offentlige haver. Forbruget er stadig stigende på disse områder. - Penicillinmuld leveres i sække à 25 og 50 kg samt tonsvis i løsvægt. Brochure tilsendes gerne. Fås hos alle de førende firmaer.

Wm. Christensen Hovedvejen 116 Glostrup Telefon 96 16 90
I Sverige: **WEIBULLS HUMICILLIN**

Flymo S·V·æ·V·e·r mens den klipper

Flymo professional vejer kun 14 kg - men hvilke 14 kg! Let at bære fra og til arbejdet. Flymo professional har mange andre fordele: Minimal vedligeholdelse, maximal klippe-effekt bl. a. på langt og vådt græs, uundværlig til klipning af skrånninger, kanter, under træer, buske, bænke. Højeste anerkendelse fra fagfolk.

Mange professionelle sparer hver dag tid og penge med FLYMO:

»Jeg har aldrig set noget lignende før. Flymo professional er uovertruffen på skrånninger og til klipning af langt græs. Jeg kan anbefale den på det bedste« siger entreprenør Osva Carlson, Bredekilde, Kalundborg.

»Arbejdstimerne er blevet nedskåret med 2/3 del. Jeg vil med glæde anbefale FLYMO til enhver greenkeeper eller anlægsgartner« siger mr. L. Beetham, Huddersfield Golf Club.

Flymo- professional

Flymo-forhandleren vil med glæde demonstrere den ny FLYMO professional for Dem. Send venligst kuponen ind idag - og tag hermed første skridt til en nedskæring af omkostningerne.

Jeg vil gerne vide mere om Flymo professional

NAVN .....

STILLING .....

ADRESSE .....

sendes til A. Hansen's Amagerfrø, Maskinafdelingen, Kastrup.

1100

INDHOLDSFORTEGNELSE

Havearkitekt M.D.H. Torben Michelsen:	TILLÆGET:
Lapidarier ..... s. 85	Årsmøde ..... s. 73
Parkeringspladser ..... s. 89	Årsskrifter ..... s. 77
	Fra dagbladene ..... s. 78

ÅRSMØDE

Foreningen for Kirkegårds-kulturs årsmøde i Odense den 23. maj d. a. fik et udmærket forløb. Sekretæren, kirkegårdsinspektør Rud Nielsen fungerede som formand i næstformandens, borgmester Ove Hansens sted, da denne var kaldt til uventet møde i folketinget. Efter at Rud Nielsen havde budt den store forsamling velkommen, valgtes kirkegårdsinspektør Ørsted, Holbæk, til dirigent.

Den fungerende formand indledte sin beretning med personligt formede mindeord om foreningens afdøde formand, domprovst Carl Bay. På grund af dennes langvarige sygdom havde foreningens arbejde i det forløbne år ikke været stort. Man havde koncentreret sig om at udgive bladet „Vore Kirkegårde“, der var udsendt med de sædvanlige fire hefter i et gennemsnitligt oplag på 1150 eksemplarer. Frieksemplarer var sendt i et antal af 180 til kirkeministeriet, stiftøvrighederne, provsterne og de kgl. bygningsinspektører.

Medlemskredsen omfattede 167 menighedsråd, der havde tegnet sig for ialt 305 eksemplarer af bladet, 21 foreninger med 42 eksemplarer og 436 personlige medlemmer, heraf 92 i udlandet.

Kirkeministeriets tilskud på 2000 kr. var blevet beskåret med 5 %, men af særlige midler i ministeriet havde foreningen haft den glæde i stedet at modtage et eengangstilbud på 1000 kr. Fra landbrugslotteriet var gennem landbrugsministeriet som tidligere år modtaget 1500 kr.

Salget af kirkegårdsprotokoler, gravstedbreve og vedtægter var gået tilfredsstillende. En protokol til registrering af asker i fællesgrave var under udarbejdelse.

Rud Nielsen sluttede sin beretning med på den samlede bestyrelses vegne at foreslå den tidligere mangeårige redaktør af „Vore Kirkegårde“, havearkitekt Johannes Tholle, valgt til æresmedlem. Forslaget blev vedtaget med akklamation og en telegrafisk hilsen til det nye æresmedlem afsendt.

Beretningen blev enstemmigt godkendt.

Rud Nielsen forelagde derefter de reviderede regnskaber for foreningen og forlaget. Kirkegårdsinspektør Hans Rønø, Roskilde, mente, at restoplaget af provst Exners både smukke og gode kirkegårdsbog repræsenterede en ikke ringe værdi og derfor ikke i status burde figurere med 0. Den måtte kunne komme nye menighedsråd til nytte, og Rønø var villig til at redigere en annonce til Menighedsrådenes Blad for at fremme salget, hvad forsamlingen bifaldt.

Der blev derefter givet decharge for regnskabet.

Under punktet „Virksomhedsplan“ oplæste den fung. formand et brev fra medlem af bestyrelsen, kirkekasserer A. Skytt, Haderslev, hvori denne anbefalede en større kontakt med landets menighedsråd tilvejebragt, først og fremmest ved at formidle en konsulenttjeneste, så foreningen kunne tilbyde en saglig og kyndig vejledning i kirkegårdsspørgsmål. Der var et stort behov for en sådan hjælp. Der skete kostbare fejl-dispositioner landet over, endda i allerbedste mening, idet baggrunden for dem var at rationalisere driften og begrænse udgifterne. Uerstattelige værdier gik imidlertid ofte tabt derved, fordi menighedsrådene var uden sagkyndig vejledning af folk, der foruden at være fagligt dygtige havde et livssyn med forståelse af og ærbødighed for alt af værdi ved vore kirker. Det var brevskriverens opfattelse, at menighedsrådene i udstrakt grad ville gøre brug af en konsulentordning og

der vedfatte interesse for vor forenings virke. Foreningen burde snarest søge sig repræsenteret i de forhandlinger, der i henhold til dagspressen var i gang mellem Kirkeministeriet og Landsforeningen af Menighedsråd om spørgsmålet.

Rud Nielsen gjorde opmærksom på, at det i brevet omtalte samarbejde med Landsforeningen af Menighedsråd var etableret. Der fandtes havekonsulenter ansat under adskillige ministerier, kun kirkeministeriet stod uden kirkegårdssagkyndig bistand på dette meget store og vigtige fagområde, men desværre synes man ikke særlig interesseret i ansættelse af konsulenter. Een var under alle omstændigheder for lidt. Der burde nok være lige så mange som der er kgl. bygningsinspektører.

Provst Exner slog til lyd for, at foreningen i første omgang udvirkede, at det blev menighedsrådene tilladt at lade en kirkegårdskyndig bistå kirkesynene. Bestyrelsen fik bemyndigelse til at nedsætte et udvalg om sagens bedst mulige løsning.

Derefter aflagde redaktøren, havearkitekt Torben Michelsen, beretning. Der var udsendt ialt 9 hefter under hans redaktion, og der manglede endnu 3, hvorefter han ønskede at trække sig tilbage. Stenhuggermester Max Brinkløv var ikke glad for, at redaktøren i en artikel havde kaldt Danmark et u-land, hvad gravmonumenter angår. Stenhuggerorganisationerne havde udskrevet en konkurrence om bedre gravminder mellem kunstnere og havde ladet de præmierede udføre. De stod på udstillingspladser hos stenhuggere landet over, men var usælgelige. Hvad vej skal vi så gå? sluttede Max Brinkløv, uden at få svar. (Redaktøren havde i sin beretning gjort rede for hvilke veje man i vore nabolande gik for at højne gravmonumentkulturen. – red.)

På forslag af bestyrelsen vedtoges det at forhøje kontingentet for alle fra 15 til 25 kr. årligt.

Borgmester Ove Hansen, stenhuggermester Max Brinkløv og inspektør Falmer-Nielsen genvalgtes til bestyrelsen. I stedet for provst Exner, der på grund af alder ønskede at fratræde, valgtes arkitekt Johannes Exner og i stedet for amtsrådsmedlem Jens Hansen, der var afgået som formand for Landsforeningen af Menighedsråd, valgtes den nye formand for samme forening, landsretssagfører Knud Frederiksen.

Som nyt medlem af bestyrelsen og designeret formand valgtes sognepræst Gøtke-Hansen, Otterup, og som designeret sekretær nyvalgte kirkegårdsinspektør Falmer-Nielsen, Mariebjerg kirkegård.

Til næste mødested enedes man om Viborg stift.

Efter frokosten holdt provst Exner et klart og instruktivt foredrag om „kirkegården i dispositionsplanen“, hvori han understregede, at ethvert sogn efter hans mening burde have sin egen kirkegård, der så vidt muligt burde ligge omkring kirken, fordi kirken og kirkegårde organisk hørte sammen. Kirkegården var indviet jord og dermed et kirkeligt anliggende.

Efter at Odense kirkegårdsudvalg havde været vært ved et kaffebord sluttede det vellykkede møde med en kirkegårdsvandring på Odense smukke, gamle Assistens Kirkegård under ledelse af kirkegårdsinspektør Sigurd Jacobsen.

Hans Rønø.

ARSREGNSKAB 1/4 1965 - 31/3 1966

Indtægter:

Kassebeholdning 1/4 1965			127,40
Kontingenter	11.254,97	18,03	11.236,40

Tilskud:

Kirkeministeriet	2.000,00		
Landbrugslotteriet	1.500,00		3.500,00
Renter			28,09

Udgifter:

Kontorudgifter	793,50	2.787,38	1.993,88
„Vore Kirkegårde“	2.010,20	10.596,26	8.586,06

Møder og foredrag	3.895,99	
Diverse	366,05	
Kassebeholdn. 31/3 1966	50,45	
Ialt	14.892,43	14.892,43

Horsens, den 2. april 1966.

Volmer Rud Nielsen.

Regnskabet er revideret efter kassebog og kassebilag, kassebeholdningens tilstedeværelse er kontrolleret, og der har intet været at bemærke.

Århus, den 12. april 1966.

Erik Kofoed.

Horsens, den 13. april 1966.

Ejnar Jensen.

Status pr. 31/3 1966

Kassebeholdning	50,45	
Tilgode for kontingenter	176,00	
Tilgode for annoncer	853,75	
Annonceprovision		457,60
Bogtrykker, „Vore Kirkegårde“ Bd. 22, nr. 4.		2.129,70
Avisudklip, „Vore Kirkegårde“ Bd. 22, nr. 4.		116,90
Kontorudgifter		150,00
Foreningens gæld	1.774,00	
	2.854,20	2.854,20

Horsens, den 2. april 1966

Volmer Rud Nielsen.

Budget 1/4 1966 - 31/3 1967

Indtægter

Kassebeholdning 1/4 1966	ca.	50,00
Kontingenter	ca.	11.225,00
Tilskud: Kirkeministeriet	ca.	1.900,00
Landbrugslotteriet	ca.	1.500,00
Renter	ca.	25,00

Udgifter

Kontorudgifter	ca.	2.000,00
„Vore Kirkegårde“	ca.	11.000,00
Møder	ca.	1.200,00
Diverse	ca.	450,00
Kassebeholdning 31/3 1967	ca.	50,00
	ca.	14.700,00
	ca.	14.700,00

Horsens, den 2. april 1966.

Volmer Rud Nielsen.

ARSREGNSKAB 1/4 1966 - 31/3 1967

Indtægter

Kassebeholdning 1/4 1966			50,45
Kontingenter	10.294,89	16,50	10.278,39
Tilskud:			
Kirkeministeriet	2.900,00		
Landbrugsministeriet	1.500,00		4.400,00
Renter			33,57

Udgifter

Kontorudgifter	388,70	1.944,80	1.556,10
„Vore Kirkegårde“	1.249,15	12.784,23	11.535,08
Møder og foredrag			1.070,80

Diverse	422,75	
Kassebeholdning 31/3 1967	177,68	
		<hr/>
Ialt	14.762,41	14.762,41

Horsens, den 4. april 1967.

Volmer Rud Nielsen.

Regnskabet er revideret efter kassebog og kassebilag, kassebeholdningens tilstedeværelse er kontrolleret, og der har intet været at bemærke.

Horsens, den 10. april 1967.

Ejnar Jensen.

Århus, den 21. april 1967.

Erik Kofoed.

Status pr. 31/3 1967

Kassebeholdning	177,68	
Tilgode for kontingenter	1.256,00	
Tilgode for annoncer	2.516,00	
Annonceprovision		532,00
Bogtrykker, „Vore Kirkegårde“ Bd. 22, nr. 7		3.012,50
Bogtrykker, „Vore Kirkegårde“ Bd. 22, nr. 8		3.220,00
Foreningens gæld	2.814,82	
		<hr/>
	6.764,50	6.764,50

Horsens, den 4. april 1967.

Volmer Rud Nielsen.

Budget 1/4 1967 - 31/3 1968

Indtægter

Kassebeholdning 1/4 1967	ca.	175,00
Kontingenter	ca.	14.500,00
Tilskud: Kirkeministeriet	ca.	2.000,00
Landbrugslotteriet	ca.	1.500,00
Renter	ca.	25,00

Udgifter

Kontorudgifter	ca.	2.300,00
„Vore Kirkegårde“	ca.	13.000,00
Møder og foredrag	ca.	2.400,00
Diverse	ca.	450,00
Kassebeholdning 31/3 1968	ca.	50,00

---

ca. 18.200,00 ca. 18.200,00

Horsens, den 4. april 1967.

Volmer Rud Nielsen.

Foreningen for Kirkegårdskulturs Forlag

ÅRSREGNSKAB 1/4 1965 - 31/3 1966

Indtægter

Kassebeholdning 1/4 1965			2.870,67
Protokoller	7.943,10	4.479,29	3.463,81
Vedtægter & Småskr.			317,70
Kirkegårdsbogen			73,50
Renter			89,22

Udgifter

Kontorudgifter	1,50	1.688,30	1.686,80
Gravstedsbreve	350,00	638,00	288,00
Kassebeholdning 31/3 1966			4.840,90

Ialt 6814,90 6.814,90

Horsens, den 2. april 1966.

Volmer Rud Nielsen.

Regnskabet er revideret efter kassebog og kassebilag, kassebeholdningens tilstedeværelse er kontrolleret, og der har intet været at bemærke.

Århus, den 12. april 1966.

Erik Kofoed.

Horsens, den 13. april 1966.

Ejnar Jensen.

Status pr. 31/3 1966

Kassebeholdning	4.840,10	
Protokoller: Tilgode for salg	2.156,00	
Oplag	1.133,00	
Gravstedsbreve: Tilgode for salg	60,00	
Oplag	563,20	
Vedtægter & småskrifter: Oplag	108,00	
Kirkegårdsbogen: Oplag	450,00	
Kontorudgifter		625,00
Forlagets formue		8.685,30
	<hr/>	
	9.310,30	9.310,30

Horsens, den 2. april 1966.

Volmer Rud Nielsen.

Redaktionen har erfaret, at kirkegårdsinspektør *Tage Lombolt*, Sct. Mikkel kirkegård, Slagelse, har fejret 25 års jubilæum som kirkegårdsinspektør i Slagelse. En forsinket lykønskning.

Kirkegårdsinspektør *Volmer Rud Nielsen* kan den 1. august dette år fejre 25 års jubilæum som kirkegårdsinspektør ved Horsens kirkegårde.

25 års jubilæer

Fhv. kirkegårdsinspektør ved Odense kirkegårde *O. Råbaug-Askegård* fejrede den 28. februar i år 75 års fødselsdag.

Kirkegårdsinspektør *C. Walbjørn Christensen*, Holstebro kirkegård, fejrede den 20. februar i år 60 år.

En forsinket, men hjertelig lykønskning til begge.

Fødselsdage

Norsk kremasjons forening

Der indmeldtes 50 nye medlemmer i 1966. Medlemskontingentet er 10 kr. – en gang for alle!

I 1966 er 1 nyt krematorium taget i brug: Haslum.

Krematorierne i Orkanger og Haugesund påregnes at tages i brug i 1967.

I Norges 33 krematorier var det samlede antal kremationer i 1966: 8509 mod 7734 i 1965. Antallet af døde i hele landet var i 1965: 35.317 og 21,89 % blev kremerede. For de kommuner, der har krematorier var gennemsnitsprocenten for hjemmehørende kremerede i 1965: 52,90 % og i 1966: 53,05.

I følgende byer var i 1966 kremationsprocenten for hjemmehørende døde højere end procenten for kistebegravede:

Moss	85,00
Hamar	82,78
Oslo	79,24
Drammen	77,58
Steinkjær	66,66
Rjukan	62,12
Trondheim	60,80
Horten	59,09
Bergen	54,99
Larvik	53,62
Kristiansund	53,37
Tønsberg	52,53

Årskrifter 1967

En sammenligning af disse tal med tallene for de tilsvarende krematorier nævnt i „Vore Kirkegårde“, Bind 22 nr. 6, viser en ret stærk stigning for dem alle.

Vidste De, at Danmark er placeret næsthøjest i Europa hvad angår kreationsprocent?

Rækkefølgen ser sådan ud:

Storbritannien	44,40
Danmark	34,50
Tjekkoslaviet	32,50
Sverige	31,80
Schweiz	27,58
Norge	21,89
Østrig	6,93
Holland	6,48
Finland	4,10

Det fremgår af beretningen fra „Norsk kremasjons forening“.

Dansk Ligbrændingsforening

54 sider, format 24×18 cm. Smukt redigeret hæfte med artikler, hvoraf især kan fremhæves: „Norske kirkegårdsforhold“ af kirkegårdskonsulent, havearkitekt Karen Reistad. „Gravskik og idealisme i det 19. og 20. århundrede“ af billedhugger William Fridericia. Tre nye mindesmærker opstillede på fælles urnegrave, hhv. August Keils skulptur på Struer kirkegård, Edgar Funchs skulptur på Sundby kirkegård og William Fridericias mindesmærke på Søndermark kirkegård, Frederiksberg, bliver vist, gennemgået og kommenteret, sidstnævnte af kirkegårdsinspektør, cand. hort. Jørgen Jørgensen.

Af beretningen fremgår, at antallet af kremationer i 1966 udgjorde ialt 17.465, en stigning på 944 fra året forud, hvorefter kreationsprocenten fra 34,4 steg til 35,4 for hele landet.

Kreationsprocenterne udgjorde for Stor-København og de 10 krematoriebyer med højeste procent:

Køge	84,5
Frederiksberg	77,4
Gladsaxe	75,5
København	73,0
Gentofte	69,1
Glostrup	64,8
Svendborg	60,0
Nakskov	59,0
Randers	56,0
Nykøbing F.	55,6
Aalborg	53,3
Aarhus	52,2
Holbæk	45,8
Roskilde	45,7
Næstved	45,0

Danmark havde i 1966 ialt 28 krematorier, i 1967 regner man med at forøge antallet af ibrugværende til 32, forøgelsen sker med krematorier i Lyngby, Hillerød, Vejle, og måske Ballerup.

I 1966 indmeldtes 3.166 nye medlemmer; der er nu ialt 180.738.

Fra danske dagblade

5/4. Bornholms Tidende: Rønne kirkegård bliver moderniseret.

5/4. Vendsyssel Tidende: Ny kirkegård på Frederikshavnsvej i Sæby indviedes 15. april.

5/4. Thisted Amts Tidende: Vestervig menighedsråd har valget mellem en bekostelig kirkegårdsudvidelse eller fornyet anvendelse af Sct. Thøgers kgd.
7/4. Kristeligt Dagblad: Kgds. udvidelse i Vojens på 200 gravpladser. Senere anlægning af 3 ha til samme formål. (haveark. R. Christensen, Åbenrå.

11/4. Grenå Folkeblad: Urnegård og „de ukendtes grav“ etableres på Grenå kgd. Urnegården har plads til 100 urner.

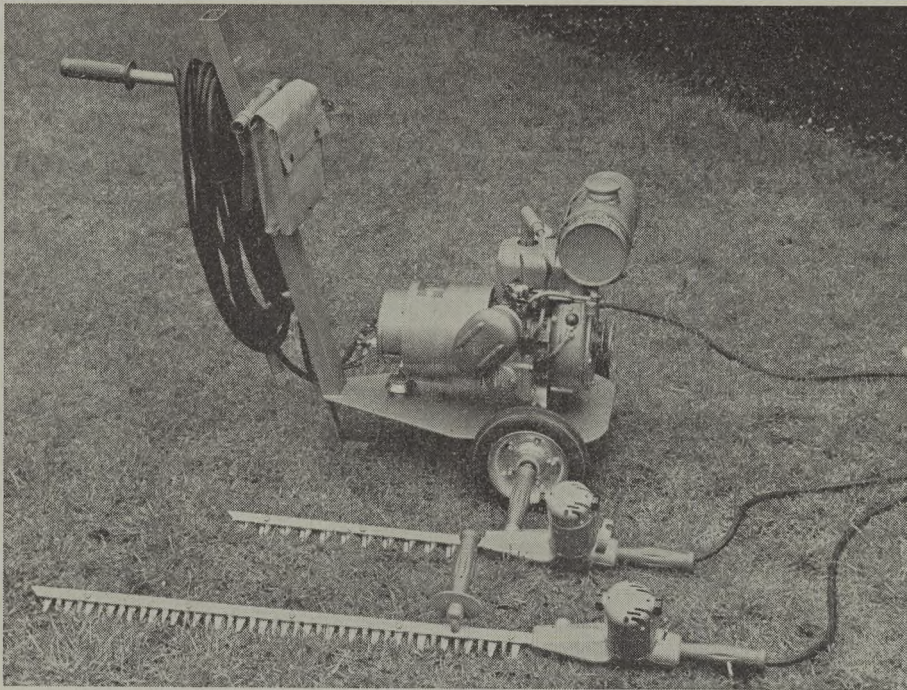
14/4. Fyns Tidende: Kgds. udvidelse i Søllinge.

- 19/4. Silkeborg Avis: Regulering af Grønbæk kgd. mod nord (haveark. M. Eriksen).
- 23/4. Frederiksborg Amts Avis: Planer om ny kirke og udvidelse af kirkegård på 40.000 m² i Hørsholm kommune. Ved fuld udbygning af kommunen bliver arealbehovet 90.000 m² ialt. Opføres der krematorie i Hørsholm-Birkerød området ændres behovet.
- 25/4. Silkeborg Avis: Af regnskaber 1966-67 for Herning tre kirkesogne fremgår, at der hidtil er brugt 657.000 kr. til etablering af den nye kirkegård.
- 25/4. Herning Folkeblad: Herning ny kirkegård bliver plantet til i år. Anlægsarbejderne har indtil nu kostet 756.838 kr.
- 27/4. Horsens Folkeblad: Kattrup-Tolstrup sogneråd har anmodet kirkeministeriet om tilladelse til at flytte kirkegårdsdiget en halv meter ind mod kirkegården. Menighedsrådet går ind for flytningen, som kan ske uden at grave sløjfes.
- 28/4. Sønderjyden: Udvidelse af kgd. i Havnbjerg med 800 gravpladser. Arealet er 1,02 ha.
- 6/5. Lolland-Falster Venstreblad: Kirkegården i Stubbekøbing tages i brug til efteråret.
- 9/5. Kalundborg Folkeblad: Udvidelse af Sejerø kirkegård.
- 9/5. Silkeborg Avis: Flygtningekirkegården i Grove er udvidet med 1300 gravpladser. Genbegravelserne indledes i juli-august måned.
- 10/5. Thisted Amts Tidende: Vestervig menighedsråd har vedtaget udvidelse af den eksisterende kirkegård ved køb af jord. Udvidelsen er anslået til at koste ca. 100.000 kr.
- 9/5. Randers Amtsavis: Ørsted menighedsråd har erhvervet areal vest for kgd. Arealet skal anvendes til yderligere forskønnelse af kgd. Brolagt p-plads anlægges af kommunen nord for kirkegården med direkte adgang til denne.
- 12/5. Ringkøbing Amts Avis: Skjern kirkegård udvides med ny kgd. til ca. 75.000 kr.
- 13/5. Vordingborg Dagblad: På urnekirkegården i Præstø er der rejst et 3 m højt egetræskors.
- 17/5. Holstebro Dagblad: 243.000 kr. er afsat til første del af anlæg af den ny kirkegård i Holstebro. Menighedsrådet overvejer at opføre krematorium i Holstebro.
- 18/5. Aktuelt: Helsingør kommune forhandler med indenrigsministeriet og kirkeministeriet om anlægning af p-plads ved kgd. Kirkeministeriet skal godkende udformningen af parkeringspladsen og muren omkring den mod kirkegården.
- 18/5. Morsø Folkeblad: Nykøbing menighedsråd har vedtaget at forhøje taksterne for vedligeholdelse af grave med mere end 100 %. Fredningsperioden nedsættes fra 25 til 20 år.
- 18/5. Roskilde Dagblad: Sct. Jørgensbjerg kirkegård udvider om kort tid sit areal med 15.000 m². Yderligere inddrages ca. 3000 m² vest for det nuværende kirkegårdsareal til urnelund.
- 18/5. Morsø Folkeblad: Nykøbing Mors menighedsråd har besluttet at erhverve et areal på 7.798 m² til udvidelse af kirkegården.
- 24/5. Politiken: Højesteret har fastslået, at menighedsrådene ikke kan nedlægge veto mod kirkeministeriets tilladelse til opgravning af tyske soldater- og flygtningegrave med henblik på en samling af ligene på et mindre antal kirkegårde. Denne afgørelse var altså en frifindelse af kirkeministeriet, som 13 jydsk menighedsråd havde anlagt sag mod, og det blev en stadfæstelse af Landsrettens dom.
- 24/5. Lyngby-Tårnbæk bladet: Indvielse d. 6/6 1967 af Parkkirkegården og nyt kapel ved Gyrithe Lemches vej i Lundtofte.
- 21/3. Gudbrandsdalen: Udvidelse af Nord-Sel kgd. på 390 gravpladser.
- 21/3. Glåmdalen: Grum kgd. udvides. (landskabsark. Leila Reinola).
- 22/3. Sunnmørsposten: Borgrund planlægger kgd. med 1.700 gravpladser.
- 31/3. Dagningen: Mesnoli kgd. udvides. Ringsaker menighedsråd har bevilget 7.500 kr.

Fra norske dagblade

HÆKKE- KLIPNING

uden
batteribesvær

på
den halve
tid!

ELECTRIC's mobile strømaggregat, type AL 50, 12 volt/25 amp. (360 watt) med luftkølet, effektivt støjdæmpet 2-takts SACHS benzinmotor og LITTLE WONDER hækkeklipper enten: model 1612-40 cm eller model 3012-75 cm, begge med kraftig 12 volt el-motor og 20 m kabel. Trækstangen er udformet som kombineret smøre- og opbevaringsbeholder for hækkeklipperen. Aggregatet leveres også uden hækkeklipper.

o/s **Electric**

VESTERBROGADE 181 - KØBENHAVN V - TELEFON (01) 31 08 00

Specialister i el-aggregater

Flymo s.v.æ.v.e.r mens den klipper

Flymo professionel vejer kun 14 kg - men *hvilke* 14 kg! Let at bære fra og til arbejdet. Flymo professionel har mange andre fordele: Minimal vedligeholdelse, maximal klippe-effekt bl. a. på langt og vådt græs, uundværlig til klipning af skrånninger, kanter, under træer, buske, bænke. Højeste anerkendelse fra fagfolk.

Mange professionelle sparer hver dag tid og penge med FLYMO:

»Jeg har aldrig set noget lignende før. Flymo professionel er uovertruffen på skrånninger og til klipning af langt græs. Jeg kan anbefale den på det bedste« siger entreprenør Osva Carlson, Bredekilde, Kalundborg.

»Arbejdstimerne er blevet nedskåret med 2/3 del. Jeg vil med glæde anbefale FLYMO til enhver greenkeeper eller anlægsgartner« siger mr. L. Beetham, Huddersfield Golf Club.

Flymo- professionel

Flymo-forhandleren vil med glæde demonstrere den ny FLYMO professionel for Dem. Send venligst kuponen ind idag - og tag hermed første skridt til en nedskæring af omkostningerne.

Jeg vil gerne vide mere om Flymo professionel

NAVN .....

STILLING .....

ADRESSE .....

sendes til A. Hansen's Amagerfrø, Maskinafdelingen, Kastrup.

BOGH

INDHOLDSFORTEGNELSE

Provst Johan Exner:	TILLÆGET:	
Kirkegården i dispositions-	Jubilæer og fødselsdage	s. 81
planen . . . . . s. 93	Modtagne skrifter	s. 81
Kirkegårdskonsulent Karen Reistad:	Fra dagbladene	s. 81
Om norske kirkegårdsforhold s. 96	Resolutioner	s. 82

Den 1. maj d. a. fejrede kirkegårdsgartner *H. W. Rasmussen*, Haslev, 40 års jubilæum.

Den 15. juni d. a. fyldte kirkegårdsinspektør *Peter Skovlund*, Vedbæk, 75 år. Redaktionen ønsker hjertelig tillykke.

I anledning af Lyngby Parkkirkegårds kapelkrematoriums indvielse den 6. juni d. a. har kirkegårdsudvalget udgivet en meget smuk folder på 20 sider i A5 format. Skriftet indeholder en oversigt over Lyngby-Tårnbæks kirkegårdes udvikling og om parkkirkegårdens tilblivelse og indhold. Hele udviklingens behandling er forbilledlig. Alle sogne, der skal til at gennemgå en udvikling med stærkt stigende indbyggerantal med deraf følgende tekniske problemer vil især kunne høste udbytte af et nærmere studium af både kirkegård og folder, ligesom den opmærksomme besøgende kan få en glimrende introduktion.

6/6. Frederiksborg Amts Avis: Lyngby nye parkkirkegård ved Lundtoftevej indviedes den 6/6 1967. Kirkegårdens samlede areal er på ca. 135.000 m².

7/6. Præstø Avis: Vordingborg menighedsråd har planer om en kirkegård i den østlige del af kommunen. Nyråd – Bakkebølle-området.

9/6. Kolding Folkeblad: Tyrstrup menighedsråd planlægger en udvidelse af kgd. mod nord.

10/6. Frederiksborg Amts Avis: Den nye kirkegård ved Vejby kirke anlægges nu.

17/6. Helsingør Dagblad: Humlebæk menighedsråd vil, så snart sundhedskommissionen har godkendt det til kirkegård udpegede areal på „Biviumgård“s jorder, betale Asminderød-Grønholt kommune ialt 336.000 kr. eller 8 kr. m², for køb af det 42.000 m² store areal. Der arbejdes også med planer om nyt kapelbyggeri.

17/6. Roskilde Tidende: Jyllinge kirkegård skal udvides.

17/6. Frederiksborg Amts Avis: Behov for 2–3 ha stort areal til kirkegård i Maaløv sogn. Menighedsrådet i Skovlunde har bedt kommunen om at få anvist et areal til kirkegård i Skovlunde.

3/4. Østlendingen: Trysil kgd. udvides med 1.766,77 m² af præstegårdsjorden. Prisen er 2.000 kr. pr. dekar.

4/4. Gula Tidende: Austvoll heradstyre har vedtaget udvidelse af kgd. på Stolmen. Projektet koster 115.000 kr. (ark. Mjøs).

4/4. Akerhshus Arbejderblad: Sørum kgd. udvides med ca. 9 dekar. (haveark. Kari Døhlen Hill).

5/4. Sunnmøre Arbejderavis: Hamsund kgd. skal udvides. Martin Langseth har fået arbejdet for 10.256 kr.

5/4. Gudbrandsdalen: Ny kirkegårdsplan i Lesja godkendt af menighedsrådet og kommunestyret. (haveark. Tor Breland).

13/4. Arbejder-Avisa: Levanger kgd. skal udvides.

Jubilæer og fødselsdage

Modtagne skrifter

Fra danske dagblade

Fra norske dagblade

- 13/4. Sogn Dagblad: Gaupne kgd. skal udvides med 1300 m² med plads til 240 gravlejer. (havearkitekterne Knut Fosså og Sveinung Skjold).
- 17/4. Fellesavisa: Kirkegården i Grong skal udvides med 2,1 dekar.
- 17/4. Stiftstidende: Grue kgd. udvides. (arkitekt Laila Reinola).
- 18/4. Brumunddølen: Kirkegården i Brumunddal må udvides.
- 25/4. Dagen: Gaupne kgd. får udvidelse med plads til 240 gravpladser. Arealet er ca. 1,3 dekar jord. (haveark. Knut Fosså & Sveinung Skjold).
- 12/5. Drammens Tidende og Buskerud Blad: Ny gravplads på Haug kirkegård med plads til 4-500.
- 12/5. Sunnmørsposten: Øvre gravlund i Ålesund udvides med ca. 300 gravpladser. Om 2-3 år får Ålesund gravplads i Storskaret i Skarbøvika.
- 16/5. Sogn og Fjordana: Udvidelse af kgd. i Kaupanger.
- 16/5. Hamar Arbejderblad: Trysil kirkegård udvides.
- 25/5. Ooplund. Gjøvik: Udvidelse af Askkgd. med 3,16 da og 2.962 grave. Overslag på 234.000 kr. (havearkitekt Anne Marie Breland).
- 26/5. Samhold Velgeren: Nes kgd. i Brandbu er udvidet med 4,5 dekar mod syd. P-plads istandsat. (havearkitekt Bredal).
- 27/5. Firda: Eikefjord menighedsråd udvider kirkegården i den kommende sommer.
- 27/5. Østlandsposten: Askim kgd. udvides med 600-800 gravsteder. Et areal på ca. 2,7 da nord for den gamle kgd. tages i brug.
- 30/5. Romerikes Blad: Hovin kgd. udvides med 7 dekar. Udgiften til grundkøb beløber sig til ca. 30.000 kr.
- 30/5. Valdres: Kirkegården i Skogajordet bliver planeret i sommer. Ca. 4400 m³ er tilkørt i løbet af våren.
- 31/5. Harstad Tidende: Kirkegården på Ibestad vil blive udvidet med ca. 6,5 da.
- 2/6. Sygnabladet: Solvorn kgd. udvides med 760 m². Udgiften til køb af arealet er 11.120 kr.
- 8/6. Firda: Kirkegårdsudvidelsen i Eikefjord giver plads til 337 grave. Overslaget lyder på ca. 37.970 kr. (havearkitekt Kari Kvam).
- 8/6. Firda: På Hyllestad kirkegård er dræningsarbejdet nu afsluttet. Anlægningen foretages nu i sommer.
- 9/6. Arbejdets Rett: Vingelen kirkegård skal udvides. (Herredsagronom Langøiens).
- 12/6. Tønsbergs Blad: Udvidelse af Undrumsdal kirkegård med ca. 2 mål.
- 12/6. Nordlandsposten: Planeringsarbejdet på Rødby kirkegård er kommet igang.
- 23/5. Firda: Gravplads for Bulandet skal anlægges på Kjempenes. (havearkitekt Anders Kvam).

Resolutioner

Kirkeministeriets skriv. af 5/1 1963 (til stiftsøvrigheden over Roskilde stift) angående overførsel af aske fra en nedgravet urne til en dobbelturne.

I et med stiftsøvrighedens erklæring af 14. november 1962 hertil indsendt andragende har fru N. N. og O. O. anholdt om, at en på A kirkegård nedsat urne, indeholdende asken af deres den 26. januar 1951 afdøde fader, Q. O., må blive opgravet og asken derefter tillige med asken af deres den 19. oktober 1962 afdøde moder R. O., overført til en dobbelturne, der nedsættes i samme gravsted på A. kirkegård.

I anledning heraf skal man meddele til efterretning og videre bekendtgørelse, at ministeriet intet har imod det ansøgte at erindre.

Kirkeministeriets skriv. af 24/1 1963 (til biskoppen over Helsingør stift) om hvor genparten af lægens dødsattest skal opbevares, når dødsfaldet, jordpåkastelsen og ligbrændingen sker forskellige steder.

I et med Deres Højærværdigheds erklæring af 10. april 1962 hertil indsendt andragende har sogneprest for A. menighed N. N. forespurgt, om den af sognepresten på stedet, hvor en person afgår ved døden, udfærdigede genpart af lægens dødsattest i tilfælde, hvor ligbrænding skal finde sted og

jordpåkastelse foregå et andet sted end dødsstedet, skal opbevares i embedsarkivet hos den præst, der forretter jordpåkastelse forud for ligbrændingen, eller om denne præst er pligtig at udlevere genparten til det krematorium, hvor brændingen foretages.

Således foranlediget skal man meddele til efterretning og videre bekendtgørelse, at justitsministeriet, med hvilket man har brevvækslet om sagen, i skrivelse af 3. november 1962 har udtalt, at den omhandlede genpart af dødsattesten i tilfælde, hvor liget ønskes brændt, bør afleveres til vedkommende krematorium, jfr. § 4 i justitsministeriets regulativ nr. 202 af 1. juni 1937 om udførelsen af ligbrænding, og at justitsministeriet anser det for uforment, når ligbrænding finder sted, at en genpart af dødsattesten opbevares i embedsarkivet hos den præst, der forretter jordpåkastelsen.

Nærværende ministerium kan for sit vedkommende henholde sig til det af justitsministeriet udtalte.

Kirkeministeriets skriv. af 31/1 1963 (til stiftsøvrigheden over Viborg stift) om at kirkegårdsprotokoller ikke kan afløses af kartoteker.

I skrivelse til stiftsøvrighederne af 3. januar 1961 udtalte ministeriet i anledning af en derom modtaget forespørgsel, at man ikke kunne bifalde, at der anskaffedes dobbelte kartoteker til afløsning af kirkegårdsprotokollerne.

I et direkte hertil indsendt andragende har kirkegårdsudvalget i Herning herefter anmodet ministeriet om at ville optage sin afgørelse af det omhandlede spørgsmål til fornyet overvejelse, idet udvalget herved har henvist til, at man på Herning kirkegård i en årrække har anvendt et dobbelt kartotek efter Viscard-systemet, og at ordningen har virket fuldtud tilfredsstillende.

Subsidiært har kirkegårdsudvalget anholdt om midlertidig dispensation fra de gældende regler om føring af kirkegårdsprotokoller for så vidt angår Herning kirkegård, således at den nuværende kartoteksordning kan bevares.

Således foranlediget skal man meddele til efterretning og videre bekendtgørelse, at det i § 22 i lov om vedligeholdelse af kirker og kirkegårde m. v. er fastsat, at der ved enhver kirkegård skal være en protokol, hvori samtlige begravelser på kirkegården indføres, og at det i § 22 i kgl. anordning om kirkegårde af 20. april 1953 yderligere er fastsat, at provsten skal autorisere protokollen der skal føres i 2 eksemplarer.

Det tilføjes, at man i hvert fald ikke for tiden finder at kunne fremsætte forslag om ændring af disse bestemmelser, og at ministeriet savner hjemmel til at dispensere fra dem.

Folketingets ombudsmands skriv. af 7/2 1963 (til N. N.) om, at et af ministeriet meddelt afslag på en ansøgning om tilladelse til en ligflytning ikke gav anledning til bemærkninger.

I skrivelse af 19. december 1962 med bilag har De klaget over, at kirkeministeriet ved skrivelse af 29. juni 1962 har afslået Deres andragende om tilladelse til at lade ligene af Deres den 5. marts 1900 afdøde farfar, N. N. og dennes i december 1908 afdøde datter frøken M. N., der begge er begravede på A. gamle kirkegård, opgrave og overflytte til Deres gravsted på B. kirkegård.

De har bl. a. anført, at begravelserne på A. gamle kirkegård skete, for at den del af Deres familie, der var bosiddende i A. skulle have nær adgang til gravene, at denne ordning blev truffet uden samtykke fra den øvrige del af familien, og at det var Deres farfars ønske at hvile ved siden af sin hustru, der er begravet på B. kirkegård i et gravsted, som Deres farfar havde fået foræret af sin morfar.

Ved telefonisk henvendelse til mit kontor den 7. januar 1963 har De yderligere anført, at en eventuel fornyelse af gravstedet på A. gamle kirkegård ikke vil være økonomisk overkommelig for Dem.

I skrivelsen af 29. juni 1962 har kirkeministeriet under henvisning til ministeriets cirkulære nr. 109 af 30. april 1949 angående flytning af lig og urner samt anlæg af private begravelsespladser meddelt Dem, at ministeriet af hensyn til gravfredens bevarelse kun i ganske særlige tilfælde vil kunne meddele tilladelse til ligflytning, hvor gravstedet ikke har kunnet fornyes, eller hvor det skyldes en fejltagelse, at vedkommende er blevet begravet i gravste-

det, hvorimod omstændigheder, der vedrører de efterlevendes forhold, f. eks. ændret bopæl, yderligere dødsfald eller andre forandringer i familien ikke vil kunne tages i betragtning.

Ministeriet fandt derfor – også under hensyn til den tid, der er forløbet siden begravelserne har fundet sted – ikke at kunne imødekomme Deres andragende.

Kirkegårdsbestyrelsen i A. har i skrivelse af 1. juni 1962 til provstiudvalget for X. og Y. herreder udtalt, at man ikke mener at kunne anbefale andragendet om flytning til B. kirkegård. Kirkegårdsbestyrelsen har herved anført, at der stadig er mulighed for at forny gravstedet på A. gamle kirkegård.

Jeg skal herefter udtale, at den af kirkeministeriet truffne afgørelse ikke kan give mig anledning til bemærkninger.

De indsendte bilag vedlægges.

Kirkeministeriets skriv. af 22/3 1963 til landsretssagfører N. N. angående bestemmelserne om vilkårene for kirkernes overtagelse af vedligeholdelsen af gravsteder.

I skrivelse af 18. februar 1963 har hr. landsretssagføreren forespurgt, om det er i overensstemmelse med almindeligt gældende praksis, at en kirke som vilkår for overtagelsen af vedligeholdelsen af et gravsted mod betaling af et beløb en gang for alle betinger sig et vederlag af en sådan størrelse, at alene renten kan dække de med gravstedets vedligeholdelse forbundne udgifter.

I anledning heraf skal man meddele, at det ved lov om vedligeholdelse af kirker og kirkegårde m. v., jfr. bekendtgørelse nr. 455 af 23. september 1947 § 23, stk. 2, er fastsat, at der i kirkegårdens vedtægt kan optages bestemmelse om en vis takst, for hvilken kirkegården overtager gravsteders vedligeholdelse.

Endvidere siges det i kgl. anordning om kirkegårde af 20. april 1953 § 23, at såfremt der ikke i kirkegårdens vedtægt findes bestemmelser om en sådan takst, må der i hvert enkelt tilfælde træffes overenskomst herom med kirkegårdsbestyrelsen. Hvis vedligeholdelsen overtages for længere tid end én fredningsperiode, skal overenskomsten godkendes af stiftsøvrigheden.

Ministeriet har derhos i cirkulære af 12. december 1927 anmodet stiftsøvrighederne om at ville drage omsorg for, at vederlaget for vedligeholdelsen fastsættes så rigeligt, at man kan gå ud fra, at kirken ikke kan pådrage sig tab ved vedligeholdelsen, hvilket navnlig må påses, når vedligeholdelsespligten påtages for et længere åremål.

Endelig er det i § 23 i ovennævnte anordning fastsat, at vederlaget for vedligeholdelsen af gravsteder, når det erklæres med et beløb en gang for alle, skal oplægges blandt kirkens midler, medmindre der efter ansøgning til ministeriet meddeles tilladelse til anden anbringelse.

Det tilføjes, at kirkernes midler for landsbykirkernes vedkommende bestyres af stiftsøvrighederne, idet kapitalerne inddrages blandt stiftsmidlerne, medens det er overladt bestyrelserne for købstadskirkerne at forvalte og opbevare disse kirkers formue.

Kirkeministeriets skriv. af 26/3 1963 (til Odense byråd) om, at takstregulativer for kirkegårde skal godkendes af kirkeministeriet, når kirkegårdene er kommunalt administreret.

I anledning af den af byrådet gennem stiftsøvrigheden over Fyns stift hertil indsendte skrivelse af 26. februar 1963 angående godkendelse af en ny vedtægt for Odense kommunes kirkegårdsforvaltning skal man meddele, at ministeriet ikke kan godkende den i det medfulgte udkast til en sådan vedtægt indeholdte bestemmelse om, at takstregulativet vedtages af byrådet uden ministeriets godkendelse, idet kirkeministeriet i forhold til de kommunalt administrerede kirkegårde varetager de funktioner, der ifølge loven er henlagt til stiftsøvrighederne, for så vidt angår de øvrige kirkegårde, jfr. § 23, stk. 1, i bekendtgørelse nr. 455 af 23. september 1947 af lov om vedligeholdelse af kirker og kirkegårde m. v. og § 21 i kgl. anordning af 20. april 1953 om kirkegårde.

Man henviser endvidere til, at takstregulativet for andre kommunalt ad-

ministrerede kirkegårde, f. eks. kirkegårde i Aalborg, Randers og Esbjerg, skal forelægges ministeriet til godkendelse.

Derimod finder ministeriet intet at erindre imod, at takstregulativet udtages af selve vedtægten og udarbejdes særskilt.

Takstregulativet forventes herefter – jfr. det foran anførte – indsendt her til til godkendelse.

Det tilføjes, at der senere vil tilgå byrådet meddelelse om ministeriets stilling til de øvrige i det foreliggende vedtægtsudkast foreslåede ændringer.

Kirkeministeriets skriv. af 18/4 1963 (til Danske Begravelses- og Ligbrændingsforretninger, Landsorganisationen) om hvorvidt det er tilladt kirkernes tjenestemænd eller funktionærer mod betaling at påtage sig særlig udsmykning af kirkerne ved begravelseshøjtideligheder.

I fortsættelse af tidligere brevveksling vedrørende spørgsmålet om, hvorvidt det er tilladt kirkernes tjenestemænd eller funktionærer mod betaling at påtage sig særlig udsmykning af kirkerne ved begravelseshøjtideligheder, har De i skrivelse af 27. september 1961 oplyst, at man med forespørgslen har tænkt på at forholdene ved X. kirke, hvor landsorganisationens medlemmer ikke har adgang til at foretage særlig udsmykning ved begravelseshøjtideligheder, idet sådan udsmykning alene udføres af kirkens personale. Landsorganisationen har herved henvist til bestemmelsen i § 40 i fællesregulativet af 1949 for de københavnske og frederiksbergske kirker, hvorefter ingen af de ved en kirke ansatte tjenestemænd og funktionærer må have sådan udsmykning i entreprise, og anmodet om en redegørelse for den ved X. kirke gældende særordning.

I anledning heraf skal man efter stedfunden brevveksling med stiftsøvrigheden over Københavns stift meddele, at den for X. kirke gældende særordning er truffet af hensyn til det meget omfattende antal kirkelige handlinger, som finder sted i X. kirke, og som vanskeliggør en ordning, hvorefter udsmykningen af kirken i forbindelse med de enkelte kirkelige handlinger overlades til private. Det bemærkes herved, at X. kirke er den eneste kirke i København og Frederiksberg, der er beliggende på en stor og meget benyttet kirkegård og således tillige fungerer som kirkegårdskapel.

Det tilføjes, at der med virkning fra 1. juli 1962 er udfærdiget et nyt fællesregulativ for kirkerne i København og Frederiksberg, hvori det tidligere fællesregulativs § 40 er afløst af § 37, hvis sidste sætning lyder således: „Ingen af kirkens funktionærer må uden kirkeministerens tilladelse have sådant arbejde i entreprise“.

Ministeriet må herefter finde, at den ved X. kirke hidtil praktiserende ordning bør opretholdes.

Kirkeministeriets skriv. af 2/5 1963 til fru N. N. om at ministeriet ikke kan udtale sig om sin stilling til spørgsmålet om flytning af en urne i en uvis fremtid.

I et hertil indsendt andragende har De fremsat anmodning om, at urnen, indeholdende asken af Deres afdøde ægtefælle, der er nedsat i et gravsted på A. kirkegård, efter Deres død må blive opgravet og overflyttet til fællesgravstedet på B. kirkegård, hvor De ønsker Deres egen askeurne nedsat til sin tid.

I anledning heraf skal man meddele, at ministeriet efter den for tiden fulgte praksis ikke vil modsætte sig den ønskede urneflytning i det her omhandlede tilfælde, men at man ikke finder på nuværende tidspunkt, at kunne udtale sig om ministeriets stilling til spørgsmålet i en uvis fremtid.

Man undlader ikke at henlede opmærksomheden på, at det vil være hensigtsmæssigt, om Deres ønske om urnens flytning foreligger i skriftlig form, således at Deres efterladede i overensstemmelse hermed – og med henvisning til nærværende skrivelser dato og j.nr. – til sin tid vil kunne rette henvendelse til ministeriet.

Kirkeministeriets skriv. af 5/7 1963 (til stiftsøvrigheden over Roskilde stift) om vilkårene for en kirkes overtagelse af vedligeholdelse af et gravsted.

Med skrivelse af 18. april 1963 har stiftsøvrigheden forelagt ministeriet et af landsretssagfører N. N., Holbæk, til stiftsøvrigheden fremsendt andragen-

de, hvori den pågældende som eksekutor i boet efter den den 18. oktober 1962 afdøde enkefru O. O. af X-købing har forespurgt, om der vil kunne meddeles tilladelse til, at X-købing kirke overtager vedligeholdelsen af enkefru O. O.s og hendes tidligere afdøde ægtefælles, handelsmand M. O.s gravsted på X-købing kirkegård.

Det fremgår af sagen, at der i henhold til et af afdøde oprettet testamente af 31. oktober 1951 skal indsættes et beløb på 1.000 kr. på bankbog med Landmandsbanken, X-købing afdeling, således at der på bankbogen alene kan hæves beløb til gravstedets vedligeholdelse af menighedsrådet, kirkeværgen eller hvem der i øvrigt efter eksekutors skøn på betryggende måde påtager sig gravstedets vedligeholdelse.

Når gravstedet sløjfes, skal bankbogens restpålydende tilfalde det ligeledes i henhold til nævnte testamente oprettede legat til fordel for enligt stillede, ubemidlede mænd og kvinder i X-købing kommune, hvilket legat med en kapital, der efter fradrag af arveafgift udgør 18.000 kr., undergives X-købing menighedsråds bestyrelse.

Således foranlediget skal man meddele til efterretning og videre bekendtgørelse, herunder for landsretssagfører N. N., at det i den for X-købing kirkegård gældende vedtægt er fastsat, at indehavere af gravsteder på kirkegården kan få vedligeholdelsen af deres gravsteder overtaget af kirkegården for den tid, for hvilken gravstedet er erhvervet, imod indbetaling af et beløb én gang for alle, hvilket beløb oplægges blandt kirkens midler og efter vedligeholdelsespligtens ophør tilfalder kirkegården.

Under henvisning hertil samt til, at de nævnte bestemmelser er i overensstemmelse med kgl. anordning om kirkegårde af 20. april 1953 § 23, stk. 2, finder ministeriet intet at indvende imod, at X-købing kirke overtager vedligeholdelsen af det pågældende gravsted for én fredningsperiode – 30 år – mod det nævnte vederlag af 1.000 kr., når gravstedet, således som af stiftsøvrigheden anført, afleveres til kirken i anlagt og synsforvarlig stand og vedligeholdelsen ikke omfatter fornyelse af eventuelt gitter og af monumentet. Kapitalen vil imidlertid være at indbetale til stiftsmidlerne for at oplægges blandt kirkens kapitaler, idet ministeriet i det foreliggende tilfælde ikke finder tilstrækkelig anledning til at dispensere fra de foran nævnte bestemmelser.

Ministeriet finder heller ikke at kunne meddele tilladelse til, at det fastsættes, at nogen del af kapitalen ved vedligeholdelsespligtens ophør skal afgives til nævnte legat til fordel for enligt stillede, ubemidlede mænd og kvinder i X-købing kommune, idet vedligeholdelseskapitalen må tilhøre kirken som en garanti for, at ikke nogen del af udgiften ved kirkegårdens vedligeholdelse af gravstedet af en eller anden årsag, f. eks. pengenes synkende værdi, endeligt skulle komme til at påhvile den kirkelige ligning d. v. s. de til folkekirken hørende beboere i kommunen).

Såfremt boet ikke mener at kunne acceptere disse vilkår for kirkegårdens overtagelse af gravstedets vedligeholdelse, må man have eksekutor henvist til at søge vedligeholdelsen sikret efter testators bestemmelse ved aftale til anden side.

Kirkeministeriets skriv. af 25/7 1963 (til landsretssagfører A. D. V.) om en af indehaveren af et gravfæstebrev på egen hånd foretagen ændring af inskriptionen på den på gravstedet anbragte gravsten.

I skrivelse af 25. februar 1963 har De anmodet ministeriet om at ville pålægge indehaveren af skøde vedrørende gravsted . . . . . i København, N. N. at ændre inskriptionen på en på gravstedet anbragt gravsten over den i gravstedet den 30. juni 1950 begravede, den 26. juni 1950 afdøde fru O. O.

De har endvidere forespurgt, om det er gældende kutyme, at ændring af en afdøds familienavn på en gravsten alene kan ske i henhold til en tilladelse fra bestyrelsen for vedkommende kirkegård.

Det er oplyst, at afdøde har været gift 2 gange, første gang med indehaveren af skødet til gravstedet, og anden gang med P. O., fra hvem afdøde blev skilt ved bevilling af 13. juni 1949. Endvidere fremgår det, at N. N. i henhold til et af afdøde den 14. januar 1950 oprettet testamente har taget arv

efter afdøde som universalarving, og at han med afdødes families tiltrædelse har erholdt gravstedsskødet udstedt til sig.

For kort tid siden har afdødes familie konstateret, at skødehaveren har ladet inskriptionen på gravstenen over afdøde ændre fra O. O. til O. N., uden at dette er tilrådt af afdødes familie. Over for familiens protest herimod har skødehaveren bl. a. påberåbt sig en skrivelse fra Københavns Begravelsesvæsen af 20. februar 1962, hvori det meddeles, at begravelsesvæsenet intet har at indvende imod, at inskriptionen ændres som sket.

Endelig fremgår det af en sagen vedlagt udskrift af skødeprotokollen vedrørende gravstedet, at der i gravstedet alene er begravet nævnte fru O. O., ligesom det af en folkeregisterattest fremgår, at afdøde ved dødsfaldet stod tilmeldt registret under navnet O. O.

I denne anledning skal man meddele, at der ikke findes hjemmel for ministeriet til at pålægge indehaveren af skødet på gravstedet at tilbageføre inskriptionen til den oprindelige ordlyd, og at den foreliggende tvist mellem de interesserede parter må henvises til domstols-afgørelse, såfremt enighed ikke kan opnås ad anden vej.

Man undlader dog ikke at bemærke, at det efter ministeriets opfattelse følger af forholdets natur, at inskriptionen på gravstenen ikke må være misvisende ved at anføre den begravede under et andet navn end det, som afdøde ved dødsfaldet rettelig og faktisk bar. Man henleder i øvrigt opmærksomheden på en af Østre landsret den 17. november 1933 afsagt dom, refereret i samlingen „Love og Ekspeditioner vedkommende Kirke- og Skolevæsen“, årgang 1933-34, pag. 177.

Det følger af det anførte, at ministeriet ikke mener, at den udøvede råden kan anses for hjemlet alene i det udstedte gravfæstebrev eller i den nævnte skrivelse af 20. februar 1962 fra Københavns Begravelsesvæsen.

Kirkeministeriets skriv. af 6/8 1963 (til stiftsøvrigheden over Viborg stift) om, at medvirken ved højtideligheder i hjem eller kapel forinden begravelser ikke er embedshandlinger for kirkefunktionærer og derfor ikke kan vederlægges af kirkebetjeningskassen.

I et med stiftsøvrighedens erklæring af 24. marts 1961 hertil indsendt andragende har X-købing sognes menighedsråd anholdt om ministeriets godkendelse af, at der fortsat af kirkebetjeningskasserne ydes kordegnene et årligt vederlag af 800 kr. til hver for salmesang m. v. ved de før begravelser stedfindende højtideligheder i hjem eller kapel.

Således foranlediget skal man herved meddele til efterretning og videre bekendtgørelse, at de såkaldte „udsyngelser“ med sang og andagt i hjem og kapel ved bisættelser ikke er kirkelige embedshandlinger, hvorfor der ej heller af kirkebetjeningskassen kan ydes kordegnene noget honorar for udførelsen af det pågældende hverv.

Ønsker kordegnene desuagtet at yde sådan assistance ved bisættelser, må de være henvist til at afkræve den pågældende familie vederlag herfor.

Kirkeministeriets skriv. af 21/9 1963 (til lrs. N. N.) ang. vederlaget for en kirkes overtagelse af vedligeholdelsen af et gravsted.

I skrivelse af 14. juni 1963 har De som executor testamenti i boet efter frøken N. N. af X. besværet Dem over, at X. kirkes kontor ved fastsættelsen af den kapital, der skal indbetales for kirkens overtagelse af vedligeholdelsespligten vedrørende afdødes gravsted på X. kirkegård, har beregnet beløbet - 2.600 kr. - således, at de årlige udgifter kan påregnes dækket af renterne af kapitalen, medens kapitalen efter vedligeholdelsesperiodens udløb tilfalder kirken.

Det fremgår af Deres skrivelse, at frøken N. N. i sit testamente har bestemt, at udgifterne til kirkens overtagelse af vedligeholdelsespligten af hendes gravsted på X. kirkegård i 40 år skal afholdes af boet.

I anledning heraf skal man efter stedfunden brevveksling med stiftsøvrigheden over Københavns stift meddele, at det er i overensstemmelse med gældende praksis, at vederlaget er fastsat således, at de årlige udgifter ved gravstedets og monumentets pasning og vedligeholdelse påregnes at kunne afhol-

des af renterne af den indbetalte kapital, idet kapitalen anses som en risikopræmie, der i det omfang den til sin tid er i behold, efter vedligeholdelsesperiodens udløb tilfalder kirken.

Det bemærkes herved, at ministeriet efter de foreliggende oplysninger om gravstedets størrelse og indretning ikke finder grundlag for at kritisere, at vederlaget ud fra dette princip er fastsat til 2.600 kr.

Det tilføjes, at der ved den fulgte praksis bl. a. er taget hensyn til, at kirken yder garanti for forpligtelsens opfyldelse, og at kirken må sikre sig imod, at den lokale kirkelige ligning som følge af fortsat fald i pengeværdien belastes med udgifter, som kirken har påtaget sig ved almindelig privatretlig entreprisekontrakt som den heromhandlede.

Såfremt De ikke mener at kunne acceptere de af kirken tilbudte vilkår for forpligtelsens overtagelse, må gravstedets vedligeholdelse i overensstemmelse med testamentets bestemmelser om muligt sikres ved indgåelse af aftale til anden side.

Kirkeministeriets skriv. af 4/12 1963 (til rentier N. N.) ang. lovligheden af et menighedsråds forbud mod anbringelse af figurer af duer og andre fugle på mindesmærker på den af menighedsrådet bestyrede kirkegård.

I et hertil indsendt andragende af 2. september 1963 har De besværet Dem over, at kirkegårdsbestyrelsen i X-købing i gravstedsbreve vedrørende gravsteder på byens kirkegård, hvor Deres hustru er begravet, har optaget forbud mod anbringelse af figurer af duer og andre fugle på gravstenene.

Således foranlediget skal man meddele, at ministeriet gennem stiftsøvrigheden fra menighedsrådet har indhentet en erklæring, hvoraf fremgår, at det i gravfæstebrevet indeholdte forbud mod anbringelse af duer på mindesmærker på gravsteder på kirkegården er i overensstemmelse med en vedtagelse i et menighedsrådsmøde den 11. juni 1947.

Da vedtagelsen må anses for hjemlet i § 22, stk. 4 i den for kirkegården stadfæstede vedtægt, og da ministeriet for sit vedkommende må finde, at vedtægtens bestemmelser og det af menighedsrådet vedtagne forbud ligger inden for, hvad der i henhold til § 23, stk. 1 i lov om vedligeholdelse af kirker og kirkegårde og § 21, stk. 2 i anordning af 20. april 1953 om kirkegårde kan bestemmes med hensyn til gravstedernes indretning og benyttelse, ser man sig ikke i stand til at foretage videre.

Vore Kirkegårde

Redaktor: Havearkitekt m.d.h. Torben Michelsen, Sorø.

Redaktion: Akademihaven, Sorø, Telf. (03) 63 16 53.

Ekspedition: Silkeborgvej 23, Horsens, giro 11915.

Abonnement: Medlemmer af Foreningen for Kirkegårdskultur får gratis tidsskriftet, der udkommer med 4 hefter om året. Enkelthefter sælges for kr. 4.00 pr. stk.

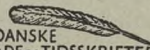
Henvendelse: Silkeborgvej 23, Horsens.

Adresseforandringer bedes altid anmeldt til posthuset. Skulle bladet udeblive, bedes man klage til nærmeste postkontor.

Annoncer tegnes hos redaktøren og i ekspeditionen.

Annoncetakst: $\frac{1}{32}$ side kr. 15,—, $\frac{1}{16}$ kr. 26,—, $\frac{1}{8}$ kr. 40,—, $\frac{1}{4}$ kr. 70,—, $\frac{1}{2}$ kr. 135,— og $\frac{1}{1}$ kr. 250,—; 10 pct. rabat for 4 gange og 25 pct. rabat for 12 gange.

MEDELM AF
FORENINGEN AF DANSKE
UGEBLADE, FAGBLADE OG TIDSSKRIFTER

Vore Kirkegårde leveres iflg. aftale obligatorisk til medlemmer af Foreningen af danske kirkegårdsledere og medlemmer af Østifternes Sten- og Billedhuggerforening, Stenhuggerlauget i København samt Stenhuggermesterforeningen i Jylland og Stenindustriens Arbejdsgiverforening på Bornholm. Endvidere vederlagsfrit til kirkeministeriet, landets stiftsøvrigheder, de kgl. bygningsinspektører samt provsterne.

INDHOLDSFORTEGNELSE

Havearkitekt Torben Michelsen:	Årsmøder	..... s. 90	
Monumentsituationen	..... s. 101	Gravskikke	..... s. 93
TILLÆGET:	Boganmeldelser	..... s. 93	
Udnævnelse	..... s. 89	Fra dagbladene	..... s. 93
		Resolutioner	..... s. 97

Hr. bygartner *Erling Romstad*, Lillehammer, Norge.
Hr. *Arne Gundersen*, Falkensten, Horten, Norge.
Havearkitekt *Kirsten Lund-Andersen*, Vinde-Helsing.

Nye medlemmer

Graver, kirkegårdsgartner *H. J. Frydendall*, Kolding, er afgået ved døden den 31/10 1967 i en alder af 81 år.

Graver Frydendall virkede ved Kolding kirkegård i 49 år. Han var en dygtig kirkegårdsgartner, der satte en ære i at holde sin kirkegård i smuk og værdig stand.

I 46 år var han medlem af foreningen af danske kirkegårdsledere og var her kendt som en flittig mødedeltager. – Ære være hans minde.

Dødsfald

Overgartner *Halvor A. Rasmussen*, Roskilde domsogns kirkegårde, er fra 1. oktober 1967 udnævnt til kirkegårdsinspektør ved Korsør kirkegård. Fra denne dag fratrådte kirkegårdsgartner *H. Olsen*, der var ansat på entreprenørbasis. H. A. Rasmussen er fastansat i tjenestemandslignende stilling.

Udnævnelser

Fhv. kirkegårdsinspektør *Skovlund*, tidl. Søllerød kgd., er udnævnt til æresmedlem i foreningen af danske kirkegårdsledere.

Æresmedlem

Mandag den 4. september. Årsmødet indledtes med et foredrag af kirkegårdsinspektør *H. D. Ørsted*, Holbæk, „En studierejse til Finland“ ledsaget af lysbilleder.

Forinden havde foreningens formand, kirkegårdsinspektør *H. C. Nielsen*, Lyngby, budt mødets deltagere velkommen med ønsket om nogle gode dage på Hindsgavl og et godt årsmøde.

Tirsdag den 5. september afholdtes generalforsamling; formanden udtalte sin glæde over den store tilslutning og bød alle velkommen. En særlig velkomst gjaldt æresmedlemmet, kirkegårdsinspektør *O. Raahauge-Askegaard* og kyrkogårdsföreståndare *Ragnar Ekstedt*, Vaxjö, ordförande for Föreningen Sveriges Kyrkogårdsföreståndare.

Der forelå en hilsen med afbud fra kirkegårdsrådgiver *Karen Reistad*, Norge, der nu er formand for den nystiftede forening Landslaget for Kirkegårds-kultur, som holdt årsmøde den 4. og 5. september.

På udmærket måde ledede *H. D. Ørsted* som dirigent generalforsamlingen. Her drøftedes forhandlinger, som foreningens formand havde haft med kirkeministeriet om normering af tjenestemænd.

Forhøjelse af kontingent til Foreningen for Kirkegårds-kultur blev enstemmigt vedtaget, og ligeledes var der enighed om at købe 100 eksemplarer af provst *J. Exner* „Den danske kirkegård og dens problemer“ til brug for nærmere fastsatte formål.

Generalforsamlingen vedtog at udnævnte kirkegårdsinspektør *P. Skovlund*, tidligere Søllerød kirkegård, til æresmedlem, ligesom der var enighed om at sende en hilsen til havearkitekt *Johs. Tholle*.

Foreningen af Danske Kirkegårdsledere

Årsmøde og generalforsamling
på Hindsgavl
4.-7. september 1967

De i de senere år praktiserede rundbordssamtaler, en god form for aktivisering af foreningens medlemmer, er åbenbart kommet for at blive.

Årsmødets rundbordssamtale „Hvilke muligheder har vi for at rationalisere på kontor og kirkegård“ bragte så mange gode ting frem om rationalisering, at det må formodes, at ikke så få medlemmer har kunnet tage noget med hjem til videreførelse-på egne kirkegårde.

Efter rundbordssamtalen holdtes et foredrag af stiftsfuldmægtig Jørgensen, Aalborg, „Lønningsproblemer og ansættelsesvilkår“. Et foredrag, som foredragsholderen sagde, måtte betragtes som fremlagt til diskussion. Det må også siges, at den efterfølgende diskussion blev livlig og også omfattede meget andet end det i foredragets titel anførte, bl. a. legatgravsteder og moms. Onsdag den 6. september. Redskabsdagen godt tilrettelagt af kirkegårdsinspektør J. Haumann, Haderslev, havde konsulent Jørgen Mosegaard, Odense, som en uforlignelig speaker.

De deltagende maskinfirmaer havde ikke sparet på anstrengelserne for at gøre fremvisningen af maskinerne så god som mulig.

At redskabsdagen har interesse, udover foreningens egen kreds, viste de mange kirkegårdsbestyrelsesmedlemmer og medlemmer fra beslægtede foreninger, som var tilstede.

Torsdag den 7. september. Årsmødets sidste dag var afsat til ekskursioner. Der aflagdes besøg hos Asger M. Jensen, Holmstrup, en af landets største og mest alsidige planteskoler.

Hos frøfirmaet L. Dæhnfeldt i Odense, som også besøgte, blev forsøg med nye og kendte græsser beset.

Umiddelbart efter besøget hos L. Dæhnfeldt afsluttede formanden årsmødet. Årsmødet 1968 bliver i Lyngby.

C. Strunck.

Landslaget for Kirkegårdskultur

Årsmøte 4. og 5. september 1967

Landslaget for kirkegårdskultur holdt sitt første årsmøte på Park Hotell i Drammen.

1. Årsmøtet ble åpnet kl. 11,10 av viseformannen, høgskolelektor Magne Bruun, som ønsket velkommen til årsmøtet.
2. Sekretæren, hovedsekretær Egil Sinding-Larsen foretok navneopprop. Det var 43 medlemmer eller representanter for medlemmer tilstede og en representant for Buskerud avdeling av Foreningen til norske Fortidsminnesmerkens Bevaring. Enkelte av medlemmene var ledsaget av ektefelle.
3. Parksjef Erling Berge, Drammen, ble valgt til møtets dirigent. Parksjef Berge overtok deretter møteledelsen. Han ga en kort orientering om programmet for møtet.
4. Kirkeverge Magnus H. Ludwigsen, Larvik, og parksjef Kristian Krafft, Kristiansand, ble valgt til å underteigne protokollen sammen med møte-dirigenten.
5. *Arsmelding*. Sekretæren leste styrets beretning for perioden november 1966 – august 1967. Arsmeldingen ble vedtatt uten bemerkninger.
6. *Regnskap*. Sekretæren leste ekstrakt av regnskap for 1966. Regnskapet var revidert og godkjent av de valgte revisorer dosent Oddvin Reisæter og kirkegårdsforstander Kåre Hagerup. Regnskapet ble vedtatt. Det ble fremsatt forslag om at man over regnskapet skal foreta avsetning til publikasjonsvirksomhet. I tilslutning til regnskapet redegjorde sekretæren for landslagets økonomi. Grunnlaget er medlemskontingenten. Med det aktuelle medlemstall (ca. 265) utgjør et års kontingent ca. kr. 7.700,-.

7. *Arbeidsprogram.* Styrets forslag til arbeidsprogram ble referert av sekretæren og vedtatt. Arbeidsprogrammet har denne ordlyd:

1. Medlemstegning.

Landslagets virksomhet bygger på *medlemskap*. Det er derfor viktig at styret såvel som medlemmene arbeider for at Landslaget får størst mulig tilslutning. Derved sikrer man en større bredde i Landslagets arbeide og gir det en bedre fundert økonomi.

2. Informasjon.

Styret vil arbeide for at kirkegårdsarbeidet vies større oppmerksomhet i presse og kringkasting.

3. Publikasjon.

Styret ser det som en vesentlig oppgave å realisere ønsket om utgivelse av et medlemsblad i en eller annen form, slik at medlemmene kan få regelmessig informasjon om kirkegårdsspørsmål.

4. Kursvirksomhet.

Styret vil undersøke mulighetene for å gjennomføre regelmessige kurs om kirkegårdsspørsmål. Første kurs vil man forsøke å få istand før neste årsmøte.

I forbindelse med den punktvis gjennomgåelse av arbeidsprogrammet var det en rekke diskusjonsinnlegg.

Ad 1: Styret bør sørge for brosjyrer om landslaget som kan distribueres i forbindelse med medlemstegning. – Viktigheten av å nå samtlige landets menighetsråd ble stekt understreket. Til støtte for medlemstegningen vil en medlemsfortegnelse medfølge referatet fra årsmøtet.

Ad 2: Kirkegårdsforstander Kvam redegjorde for et TV-program om kirkegårder som er under planlegning. – Det ble foreslått at laget også bør benytte seg av menighetsbladene ved siden av dagspressen.

Ad 3: Formannen, kirkegårdskonsulent Karen Reistad redegjorde for styrets undersøkelser i forbindelse med ønsket om utgivelsen av en egen publikasjon for landslaget, jfr. styrets beretning. I diskusjonen var det enighet om at Landslaget fortsatt skal ta sikte på et samarbeide med Det norske hageselskap om publisering av kirkegårdsstoff i Norsk Hage-tidend, likeledes at det søkes et samarbeide med redaksjonen av Vore Kirkegarde, hvis innhold idémessig er nær beslektet med Landslagets formål.

Ad 4: Ble referert brev fra fylkeshagearkitekt Oddlaug Brunvoll som går sterkt inn for kursvirksomhet.

8. *Vedtektene.* Det konstituerende møte nedsatte et vedtektsutvalg bestående av kirkegårdsforstander Anders Kvam, parksjef Erling Berge og antikvar Bernt C. Lange. Kvam fremla utvalgets innstilling, supplert av et endringsforslag fremsatt av styret. Møtedirigenten refererte hver paragraf i vedtektsforslaget fra 1966 samt vedtektsutvalgets innstilling. Etter votering over hver paragraf, ble vedtektene vedtatt i denne ordlyd: (se bilag)

§§ 5, 6 og 8 er uforandret fra vedtektsforslaget av 1966.

I henhold til vedtektene ble kontingenten fastsatt slik fra og med 1968:

Personlige medlemmer	kr. 15,-
Medlemmer i henhold til § 3, b, d og e	kr. 30,-
Kommuner under 20.000 innbyggere	kr. 100,-
Kommuner over 20.000 innbyggere	kr. 200,-
Livsvarige medlemmer	kr. 300,-

9. *Valg.*

Formann: Enstemmig valgt kirkegårdskonsulent Karen Reistad.

Styremedlemmer: Etter loddtrekning stod høyskolelektor Magne Bruun og kirkegårdsforstander Anders Kvam på valg. Begge ble enstemmig gjenvalgt.

Varamenn: Etter loddtrekning stod bygartner Rolf Sundstrøm på valg. Han ble gjenvalgt og som nye varamenn (i henhold til at antallet er utvidet fra 3 til 5) ble valgt sokneprest Håkon F. Meyer, Vinje og stenhuggermester Geir Rollesen, Skien.

Revisorer: Enstemmig gjenvalgt overlærer Elise Sørsdal, dosent Oddvin Reisæter og som varamann kirkegårdsforstander Kåre Hagerup.

10. *Sted for neste årsmøte.* Styret ble bemyndiget til å fastsette hvor neste årsmøte skal holdes.

Etter forhandlingene takket Karen Reistad for gjenvalget.

Etter en kort pause holdt Karen Reistad foredraget „Norske kirkegårder. – Hvor står vi idag?“ I sitt foredrag redegjorde Karen Reistad for kirkegårds-spørsmålet idag sett i relasjon til Lov om kirke- og kirkegård av 1897, og fastslo at denne ikke lenger er tilfredsstillende. Hun kom i foredraget inn på en rekke spørsmål både i forbindelse med planlegging og anlegg av nye kirkegårder, de enkelte kirkegårders administrasjon og vedlikehold, utformningen av gravminnene og valg av vegetasjon på kirkegårdene. Hun understreket sterkt det etiske ansvar som er forbundet med pleie av kirkegårdene, og fremholdt også det ansvar man har for gammelt og verdifullt gravutstyr. Endelig redegjorde hun for kremasjonsspørsmålet.

Sinding-Larsen takket for foredraget og ga ordet til lektor Bruun som ledet debatten som fulgte.

Flere debattanter understreket hvor viktig det er at kirkegården ikke oppfattes som parkanlegg, men som et ledd i den kirkelige helhet. I diskusjonen var der innlegg om utformningen av gravminnene, idet man presiserte viktigheten av en høyner standard og muligheten for større variasjon. Videre ble diskutert forskjellige forhold i forbindelse med kremasjon, og dessuten en rekke spørsmål.

Det ble understreket at Landslaget har en stor oppgave å fylle når det gjelder å gi informasjon om de spørsmål Karen Reistad hadde tatt opp i foredraget. Hun ble anmodet om å la dette trykke.

Om aftenen var Landslagets medlemmer Drammen kommunes gjester til middag i Børsens festlokaler. Ordføreren ønsket velkommen og talte for Landslaget. Det var videre taler ved hovedsekretær Sinding-Larsen, domprost Iversen og Karen Reistad.

Torsdag den 5. møttes deltagerne ved Bragernes kirke hvor parksjef Berge tok imot og redegjorde for administrasjonen ved Drammen kirkevesen. Sokneprest Johan Christie Gjesdahl ønsket velkommen til Bragernes kirke og ga de viktigste data om kirken. Man beså deretter krematoriet og kirkegården i Bragernes.

Fra Bragernes startet en ekskursjon i buss, først til Strømsø kirke, hvor sokneprest Bjarne Eriksen tok imot. Sinding-Larsen talte om Strømsø kirkegård, hvor det finnes en rekke vakre og meget verdifulle gravminner, som viser utviklingen av gravkunsten fra ca. 1800 og fremover. Han fremholdt bl. a. stekt betydningen av at slike gravminner bevares intakt og verdien av en kirkegård hvor tradisjonen er holdt levende, som miljø ved en gammel kirke. På Drammens Museum fortalte direktør Alsvik om museets samling av gamle gravmonumenter.

Ved Assiden kirke, som er under oppføring, orienterte parksjef Berge om kirkebygget. Kirken ligger i tettbebyggelsen og vil ikke få kirkegård.

Tilslutt besiktiget man N. Eiker kirke og kirkegård. Sokneprest Salmund Djuvik tok imot.

Årsmøtet ble avsluttet på „Spiraltoppen“ hvor deltagerne var steinhoggerfirmaet Sigv. Sigvartsens gjester til lunsj. Kirkegårdsforstander Anders Kvam takket fra deltagerne. Dessuten talte sokneprest Meyer.

Erling Berge.

Kr. Krafft.

M. H. Ludwigsen.

Egil Sinding-Larsen.

Dansk Folkemindesamling foretager i disse år i samarbejde med Institut for Folkemindvidenskab ved Københavns Universitet en undersøgelse over *lys på gravene* og andre nyere lysskikke.

Skemaer er udsendt til et meget stort antal kirkegårdsledere og sognepræster med det formål at få præciseret kendskabet til disse skikke.

Det er særdeles påskønnelsesværdigt, at Dansk Folkemindesamling har taget dette initiativ. Undersøgelsen kan blive af stor værdi; ikke blot for historikere og videnskabsmænd, men også for kirkegårdskulturen. Det er derfor vigtigt, at *alle* tilsendte skemaer bliver udfyldt og indsendt.

Gravskikke

Professor *Georg Boye: Anlægsgartneri og Havekunst*. 35 sider, format A5. Dansk-Norsk fond. Pris 5 kr.

Udmærket introduktion for udlændinge og iøvrigt alle, der ønsker indblik i havearkitekters og anlægsgartneres virke og ikke har tid til at fordybe sig i den „store“ litteratur om emnet, f. eks. „Anlægsgartneri“ af samme forfatter. Efter en historisk gennemgang bringes der instruktive eksempler på seværdige anlæg, sidst Herning nye kirkegård af havearkitekt J. P. Schmidt & K. Joos. Trods sin lidenhed er bogen ingen „miniature“ af „Anlægsgartneri“, men helt igennem original.

Af slutningskapitlet „Perspektiv“ citeres: „Det må ikke glemmes, at selv den mest fuldkomne planlægning er nytteløs, hvis den ikke følges op i alle led. Helhed er en funktion af vel gennemarbejdede detaljer, der er bragt i indbyrdes sammenhæng.

Danske Haveanlæg. 20 sider, format A5. Udgivet af Dansk Havearkitektforening. Pris 7 kr.

Skriftet er blevet til efter danske havearkitekters forslag på seværdige haveanlæg indsendt til foreningen på returnerede skemaer. Skriftet tager sigte på at vise udlændinge og andre forudsætningsløse interesserede de haveanlæg, der udmærker sig særligt ved høj kvalitet; herunder kirkegårde. Følgende kirkegåde er medtaget: Ordrup, Mariebjerg, Mindeparken Ryvangen, Glostrup, Karlslunde, Lyngby Parkkirkegård, Sorø gamle og nye kirkegårde, Lyø og Trans.

„Forslag til plantning på graver i plenfelt for gravlundene i Stavanger“. Under denne titel har det velordnede begravellesvæsen i Stavanger udgivet et lille skrift på 16 sider i format A 5, som uddeles gratis til publikum fra gravlunds- og kirkeværgkontorerne.

For nogle år siden afholdtes der offentlig konkurrence om ny gravlund i Stavanger. Man fik flere udmærkede forslag, hvoraf et kom til at danne grundlag for den nu nyanlagte kirkegård. Det kommunale begravellesvæsen har nu gjort det meget prisværdige at udsende en fortegnelse over velegnede planter til forskellige klima- og jordbundsforhold samt en række forslag, der viser hvordan planterne bør anvendes: indbyrdes afstand, sammensætning m. v. En sådan venlig hjælp og henstilling er med til, gennem en positiv holdning til publikum, at bane vejen mod en ny gravkultur. Lad os håbe at andre følger denne vej, især suppleret op med fortegnelse over gravmonument-muligheder, frem for let-købt servitutpolitik.

„Baudetails in gärten und Anlagen“. Indeholder ca. 400 fotos af have-detaller. Nævnes her på grund af mange detaljer, der egner sig godt til kirkegårdsanlæg anvendt med kritik; således mange smukke og rigtige bro- og chaussestensbelægninger, trapper og mure. 120 sider, 24 DM.

23/6. Lolland-Falster Venstreblad: Stubbekøbing menighedsråd har godkendt plan til udvidelse af kirkegården med 495 nye gravpladser. (kirkegårdsinspektør Birksø).

27/6. Østsjællands Folkeblad: Projekt til udvidelse af Hylleholt kirkegård

Boganmeldelser

Fra danske dagblade

mod nord er forelagt menighedsrådet. (havearkitekt Torben Michelsen, Sorø).

28/6. Fyens Stiftstidende: Kirkegårdsudvalget i Nyborg har udarbejdet en plan til anlægning af 552 nye urnegravsteder.

29/6. Nord-Aktuelt: Lillerød menighedsråd har planer om oprettelse af ny kirke og kirkegård i forbindelse med den store ekspansion Lillerød kommune er inde i.

29/6. Holbæk Amts Venstreblad: Nykøbing kirkegård udvides. En trediedel af anlægget afsluttes nu. Udgifterne er ialt anslået til 160.000 kr.

4/7. Aarhus Stiftstidende: Den nye kirkegårdsudvidelse ved Ørum er ved at være tilendebragt. Ørum-Overbroen vandværk arbejder med opførelse af et nyt vandværk. Det gamle vandværk ligger i en afstand af 15 m fra udvidelsen. Kredslægen har ønsket det fjernet.

11/7. Roskilde Dagblad: Plads til „de ukendtes grav“ på Jyllinge-Gundsømagle ny kirkegård påtænkes indrettet.

14/7. Bornholms Tidende: Hasle og Rutsker sognekald planlægger udvidelse af kirkegården mod syd.

24/7. Kristeligt Dagblad: Seem kirkegård er blevet udvidet mod vest.

28/7. Silkeborg Avis: Ny urnemur ved krematoriet på Silkeborg kirkegård står færdig.

2/8. Randers Amtsavis: Vivild kgd. er udvidet med et ret betydeligt areal.

4/8. Amagerbladet: St. Magleby kgd. skal udvides med et areal syd for præstegården ud til Møllegade. Udgifterne beløber sig til over 100.000 kr.

8/8. Sønderjyden: Havnbjerg kgd. udvides med et areal på i alt 1,2 ha, hvoraf 1. afsnit udgør ca. en tredjedel.

9/8. Sjællands Tidende, Sorø: Den ny kgd. i Sorø på 2 tdr. land var færdig anlagt i juli i år. Den nye kgd. har plads til 1200 alm. kistegravpladser og 4500 urnegravpladser. (havearkitekt, akademigartner Torben Michelsen).

9/8. Vestkysten: Nustrup menighedsråd anlægger på et ca. 2500 m² stort areal plads til ca. 200 gravpladser. Ialt har menighedsrådet erhvervet 5700 m². Det resterende areal vil foreløbig blive tilplantet.

10/8. Kalundborg Folkeblad: Regulering af Ruds-Vedby kgd. Ny mur vil blive opført i stedet for den gamle ned mod Hovsøen. Foran kirkegårdsporten er der anlagt ca. 20 parkeringspladser i græs. (havearkitekt Breinholt-Nielsen).

16/8. Fyns Tidende: Brylle kgd. er udvidet med plads til ca. 250 grave. Hele arbejdet er anslået til at koste ca. 45.000 kr.

16/8. Møns Dagblad, Stege: Hårslevs nye kirkegårdsareal bliver drænet.

18/8. Vestkysten: Den omfattende regulering af den gamle kgd. i Skjern er nu tilendebragt. Arbejdet har stået på i 3 år og har kostet ca. 80.000 kr. (kirkegårdsgartner Aa. Matthiesen).

18/8. Ringkøbing Amts Dagblad: Tilladelse til udførelse af planerne vedr. anlæggelsen af den nye kgd. i Skjern foreligger. (havearkitekt C. Walbjørn Christensen, Holstebro).

19/8. Roskilde Dagblad: Roskilde byråd har godkendt en anmodning fra Sct. Jørgensbjerg menighedsråd om godkendelse af en dispositionsplan for udvidelse af Sct. Jørgensbjerg kirkegård.

20/8. Fyns Tidende: Udvidelse af Svanninge kgd. Projektet er anslået til at koste ca. 30.000 kr. Der skaffes plads til ialt 109 grave, urnehave samt en plæne beregnet for anonyme begravelser.

21/8. Horsens Folkeblad: Ny P-plads der kan rumme 40-50 biler er anlagt ved Raarup kirkegård.

26/8. Fyns Tidende: Planer om fælles kirkegård for Kauslunde-Gamborg og Middelfart.

27/8. Aalborg Amtstidende: Astrup kirkegård planlagt udvidet, planeringsarbejdet er påbegyndt.

30/8. Horsens Folkeblad: Udvidelse af Juelsminde kirkegård med 2000 m² til 250 gravpladser påbegyndt. Overslag 120.000 kr. (havearkitekt Volmer Rud Nielsen, Horsens).

6/9. Vendsyssel Tidende, Hjørring: Dronninglund kirkegård udvidet.

7/9. Vordingborg: Dagblad: Næstved kirkegårdsbestyrelse og fællesmenig-

hedsrådene har vedtaget byggeri, især på Næstved gamle kirkegård, til ca. 100.000 kr.

9/9. Vordingborg Dagblad: Plan til urnekirkegård på den nyeste del af Hårlev kgd. godkendt af Hårlev menighedsråd. Der bliver ca. 60 gravpladser hver på 1 m², „fællesgrav“ i nærheden af kirken med plads til ca. 150 urner. (havearkitekt Lund-Sørensen, Hellerup).

9/9. Frederiksborg Amts Avis: Farum menighedsråd har godkendt planer til kirkegårdsudvidelsen. (havearkitekt Henning Rasmussen, Allerslev).

13/9. Aktuelt: Menighedsrådet for kapelkrematoriet på Skansebakken har godkendt etablering af ny belægning omkring kapel og krematorium. Anlægsgartnerfirmaet Henning Pedersen, der har afgivet tilbud på arbejdet, anslår det til at koste ca. 83.000 kr.

14/9. Århus Stiftstidende: Kolt kirkegård i Ormslev-Kolt skal udvides.

15/9. Skive og Resen menighedsråd har planer om at anlægge en fælles kirkegård på et 10 tdr. land stort område, beliggende nord for Resen kirke.

16/9. Bornholms Tidende: Nexø menighedsråd har godkendt planer om urnegård og regulering af den gamle kirkegård. (havearkitekt Junggren-Have, Åbenrå).

16/9. Svendborg Avis: Kauslunde-Gamborg sogneråd har købt 12 tdr. land for 300.000 kr. En del af arealet skal anvendes til kirkegård.

16/9. Herning Folkeblad: Videbæk menighedsråd har købt 5.375 m² af gård-ejer Marius Nørgård Lauritzens ejendom. Kvadratmeterprisen er 9,00 kr.

18/9. Frederiksborg Amts Avis: Karlebo sogneråd har planer om restaurering af Karlebo kirkegård.

20/9. Vejle Amts Folkeblad: Juelsminde menighedsråd er godt i gang med udvidelse af kirkegården. Ca. 2000 m² er taget ind til formålet, der bliver her 250 gravpladser. Det vil koste ca. 120.000 kr. (kirkegårdsinspektør Rud-Nielsen).

22/9. Sønderjyden, Sønderborg: Ny kirkegård i Havnbjerg på 1,2 ha. Der er plads til 800 gravpladser og den har kostet ca. 105.000 kr. Kirkegården er indviet. (havearkitekt Rasmus Th. Christensen, Åbenrå).

27/9. Silkeborg Avis: Ry kommune har stillet 7500 m² til rådighed for menigheden mod at den selv bekoster udgifterne ved anlægning af kirkegårdsudvidelsen. (havearkitekt V. Rud-Nielsen, Horsens).

30/9. Holbæk Amts Venstreblad: Udvidelsen af kirkegården i Nykøbing Sj. Ventes at kunne indvies i sommeren 1968. Hele projektet vil beløbe sig til ca. 250.000 kr. (kirkegårdsinspektør Ørsted, Holbæk).

5/10. Sjællands Tidende: Assistenskirkegården i Stege udvides med ca. 3000 m².

7/10. Lolland-Falsters Venstreblad: Anlægningen af en urnekirkegård ved kirken i Rødbyhavn er i disse dage ved at blive afsluttet.

10/10. Silkeborg Avis: Thorning kirkegård udvides med 3 tdr. land. Købesum 110.000 kr.

13/10. Svendborg Avis: Vor Frue menighed har købt 8000 m² jord til udvidelse af kirkegården ved Fredens kirke.

10/10. Skanderborg Amts Avis: Thorning kirkegård udvides med ca. 3 tdr. land.

13/10. Holstebro Dagblad: Nyt kapel-krematorium og ny kirkegård i Holstebro godkendt af kirkeministeriet. Kirkegården er anslået til at koste ca. 1,1 mill. kr. (havearkitekt C. Walbjørn Christensen).

13/10. Roskilde Dagblad: Udvidelse af Sct. Jørgensbjerg kgd. på ca. 3 tdr. land er afsluttet.

22/10. Demokraten: Vejlbj menighedsråd har planer om opførelsen af ny kirke og ny kirkegård.

31/10. Sjællands Tidende: Sct. Mikkels sogns menighed i Slagelse har ved 1. behandling vedtaget anlæggelse af en ny kirkegård.

1/11. Præstø Avis: Udvidelse af Elmelunde kirkegård.

11/11. Horsens Folkeblad: Ny kirke og kirkegård planlægges i Løsning.

11/11. Herning Folkeblad: Kirkegårdsudvidelse ved Nr. Vium kirke.

11/11. Skanderborg Avis: Hørup sogns menighedsråd udvider kirkegården med ca. 3 tdr. land.

- 14/11. Jyllands Posten: Odder sogneråd har for 40.000 kr. erhvervet 5400 m² til udvidelse af Odder kirkegård.
- 19/11. Ny Tid, Aalborg: Karlslunde-Gamborg sogneråd har reserveret areal til både kirke og kirkegård.
- 23/11. Aktuelt: Planer om anlæggelse af ny kirkegård i Skibby.
- 24/11. Frederiksborg Amts Avis: Ny kgd. i Humlebæk sogn. Et areal på 6 ha af Biviumgårds jorder er erhvervet til formålet af kommunen.
- 30/11. Rødovre Avis: Grøndalslund kgd. i Rødovre er ved at blive udvidet med 1/3 af dens nuværende størrelse.
- 30/11. Sjællands Tidende, Sorø: Teglstensmuren omkring Sorø nye kirkegård er planlagt videreført til også at omfatte en del af det nyindlagte areal. 60.000 kr. hertil er optaget på finanslovsforslaget for 1968/69. Ligeledes er 60.000 kr. foreslået optaget på finansloven 1968/69 til udvidelse og ombygning af kirkegårdens materialrum, folkerum og driftsafdeling.
- 2/12. Frederiksborg Amts Avis: Projekt til udvidelse af Farum kirkegård med 5 ha. Afdelingen, der vil koste godt en halv million kroner, giver plads til ca. 1160 kistegravpladser og ca. 3.300 urnegravpladser, det sidste tal kan øges til mindst det dobbelte. Den nye afdeling består af et cirkelrundt rum med diameter 140 m, omkranset af en ege- og tjørnebevokset jordvold. Det voldomkransede plateau ligger i et stærkt kuperet terræn, der skræner ned mod Farum sø. Kirkegården, der leder tanken hen på jernalderhøjene og Trelleborgs vikingefæstning, bygger på flere traditionelle værdier; således er samtlige grave østvendte med hver sin gang. Anlægget vil, hvis det bliver gennemført, få en blivende værdi på grund af det fredede landskabs høje kvalitet og projektets markante opbygning af jordform. (havearkitekt Henning Rasmussen, Allerslev).
- 2/12. Frederiksborg Amts Avis: Nyt kirkegårdsafsnit i Birkerød ved Søholm kirkegård og Birkerød sø indviet. Der er plads til 150 gravpladser.
- 4/12. Præstø Avis: Hylleholt kgd. udvides med 1000 kvm. mod nord for ialt 25.000 kr. Udvidelsen indeholder ca. 130 kistegravpladser og ca. 1200 urnegravpladser. I projektet indgår et fællesmonument for anonyme urnegrave. Dette monument virker samlende på hele den nye afdeling og selve kirkegården. (havearkitekt Torben Michelsen).
- 5/12. Horsens Folkeblad: Odder kommune har købt 6100 m² jord mellem ny kirkegård og Thorvald Køhlsvej og tilbyder menighedsrådet det for 40.000 kr. Ved at hæve kirkeligningen med 0,1 promille og herved frigøre 39.000 kr. viderekøber menighedsrådet nu jorden med henblik på kirkegårdsudvidelse.
- 6/12. Aarhus Stiftstidende: Flytning af tyske flygtningegrave i Hadsten afsluttet. Hermed er flytningerne på samtlige danske kirkegårde ved at være tilendebragt.
- 7/12. Vordingborg Dagblad: Urneafdeling med anonyme og markerede grave skal anlægges på Skibinge kirkegård. (havearkitekt Henning Rasmussen).
- 7/13. Silkeborg Avis: Søtoften kirkegård påtænkes udvidet. Menighedsrådet har erhvervet den tidligere Søtoften kro med jordtilliggende. Nedrivning af de tidligere krobygninger og anlæggelse af ny kirkegård vil være et plus for gade- og bybillede.
- 8/13. Morsø Folkeblad: Som led i en dispositionsplan for Durup påtænkes erhvervet jord af gartner Marius Olesen til kirkegårdsudvidelse.
- 8/12. Aalborg Amtstidende: 8000 kr. afsat til beplantning af Aars nye kirkegård på 6 tdr. land.
- 9/12. Jyllands Posten: Ny kirkegård påtænkes planlagt i Skives nordre bydel Resen.
- 9/12. Folkebladet, Randers: Essenbæk kgd. ved Assentoft udvides med 7-8000 m² mod øst.
- 8/12. Skive Folkeblad: Den nye kirkegård i Resen vil kræve store investeringer; allene jordarbejde og beplantning vil andrage ca. 100.000 kr., hvorfor menighedsrådet ønsker at hæve kirkeligningsprocenten.
- 10/12. Fyens Stiftstidende: Kirkegårdsudvidelser planlægges i Bellinge og Brændekilde. Der er indkøbt henholdsvis 1 og trekvart tønde land ved de to kirkegårde.

12/12. Ringkøbing Amts Dagblad: Til ny kirkegård i Skjern er afsat 25.000 kroner.

13/12. Jyske Tidende, Åbenrå: Ensted menighedsråd påtænker at købe den gamle kro med henblik på bl. a. kirkegårdsudvidelse på en del af jordtilliggendet.

14/12. Århuus Stiftstidende: Ebeltoft kirkegård udvides med 688 grave ud mod Øster Allé. Udgifterne er beregnet til 60.000–75.000 kr. (havearkitekt Arvad-Jacobsen).

14/2. Frederiksborg Amts Avis: Vinderød kgd. påtænkes udvidet. Overslag på 20.000 kr. afgivet af havearkitekt H. Brejnholt-Nielsen, Sorø.

19/12. Randers Amts Avis: Vorup kirkegård skal udvides med 15.000 kvm.

19/12. Herning Folkeblad: Herning nye kirkegård ventes færdig til brug efteråret 1968.

19/12. Sjællands Tidende, Sorø: Kalundborg kirkegård skal udvides ved indlemmelse af det ubebyggede hjørne af Esbern Snaresvej og Klosterparkvej.

19/12. Folkebladet, Randers: Menighedsrådet i Råby har vedtaget at plante nye hække på kirkegården, således at et nyt stykke plantes hvert år. Udgiften hertil andrager ca. 5.000 kr. årlig.

23/12. Kolding Folkeblad: Kolding menighedsråd har sagt nej til Kolding kommune til afståelse af areal til seminarieudvidelse med begrundelse, at den pågældende jord er nødvendig til sikring af kommende kirkegårdsudvidelser.

28/12. Roskilde Dagblad: Fløng sogn og kommune påtænker i forbindelse med dispositionsplan at etablere forhandlings- og samarbejdsgrundlag for planlægning af ny kirkegård.

5/1. Amagerbladet: Urneafdelingen på Dragør kirkegård udvides betydelig.

8/1. Aktuelt: Oppesundby kirkegård påtænkes udvidet.

9/1. Bornholms Tidende: Material- og folkerumsbygningerne på Rønne kirkegård forbedres for 40.000 kr.

10/1. Svendborg Avis: Til udvidelse af Søllinge kirkegård er der købt 10 tdr. land jord for 98.000 kr.

10/1. Holbæk Amts Venstreblad: Fårevejle kirkegård skal udvides. Jordarbejde til ca. 57.000 kr., herunder opfyldning med ca. 3.600 kbm. påbegyndes snarest. (havearkitekterne Boye & Petterson).

12/1. Kristeligt Dagblad: 20 nye kirker påtænkes opført i det planlagte Køgebugt-område.

20/6. Stiftstidende: Stange kommunestyre har godkendt planerne til udvidelse af Stange kgd. med 5,5 mål. Arealet tages fra præstegårdsgrunden. Overslaget for de 4,5 dekar lyder på 34.000 kr.

23/6. Finmark Dagblad: Kirkegårdsprojekt til udvidelse af Rossmolla kgd., godkendt Kirke- og Undervisningsdepartement.

24/6. Nordlands Framtid: 19 mål ny kirkegård i Bodø indviet den 23/6.

26/6. Brønnøysunds avis: Kirkegården i Brønnøysund skal udvides.

26/6. Dagningen: Søre Ål kirkegård skal udvides.

28/6. Raumesnes, Årnes: Auli kirkegård søges udvidet ved mageskifte.

29/6. Grimstad adressedidende: Indvielse af kirkegård i Fjære.

30/6. Demokraten, Frederiksstad: Udvidelse af Vester Frederiksstad kirkegård vedtaget af bystyret. Der planlægges 400 nye gravpladser.

30/6. Sunnmørsposten: Borgund kommunestyre køber grund til en stor udvidelse af kirkegården. Den nye gravplads bliver anlagt i Haltehol-området. Arealet er stort nok til et folketal på 36.000 mennesker.

30/6. Telen: Udvidelse af Gransherad kirkegård er vedtaget. Omkostningerne er ca. 33.400 kr.

1/7. Glåmdalen: Kongsvinger bystyre har vedtaget krematoriebyggeri til 2 mill. kr. (ark. Herman Tufte). På Vinger kgd. har man kun gravpladser til to års forbrug. Ingen mulighed for at udvide den eksisterende kirkegård.

4/7. Vesterådal: Udvidelse og omlægning af kirkegården på Sortland.

5/7. Samhold Velgeren: Udvidelse af Ås kirkegård, nyt parkanlæg og par-

Fra norske dagblade

keringsplads. Kirkegård og parkanlæg vil blive på ca. 29 dekar. Arbejder for ialt 234.000 kr. (havearkitekt Anne Marie Breland).

8/7. Drammens tidende og Buskerud blad: Holmestrand kgd. omlægges.

7/7. Fremtiden: Ny kgd. i Kongsberg på 50 mål.

7/7. Akershus Tidende: Vestbys kirkegård skal udvides.

8/7. Indre Akershus Blad: Kirkegårdene i Sørum skal nu udvides (havearkitekt Kari Døhlen Hill).

11/7. Østlands Posten: Urnelund på Langestrand kirkegård anlægges i år.

12/7. Tønsberg Blad: Kirkegården på Holmestrand i Bitel bliver nu omlagt.

26/7. Indre Smålenenes Avis: Ny kirkegård ved Eidsberg kirke.

1/8. Sør-Trøndelag: Omfattende regulering af Bjørnli kirkegård. Indretning af urnefelt på kirkegården.

2/8. Glåmdalen: Grue kirkegård udvides med 16,5 dekar. 1. etape omfatter ca. 7 dekar. Overslaget lyder på ca. 32.000 kr.

4/8. Udresseavisen: Ca. en dekar af Lademoen kirkegård har i foråret gennemgået en ret omfattende regulering.

5/8. Drammens Tidende og Buskeruds Blad: Hole kirkegård udvides med et areal på ca. 6,4 mål. Dræningsarbejdet som herredsgartner Kolstad har udarbejdet, starter her i høst.

7/8. Romsdals Budstikke. Bolsøy sogneråd har søgt kommunen om en til-lægsbevilling på 31.000 kr. i forbindelse med udvidelse af Røbekk kirke-gård. Der er ikke flere gravpladser på den gamle kirkegård.

Resolutioner

Kirkeministeriets skriv. af 19/2 1964 (til stiftsøvrigheden over Fyens stift) om, at et menighedsråd er berettiget til at inddrage et gravsted af hensyn til en godkendt kirkegårdsregulering, uanset at brugsretten til gravstedet stadig er hos brugeren, men først efter udløbet af første fredningsperiode efter sidste begravelse.

I et med stiftsøvrighedens erklæring af 15. november 1963 hertil indsendt andragende har X sogns menighedsråd anholdt om tilladelse til til brug ved gennemførelsen af en af provstiudvalget godkendt reguleringsplan for en del af X kirkegård at inddrage et på kirkegården værende gravsted nr. 32, uanset at dette gravsted i 1932 er bortfæstet for en periode af 100 år, idet menighedsrådet herved har henvist til, at der ikke har fundet bisættelse sted i det pågældende gravsted siden 1891.

Ifølge en den 26. oktober 1932 stadfæstet fundats for et af nu afdøde enkefru N. N. oprettet legat skal renterne af legatkapitalen – kreditforeningsobligationer til et samlet pålydende af 10.000 kr. – når den længstlevende af legatstifteren og hendes datter er afgået ved døden, forlods anvendes til vedligeholdelse af det fornævnte gravsted, hvori slægtninge af O. N. er begravede, samt til vedligeholdelse af et gravsted nr. 102 på samme kirkegård, hvori legatstifteren og hendes ægtefælle er begravede, og i hvilket der er afsat gravplads til P. N. Sidstnævnte gravsted berøres imidlertid ikke af planen for kirkegårdens regulering.

Det er oplyst, at frøken P. N. ikke har villet meddele samtykke til nedlæggelsen af gravsted nr. 32.

Menighedsrådet har på sin side erklæret sig villigt til, såfremt gravsted nr. 32 nedlægges, at tilbagebetale en forholdsmæssig del af det i sin tid for erhvervelsen af brugsretten til dette gravsted og gravsted nr. 102 erlagte beløb på 1.000 kr.

Endelig har menighedsrådet rejst spørgsmål om, hvorvidt en eventuel sløjfning af gravsted nr. 32 nødvendiggør en ændring af fundatsen for det ovennævnte legat.

I denne anledning skal man meddele til efterretning og videre bekendtgørelse, at ministeriet med stiftsøvrigheden er enig i, at menighedsrådet må være berettiget til i overensstemmelse med bestemmelsen i § 19 i lov om vedligeholdelse af kirker og kirkegårde m. v. til brug ved en forestående, af provstiudvalget godkendt regulering af kirkegården at inddrage det omhandlede gravsted nr. 32, uanset at brugsretten til gravstedet er erhvervet indtil år

2032, idet den almindelige (første) fredningsperiode for gravstedet, hvori den seneste bisættelse er sket i 1891, forlængst er udløbet.

Ministeriet kan tiltræde, at der sker tilbagebetaling af en forholdsmæssig del af det beløb på 1.100 kr., som i 1932 er erlagt for opretholdelsen af nævnte gravsted og gravsted nr. 102 på samme kirkegård for en periode af 100 år.

Endelig bemærkes, at man med stiftsøvrigheden er enig i, at nedlæggelsen af det oftnævnte gravsted ikke giver anledning til ændring af fundatsen for det omhandlede legat.

Kirkeministeriets skriv. af 7/3 1964 (til stiftsøvrigheden over Roskilde stift) ang. en kirkes ret til at lade det til kirkegårdsmurens vedligeholdelse nødvendige mandskab færdes langs muren på de op til kirkegården stødende naboejendomme.

I et hertil indsendt andragende har Å. sogns menighedsråd på Å. kirkes vegne rejst spørgsmål om hvilken ret kirken har til at kræve adgang for det til kirkegårdsmurens vedligeholdelse nødvendige mandskab til færdsel langs muren på de op til kirkegården stødende naboejendomme.

Det fremgår af sagen, at ejeren af det umiddelbart op til kirkegårdens østmur beliggende areal, der er udlagt som frugtplantage, ved i sin ejendoms skel til de nord og syd for kirkegården beliggende naboejendomme at lade plante tæt voksende levende hegn og yderligere ved sydskellet at fæstne pigtråd til kirkegårdsmuren hindrer den i vedligeholdelsesøjemed nødvendige færdsel langs kirkegårdsmurens yderside i dennes fulde udstrækning. Efter menighedsrådets opfattelse har kirken gennem århundreders brug vundet hævd på denne færdsel, men ejeren af naboarealet har heroverfor gjort gældende, at kirkegårdsmuren er anbragt i selve kirkegårdens skel, således at de omhandlede hegn er plantet helt på hans egen jord og derfor ikke af kirken kan kræves fjernet.

I anledning heraf skal man meddele til efterretning og videre bekendtgørelse, at det som anført i skrivelse herfra af 15. januar 1936 sikkert har været almindeligt, at der hørte fortov til kirken, men at lovgivningen ikke indeholder nogen almindelig bestemmelse om ret for kirken hertil.

Om sådan ret til fortov omkring kirkegårdsmuren måtte tilkomme Å. kirke, eller om kirken har vundet hævd på retten til færdsel udenfor muren for at kunne reparere den – i bekræftende fald denne færdsels omfang – ser ministeriet sig ikke i stand til at afgøre på det foreliggende grundlag, men man må have menighedsrådet henvist til, såfremt dette spørgsmål ikke kan afgøres i mindelighed, at indbringe sagen for domstolene.

For så vidt angår spørgsmålet om hævd må man henvise til bestemmelserne i lov om tinglysning nr. 111 af 31. marts 1926 § 1, 5 og 26 samt lov nr. 56 af 31. marts 1937 om ændring i og tillæg til tinglysningslovens § 52.

Samtidig skal man henlede opmærksomheden på, at menighedsrådet, såfremt det er af den opfattelse, at kirken har ret til fortov og at kirkegårdsmuren ikke står i skellet – i hvilken henseende matrikuls kortet ikke er absolut afgørende – kan søge dette spørgsmål afgjort ved en af en landinspektør ledet skelsætningsforretning, jfr. kap. V i love bekendtgørelse nr. 252 af 7. juni 1963 om udstykning og sammenlægning af fast ejendom.

Har kirken ikke ret til fortov omkring kirkegårdsmuren, men mener menighedsrådet, at anbringelse i kirkegårdsmuren af det i sagen ommeldte pigtrådshegn går ud over, hvad kirken må være pligtig at tale, eller at vedligeholdelsen af muren som følge af anbringelsen bliver særlig byrdefuld, således at kirken ikke alene bør bære denne udgift, kan disse spørgsmål søges afgjort ved afholdelse af en hegnssynsforretning i henhold til lov om hegn nr. 259 af 27. maj 1950. Begæring herom må i så fald af rådet indgives til formanden for vedkommende hegnssynsdistrikt.

Kirkeministeriets skriv. af 31/3 1964 (til N. N.) ang. et menighedsråds kompetence til at fastsætte bestemmelser for indretningen af gravsteder på en kirkegård samt til at gøre indgreb i gravstedet af hensyn til en regulering af kirkegården.

I et hertil indsendt andragende af 9. november 1963 har De forespurgt, om A. sogns menighedsråd er berettiget til at nægte Dem tilladelse til at lade opsætte ny indhegning, bestående af granitpæle med malmlænker, på alle sider af det gravsted på A. kirkegård, hvori Deres forældre og 4 søskende er begravet og hvori De til sin tid ønsker Deres askeurne nedsat, samt om menighedsrådet er berettiget til at gøre indgreb i gravstedet i forbindelse med en påtænkt regulering af den pågældende del af kirkegården.

I denne anledning skal man efter stedfunden brevveksling med stiftøvrigheden over B. stift herved meddele, at da gitterværk og andet „dødt“ hegn ifølge § 22, stk. 3, i den for kirkegården gældende vedtægt, jfr. § 26, stk. 1, i lov af 30. juni 1922 med senere ændringer om vedligeholdelse af kirker og kirkegårde m. v. ikke må anbringes uden kirkegårdsbestyrelsens (menighedsrådets) samtykke, er menighedsrådet berettiget til at modsætte sig Deres ønske om, at det påtænkte nye hegn opsættes omkring hele gravstedet.

Med hensyn til spørgsmålet om lovligheden af indgreb i gravstedet bemærkes, at menighedsrådet ifølge fornævnte lovs § 19, stk. 1, er berettiget til efter udløbet af den i kirkegårdsvedtægten fastsatte fredningstid af 25 år, regnet fra den seneste jordfæstelse i gravstedet, som led i en af provstivalget approberet plan for regulering af kirkegården og de på denne værende gange at inddrage det til planens gennemførelse fornødne areal af gravstedet, uanset om brugsret til gravstedet er erhvervet for længere tid end én fredningsperiode.

Fine lyse ærtesten

Aktiesleskabet

DE JYDSKE KALKVÆRKER

Aaboulevarden 9 - Aarhus C - Telefon Aarhus (061) 3 11 88 - Telefon Balle v/ Trustrup (063) 827 11 nr. 8

PLANT POULSENS PLANTER

D. T. POULSENS PLANTESKOLE

Kelleris - Kvistgaard Tlf. (01) 23 33 66

Filial: Plantebutikken, Kregme, Hillerød

Frederiksværkvejen Tlf. (03)345 1121

blomsterfrø
plænegræs
blomsterløg og knolde
bekæmpelsesmidler

a/s L.DÆHNFELDT

ODENSE telf. (09) 13 06 06

BIRKHOLM PLANTE SKOLE

Vassingerød pr. Allerød . Tlf. *03 27 31 26

Prydbuske i alle sorter og størrelser. Store partier af de mest brugte. - løvrigt alle planter til kirkegårde.

Aflæg planteskolen et besøg.

HØRSHOLM PLANTESKOLE

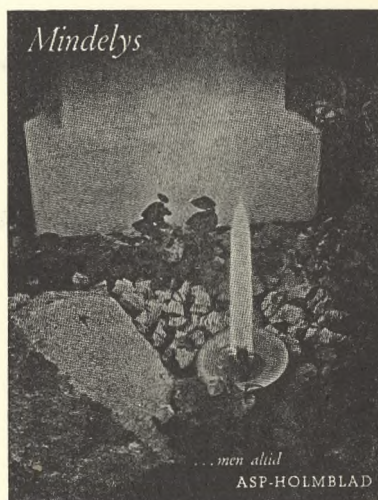
H. GLÆSEL - FOLEHAVEVEJ, HØRSHOLM

Til kirkegårde anbefales: stedsegrønne træer og buske, roser og stauder, prydtræer og prydbuske

Forlang vort store illustrerede pris- og hovedkatalog tilsendt franco. - Besøg planteskolen

Varerne bringes overalt i København og omegn

TELEFON (01) 86 01 18*

... men altid
ASP-HOLMBLAD

DANSK LIGBRÆNDINGS FORENING

Deres rådgiver i alle spørgsmål om krematorier og urneanlæg.

TELEFON (0154) *MI 7540

HOVEDKONTOR NIKOLAJ PLADS 27 - KØBENHAVN K.

Foreningen for kirkegårdskultur

Kontor: Silkeborgvej 23, Horsens. Postkonto: 11915, Horsens

Formand: Sognepræst Poul Götke-Hansen, Otterup.

Næstformand: Borgmester Ove Hansen, MF. Ballerup.

Sekretær: Kirkegårdsinspektør M. Falmer-Nielsen, Gentofte.

Kasserer: Kirkegårdsinspektør V. Rud Nielsen, Horsens.

Fra ovennævnte kontor forhandles:

Kirkegårdsprotokoller, pr. stk. kr. 150,00.

Samme med legatgravstedsregister kr. 160,00.

Gravstedsbreve, pr. 50 stk. kr. 15,00.

Vedtægt for kirkegårde, pr. stk. kr. 3,00.

Småskrift nr. 10: Den kgl. anordning om kirkegårde, kr. 1,00.

Tidsskriftet Vore Kirkegårde: 1928/29 kr. 10,00, 1929/30 kr. 10,00, 1930/31 kr. 10,00, 1931/32 kr. 10,00, 1932/33 kr. 10,00, 1933/34 kr. 10,00, 1936/38 kr. 10,00, 1947/50 kr. 10,00, 1950/53 kr. 10,00, 1953/56 kr. 15,00, 1956/59 kr. 20. 1959/62 kr. 20,00, 1962/65 kr. 20,00.

Enkelte hefter af løbende årgang pr. stk. kr. 4,00.

Register til Vore Kirkegårde bind I-XVI kr. 2,00.

Ved indmeldelse i Foreningen for kirkegårdskultur modtager medlemmerne tidsskriftet gratis.

Vore Kirkegårde

Redaktør: Havearkitekt m.d.h. Torben Michelsen, Sorø.

Redaktion: Akademihaven, Sorø, Telf. (03) 63 16 53.

Ekspedition: Silkeborgvej 23, Horsens, giro 11915.

Abonnement: Medlemmer af Foreningen for Kirkegårdskultur får gratis tidsskriftet, der udkommer med 4 hefter om året. Enkelthefter sælges for kr. 4,00 pr. stk.

Henvendelse: Silkeborgvej 23, Horsens.

Adresseforandringer bedes altid anmeldt til posthuset. Skulle bladet udeblive, bedes man klage til nærmeste postkontor.

Annoncer tegnes hos redaktøren og i ekspeditionen.

Annoncetakst: $\frac{1}{32}$ side kr. 15,—, $\frac{1}{16}$ kr. 26,—, $\frac{1}{8}$ kr. 40,—, $\frac{1}{4}$ kr. 70,—, $\frac{1}{2}$ kr. 135,— og $\frac{1}{1}$ kr. 250,—; 10 pct. rabat for 4 gange og 25 pct. rabat for 12 gange.

MEDELM AF
FORENINGEN AF DANSKE
UGEBLADE, FAGBLADE OG TIDSSKRIFTER

Vore Kirkegårde leveres iflg. aftale obligatorisk til medlemmer af Foreningen af danske kirkegårdsledere og medlemmer af Østifternes Sten- og Billedhuggerforening, Stenhuggerlauget i København samt Stenhuggermesterforeningen i Jylland og Stenindustriens Arbejdsgiverforening på Bornholm. Endvidere vederlagsfrit til kirkeministeriet, landets stiftsøvrigheder, de kgl. bygningsinspektører samt provsterne.